

In the celebrated work entitled, *Tattvacintāmaṇi*, there is a section devoted to *Pakṣatā*. The three important aspects of Inference are: *Pakṣaḥ*, *Sādhya* and *Hetu*. Therein *pakṣa* is *pakṣatāśraya*. In the section dealing with *Pakṣatā*, the definition of *Pakṣatā* is discussed and a conclusion is arrived at by *Raghunātha Śiromaṇi*. The *Dīdhiti* gloss on *Pakṣatā*, *Gadādharaḥṭṭacārya*'s *Prakāśikā* commentary on *Dīdhiti* are studied and taught in the traditional system. The significance of the two commentaries have to be comprehended with great care after concentrated study over several weeks. Hence Pandit Dr. N.S.R. Tatacharya has now come forward with his gloss called, *Bhāvabodhinī* (literally expounding the central idea) on this work so that this might enable scholars and students to easily understand the original work. It is hoped that this commentary of Dr. Tatacharya will be read profitably by those who wish to enter into the domain of the Neo-logical System of Indian thought.

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहलो
(तिरुपतिकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठग्रन्थमाला-संख्या ५०)

श्री गङ्गेशोपाध्यायकृता

पक्षता

रघुनाथशिरोमणिकृतया दीधित्या-

गादाधरभट्टाचार्यकृतया दीधितिप्रकाशिकया-

डा. एन्. एस्. रामानुजताताचार्यकृतया

दीधितिप्रकाशिकाव्याख्यया

बालबोधिन्या च सहिता

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्

तिरुपति:

१९८८

प्रकाशित।

डा. एन. एस. रामावृज्जालाचार्य

प्रचार्य

विश्वविद्यालय-केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठस्य

नवदेहलीस्य-राष्ट्रीय संस्कृत संस्थानस्य कले

मानवसंसाधन विकास मन्त्रालयांतर्गत-

मूल्य रु.

सर्वोच्चकाराः राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानेन स्थापयित्वाः

प्रकाशनवर्षः-१९८८

RASHTRIYA SANSKRIT SAMSTHAN, NEW DELHI
(Kendriya Sanskrit Vidyaapeetha, Tirupati Series No. 50)

PAKSHATA

of
Gangesopadhyaya
with
Didhiti of Raghunathasiramani
Didhiti prakasika of Gadadhara Bhattacharya
and
Bhavabodhini
a commentary on the Didhiti prakasika
by

DR. N. S. RAMANUJA TATACHARYA
Principal
K. S. Vidapeetha, Tirupati

KENDRIYA SANSKRIT VIDYAPEETHA
TIRUPATI
1988

Year of Publication : 1988

Copy Rights Reserved

Price Rs :

Published for the

Rashtriya Sanskrit Samsthan

Ministry of Human Resource Development

Government of India

New Delhi

by

Dr. N. S. Ramamuja Tatachariya

Principal

Kendriya Sanskrit Vidyaapeetha, Tirupati (A.P.)

Printed at Sri Satya Sai Printers, T. Nager, Tirupati.

तत्र विचिन्तामणावगमनखण्डे पक्षता इति नाम्ना व्यवहियमाणं किञ्चित् प्रकरणं वर्तते । तत्र पक्षतायाः लक्षणं सर्वमर्थं निष्कृत्यते । मणिप्रत्ययस्य खिनायसिरोमणिकृतं दीविक्षालेयं व्याख्यानं प्रसिद्धम् । दीविक्षे जगदीश्वरकर्ण-
लंकारकृतं व्याख्यानं गार्गाधरमिश्राचार्यकृतं व्याख्यानं च विख्यातं जगति । तत्र आद्यं व्याख्यानम उच्यते दीविक्षालेयः द्वितीयं दीविक्षालेयः गुरुमुख्यादधीयते । यदाहम् आजीवाख्यं गार्गाधरव्याख्यानमसिंहितां पक्षतामपठम्, तदा मद्गुरुवरणा अवदन-
“पक्षता गार्गाधरसिंहितां प्रसिद्धिः । अतः सावधानं त्वयायं ग्रन्थः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यश्च । अन्यथा ग्रन्थतात्पर्यं यथावत् त्वया तावगमन-
शक्यते” इति । अतोऽहं तदा एव सावधानमधीतवान्, सतीत्यैः सह बहुवारं विचिन्तितव्यश्च । अस्य ग्रन्थस्य सुखविषयो धनजनकं समुचितं व्याख्यानं निर्मातुं
व्यसितं चिरादनुवर्तमानोऽसिंहाणः बह्वृथात् प्राक् सफलं जातः । अद्यपि मुद्रणं
च संजातमिति कृतकृत्याऽहं निवर्ता तुभ्याम् ।

अथ ग्रन्थप्रतिपद्यविषयजानमष्टयैरुपैक्यार्थं संगृह्णामि । व्यासिद्विषयधर्मता-
ज्ञानं परममर्थः । तत्र व्यासिनिरूपणं पूर्वं कृतम् इदानीं पक्षधर्मतां निरूप्यते ।
अनुमितिनिरूपककार्यानुकूलं व्याख्यानं तत् पक्षधर्मतां निरूपणं संगतिः । पक्षधर्मतां
च पक्षताश्रयवृत्तिवत्त्वं पक्षतायां श्रुतायां सुश्रुतानि पक्षतैवात्र निरूप्यते । तत्र
विशेष्यतासंबन्धेन साध्यप्रकारकसंदेहः पक्षता । पूर्वो बहिर्मात्र वेत्याकारकः
बहिर्मात्रकः संदेहः विशेष्यतासंबन्धेन पूर्वो वर्तते इति पूर्वतस्य पक्षत्वम् इति
प्राचीनाः । मणिकारा एतन्मतमित्यं दूषयन्ति-साध्यसंदेहः किमनुमित्यव्यवहित-
प्राक्कषणवृत्तिः सञ्जातमिति हेतुः, उत यदा कदापि वर्तमानः ? आद्यं यत्र साध्य-
संदेह-लिङ्गदर्शनव्यासिसमरूपगामद्वैतमेणावृत्तिमिति ज्ञेयं तत्र अनुमित्यव्यवहितपूर्वकयो
साध्यसंदेहस्याभावात् साध्यसंदेहं विनापि अनुमितेर्जायमानतया व्यतिरेक्यमिष्यते ।

द्वितीयं दिनद्वयदेः प्राक् यत्र साध्यसंदेहः अथ लिङ्गदर्शनद्विक्रमेण परामर्शः

सिद्धिश्च तत्राप्यनुमितिप्राप्य हि पक्षतया अनुमितिर्हेतुव-
सुपेयते । अनुमितिः पूर्व यदा कदाचित् निश्चयसंदेहस्तथाप्यनुमितिर्हेतुव

तद्वत्ताव सिद्धिकालेऽप्यनुमितिप्राप्यता सिद्धिकालेऽनुमितिप्राप्यत्वेऽप्यनुमितिर्हेतुव
पक्षतया हेतुव न स्यात् इति । साध्यनिश्चयपक्षेऽप्यनुमितिर्हेतुव

रूपवाधकाले चानुमतिविरुद्धस्या सिद्धयभाव-वाधामाधयोः पक्षतानुमिति-
हेतुव केचिद्वदुः । तदपि न । वाधामाधस्य पक्षतानुमितिरे प्रवेशवैयर्थ्यवत् ।

वाधजनस्य हेतुवामाधजनानुमितिप्राप्यता तत्कालेऽनुमितिप्राप्यत्वेऽप्यनुमिति-
अन्यथा असिद्ध्याऽऽज्ञानकालेऽप्यनुमितिर्हेतुवस्या तेषामाधवादानामपि पक्षतानुमितिरे

प्रवेशप्रसङ्गात् । तर्हि सिद्धयभावमात्रं पक्षतानुमिति इति नाशङ्कनीयम् । सिद्धि-
कालेऽपि सिवाधसिद्ध्याः सत्यामानुमतिरुक्तस्या तदनुमतिवद्वत् । तदा सिद्धयभाव-

विरहात् ।

केचित् सिवाधसिद्ध्या पक्षतः । अतः सिद्धिकाले सिवाधसिद्ध्याः सत्त्वं
तद्वत्ताव अनुमितिः । तस्या असत्त्वं पक्षतानुमितिः । तदपि
न । तस्याः संदेहवत् अनुमिष्यपक्षवदित्युक्तव्यताया अन्यथा वा हेतुवत् तथैव
दोषप्रसङ्गः । किं च सिवाधसिद्ध्या विनापि यत्नादित्यवयवेन भेदावुत्पन्नत्वात्
न्यायिरेकान्यमिदं न तस्या अनुमितिर्हेतुवम् ।

तस्मात् सिवाधसिद्ध्याविरुद्धसिद्धयभावः पक्षतः । यत्र सिवाधसिद्ध्या
सिद्धिश्च तः तत्र सिवाधसिद्ध्याविरुद्धस्य विरोधणस्याभावः विरुद्धसिद्धयभाव-
रूपः पक्षतः । यत्र सिवाधसिद्ध्या सिद्धिश्च न तः तत्र सिद्धिरूपस्य विरोध-
स्याभावः विरुद्धसिद्ध्याविरुद्धस्य पक्षतः । यत्र सिवाधसिद्ध्या अस्ति सिद्धिर्नास्ति,
तत्र सिवाधसिद्ध्याविरुद्धस्य विरोधस्य वापत्वात् विरोधण-
विरोध्याभ्यामाधप्रयुक्ते विरुद्धाभावः । यत्र सिवाधसिद्ध्या नास्ति सिद्धिरिति तत्र

ततो मिश्रमवमामिश्रम् आवृत्तिसप्तयोऽप्यवताया उचैवकाव स्वीकृत्य उक्तस्थले
 आवृत्तिसप्तया नादोऽप्यु आवृत्तिसप्तयोऽप्यवतायाः सप्तवत् आवृत्तिसप्तयोऽप्यवताविरुद्वि-
 विरुद्विष्टसिद्धयमभावरूपा पृथक्ता निर्वहति । आवृत्तिसप्तयोऽप्यवता च आवृत्तिसप्तानन्तरं
 पृथक्ता कालेन परामर्शो जायते तावान् कालः इति समाहितम् ।

ततः सिषाधिविषाधिविषाधिसिद्धयभावस्य पक्षतत्वात् यत्र सिषाधिविषा-
धिद्वन्द्वजनन्याधिसमस्यासिद्धिपरमशक्तिमित्यः कथं न तत्र परामर्शो सिषा-
धिविषाधिविषाधिविषाधिसिद्धयेव संचास्य तदभावकया पक्षता न
निवृत्तीत्याक्षेपमुद्भव्य यत्रत्यपाठ्याप्यमतविसारो परामर्शपूर्वक्षो परामर्शोद्घोषो
वा सिषाधिविषाधनरोक्त्येवविविधितिः सम्पादनीया । अत्रिमत्संनतरोक्त्येव सिषा-
धिविषाधिविषाधिसिद्धयभावस्य पक्षतत्वात् इति समाहितम् ।

ततः सिद्धिपूर्वधर्माविवक्षितपूर्वकं पक्षतत्त्वच्छेदकपक्षतत्त्वच्छेदनं विभिनो पक्षतत्त्वच्छेद-
दकावच्छेदेन सिद्धयेव प्रतिबन्धिका । पक्षतत्त्वच्छेदकसामानाधिकरण्यान विभिनो पक्षतत्त्वच्छेद-
प्राति तु पक्षतत्त्वच्छेदकसामानाधिकरण्यान पक्षतत्त्वच्छेदकपक्षतत्त्वच्छेदेन च सिद्धिः प्राति-
बन्धिका इति निरूपितम् । ततः पक्षविरोधकानुविभिनो पक्षविरोधकानुविद्धिर्विरो-
धिनो । साध्यविरोधकानुविभिनो साध्यवैरोधकानुविद्धिः पक्षविरोधकानुविद्धिश्च विरोधिनो । साध्यप्रसिद्धयेव वा विरोधिनोति न्यक्तम् ।

दीधितौ सिद्धात्तपस्यतायाम् आदौ सिषाधिविषादार्थः तस्याध्याविशिष्ट-
तपस्यविषयकत्वप्रकारकानुमिति, वैषयकेच्छेति परिष्कृतः । ततः ईच्छानां तत्त्व-
विवेचनेवासेवकत्वं नाग्रातकपोल्युक्तम् । ततो लिङ्गभेदेन पक्षतायां भिन्नत्वं
स्वीकृत्य तद्विष्णुकावृत्तिभवां तद्विष्णुकावृत्तिनीत्यां सिषाधिविषादार्थं उच्यते । तत्र
लिख्यमाणाय इति प्रतिपादितम् ।

III
222

मामगुह्यः ।

अनुभवैकवचनम् । भावान् वैकटेश्वरः, विद्वांसः, गुरुवक्ष कर्मणानेन प्रीताः सन्तः
निर्माणे प्रतिष्ठितिलेखने मुद्रणे च यावन्तः शरीराः मानसाश्च क्लेशा भवन्तीति
न दोषाय । इति न्यायेन मर्णीया इति साक्षाद्वचनं प्राप्य । एकस्य प्रत्यक्ष
प्रत्यक्षे । व्याख्यायां मुद्रणे वा याः उदयः स्युः ताः विद्वांसः, गच्छन्तः रत्नान्
नानामपि प्रकाशनं प्रतीक्षे । तत् संस्थाननिदेशकानां साहाय्येन सम्पत्स्यत इति
मया कृतानां चतुर्दशलक्षणी-अवयव-अवच्छेदकानिरेकिकादाधीन्याख्या

वचनवादे समर्पयामि ।

अस्य ग्रन्थस्य मुद्रणम्, विद्यापीठकार्यालयम्, अनुमतवन्त इति लेख्यो दृढयुक्तक
राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थाननिदेशकः ७१० मण्डमभिप्रमहोदयः प्रकाशनसमितिदिवा ।

व्यापिति विश्वसि ।

तस्याः कर्तव्यमस्ति । पूर्वमुक्तं पञ्चतन्त्रव्याख्यानं छात्राणां विद्वद्वां चोपकारमादा-
स्युरिति प्रथमलिखम् । पञ्चलक्षणीव्याख्यानस्य प्रत्यक्षः सर्वाः विक्रीताः । पुनर्मुद्रणं
रेषामपि ग्रन्थानामोदयो व्याख्यां विरचयन्तु, येन च्छात्राः अस्यापकाश्चोपवृत्ताः
मया कृतं पञ्चलक्षणीव्याख्यां दृष्ट्वा भारते वद्वेर्विद्वांसः प्रशंसापूर्वकमिद-

कृतञ्चः सन्नाशिषः प्रयुज्यते ।

द्वैतानुसारैः प्रतिलिपिबलिखिता । सैव प्रतिलिपिमुद्रणालये दत्ता । अतस्तयोर्द्वै-
तपदमधिबलिखितस्या न्यायशाले समुचितव्युत्पत्तिमत्ता ७१० रेवतीमहोदयया सुन्दरैः
नाथमेमहोदयः । मया लिखितायाः व्याख्यायाः तत्रैव विश्वविद्यालये व्याख्या-
न्याय-व्याकरणवदन्तेषु कृतमूर्तिपुस्तिकाभिः प्राच्य-प्रतीत्यविद्यानिष्ठाः ७१० वीलि-
संस्कृतविभागाध्यक्षाः अस्मत्तः यथावकाशां नव्यन्यायशालां सावधानमवधीयानाः
भावबोधिनिष्ठाव्याख्यायाः व्याख्यायाः निर्माणे मुख्यप्रोत्साहः मदसंविश्वविद्यालये

INTRODUCTION

Inferential cognition is a cognition that arises from subsumptive reflection (*parāmarśa*). The latter is a complex cognition that arises from a combination of the knowledge of invariable concomitance (*vyāptijñāna*) and that of the presence of the *hetu* in the *pakṣa*, technically known as *pakṣadharmatājñāna*. Just as the knowledge of invariable concomitance—*vyāptijñāna* is the cause of the inferential cognition, in the same way, the knowledge of the presence of the *hetu* in the *pakṣa*, that is, the *pakṣadharmatājñāna* too is the cause of inferential cognition. Gaṅgeśa in his *Tattvacinīśāmanī* has explained the definitions of *vyāpti*—both the *pramāṇa* *śāra* and the final one and then sets out to discuss the nature of *pakṣadharmatā*.

Pakṣadharmatā, as we have said, is only the presence of *hetu* in the *pakṣa* or the subject of inference. The question arises as to what precisely is the factor that makes a thing a proper subject or *pakṣa* of inference. Or, what is *pakṣatā*? When once this is made clear, it would be easier to explain *pakṣadharmatā* which is only the presence of *hetu* in the substratum of *pakṣatā*, that is, *pakṣa*. It is with this in view, Gaṅgeśa, having said that *pakṣadharmatā* is being explained after discussing the definitions of *vyāpti* proceeds to discuss the nature of *pakṣatā* in the texts beginning with.

Before descending into details, it is necessary to note that pakṣatā is essential to account for the absence of the rise of inferential cognition when there is the certainty regarding the existence of sādhyā (sādhyasiddhi). It is thus: if one perceives fire in the hill, there would not arise in his case the inferential cognition 'The hill has fire'. Hence in an instance like this the hill would not be a proper subject or pakṣa of an inferential cognition of the form 'The hill has fire'. In other words there is no pakṣatā and as such there would be no inference.

If, however, a person desires to infer fire in the hill in spite of his perceiving it there and thus having certainty about it, then the process of inference is noticed in his case provided that he sees smoke there and remembers the invariable relation between smoke and fire. And in this case there would be pakṣatā, that is, the hill becomes a proper subject for the inferential argument.

Some logicians hold the view that the desire to infer (sādhyaśā) constitutes pakṣatā. Hence there may be inference on the strength of the desire to infer in spite of one having certainty about sādhyā. This view does not hold good in view of the fact that one involuntarily infers the existence of clouds from the roar of thunder. This case shows that there is the rise of the inferential cognition even when there is no desire to infer. As such desire to infer cannot constitute pakṣatā.

To get over this difficulty if it is held that doubt regarding *sādhya* is the cause of inferential cognition by being present at some point of time prior to the rise of inferential cognition then there is the possibility of the rise of inferential cognition even when there exists certainty about *sādhya*. It must be noted that doubt about *sādhya* existed in the present case at some point of time. The

Yet another group of logicians maintain the view that doubt regarding the existence of *sādhya* (*sādhya-sandeha*) constitutes *pakṣatā*. Gaṅgeśa rejects this view on the following grounds: it may be said that *sādhya-sandeha* which is *pakṣatā* is the cause of the inferential cognition by being present in the moment immediately preceding the rise of the inferential cognition, or by being present at some point of time prior to the rise of the inferential cognition. To either of the views there are difficulties. In an instance when there exist doubt regarding *sādhya* in the first moment, perceptual knowledge of the *hetu* in the second moment, recollection of *vyāpti* in the third moment, presumptive reflection in the fourth moment, and inferential cognition in the fifth moment, doubt will be lost in the moment prior to the moment of presumptive reflection. The point that is of importance here is that doubt regarding *sādhya* does not exist in the moment immediately preceding the rise of inferential cognition and so the former cannot be viewed as the cause of inferential cognition. In other words, doubt regarding the *sādhya* cannot be viewed as *pakṣatā*.

result of this argument is that there is the rise of the inferential cognition even when there is the certainty about *sādhya*. But the purpose of admitting *pakṣatā* is to ward off the rise of inferential cognition when there is certainty about *sādhya*. And this purpose would not be served if we admit that doubt regarding *sādhya* is the cause of inferential cognition by being present at some point of time prior to the rise of inferential cognition. Hence the definition of *pakṣatā* as *sādhya-sandeha* is not correct.

Some other logicians hold that since inferential cog-

nition does not arise when there is certainty about *Sādhya* and also when there is certainty about the absence of *sādhya*, it must be held that *siddhyabhāva* and *bādhabhāva* must be viewed as *pakṣatā*. This also is wrong. It is because no useful purpose will be served by including *bādhabhāva* in the body of the definition of *pakṣatā*. The knowledge of *bādha* in its capacity as the knowledge of *hetvābhāsa* prevents the rise of inferential cognition. If it is held that *bādhabhāva* constitutes *pakṣatā* and it is the cause of inferential cognition on the ground that *bādha* prevents the rise of inferential cognition, then it may very well be said that absence of *asiddhijñāna*, etc., too is to be viewed as *pakṣatā* and it is the cause of the inferential cognition on the ground that the knowledge of *asiddhi* prevents the rise of the inferential cognition. It would come to this that the concept of *hetvābhāsa* itself would not hold good.

It may be said that then in that case absence of siddhi alone may be viewed as constituting pakṣatā as there arises inferential cognition then. This too is wrong because at the time of siddhi when there exists the desire to infer, there definitely arises the inferential cognition. Since in the absence of siddhyabhāva there arises the inferential cognition, siddhyabhāva or absence of siddhi cannot be viewed as constituting pakṣatā.

The logical difficulties in the definitions set forth above have led Gaṅgeśa to formulate his definition which is as follows :

sisādhayisāvirahavisīṣasiddhyabhāvaḥ pakṣatā

This definition may be explained as follows : a person actually perceives fire in the hill. He has thus certainty about the existence of the sādhyā. In other words, there is siddhi. Normally this would prevent him from inferring the fire. But if he has the desire to infer (sisādhayisā), then siddhi which thwarted the rise of the process of inference is checked by the desire to infer allowing inference to take place. The desire to infer is known as uttejaka.

In so far as the desire to infer and the certainty of the sādhyā are concerned there are three situations which are as follows :

- a) there are desire to infer and certainty :
- b) there is absence of both the desire to infer and certainty; and,
- c) there is desire to infer but no certainty.

In the first case, the adjectival feature, namely, absence of desire to infer is not present although the substantive feature, namely, certainty is present. This leads to the absence of the complex entity, namely, certainty associated with absence of desire to infer. The result is that there is the absence of certainty as associated with the absence of the desire to infer.

In the second case, the adjectival feature, namely, the absence of desire to infer exists, but the substantive feature, namely, siddhi does not exist. The absence of the complex entity, namely, absence of siddhi as associated with the absence of desire to infer is caused by the absence of the substantive feature.

In the third case, the adjectival feature, namely, the absence of desire to infer does not exist, and the substantive feature, namely, certainty too does not exist. It is the absence of the two that leads to the absence of the complex entity.

Thus inference would take place in all these three cases as there is pakṣatā. There is the fourth situation which can be formulated as a case of certainty with the absence of the desire to infer. This represents the case where there is absence of pakṣatā.

Thus the definition —

sisādhayisāvirahavivṛtāsiddhyabhāvah pakṣatā

holds good.

An objection suggests itself at this stage. In an in-

stance where desire to infer certainty about *sādhya*, successively, therein the desire to infer is lost at the time of *subsumptive reflection* and as such there is certainty about *sādhya* associated with the absence of desire to infer. The absence of certainty about *sādhya* associated with the absence of desire to infer which is proved to be *pakṣatā* does not exist. And in its absence inferential cognition has arisen. So *pakṣatā* of this nature cannot be considered to be the cause of inferential cognition.

Yajñapātyupādhyāya overcomes the above difficulty by admitting the rise of another desire to infer either during the moment prior to *subsumptive reflection* or subsequent to it. Thus we would have absence of certainty associated with the absence of desire to infer. This, however, is caused by the absence of the adjectival feature, namely, the absence of desire to infer.

Sarvabhāuma, however, overcomes the difficulty pointed out earlier by admitting that *siddhi* or certainty about *sādhya* must be associated with another adjectival feature, namely, *śiṣādhayaśāvirahaviśiṣasvaṣṇāvyava-hitottarakṣaṇotpatitikānunmitikabhinna* besides *śiṣādhayaśāvirahaviśiṣā*. This means *pakṣatā* is absence of certainty (i) which is associated with the absence of desire to infer and, (ii) which is different from the one that has inferential cognition that arises at the moment immediately subsequent to the moment which is associated with the absence of desire to infer. In the case cited

above, certainty is associated with the absence of desire to infer. But it is not different from the one that has inferential cognition which arises at the moment immediately subsequent to the moment that is associated with the absence of desire to infer. It is thus: *sisādhayisā*, *siddhi*, *parāmar'sa* and *anumiti* have arisen successively in the present case. The moment which is associated with the absence of desire to infer is the moment during which *parāmar'sa* has arisen. And in the next moment *anumiti* has arisen. Here *siddhi* is associated with the absence of desire to infer. This is the substantive part. But *siddhi* is not associated with the adjectival part, namely, difference from the one that has inferential cognition that arises at the moment immediately subsequent to the moment that is associated with the absence of desire to infer. It is because inferential cognition actually arises in the moment subsequent to the moment of the rise of *parāmar'sa* associated with the absence of desire to infer. It is this absence of the adjectival part that accounts for the absence of the complex entity which is *pakṣatā*.

The above definition involves the defect of proximity. Further it involves the defect of interdependence too. It is thus : in the body of the definition of *pakṣatā*, 'origin of inferential cognition' is involved. And it requires to be explained on the basis of the presence of *pakṣatā*. And the latter could be explained only in relation to the origination of inferential cognition. So the definition of *pakṣatā* as amended by *Sarvaabhauma* does not hold good.

If the causal aggregate leading to the perceptual cognition or verbal cognition of fire in the hill is present then inferential cognition will not arise. Hence the absence of the causal aggregate leading to the perceptual cognition and verbal cognition must be viewed as the

- 1) absence of certainty associated with the absence of desire to infer; and,
- 2) the absence of the causal aggregates leading to perceptual cognition and verbal cognition in regard to the object of inferential cognition.

Yājñapatyupādhyāya has set forth another definition of pakṣatā. He argues that in regard to the rise of inferential cognition the following factors are necessary:

1) *parāmarśa* and that of *parāmarśa*. Hence at the time of *parāmarśa*, *siddhi* exists, *sisādhayaśa* is lost but *sisādhayaśa* is present. And as such we have *sisādhayaśa* *ogayātā* *haviśīśāsiddhyābhāva* which is *pakṣatā*. This definition too is not to be favoured as it involves the defect of *prolixity*.

2) *sisādhayaśa* stands for *sisādhayaśa* *ogayātā*. The latter is defined as the period of time between the rise of *sisādhayaśa* and that of *parāmarśa*. Hence at the time of *parāmarśa*, *siddhi* exists, *sisādhayaśa* is lost but *sisādhayaśa* is present. And as such we have *sisādhayaśa* *ogayātā* *haviśīśāsiddhyābhāva* which is *pakṣatā*. This definition too is not to be favoured as it involves the defect of *prolixity*.

3) *sisādhayaśa* stands for *sisādhayaśa* *ogayātā*. The latter is defined as the period of time between the rise of *sisādhayaśa* and that of *parāmarśa*. Hence at the time of *parāmarśa*, *siddhi* exists, *sisādhayaśa* is lost but *sisādhayaśa* is present. And as such we have *sisādhayaśa* *ogayātā* *haviśīśāsiddhyābhāva* which is *pakṣatā*. This definition too is not to be favoured as it involves the defect of *prolixity*.

4) *sisādhayaśa* stands for *sisādhayaśa* *ogayātā*. The latter is defined as the period of time between the rise of *sisādhayaśa* and that of *parāmarśa*. Hence at the time of *parāmarśa*, *siddhi* exists, *sisādhayaśa* is lost but *sisādhayaśa* is present. And as such we have *sisādhayaśa* *ogayātā* *haviśīśāsiddhyābhāva* which is *pakṣatā*. This definition too is not to be favoured as it involves the defect of *prolixity*.

cause of inferential cognition. Hence the definition of pakṣatā would be :

sādhahayisāvirahavis'istāsya siddhyanūnānatirikta-
sādhakamānāyoraṇyataraśyābhāvaḥ pakṣatā

This definition should not be favoured on the following ground : the causal aggregate leading to perceptual cognition or verbal cognition is the factor that quite independently constitutes the pratibandhaka in regard to the rise of inferential cognition and its ābhāva is an independent cause. There is no valid reason to hold that the absence of the causal aggregate of perceptual and verbal cognition is the cause of inferential cognition as pakṣatā.

The above are some of the important views discussed in the text of the Gādadharaṇi on pakṣatā. According to Gādadhara, Raghunātha Sīromani favours the view of Yajñapātyupādāya that in the case of the rise of siddhahayisā, siddhi, parāmārśa and anumiti successively, there arises a fresh siddhahayisā either at the moment prior to parāmārśa or subsequent to it. Thus will be having siddhahayisāvirahavis'istāsiddhābhāva although the siddhahayisā which arose at the first moment has been lost.

It is generally believed that the text of Pakṣatā is very difficult to understand even in the case of qualified logicians in India. This criticism is true to some extent. Therefore, the present commentary entitled, Bhāvabodhini was solely written with the purpose of elucidating the text so that trained logicians will be able to grasp the fundamentals of the text without difficulty.

We record our sincere thanks to "Sri Satya Sai Printers" for the neat printing of this book.

Tirupati,
15-12-1988

(N. S. RAMANUJA TATACHARYA)

1	संगतिप्रदर्शनम्
2	संक्षिप्तसंक्षेपस्य परिकारः
9	संक्षेपसंक्षेपस्य परिकारः काव्याकारणभावः
22	वर्णनस्य संक्षेपस्य परिकारः काव्याकारणभावः
27	संक्षेपस्य परिकारः
34	संक्षेपस्य परिकारः
46	संक्षेपस्य परिकारः
51	संक्षेपस्य परिकारः
55	संक्षेपस्य परिकारः
57	संक्षेपस्य परिकारः
63	संक्षेपस्य परिकारः
66	संक्षेपस्य परिकारः
88	संक्षेपस्य परिकारः
77	संक्षेपस्य परिकारः
97	संक्षेपस्य परिकारः
116	संक्षेपस्य परिकारः
144	संक्षेपस्य परिकारः
166	संक्षेपस्य परिकारः
172	संक्षेपस्य परिकारः
177	संक्षेपस्य परिकारः
189	संक्षेपस्य परिकारः

200 पाठ्यादिभ्योऽप्यकावृत्तिर्लोपः सिद्धः प्रतिबन्धकविविचारः
211 प्राप्तिद्वयस्यैकस्यैव पाठ्यादिभ्योऽप्यकावृत्तिर्लोपः इति निरूपणम्
220 व्याप्तिभिरसामान्यैर्निरूप्यमानैर्लोपैश्चैवावृत्तिर्लोपः
उपाध्यायमतम्
225 उक्तस्यैवैवमिदं स्यादप्युक्तं तत्रैवैवमिदं निश्चयः
243 तदिच्छाविषयस्यैवैवमिदं तदिच्छाविषयं दातव्यमिति प्रतिपादनम्
253 सार्वभौममतानुसारेण पक्षान्तिरूपः
287 पूर्वोक्तस्यैवमिदं तदिच्छाविषयः
305 सार्वभौममतानुसारेण पक्षान्तिरूपः
350 उपाध्यायपक्षतयाः उपन्यासः खण्डनं च
357 प्रत्यक्षादिद्वयस्यैव प्रतिबन्धकत्वम्
380 विद्वत्सिद्धयस्यैव पक्षतया पूर्वोक्तं सत्यम्
393 पूर्वमुक्तं पक्षतयाः कावृत्तिरूपः
400 सिद्धयुक्तानुसारेण सिद्धयस्यैवैवमिदं तदिच्छाविषयः
411 पक्षान्तिरूपः तदिच्छाविषयः तदिच्छाविषयः तदिच्छाविषयः
415 विद्वत्सिद्धयस्यैव पक्षतयाः कावृत्तिरूपः तदिच्छाविषयः
419 पक्षान्तिरूपः तदिच्छाविषयः तदिच्छाविषयः तदिच्छाविषयः

। श्रीरघु ।

न रव वि ता म णी

प क्ष ता

व्यातिनिरूपणानन्तरं पक्षधर्मता निरूप्यते ।

दीधितिः

अनुमितिप्रमाणककार्यावृत्तेरन्तरवसङ्गत्या व्यत्ययनान्तरं पक्षधर्मता
निरूपयितुमाह-व्याप्तीति ।

भादाशरी

मूले व्यातिपक्षधर्मतयोः सङ्गत्यप्रदर्शनेन नूनतां परिजिह्वीषुः सपारेककार्य-
कारित्वत्वात् सङ्गतिं प्रदर्शयन् व्यत्ययनान्तरमित्यादिबलमवतारयति-अनुमितिर्हि । अनु-
मितिर्लक्षणां - अनुमितिरेवम् यत् एकं कार्यम्, तदनुकूलवसङ्गत्या - तत्प्रयोज-
नकारित्वसङ्गत्या, प्रयोजकत्वं च कारणतावच्छेदकस्यापीति व्यातिपक्षधर्मतयोः परा-
सर्वात्मिककारणताप्राप्त्यवच्छेदकत्वेनानुमित्ययननकरत्वेऽपि न भवतिः ।

भावबोधिनी

श्रीवेङ्कटद्विजिनियं कल्याणिधानं

लक्ष्मीनिवासद्वयं रमणीयकर्म ।

भक्तमयप्रदममीष्टफलप्रसूति

देवादिदेवमनघं शरणं प्रपद्ये ॥

व्याख्यानन्तरं पक्षधर्मता निरूप्यते इति मण्डोपन्यः । पक्षधर्मता व्याप्तिनिरूपणा-

व्याख्याकारकस्य पक्षधर्मताज्ञानस्यैवव्यभिचित्वजनकतया पक्षतायाः परामर्शोविशिष्टमिति-
 दकत्वस्य-प्रयोजकत्वात्समस्तमितिधीनुमदिति । पक्ष-व्यभिचयकस्य, पूर्वतः पक्षधर्म-
 व्याप्तेः संक्षेपित्वजनकतया । तत्र न तावत् पक्षताव्याप्त्यः अव्यभिचित्वजनकतावच्छे-
 पक्षताश्रयवृत्तित्वस्य पक्षधर्मता सुज्ञानेति । तत्र निरूप्यमाणया पक्षतया सुज्ञानि-
 तस्याप्यप्राप्त्यः पक्षतादस्यैव एव विवादसंक्राष्टात् तन्निरूपणं तत्त्वस्यैव ज्ञाते सति
 तावत्संक्षेपित्वस्यैव पक्षधर्मत्वं पक्षत्वम्, इत्यादिना पक्षता निरूप्यते न पक्षधर्मता ।
 ननु मगो, व्याख्यानन्तरं पक्षधर्मता निरूप्यते, इति प्रतिज्ञाय, तत्र न
 भवच्छेदकत्वेन न क्षतिरित्यन्वयः ।
 प्रयोजकत्वं चेति । आपिना कारुणं समुच्चयते । अव्यभिचयजनकत्वेऽपि कारुणताया-
 अव्यभिचित्वकारुणतावच्छेदकत्वप्रयोजकत्वात्समस्तमितिधीनुमदिति भावः । तदाह
 कारुणत्वात् व्याप्तिपक्षधर्मतायाः विषयितासंबन्धेन तत्कारुणतावच्छेदकत्वमस्तीति
 संबन्धेन व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षधर्मताविशिष्टस्य च परामर्शात्मकज्ञानस्य अव्यभिचि-
 त्वकारुण्यकारुणतावच्छेदकत्वात्प्रत्यक्षमिति यावत् । विषयिता-
 अकारणत्वसंज्ञायाति । तथा च प्रयोजकत्वं कारुण्यकारुणतावच्छेदकोभ्यसंसाधारणम् ।
 कथं तथाः अव्यभिचित्वैकककारुण्यैकत्वव्यभिचयते व्याचष्टे-तत्त्वैकत्वसंज्ञाया तत्प्रयो-
 पक्षधर्मताज्ञानयोः अव्यभिचित्वजनकत्वेऽपि व्याप्तिपक्षधर्मतायाः अव्यभिचित्वजनकत्वाभावात्
 अव्यभिचिः लक्षणां स्वल्पं यस्य तत् इति वद्वीहीति भावः । ननु व्याप्तिज्ञान-
 षष्ठीतत्त्वैकत्वमवधारणाय अस्मिन्नित्येवमस्मिन्नित्युक्तम् । तथा च लक्षणाशब्दः स्वल्पपरः ।
 निरूपणाभाति भावः । नूनम् । अवश्यवक्तव्यस्याप्युक्तम् । अव्यभिचैकत्वव्यभिचि-
 व्याप्तिपक्षधर्मतायोरस्तीति एककारुण्यकारुण्यसंज्ञाया व्याप्तिनिरूपणानन्तरं पक्षधर्मता-
 व्याख्याकारकं पक्षधर्मताज्ञानमप्यव्यभिचित्वजनकम् । तथा चाव्यभिचित्वैकककारुण्यैकत्व-
 'साध्यव्याप्यो हेतुः' इत्याकारकं व्याप्तिज्ञानमप्यव्यभिचित्वजनकं तथा 'हेतुमात्रं पक्षः'
 जिज्ञासायां दीयते 'अव्यभिचित्वैकककारुण्यैकत्वसंज्ञाया' इत्युक्तम् । यथा
 पक्षधर्मता निरूप्यते । तत्र व्याप्तिनिरूपणानन्तरं पक्षधर्मता निरूपणं का संक्षेपित्वेति
 व्यापित्वे साकारानिरूपणविषय इति तदर्थः । इतः प्राक् व्याप्तिनिरूपिता । अथेदानीं

भावव्यभिचय

तत्त्वविधानमात्रा

आदिनिष्कृष्टानन्तरमिति भूषणार्थमाशेषः, 'आप्तयन्तर' मिति पाठे च तत्र इकारमावाते, 'प्रत्यक्षे' साङ्गोपक्ष प्रत्यक्षविरुद्धितया प्रत्यक्षोप-
वीकृतत्वादिन प्रत्यक्षारकस्य तथापि विषयविरुद्धत्वात्तद्वैयर्थ्यात् । तत्रैव मूले तत्पदं
पक्षधर्मतापरम्, सत्यपक्षे घटकत्वम्; अन्वयवचान्तरस्य पक्षधर्मतापरम् । सन्निवृत्ते

मितिजनकत्वात्, अनुमितिप्रयोजकत्वम्, पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्, अनुमिति-
जनकत्वानविषयत्वात् अनुमितिजनकतात्वेदं क-वक्ष्यं प्रयोजकत्वम् इत्युभयोः
सङ्गततया निरूपणं युज्यत इति भावः । साध्यसन्देहादिरूपपक्षताया यो
विषयतासंबन्धेनानुश्रयः तस्य हेतोश्च वैशिष्ट्यावगाहिष्ठानमेव ग्राह्यमिति हेतुः न तु
पक्षधर्मतापरम् हेतोश्च संबन्धज्ञानमिति ज्ञापनाय तद्वैयर्थ्यात्तद्वैयर्थ्यात् इत्युक्तम् ।
तद्वैयर्थ्यात्तद्वैयर्थ्यात् । पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम् ।

ननु, 'पक्षधर्मता निरूपयितुमाह' इति दीवितिग्रन्थेन पक्षधर्मताविषयकज्ञाना-
नुमितिहेतुप्रयोगोक्तत्वात्, 'मितिजनक' इति लक्षणे । परं तु उपरितनैः शब्दैः
पक्षधर्मताविषयकज्ञानस्यैव जननात् कथं दीवितिग्रन्थः सांगतत्वेन इत्यादिशङ्कानिराकरणाय
व्याख्या-निरूपणं प्रतिपत्त्यर्थं लक्षणाधार इति । पक्षधर्मता विना पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मता-
रूपपक्षधर्मताज्ञानं न संभवति । अतः पक्षधर्मताज्ञानजनकस्य शब्दस्य पक्षधर्मताज्ञाना-
नुमितिहेतुत्वमस्तीति भावः । एतच्छापनाद्वैयर्थ्यात् पक्षधर्मता निरूपयतीत्यनु-
मितिप्रयोगोक्तत्वात् । अनुमितिहेतुत्वमिति तदीयापर्याप्त्यर्थः निरूपणत्वात् । पक्ष-
धर्मताविषयकज्ञानानुमितिहेतुत्वमिति पक्षधर्मता निरूपणत्वमिति हेतुत्वमिति ।

कचित् पक्षधर्मतापरम् पक्षधर्मतापरम् । तथा हि पक्षे धर्मत्वं यस्याः सा पक्ष-
धर्मता इति विग्रहः । धर्मत्वपरम् आश्रयत्वमर्थः । पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्-
वैयर्थ्यात् । पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम् । पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्-
वैयर्थ्यात् । पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम् । पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्, पक्षधर्मतापरम्-

पक्षधर्मतापदेन पक्षतवाच्यते । पक्षद्वित्वेन सामान्यरूपेण पक्षताख्यः धर्मविशेषः उच्यते इति यावत् । अतः पक्षधर्मतां निरूपयितुमिति दीवितिप्रत्ययस्य नासङ्गतिरिति व्याचष्टे । तन्मतमनुवदति - अहं धर्मत्वं प्रत्या इति । सर्वकाराधाराविति । श्रममाणान्तरहितत्वेन प्रतीकधारणमिति नियमात्, 'व्याख्याति', इत्येव प्रतीकस्य धारुत्वमिति भावः । ननु कुतोऽयं नियम इत्यत आह - प्रत्यक्षत्वादीति - ननु तादृशमः, 'न-वयुमितिहिरुभूत-यासिञ्जाने', इति मणोः, 'न-वैति', इति प्रतीकमधुत्वा 'नित्यत्वं' इत्येव प्रतीकधारणमिति चेन्न । यत्र समासवदकस्यान्तरहितस्य प्रतीकधारणं तत्रैव दर्शितमेवमाह ।

यत्र साध्यस्यैव हिदीधितिप्रत्ययवताप्यति - सतिदधेत्साविप्रत्ययत्वाविति । साध्यश्चासौ धर्मश्च साध्यधर्मः सति दाधः साध्यधर्मो यत्र स सतिदाधसाध्यधर्मः तस्य भावः सतिदाधसाध्यधर्मवमिति विग्रहः । यत्रेति त्रत्ययस्य विरोधत्वमर्थः । तत्र प्रत्ययस्य आधेयतासंबन्धेना-वयः । विरोधतायाः निरूपकतासंबन्धेन सम्यक्कतिद्विधात्वं सन्देहः-वयः । तत्रत्यस्य प्रकारवचनं अर्थः । तदेकदेश-प्रकारतायां निरूपितवचनवचन धात्वर्थस्य सन्देहस्यान्वयः । प्रकारवचनः अमेद-संबन्धेन साध्यामिश्र धर्म-वयः । यन्निष्ठविरोधतानिरूपकसन्देहनिरूपितप्रकारता-श्रयः साध्यामिश्र धर्म इति विग्रहवक्तव्यादौधः । साध्यामिश्रधर्मनिष्ठप्रकारता-निरूपकसन्देहविरोधः समासाद्यः । तदुत्तरभावावगम्येन तादृशसन्देहविरोधत्वं बोध्यते । इत्थं च साध्यामिश्रधर्मप्रकारकसन्देहविरोधत्वं, विरोधतासंबन्धेन साध्यामिश्रधर्मप्रकारकसन्देहः पक्षतिति पदवत्प्यति । पदवती वहिमान् धूमनिष्ठस्य साध्यामिश्र धर्मः वहिः तत्रप्रकारकः सन्देहः पदवती वहिमान् वेति सन्देहः तद्विरोधत्वं पदवतीरतीति सम-वयः । परं तत्र कथं साध्यप्रकारकसन्देहस्यैव पक्षतावसमेत्येन धर्मवतिवैश्वनमफलं भवति ।

यदि च धर्मपदसाध्याम्यप्य एवं विग्रहः उच्यते-साध्यं धर्मो यस्य स साध्य-धर्मो तस्य भावः साध्यधर्मत्वं सतिदाधसाध्यधर्मत्वं इति विग्रहः । सहाय्य धर्मो यस्यैव्यत्र धर्मशब्दस्य आधेयतावानर्थः । यस्यैव्यत्र पष्ठया अधिकरणान्व-

वा 'पूर्वो वक्षिमान् न वा' इति सन्देहं वा आदाय संशयकारीभूतं वक्षिमान्-
 लभ्यते । पूर्वो वक्षिमान् धर्मादित्यादौ 'पूर्वो वक्ष्यविकरणं न वा' इति सन्देहं
 समुत्पन्नं च स्वविशेष्यकसन्देहप्रकारिभूतं साध्यनिष्ठविषयतानिख्यति विकरणत्वं पक्षोक्ति
 निख्यति विकरणत्वं स्वविशेष्यकसन्देहप्रकारिभूतं इति विग्रहार्थः । भावप्रधानेन
 भावप्रधानस्य निर्देशः । अतो विशेष्यत्वमाधेयत्वं चार्थः । यस्मिन् साध्यनिष्ठविषयता-
 करणत्वं पक्षोक्ति लभ्यते । यदा स्मिन् साध्यवर्तनं यत्रोक्ति बहुव्रीहिसाध्यां बहुव्रीहिः
 अविकरणात्तावान् । तथा च स्वविशेष्यकसन्देहप्रकारिभूतं साध्यनिष्ठविषयतानिख्यति साध्य-
 व्याप्तिरिति । समन्वयार्थं विशेष्यत्वं, तस्य निख्यतया संवन्धेन सन्देहेऽन्वयः । स्वपदार्थः
 तस्याभेदसंवन्धेन निख्यतयाऽन्वयः । सन्देहस्य विशेष्यकाङ्क्षायां स्वस्मिन्नात्म-
 निख्यति विकरणत्वं प्रख्याप्यते । स्मिन् साध्यविषयस्य सन्देहनिख्यतिप्रकारात्तावदित्यर्थः ।
 निख्यति विकरणत्वात् साध्यवर्तनं साध्यवर्तनं समासार्थः । भावप्रधानेन साध्यनिष्ठविषयता-
 कारणतानिख्यतिविषयतावदपि साध्यवर्तनं साध्यवर्तनं विग्रहवत्कर्मार्थः । साध्यनिष्ठविषयता-
 तत्त्वसंवेगान्त्वः । धर्मपदार्थस्याभेदसंवेगान् साध्यवर्तनं । तथा च यस्मिन्निष्ठ-
 मर्थः । तत्र यत्पदार्थस्याधेयत्वं संवेगान्त्वः । अविकरणत्वं साध्यवर्तनं निख्यति-

भावव्यतिरिक्ता

संशयोपादाने च पक्षसंशयवशात् साध्यवर्तनमिति सन्देहप्रकारिभूतं पक्षवर्तनं परिरुद्धं
 वा ? साध्यं पक्षनिष्ठत्वात् साध्यवर्तनमिति न वा ? इत्यादि संशयोपादाने, तादृश-
 साध्यानुपपत्तिप्रयोजकं तत् । एवं साध्यकोटिकसंशयस्य निवेद्य साध्यं पक्षवर्तनं न
 निरूप्यते च साध्यनिख्यतिप्रकारस्य पक्षवर्तनस्य वा यथाप्रसिद्धः तत्र वक्ष्य-
 निख्यतिप्रकारस्य पक्षवर्तनं पक्षवर्तनं साध्यं सन्निधेयं धर्मत्वं यस्य तत्त्वं पक्षव-
 र्णकम् । धर्मपदार्थस्याधेयत्वं स्वस्मिन् साध्यवर्तनं इति बहुव्रीहिबलसंशय-
 धर्मसंवेगवत्त्वं तादृशसंवेगवर्तनं पक्षवर्तनमिति । तत्र साध्यं धर्मवर्तनं निवेद्य-
 साध्यवर्तनस्य सन्निधेयः साध्यवर्तनं धर्मो यत्रोक्ति व्युत्पत्त्या विषयतया साध्याभूत-

गाथापरी

तत्त्वविज्ञानमार्गः

॥ प्रथम प्रश्नः प्रश्नः प्रश्नः ॥

भाष्यवार्ता निदेशः । सायं इति संज्ञायाः निर्देशवत्तया । तत्र सायं- -

आह्वयः च मित्र्यः । यस्मिन् पृथ्याः पृथ्याः निरुपितवन्मित्र्यः । तत्र निरुपितवन्मित्र्यः ।

[illegible]

धृतराजिः पश्य । इति पर्वो विनायकः ।

[illegible]

दीर्घात् प्रकाशोऽन्तेन चान्तरात्मिकादीनि अन्तरात्मिकादीनि विप्रतिपद्यते:

निजवर्गप्रकारकसंदेहवत्त्वमित्यर्थः । अथमागानवपत्तिर्हि । न वा त्वमप्येतद्वि

पञ्चतन्त्रकल्पम् तन्त्रयोगिकमिदम् ।

तावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताशास्त्रिनिरूपणवत् ॥ यः संशयः स तद्वर्गविच्छिन्नैरेव

नाइशंसबन्धवचिच्छिन्नास्यपलावच्छिन्नविवर्धयतासाध्यावृत्तिजनकाभवा पक्षे

[illegible][illegible]

नन्दवर्मासमर्थ

धाव्यं संहैव्यः । त्वय्यस्य प्रतिबन्धकताश्रयनिर्णयनिर्णयप्रकारतावत्
 रूपाः । प्रतिबन्धकतायां निरूपितव्यसंबन्धेन संहैव्यान्वयः । प्रकारतावतः
 अमेदसंबन्धेन साध्यैः । एवं च यद्विशेष्यकसंहैव्यप्रतिबन्धकनिर्णयप्रकारतावत्-
 सिद्धं साध्यमिति विप्रदृष्टमिति । साध्यप्रकारकनिर्णयप्रतिबन्धकसंहैव्यैव्यं, विशेष-
 व्यतासंबन्धेन तादृशसंहैव्यत्वं पश्येति समासात् व्युत्पत्त इति ।

पुष्पसिंह कायिकायाभाषणहृ-गताध्यायम् एवं वेति । कायिकावच्छेदककोटी

पर्वतत्प्राप्त्यर्थेयता निरूपितानि त्रीणि पर्वतं पश्चिमदिश्याकारावृत्तिवत्पि सुद-

[illegible]

तथा तस्याश्च पूर्वतन्त्रवत्त्रिज्यावृत्तौ च विषयकसंयोगोऽप्युपलब्धः । तत्र च त्रिज्यावृत्तौ च विषयकसंयोगोऽप्युपलब्धः ।

बद्ध पर्वतो वह्निमान वैले सिद्धं विनायुःपत्न्या अतिरेक्यमिवा इते लङ्कारणम्

पुनर्वसुः । पूर्वतः पश्चिमतः कृत्यमित्यर्थः । पूर्वतः पश्चिमवर्तिनां चत्वारो नक्षत्रास्तथा-पूर्वतः पश्चिमवर्तिनां चत्वारो नक्षत्रास्तथा-

[illegible][illegible][illegible][illegible]

ଉତ୍ତର :-

[illegible]

पञ्चाद तस्याश्च पत्नीं वक्षिमात्रं वेति संशयं विनाशयन्त्या
अतिरेकमपि चारः

पञ्चमः सर्गः । पञ्चमः सर्गः । पञ्चमः सर्गः । पञ्चमः सर्गः । पञ्चमः सर्गः ।

शुभं च निष्ठु वच्छेदका मिना वच्छेदकानि स्फुरन्ति यावत् । जीलपुत्री वक्षिमा-

पञ्चमिभिः पूर्ववदेव नीलवर्णैश्च पत्राकृतान् दीपः । एवमपि जातिवैभ

—तुल्यवर्गादिनी या जालिमान् बहिमानपुत्रिभिः तस्या अपि पूर्वतत्त्ववैधर्म्येन-

वच्छिन्नोद्देश्यताकात्वेन कार्यतावच्छेदकाकान्ततया तस्याश्च पूर्वो वह्निमात्रवैति
 संशयं विनाप्युत्पत्त्या व्यतिरेकव्यभिचारः स्यात्, तद्विरुद्धाया पूर्वतत्त्वनिष्ठनिवृत्तिश्चा-
 वच्छेदकतामिवावच्छेदकत्वानिरूपकः उद्देश्यतायां विवक्षणीयम् । पूर्वतत्त्वनिष्ठ-
 निवृत्तिश्चावच्छेदकतामिवा य आतिव्यावृत्तिश्चा पूर्वतत्त्वनिष्ठावच्छेदकता तत्रा-
 नुरूपकौद्देश्यताकात्वेन जातिमान् वह्निमानित्यनुमितिरिति न दोषः ।

कार्यतावच्छेदककोटौ विषयतया शुद्धसंयोगासंबन्धावच्छिन्नत्वाविशेषे पूर्वतः
 समवायेन वह्निमानित्यनुमितेरपि कार्यतावच्छेदकाकान्ततया तस्याश्च पूर्वतः संयोगेन
 शुद्धत्वाविशेषे संयोगेन वह्निमात्रवच्छेदक पूर्वतः संयुक्तसंयोगेन वह्निमानित्यनुमितेरपि
 कार्यतावच्छेदकाकान्ततया तस्याः पूर्वतः संयोगेन वह्निमात्रवच्छेदकतां विनापि
 संयोगावच्छिन्नत्वं नाम किञ्चिद्विशेषासांनिरूपयत्वा निवृत्तिरसंयोगनिष्ठसंसांनिक-
 विषयतानिरूपकत्वम् । संयुक्तसंयोगनिष्ठा सांसांनिकविषयता तु संयुक्तनिष्ठसां-
 सांनिकविषयत्वानिरूपितेति तादृशानुमितेर्युदासः । यद्वा संयोगावच्छेदकत्वमवच्छिन्न-
 संयोगावच्छिन्नत्वं शुद्धसंयोगावच्छिन्नत्वम् ।

वह्निव्यावृत्तिश्चावच्छिन्नविषयताकात्वाविशेषे पूर्वतत्त्वव्यावृत्तिश्चावच्छिन्नविषयताका य
 दकतामिवावच्छेदकत्वानिरूपकः व्यप्यन्तं विवक्षणीयम् । उद्देश्यताविषयतयानिरूप-
 नेन वह्निव्यावृत्तिपूर्वता जातिमद्वैतित्यनुमितेर्विरुद्धाया वह्निचिन्तननिवृत्तिश्चावच्छि-
 मानित्यनुमितेः वह्निव्यतिरेकसुन्दरत्वव्यावृत्तिरवच्छिन्नविषयताकात्वाय दोषः । एवमपि जाति-
 व्यतिरेकव्यभिचारः स्यात् । वह्निव्यतिरेकसमन्तव्यावृत्तिश्चेति तदर्थः । पूर्वतः सुन्दरवह्नि-
 व्यभिचारः स्यात् । तत्र शुद्धत्वानिवेशे तु पूर्वतः सुन्दरवह्निमानित्यनुमितेमादाय
 द्रव्यव्यावृत्तिरनुमितेः पूर्वो वह्निमात्रवैति संशयं विना जायमानतया व्यतिरेक-
 वह्निव्यावृत्तिश्चावच्छिन्नविषयताकात्वाविशेषे पूर्वतत्त्वव्यावृत्तिश्चावच्छिन्नविषयताकायाः पूर्वो

तद्वैद्यनिश्चयव्यापकत्वमिति पुराऽपि । पदवत्त्ववच्छिन्नविशेष्यतानिखलपुत्रता-
निवेशे वद्वित्ववच्छिन्नप्रकारतानिश्चयवत्स्य महानसं वद्विपदं भूतत्वं वद्विमतं
इत्यादिनिश्चयेष्वपि वतमानतया तत्र पदवत् वद्विमान वद्वि संशयनिखलप्रतिबन्ध-
कनाविरहेण तद्वैद्यनिश्चयव्यापकप्रतिबन्धकत्वानिखलप्रतिबन्धत्वं कानितीनिष्ठः सा-
दात्रैव स्यात्, पदवत् वद्विमान वद्वि संशये तु तत्रास्तीति तस्य पदवत्त्वं न
स्यात् । अतः पदवत्त्ववच्छिन्नविशेष्यतानिखलपुत्रत्वनिवेशः । तन्निवेशे च पदवत्त्व-
वच्छिन्नविशेष्यतानिखलपुत्रत्ववद्वित्ववच्छिन्नप्रकारतानिश्चयत्वं न भूतत्वं वद्विमतं ।

[illegible]

संशयस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः । अतस्तत्रैवैतदुक्तम् ।

अथैवमपि जातिमान् बहिमान् पर्वतो जातिमद्वान् पर्वतः संशुबलसंशयोऽन

बहिमानिनित्ति निश्चयेऽपि तादृशनिश्चयत्वसंवेदनं तत्र च पर्वतो बहिमान् वेतिदंशोऽपि-
प्रतिबन्धकवाभावात् कथं तस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः इति चेन्न । पर्वतत्वनिष्ठनिर्वच्ये

वच्छेदकताकाविवेश्यात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः-
गोविपपत्तौक-बहिष्यनिर्वच्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः

बन्धकतात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः-
जातिमान् बहिमान् वेतिदंशोऽपि-प्रतिबन्धकवाभावात् कथं तस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः इति चेन्न ।

निश्चये पर्वतत्वनिष्ठनिर्वच्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः जातिमान् बहिमान् वेतिदंशोऽपि-
भावात् पर्वतो जातिमद्वान् इति निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः

बहिष्यनिर्वच्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः-
संशुबलसंशयोऽन बहिमान् वेतिदंशोऽपि-प्रतिबन्धकवाभावात् कथं तस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः

संशुबलसंशयोऽन बहिमान् वेतिदंशोऽपि-प्रतिबन्धकवाभावात् कथं तस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः-
वेति संशुबलसंशयोऽन बहिमान् वेतिदंशोऽपि-प्रतिबन्धकवाभावात् कथं तस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः

तादृशनिश्चयत्वसंवेदनं तद्व्यपकप्रतिबन्धकतात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः-
मात्रं वेति संशयं सूत्रेन तस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः ।

नन्वेवमपि नीलपर्वतो बहिमानिनित्ति, पर्वतः सुन्दरबहिमानिनित्ति च निश्चयः-

पर्वतत्वनिष्ठनिर्वच्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः-
तादृशनिश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः

बहिमान् वेति संशयस्य पक्षतात्वात्तुपपत्तिः वेद-न । पर्वतवसामानाधिकरण्यात्तुपपत्तिः-
वच्छेदकताकाविवेश्यात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः किञ्चिन्नित्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः

पक्षतात्वात् नीलपर्वतो बहिमानिनित्ति निश्चयस्यापि तत्प्रतिबन्धकवात्तुपपत्तिः-
सुन्दरबहिमानिनित्ति निश्चयस्यापि पर्वतो बहिमान् वेति बहिष्यनिर्वच्येव निश्चयत्वात्तुपपत्तिः

[illegible]

புதுப்புது

12124

जन्मपदवाचि प्रत्येव तदभाववत्त्वनिश्चयस्य प्रतिबन्धकवाहिते उपनीतमानात्मके-
जन्मस्य बाधनिश्चयस्य न पूर्वतो बाह्यमानिते निश्चयनिवर्त्यत्वम्, लौकिकसंज्ञिकस्य-
ज्ञानात्कन्दत्स्य तस्य हेतुव्यपसङ्गे तात्पर्यम् । अत्र लौकिकसंज्ञिकस्य-
अवृत्तिप्रतिबन्धकत्वेन कम् तस्य हेतुव्यपसङ्गिरिते वाच्यम् । अत्र-
निवेद्यः । न च बाधनिश्चयस्य तदभाववागमादित्येन पूर्वतो बाह्यमानिते
वध्यताशालिनः पूर्वतो वक्ष्यमावधानिति बाधनिश्चयस्य पक्षवात्त्ववाराण्य संशयत्व-
विशेष्यता निरूपितवद्विषयव्यभिचयान्तराकारात्तत्त्वान्तराकारान्तरात्तत्त्वान्तरात्तत्त्वान्तरा-
बाधनिश्चयं प्रति पूर्वतो बाह्यमानिते निश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वात् पूर्वतो वाच्यत्व-
प्रत्यापत्तिः । लौकिकसंज्ञिकस्य जन्मस्य बाधनिश्चयस्य हेतुव्यपसङ्गे । पूर्वतो वक्ष्यमावधानिति
ज्ञानं हेतुरिति वार्य इत्यादिहेतुसंशयत्वनिवेद्यत्वमह-उपनीतमानात्मकबाधनिश्चय-
इति दीधितौ संशयपदं किमर्थम्, निर्णयनिवर्त्यं हेतुरिति वा तादृशनिर्णयनिवर्त्यं
विवक्षितः । एतत् प्रागेव स्पष्टीकृतम् । ननु निर्णयनिवर्त्यं यः संशयः
सूतलं बाह्यमत्, पूर्वतः समवायेन बाह्यमान, पूर्वतो घटवान् इत्यादिनिश्चया अत्र

भाववाचिनी

विशेष्यकसंशयसाधारणस्य अनतिप्रसक्तस्य संशयपदस्य दुर्बलत्वात् पुनरननुमानावस्थानिति
तथाविषयबाधवशात्तात्पर्यमनुमित्यापत्तिः । अतः संशयपदनिवेद्यत्वम् । न च पक्षसाध्य-
निरवयवसामान्यनिवर्तनीयत्वात् अमरवशानात्कनिवर्तस्य च तत्त्वानुमित्यविरोधितया
निरूपितत्वादेः प्रकारान्तरेविशेषणत्वम् । उपनीतमानात्मकबाधनिश्चयपदस्यापि साध्यवत्ता-
त्वात्पुनर्वृत्तिप्रतिबन्धकत्वं न संभवतीति प्रकृतपक्षानावच्छेदकत्वाच्चिन्तानिश्चयता-
काम्यव्यभिचयविच्छिन्नप्रकारकनिरवयवसाधारणसंशयोपसंज्ञिकत्वहेतुत्वाच्चिच्छिन्नप्रकारकनिरवय-
पूर्वतो बहूनिमानवेत्त्यादेः कस्यापि सामान्य धर्मान्तरावच्छिन्ननिश्चयकालाभ्यसंज्ञा-
च निरवयवविशेषणं हेतुः अतो न तस्य विषयनिरवयववर्त्तिप्रतिबन्धकत्वात्प्राप्तिरिति
अमरवशानात्कनिवर्तस्य च निरवयवसाधारणप्रतिबन्धकत्वमप्यहोदयत्वम् अमरवशानात्कनिवर्तस्य

गादाधरी

पक्षाना

वस्तुतस्तु - गादाधरेन प्रत्यक्षकवाच्यसाध्यप्रसिद्धिः, गादाधरेन पक्षसंबन्धेन पक्षसंबन्धित्वाभावकृष्णप्रसिद्धिः । न च साध्यं पक्षनिष्ठाभाव-
गादाधरेन पक्षसंबन्धेन पक्षसंबन्धित्वाभावकृष्णप्रसिद्धिः । न च साध्यं पक्षनिष्ठाभाव-
प्रतियोगिवसंशयस्य पक्षतावच्छेदकसंशयानाधिकरूप्यमात्रेणानुमिते-
इत्यर्थे पक्षतावच्छेदकत्वमेव वतमानसंबन्धित्वाभावकृष्णप्रसिद्धिः साध्यवत्त्वानिर्णय-
प्रतिपक्षतया पक्षतावच्छेदकत्वमेव न संभवति, प्रत्यक्षतावच्छेदेन वतमान-
संबन्धित्वाभावकृष्णप्रसिद्धिरिति वाच्यम्; -वदपटीभयत्वावच्छिन्नसंबन्धस्य प्रतियोगित्वमपि
प्रत्येकं वतमानतया गादाधरेन पक्षतावच्छेदकत्वमेव वतमानसंबन्धित्वाभावकृष्णप्रसिद्धिः

भावव्यतिथिर्ना

संशयान्न पक्षेति भावः । एकविधेति । सर्वसाधारण्यस्य साध्यं पक्षनिष्ठा-
भावप्रतियोगीत्याकारकस्य वा साध्यं पक्षावृत्त्याकारकस्य वा एकविधस्य भाव-
निश्चयस्य उपादानेनैवेत्यर्थः । त्वन्नगमः बाधाननुगमः । अगमस्यपि कथंविधेति ।
पक्षतावच्छेदकत्वावच्छिन्नसंशयविशेषान्तरकृष्णित्वसाध्यतावच्छेदकत्वमेव वावच्छिन्नसाध्य-
तावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रकारान्तरकृष्णित्वसाध्यतावच्छेदकत्वमेव वावच्छिन्नप्रकारान्तरकृष्णित्व-
प्रतिपक्षकतावच्छेदकविषयत्वमनुगतां बाधवन्ति न्यायानाम् । पक्षसाध्यवृत्तिश्च-
वगादिप्रतिपक्षविषयानुगमकत्वे सति आश्रयादिद्वयादिभिन्नत्वे सति पक्षसाध्यवृत्तिश्च-
गादिप्रतिपक्षविषयविनिर्दिष्टविषयतायालित्वेन अन्यतमत्वादित्वा वेति केचिदिति कृष्णार्थः ।
साध्यवत्त्वान्तराधानप्रतिपक्षतावच्छेदकत्वे सति साध्यवत्त्वान्तराधानप्रतिपक्षकतावच्छेदिका या
विषयता तच्छालित्वमनुगतां बाधवन्तिमन्ये ।

वस्तुतस्तुवन्ति । इदं वाच्यं ज्ञेयत्वादित्यत्र वाच्यत्वं पक्षावृत्ति न वेति
संशयस्य पक्षतावच्छेदप्रत्यक्षं प्रत्यक्षं गादाधरेन पक्षसंबन्धेन वाच्यमित्यत्र
गादाधरेन पक्षसंबन्धेन प्रत्यक्षवन्ति न वेति संशयो न संभवति, गादा-
धरेन प्रत्यक्षवन्ति वाच्यं प्रत्यक्षवन्ति वाच्यं प्रत्यक्षवन्ति वाच्यं प्रत्यक्षवन्ति -

योनि न वेति संशयस्तैव पक्षान्तरं वक्तव्यम् । तस्य च पक्षस्याध्वैद्विद्विद्याव-
गाहित्वाभावेन पक्षस्याध्वैद्विद्यावगाहित्वं न सकलसंशयानुगममकमिति भावः ।
ननु यत्र प्रमेयत्वसामानाधिकरण्यात् तादात्म्येन वाच्यं सिद्ध्यति तत्र वाच्यं
प्रमेयत्वनिष्ठमिदं प्रतीयोनि न वेति संशयस्यापि पक्षान्तरं न संभवति । प्रमेयत्वा-
वच्छेदेन वर्तमानो यो भेदस्तत्प्रतीयोनिवत्कोटिकसंशयस्तैव साध्यवत्त्वानिर्णयप्रतिबध्य-
तया पक्षान्तरं वाच्यम्, तच्च न संभवति, प्रमेयत्वावच्छेदेन वर्तमानस्य भेद-
स्याप्रसिद्धेः, न हि षट्पटादिभेदो यावत्प्रमेयवृत्तिर्भवति । न च प्रमेयत्वसामा-
नाधिकरण्यात् यो भेदः तत्प्रतीयोनिवत्कोटिकः संशयस्तत्र कुतो न साध्यवत्ता-
निर्णयप्रतिबध्य इति शङ्क्यम् । प्रमेयत्वसामानाधिकरण्यात् वाच्यभेदेनिर्णयेऽपि
साध्यवत्त्वानिश्चयत्वत्वेन तस्य प्रमेयत्वसामानाधिकरण्यात्न वर्तमानभेदप्रतीयोनिव-
त्प्रकाशवृत्तानाविरोधित्वात् । यत्किञ्चित्प्रमेयं वाच्यभेदेनिर्णयत्वेन यत्किञ्चित्प्रमेयान्तर-
निष्ठभेदप्रतीयोनिवत्त्ववगाहित्वानिर्णय-
इत्याशयात् इति शङ्कते- न च साध्य इति ।
समाधत्ते- षट्पटाभ्यवत्त्ववगाहित्वान्तरवत्त्व-
वर्तन इति सुतरानिन्तरे प्रमेयेषु वर्तते । अतः स एव भेदः प्रमेयत्ववच्छेदेन
वर्तमानः प्रसिद्ध इति भावः । प्रमेयस्याध्यक्त्ये संशयान्तरस्य पक्षान्तरं
दर्शयति तन्नति । प्रमेयत्ववगाहित्वान्तरवृत्तिकोभावः वाच्यत्ववगाहित्वानिर्णयप्रतिबध्य-
तादात्म्यसंबन्धवगाहित्वान्तरवृत्तिकोभावः वाच्यत्ववगाहित्वानिर्णयप्रतिबध्य-
वृत्तिकोभावः गगनाद्यभावः प्रसिद्धः । वाच्यत्ववगाहित्वान्तरवृत्तिकोभावः
कस्य संयोगसंबन्धवगाहित्वान्तरवृत्तिकोभावः प्रसिद्धः, तादात्म्यसंबन्धवगाहित्वान्तर-
वृत्तिकोभावः षटादिभेदे प्रसिद्धः, अतस्सादृशसंशयः संभवतीति भावः । अत्र
साध्यतावच्छेदकवृत्तिकोभावः अतस्सादृशसंशयवृत्तिकोभावः अतस्सादृशसंशयवृत्तिको-
वृत्तिकोभावः कोट्यप्रसिद्धवृत्तिकोभावः प्रसिद्ध इति पृथक् प्रतीयोनिवत्त्वोपादानम् । पक्षस्याध्य-
वैद्विद्यावगाहित्वस्य संशयपदेन विवक्ष्यते केवलादिबन्धित्ववृत्तिकोवे तादृशसंशयः-

कोटिकसंशयस्यैव साध्यवत्तानिर्णयप्रतिबद्धतया पक्षतात्त्वमङ्गीकर्तव्यम्; तच्च न संभवति प्रमेयत्वावच्छेदेन वतमानवेवाप्रसिद्धया कोट्यप्रसिद्धिरिति वाक्यम्;—वदपटोभयत्वा-
वच्छिन्नमेवस्य प्रतीयोनिन्यपि प्रत्येकं वतमानतया तद्वशांसेदस्यैव पक्षतावच्छेदका-
वच्छेदेन वतमानस्य प्रसिद्धेः । तत्र पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नवृत्तिकामात्रे साध्यतावच्छे-
दकावच्छिन्नप्रतियोगिताकारत्वादातत्त्वसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकारोभयत्वावच्छिन्नतदभा-
वकोटिकसंशयस्य पक्षतात्त्वोपायमात्रं । एवमप्रसिद्धसाध्यककथयितरेष्वनुमानस्यैव साध्य-
वशिष्टयावगाहिषंशायानुपपत्तेस्तत्र साध्यात्मकासाधवप्रतियोगिनि पक्षवृत्तिव्यादिषंशायस्यैव
पक्षतात्त्वस्यापमानस्यतया संशयपदेन साध्यपक्षवृत्तिव्यावगाहिषंशानुमानसंभव इति ।

भाववृत्तिर्ना

संभवसिपपाद्य व्यतिरेक्यनुमानस्यलेशपि तस्युपपादयति एवमिति । पृथिवी इतरेभ्यो
मिथते गन्तव्यत्वादित्यत्र पृथिवीतत्त्वमेदकेष्वसाम्याध्याप्रसिद्धया पृथिवी इतरसिन्ना न वेति
वा इतरमेव; पृथिवीवृत्तिर्नवेति वा पक्षसाध्यवृत्तिश्चिद्व्यावगाही संशयो न संभवति ।
अतस्तत्र तदन्वयाद्वा इतरत्वं, पृथिवीवृत्ति न वा, इतरत्वं पृथिवीनिष्ठमेदप्रतियोगि न
वेति संशय एव पक्षता वाक्य इति भावः । साध्यात्मकासाधवप्रतियोगिर्नास्ति ।
साध्यात्मकः अभावः इतरमेव; तत्प्रतियोगि पृथिवीतत्वं, तद्विशेषकस्य पृथिवीवृत्ति-
व्यादिप्रकारकसंशयस्यैवत्यर्थः । आदिपदेन पक्षनिष्ठमेदप्रतियोगित्वं गृह्यते ।

ननु पक्षतो वाह्यव्याख्यानिष्ठमिति पक्षतो वाहिमत्र वेति संशयः
पक्षता स्यात् । तस्यापि पक्षतो वाह्यव्याख्यानिष्ठयाकारकस्याध्यवत्तानिष्ठयनिवर्त्यत्वात् ।
पक्षतोविशेषकवद्वयमात्रप्रकारकवृत्तिव्यावच्छिन्नं प्रति तदभावाव्याख्यावत्तानिष्ठयनिवर्त्यत्वात्
पक्षतो वाह्यव्याख्यानिष्ठ प्रतिवन्धकत्वेन पक्षतोविशेषकवृत्ति-वद्वयमात्रप्रकार-
कसंशयस्यपि पक्षतोविशेषकवद्वयमात्रप्रकारकवृत्तिव्यावच्छिन्नप्रतियोगित्वत्वात् ।

अथ बहू निव्याप्यासपक्षकस्थले महेनसीयवहू निरवाद्यावहू निरवप्यनसपक्षकस्थले च
 'बहू निमान वा पक्ष' इत्येतद्वाक्यस्य पक्षतात्त्विकप्रसङ्गात्, साध्यवत्तातिरवयवनिवर्त्य-
 रत्वात् । न च सिद्धसाधनस्थले अनुमितिवारणमेव पक्षताहेतुवत्कल्पनप्रयोजनस्य
 एव बोधोक्तं शास्त्रेण पक्षतात्त्विकोपायसिद्धिदशायां मानुषिपर्याप्तस्य पक्षतात्त्विक-
 सिद्धमेवेति वाच्यम्; साध्यतावच्छेदकवच्छिन्नसाध्यतदसमाधानान्नतरतिमन् पक्षसंबन्धा-
 वगाहितेहेतुत्व प्रतीयते; पक्षतात्त्विकोपायसिद्धिः अथवा बाधसाधारणकृतेण पक्षतात्त्विकोप-
 गापि सिद्धिकालेनमितिवारणसम्भववाद्याप्यपक्षकस्थले निवेद्यस्य निप्रयोजनकरत्वापत्तेः ।
 न च तादृशसंशयस्य बहू निव्याप्यासपक्षकस्थलेनिरवयवपक्षतात्त्विकवद्वयत्ता नास्ति-
 त्तिरिति वाच्यम्; बहू व्याप्यासाधवासाधवान् पक्षतः (पूर्वतो) बहू निमानवेति
 संशयस्य तादृशबाधनिरवयवप्रतिबन्धवत्तया तावतापि तद्वारणसम्भवत् ।

भावविविधता

तादृशनिश्चयप्रतिबन्धत्वात् । एवं पूर्वतो बहिमन्त्र वेति संशये बह्व्यभावमानं
 प्रति पूर्वतो महेनसीयवहूनिमिति साध्यनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतया तत्प्रतिबन्धस्य
 तादृशसंशयस्य पूर्वतो महेनसीयवहूनिमिति पूर्वतो पक्षतात्त्विकत्वात् । इति शङ्कते-
 अथ
 बहू निव्याप्यासपक्षकस्थल इत्यादिना । न च सिद्धसाधनस्थल इति । साध्यनिश्चय-
 दशायां निव्याप्यः । पूर्वतो बहिमन्त्रिति सिद्धिदशायाम् अनुमितिः कुतो न जायत
 इति शङ्क्याम् अनुमिती साध्यसंशयकृत्पक्षता कारणम् । सिद्धिदशयां च
 पूर्वतो बहिमन्त्रवेति संशयो न भवति, बह्व्यभावमाने सिद्धेः प्रतिबन्धकत्वादिहेतुवत्
 सिद्धिदशयां अनुमितिवारणमेव पक्षतायाः अनुमितिरहेतुवत्कल्पनस्य प्रयोजनम् ।
 एवं च साध्यनिश्चयकाले यस्य संशयस्यासम्भवात् अनुमितिरिति जायते स संशयः
 पक्षतेति पूर्ववसितम् । पूर्वतो बहिमन्त्रावयवमिति निश्चयकाले वा पूर्वतो महेन-
 सीयवहूनिमिति निश्चयकाले वा तथानिश्चययोः प्रतिबन्धकत्वात् पूर्वतो बहि-

यत्—साध्यवलाङ्गान्प्रतिबन्धकनपठकविषयनाथितनयमर्थविच्छिन्नं यत्।
 वयनाया विशेषणीयतया वद्वन्निःशयवदलाङ्गानं यत्।
 वन्धकतया तद्विषयनाथाः साध्यवलाङ्गान्प्रतिबन्धकनपठकविरहेण नातिप्रसङ्गो
 इति; तदपि न—तावानपि सहेनलीयवद्वन्ति साध्यकरश्चे सहेनलीयवद्वन्त्यसावाववा
 यवन्ती वद्वन्निमाधवेतिनिःशयवदलाङ्गानामर्थवान् ।

पञ्चमे वदन्ति साधुनिर्वाणसंन्यासे ।

முதுமுது

चूडककरोटं वडयभाबकयप्रकृतसंख्यावचूडकवाचूडनविषयतया अवदकत्वात् तादृशसंशयस्य प्रकृतसंख्यावचूडकवाचूडनविषयतया वीरविचित्रप्रतिबध्नात्वात् वडिण्याप्ये वडिण्याप्यवगतिरय वडिण्याप्ये वेति संशयस्तद्वै पक्षतां वडिण्यात् न तु वडिण्याप्ये वडिमन्त वेति संशयस्य । उचतपरिष्कारे तु तस्यापि पक्षतात्त्वात् । तथाहि वडिण्याप्ये वडिण्याप्यवगतिं निश्चयप्रति-
बध्नात् वडिण्याप्ये वडिमन्तवेति संशयस्याप्यति । तादृशसंशये वडिण्याप्ये वडयभाबवानिति भावे तदभावस्याप्यवसानिश्चयविवया वडिण्याप्ये वडिण्याप्यव-
गतिं निश्चयस्य प्रतिबध्दत्वात् । एवं सा प्रतिबध्दता वडयभाबवानिति च तत्र विषयतानि केचित्तवडिण्याप्यवगतिवचूडनविषयतया ।

विषयानि निरूपयन् विषयाप्यवर्णयन् निरूपयन् विषयानि निरूपयन् ।
 धर्मं प्रकृतमप्यवर्णयन् विषयाप्यवर्णयन् निरूपयन् विषयानि निरूपयन् ।
 वचनं प्रकृतमप्यवर्णयन् विषयाप्यवर्णयन् निरूपयन् विषयानि निरूपयन् ।
 वचनं प्रकृतमप्यवर्णयन् विषयाप्यवर्णयन् निरूपयन् विषयानि निरूपयन् ।

यत् साध्यवत्तान्साधि । तथा च पदार्तावच्छेदकार्ष्णिज्ज्ञानविरोध्यानां निरु-
पितसाध्यतावच्छेदकार्ष्णिज्ज्ञानाकाराद्याल्लिङ्गव्यापकानिबन्धकानि निरुपिता यत्

புதுப்புது

[illegible]

ननुतललक्षणास्य संशयस्य पक्षतात्वं तस्य लक्षणास्य सर्वसंशयसमाधारणतया
 पूर्वो वक्षिमान् धूमिलश्च पूर्वो घटवान् वेति संशयस्यापि पक्षतात्वापत्तिः ।
 एवं पूर्वो घटवान् वेति संशयः तच्छिष्टा विषयिता घटवान् च्छिन्नप्रकारताकावा-
 र्त्तं पूर्वो घटवान् तद्विधा विषयिता तद्विधा विषयिता तद्विधा विषयिता तद्विधा विषयिता
 वच्छिन्ना या पूर्वो घटवानिति निश्चयनिष्ठा प्रतिबन्धकता तच्छिन्नप्रतिबन्धकतायाः
 तस्य पूर्वो घटवान् वेति संशयः सत्त्वात् । न च स्वनिष्ठविषयित्वाद्याविषयता-
 वच्छिन्नप्रतिबन्धकता निश्चयनिष्ठप्रतिबन्धकतायाः सति साध्यवतानिश्चयनिश्चयत्वं पक्ष-
 तायाः लक्षणम् । उक्तस्यलं पूर्वो घटवान् वेति संशयस्य पूर्वो वक्षिमा-
 निष्कारकास्य साध्यवतानिश्चयनिश्चयत्वं विरुद्धा तस्य पक्षतात्वापत्तिरिति वाच्यम् ।
 पूर्वो घटवान् धूमिलश्च पूर्वो घटवान् वेति संशयस्य पक्षतात्वापत्तेः । तस्य संशयस्य वक्ष्यमावधानं पूर्वो वक्षिमान्
 पूर्वो इति साध्यवतानिश्चयप्रतिबन्धकतात्वं । घटवान् वेत्येव स्वनिष्ठविषयित्वाद्याविषय-
 तादिसंशयलक्षणाकावन्तत्वात्वेत्यत आह-वद्वे नमाविषयकस्यलं इत्यादिना । तादिसा-

निष्प्रकारतासंबन्धेन स्वनिष्ठत्वं बोध्यम् । स्वनिष्ठविषयित्वेति एतत्तु ऋजुः ।
 संशये वक्ष्यमाधानोऽस्तीति लक्षणसमन्वयो बोध्यः । अत्र स्वनिष्ठविषयित्वेति एते
 निश्चयनिष्ठा प्रतिबन्धकता तच्छिन्नप्रतिबन्धकतायाः सति पूर्वो वक्षिमान् वेति

भावव्योधिनी

वद्वे नमाविषयकस्यलं वक्ष्यमावधानं पूर्वो घटवान् वेति संशयस्य तादिसंशयलक्षणाकावन्त-
 साध्यवतानिश्चयप्रतिबन्धकस्य च कारणाय साध्यवतानिश्चयप्रतिबन्धकतायाः सति पूर्वो वक्षिमान् वेति
 वच्छिन्नत्वेन निकृष्टसंशयप्रकारप्रतिबन्धकता निवेदनीयाः घटवित्तत्वाभावात्ता-

गादाधरी

पक्षता

[illegible]

बलिभक्ष्यतिवद्व्यताया अन्धत्वावातिप्रसङ्गाः । तत्र एषाः बह्वन्धत्वाववाप्तवति
संप्रत्य एषान्धत्वाविषयैव, तस्य बह्विनिः एषान्धत्वावप्रतिपत्तिरिति न वेति संप्रत्यस-
मीलत्वात् । एषान्धत्वाविप्रताया वाद्यप्रतिवद्व्यतावच्छेदकत्वं निवेशनीयम्, तेन

सर्वविद्यामयी

सामानाधिकरण्याभावा कौटुंब्यावाहिनी निरवयवपदवच्छेदेन साध्यादिमना-
निरवयवनिवृत्त्यर्थे निरवयवसाध्यावाचेन न पक्षानागमिति संशयः ।

वन्दे स्वामीं तद्विष्णुमयतमादाय प्रभवती दीर्घा वारिधिं शम्भू
इति भागः ।

३५५

पूतंति । उत्तरीत्या संज्ञाप्यपरिष्कारोन्नेत्यर्थः । यथाश्रितदीपित्वमुत्तरीत्या वाधनिश्चयनिवर्त्यते सति साध्यवत्तानिश्चयनिवर्त्यं ज्ञानं पक्षेति स्वीकारे पूर्वतत्वा-
वच्छेदेन वक्षिष्यामि । पूर्वतत्त्वसामानाधिकरण्यात् पूर्वतत्त्वमात्ररूपकोटिद्वयव-
गाहितः पूर्वो वक्षिमान् वक्ष्यमाणवर्गश्चैत्यकारकसमुच्चयानन्तकनिश्चयस्य पूर्वतत्वा-
वच्छेदेन वक्षिष्यामि । अस्मात्सामानाधिकरण्यात्पक्षेति तस्य समुच्चयस्य पक्ष-
तात्त्व्यापत्तिः । न च तत्रावच्छेदकावच्छेदेन बाधनिश्चयप्रतिबन्धत्वस्य पूर्वतत्वा-
सामानाधिकरण्यात् बाधनिश्चयप्रतिबन्धत्वमात्रं कथं पक्षतात्त्व्यापत्तिरिति वाच्यम् ।
सामानाधिकरण्यात् वक्षिष्यामि । अवच्छेदकावच्छेदेन बाधनिश्चयनिवर्त्य-
त्वस्य निश्चयनिवर्तय पक्षतात्त्व्यापत्तेर्द्वारत्वात् । स्वनिश्चयविवक्षित-
वर्तित्वेति । परिष्कारे तु वर्तितत्वावच्छेदकमात्रपक्षवर्गानिश्चयसामानाधिकरण्यात्
निश्चयमात्रावच्छेदक पक्षतात्त्व्यापत्तिरित्याशयः । समुच्चयो नाम एकस्मिन् वर्गमात्रे
नानाधर्मवर्गादिनिर्णयः । धर्मवर्गवर्गः समुच्चये न भासते संज्ञाते तु भासते

अथेति । पूर्वतत्त्ववच्छेदेन वहिरूपकोटिं वहितदभावकपकोटिद्वयं वा अव-
गाह्यमानस्य समुच्चयस्य या प्रकारता वहिनिष्ठा वक्ष्यमाननिष्ठा वा तस्याः पूर्वतत्त्वव्याप-
कत्वावच्छिन्नसंयोगानिष्ठसंयोगानिष्ठपितृता निरूप्यतया तस्याः प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वं प्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकत्वं यास्तीति स्वनिष्ठविषयितावच्छिन्नसंयोगादिसंशयत्वसत्त्वात् पक्षतत्त्वापत्तिरि-
त्यर्थः । अत्रिचरिति । पूर्वतो वहिमानीत्यनुमितौ पूर्वतो वहिमान वक्ष्यभाववर्षाश्च पूर्वत-
त्वात् किञ्चित्प्रत्ययानिष्ठावच्छिन्नमानस्य-वदप्रत्ययानिष्ठावच्छिन्नमानस्य । अत्रिचरिति । अत्रिचर-
भावविरोधावगाहिष्वेति सति निरुक्तसंशयत्वं पक्षतत्त्वम् । उक्तसमसुच्चयस्य घट-
तदभावविरोधावगाहिष्वेति प्रकृतसंशयवच्छिन्नतदभावविरोधावगाहिष्वेति भावान् पक्षतत्त्वा-
पत्तिरित्यत आह-साध्यतदभावति । आदिपदेन पक्षवृत्तिवत्तदभावविरोधावगाहिष्वे
पक्षनिष्ठाभावप्रत्ययानिष्ठतदभावविरोधावगाहिष्वं च गृह्यते । तथा च साध्यतद-
भावविरोधावगाहिष्वेति सति निरुक्तसंशयत्वं पक्षतत्त्वम् । उक्तसमसुच्चयस्य घट-
भावो किञ्चित्प्रत्ययानिष्ठावच्छिन्नमानस्य-वदप्रत्ययानिष्ठावच्छिन्नमानस्य । ननु साध्यतद-
गाहिष्वनिष्ठेति तदद्वयसमसुच्चयस्य पक्षतत्त्वं दूरीयति भावः । अत्रिचर-वद-
च घटविरुद्धवदभावावच्छिन्नमानस्य समुच्चयस्य घटतदभावव्याप्यविरोधावगाहिष्वेति विरोधाव-
च्छिन्नमानस्य समुच्चयस्य या प्रकारता वहिनिष्ठा वक्ष्यमाननिष्ठा वा तस्याः पूर्वतत्त्वव्याप-
कत्वावच्छिन्नसंयोगानिष्ठसंयोगानिष्ठपितृता निरूप्यतया तस्याः प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वं प्रतिबन्ध-

विरोधः स्यूते ।

इत्यनव्याप्तिरोधः । अत एव समुच्चयः घटवद्वैतानिष्ठित्यते चक्षुदेन कोट्योर-

भावव्यतिथिर्ना

कुत्रचित्किञ्चित्प्रत्ययानिष्ठावच्छिन्नमानस्य समुच्चयस्य समुच्चयस्य तदभाव-
व्याप्यतदभावप्रत्ययानिष्ठतदभावविरोधावगाहिष्वेति सति निरुक्तसंशयत्वं पक्षतत्त्वम् । अत्रिचर-
भावविरोधावगाहिष्वेति सति निरुक्तसंशयत्वं पक्षतत्त्वम् । उक्तसमसुच्चयस्य घट-
भावो किञ्चित्प्रत्ययानिष्ठावच्छिन्नमानस्य-वदप्रत्ययानिष्ठावच्छिन्नमानस्य । ननु साध्यतद-
गाहिष्वनिष्ठेति तदद्वयसमसुच्चयस्य पक्षतत्त्वं दूरीयति भावः । अत्रिचर-वद-
च घटविरुद्धवदभावावच्छिन्नमानस्य समुच्चयस्य घटतदभावव्याप्यविरोधावगाहिष्वेति विरोधाव-
च्छिन्नमानस्य समुच्चयस्य या प्रकारता वहिनिष्ठा वक्ष्यमाननिष्ठा वा तस्याः पूर्वतत्त्वव्याप-

गादापरी

पक्षता

[illegible]

गादाधरी

प्रतिबन्धकतायेयते; व्याप्यवृत्तिरवञ्च अनवच्छिन्नाधारकत्वम्, सर्वत्र प्रतिबन्धकताये-
तादृशाधारतायाः अन्ततः कोटयोत्सर्गान्विषयव मानमुपयेत; एवं च सम्बन्धयन्निष्काटि-
'वयमता न विपरीतमानप्रतिबन्धकतावच्छेदिका व्याप्यवृत्तिरविवक्षयन्निष्कटितत्वात्;
अत्र उपलब्धशायरवर्गिनश्चरतीत्यपदेन सम्बन्धयोपादानासम्भवेन तस्य पक्षतात्वापानिबिभरहेत्

भावबोधिनी

निष्कारानिखलपक्षप्रकारिता वक्ष्यमावनिष्प्रकारानिखलपक्षप्रकारितेति प्रकारितादय-
मिति । एवं वक्षेः विरोधसंबन्धेन वक्ष्यमात्रे, वक्ष्यमावस्य विरोधसंबन्धेन वक्षी च
प्रकारिता मानमुपयेत । तथा च एवं वक्षितेति प्रकाशिता तद्वदितवर्थः वक्षिते-
तिप्रकारितायाः अलिख्यत्वम् । तत्रवृत्तिप्रतिबन्धकतानिखलपक्षप्रतिबन्धकतावच्छेदिका
वक्ष्यमावनेति प्रकाशिता, एवं एवं वक्षितेति प्रकाशिता तद्वदितवर्थः वक्षितेति
विप्रतानिखलपक्षप्रकारिता च सा वक्ष्यमावनिखलपक्षप्रकारिता सामानाधिकरण्यासंबन्धेन
तद्विरोधप्रकारिता च वक्षितेति प्रकाशिता तद्वद्वं पूर्वो वक्षिमात्र वेति
संशयेऽस्तीति । विरोधव्यपगतानिखलपक्षप्रकारितेति । विरोधान्तरसामिकाव्यपगतानिख-
लपक्षप्रकारिता तानिखलपक्षप्रकारितेत्यर्थः । समुच्चये कोट्योः विरोधो न संसृति-
यामि मासते । अत एव वक्ष्येऽनेनाभिप्रायः समुच्चयस्य । सकलसंशयसंबन्धे
इति । वक्षेः पूर्ववृत्तिर्नैति संशये पूर्ववृत्तिरविवक्षयन्निष्प्रकारिता पूर्ववृत्तिर्वा-
भावनिखलपक्षप्रकारिता चादय समन्वयः कार्यः । वक्षेः पूर्ववृत्तिरविवक्षयन्निष्प्रकारिता-
यामि न वेति संशये पूर्ववृत्तिरविवक्षयन्निष्प्रकारिताभावनिखलपक्षप्रकारितेति आदय
समन्वयः कार्यः । अतः सकलसंशयसंबन्धे इति भावः । नन्वेवमपि पूर्वो
वक्षिमान् वक्ष्यमाववञ्च भूतलं च घटविकटवदृष्टमाभाववदिति समुच्चयेऽनियमितिरित्य-

संशयत्वं तत्कोटिद्विषयत्वं वा तत्त्वतः परिग्रहयोगानामादायानि । सङ्गा इति ।

कीर्त्त-साध्यनिश्चयसाध्याधावाविनश्चयप्रतिषेधतत्त्ववच्छेदकविशेषानामानिन्द-
समुच्चयत्वं, संशयं च धर्मिणि उभयप्रकारानि निरूपितकालक्षणाविषयता समुच्चयवच्छेद-
व्याप्योपपत्त्यत इति तादृशविषयतया विभिन्नत्वेण उभयनिश्चयप्रतिषेधतत्त्ववच्छेदकतया
नास्तम्भ इत्यर्थः । तद्वत्त्वम् ।

भावबोधिनी

निरूपितत्वं समुच्चय इति तयोर्वैलक्षण्यार्थमेव स्वीकृत्यत इति भावः । तादृश-
विषयताया इति । पूर्वतनिश्याः एकस्या विशेष्यतायाः इत्यर्थः । विभिन्नत्वेणानि-
रूपितप्रकारानि निरूपितत्वेन बहुवचनानि निरूपितप्रकारानि निरूपितत्वेन चेत्यर्थः । तद्वत्त्व-
मिति । चित्तादीनां च विषयविषयतयाः अनुमितप्रत्यक्षादौ निरास एव ।
निरूपितत्वेणानि । साध्यतावच्छेदकत्वं चान्वयावच्छेदकत्वावच्छेदकप्रकारानि-
शास्त्रनिश्चयप्रतिषेधत्वेन रूपेणान्वयः । अनुगत इति । प्रतिषेधकत्वेण कारणत्वे-
सतीत्यर्थः । फलस्याविवक्षणात्तयति । अनुमितिकप्रकारार्थवैकल्येन चेत्यर्थः । अभिप्राये-
णानि । व्यतिरेकप्रतिपक्षानामनुमितिप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्ष-
रूपेण कारणत्वेन यत्र पूर्वतो वहिमान् वेति संशयान् इत्यनुमितिः
सत्र वहिः पूर्ववृत्तिर्नवेति संशयं विनाप्यनुमितिकप्रतिपक्षानामनुमितिः, यत्र
वह्निः पूर्ववृत्तिर्नवेति संशयान् इत्यनुमितिः तत्र पूर्वतो वहिमान् वेति संशयं विनापि
अनुमितिकप्रतिपक्षानामनुमितिकप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्षप्रतिपक्ष-
कोटिकसंशयः पूर्वतो वहिमन्त्रितो न वेत्याकारकः ।

अप्रतिवृत्तिरिति । पूर्वतः संशयान् वहिमान् वा इति संशयस्य पूर्वतः संशयान् वहि-

સાચું

न वा संबन्धान्तेन सन्नेहिनोति संबन्धेन पक्षवत्, न वा तसः

॥३॥

५ कृतेनपुनरागतवच्छिन्नविशेषकसहिततदभावावकाशिकोदकाशान्तरादिकमनुष्य
निवृत्तयेण संशयनिवेगप्रयोजनं दशमपल - तेन न पक्षेति । पक्षाविशेषकस्य पक्षात्सहित-
दास वेत्यस्य साध्यविशेषकस्य साध्यं पक्षावति न वेत्यस्य संशयस्याननुगमः, तथा सति
कलस्याविलक्षणतया व्यभिचारेण कारणता सत्येति भावः । इवमपुनश्चात्मः
साध्यवद्भूतवैकल्योदकसंशयाननुगमोपि बोध्यः ।

पुत्रपुत्र

[illegible]

[illegible]

1231211

इत्यत आह-नन पदेति । प्रत्यक्षान्तरकालिष्यपादेवेत्यर्थः । ननु तत्रात्रिमिति वाच्ये
तत्रात्रिमिष्यपादे वक्ष्यमाणः प्रवृत्तिः कथम्? प्रवृत्तिं प्रति वक्ष्येतिष्यस्य कारणत्वात्
साध्यविषयकप्रत्यक्षरूपः निष्यप इत्यर्थः । पूर्वकारेणानुवृत्तिमिति श्रुतिश्च्यते । ननु
त्यादः कल्पते । अतो न व्यतिरेकव्यभिचार इति भावः । प्रत्यक्षान्तरस्य पदेति ।
कामं तु काला विना न शक्तिरुच्यते । अतः सर्वत्रापि परामर्शपूर्वक्यो संशयो-
विशेषदोषनमित्युच्यते । कालानुरोधेनत्यादि-अनुमितिरूपं कामं तत्रापि भवति,
भावः । स्वभावानी-परामर्शसामग्री निष्कंदोषनादिः । पूर्वकारकोटिप्रत्यक्षवत्तादृश
संशयं विनाप्युत्रिमिष्यत्यस्या व्यतिरेकव्यभिचारेण साध्यसंशयस्य न हेतुत्वमिति
वक्ष्यकत्वात् परामर्शस्यापि विशेषदोषनरूपतया प्रतिबन्धकत्वात् । तथा च तत्र
संशयो न संभवति संशयं प्रति व्यापवत्तादृशानस्य विशेषदोषनान्तरकस्य प्रति-
सामग्रीत्वात् परामर्शो जायते तत्र परामर्शो पूर्व संशयासंभवः, परामर्शोचरं तु
हेतुत्वसंभवादिति प्रश्नः । न चानस्य इति । तथा च यत्र संशयहेतुत्वस्य एव परामर्शो-
परामर्शोऽप्यवहितपूर्वक्यो संशयान्तरं जायते, तत्रात्रिमितिपूर्वक्योऽव्यक्तीति संशयस्य

भावबोधिनी

सामग्र्या अक्षतत्वाति भावः ।
वारकतापत्तेः । तत्कालीनपरामर्शस्यापि कालानुरोधेनसंशयविषयवद्वर्तितत्वात्तत्रावहितस्या
द्वितीयं दूषयति-चोपलक्षणीमिति । अत्रावर्तकतापत्तेः-निदिक्ता अत्रिमस्य-

गुणशान्तानुरोधेनप्रादः तत्रानन्तरमेव व्याप्तिरुच्यते । तत्रत्यतत्त्वसंभवात्तत्रावहितस्य
निराकृतत्वात्तत्रावर्तक्यं न भवति । आदिपदेन यत्र संशयात्तत्रानन्तरावो व्याप्तिरुच्यते । तत्रावर्तक्य-
तत्रावर्तक्येन, तत्रावर्तक्येन व्याप्तिरुच्यते तत्रावर्तक्येन व्याप्तिरुच्यते, अत एव तत्रावर्तक्य-

मादावर्त

[illegible]

ਪ੍ਰਤਿਪਤਿ

५५ वाक्यसहितं निर्माणात्, सुतरे, निर्वाहकान्वात्तरेणोक्तिम्
 स्यात्पुनरापि तत्रान्तरे परमार्थोपवाहितम् अत्र निर्माणादिना कल्पते,
 न चान्यत्र एव तथापि यत्र त्वयामप्युपवात्तरेणार्थात्पित्तम्
 परमार्थकाले तद्वत् एव निर्वाहकान्वात्तरेण कल्पते अत्रान्तरेणार्थात्पित्तं वाच्यम्,
 कल्पते तत्रैव त्वत्तत्वात्परमार्थोपवाहितम् अत्रान्तरेणार्थात्पित्तम्
 स्यात्पुनरापि तत्रान्तरे परमार्थोपवाहितम् अत्रान्तरेणार्थात्पित्तम् कल्पते,
 ५६ वाक्यसहितं निर्माणात्, सुतरे, निर्वाहकान्वात्तरेणोक्तिम्

गुजराती

महाराष्ट्र

नामं तद्विषयं च लब्धवान् जनश्रमनिष्ठानप्यं च धातवादीनां हेतुः। साक्षात्तत्त्वप्रपञ्चः ।
 साक्षात्तस्य च कार्यतावच्छेदककोटौ कारणवद्विषयं निवेद्य विविधं तावदात्मन्युपपत्ति-
 र्हेतुं हेतुना वाक्यं, अतो वीथितिकारवर्गान्तरस्य स्वरूपवद्विषयताया उपपत्त्युक्त्या आशय-
 यत्वात् प्रत्यक्षतत्त्वानां स्वरुपवच्छेदकमवेन विमानात्मन्युपमात्वं शब्दानामात्मन्युपपत्ति-
 र्हेतुः न क्षतिः । संशयस्य बाधसाधारणतत्त्वमात्रवत्त्वसाक्षानात्वेन कारणत्वम् न तु

भाषाविनी

विषयिवाधादितत्त्वमर्थवच्छेदप्रतिबन्धकानि केपितप्रतिबन्धकानि शालिवाहः स्वत्ववद्वि-
 त्वनानुगतत्वादिभ्यां शङ्क्य उत्तमसंशयानां प्रत्यक्षकर्मणैव हेतुत्वम्, कार्यतावच्छेदक-
 शरीरेभ्यश्च विहीनत्वेन विवेकाया अप्युपपत्तिरिति संपादये- संशयस्य कायतावच्छेदक-
 कोटाविवक्षितान् । पक्षः साक्ष्यत्वात् वेत्याकारकसंशयवच्छेदकोटौ विनीतमिति प्रति
 पक्षः साक्ष्यत्वात् वेति संशयः कारणम्, साक्ष्यं पक्षवृत्तिरिति वेत्याकारकसंशयवच्छेद-
 दितीत्यनुमितिमिति प्रति साक्ष्यं पक्षवृत्तिरिति वेत्याकारकसंशयः कारणमिति कार्य-
 कारणभावः । साक्ष्यं पक्षवृत्तिरिति वेत्याकारकसंशयवच्छेदकोटौ साक्ष्यत्वात् कार्यतावच्छेदका-
 त्वात् न तद्विशेषसंशयं विनीत्युपपत्तिरिति न अपिरेकमप्युपपत्तिरिति । कार्यतावच्छेदका-
 वच्छेदकस्य तत्कारणं विनीत्युपपत्तिरिति अपिरेकमप्युपपत्तिरिति । पक्षः ।
 कारणवद्विषयत्वमिति । वीथिष्यं वाक्यवद्विहीनत्वेन । उत्तमपुनस्तथैव । शङ्कि-
 व्याप्यसाक्ष्यके वाक्येमात्रवच्छेदकोटौ संशयवत्त्वानुवर्तमानस्य । ननु संशयत्वं विषयता-
 विहीनप्रतिबन्धकस्य । वीथिष्यं वाक्यवद्विहीनत्वेन । उत्तमपुनस्तथैव । शङ्कि-
 नाधिकारण्योपपत्तिवच्छेदः । अतो नानुगतम् इत्यतः प्रकारान्तरेणानुगतमप्युपपत्ति-
 प्रतिबन्धकत्वमिति । अपिरेकमप्युपपत्तिरिति । अपिरेकमप्युपपत्तिरिति । अपिरेकमप्युपपत्तिरिति ।

तत्कालेऽनुमित्यापत्तिः । तद्विरुद्धं च बाधनिश्चयस्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वं कस्य-
 शानत्वेन संशयस्य हेतुत्वे तु बाधनिश्चयस्यापि कारणतावच्छेदकाकाङ्क्षात्तया
 रूपकारणतावच्छेदकानाकाङ्क्षात्वादेव तत्काले ननुमित्यापत्तिः । तदभावावस्था-
 नन्वपक्षधर्मिकमुत्पन्नसंभावोभयप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुत्वे बाधनिश्चयस्य तादृशज्ञानत्वं
 वस्तुनिश्चयत्वावच्छिन्नस्य प्रतिबन्धकतया बाधनिश्चयकालेऽनुमित्यसंभवोदिति भावः ।
 पक्षिरिति वाच्यम् । लौकिकसमन्वितकषणवन्त्यतद्वत्तावच्छिन्नत्वावच्छिन्नं प्राप्ते तदभावा-
 पक्षः साध्यभाववस्तुनिश्चयकारकत्वावच्छिन्नस्य साधारणतया बाधनिश्चयकालेऽनुमित्या-
 पक्षधर्मिकतदभावप्रकारकज्ञानत्वेन । न च पक्षधर्मिकमुत्पन्नसाधारणभावप्रकारकज्ञानत्वं
 संशयस्य पक्षधर्मिकमुत्पन्नसंभावोभयप्रकारकज्ञानत्वेन न हेतुत्वम् ; अपि तु
 भवतिशेषमनुवदति — संशयस्य बाधनताविरुद्धाविति । पक्षः साध्यत्वाच्च वेति

हेतुमयिभित्तिर इत्यर्थः ।

अतद्वैकल्यमप्युक्त्यर्थः । बाधपदेन अर्थक्यमप्यवच्छेदः । न क्षतिरिति । न व्यति-
 प्रतिबन्धकतादिवदितं पूर्वलिखितं संशयवधमननुगतामिति भावः । शब्दानुगममात्रेण ।

भावव्यतिथिर्ना

अनिश्चयसत्त्वे अनिश्चयन्यादेपि संशये विषयसंशयापकस्य अप्रामाण्यसंशयस्यार्थकिंचि-
 न्तव्यत्वात् साध्यसत्त्वे अप्रामाण्यपक्षसत्त्वेऽप्यन्यमित्युक्त्यायं क्षतिविरुद्धात्, संशये अप्रामा-
 ण्यसत्त्वे अप्रामाण्यतः । अप्रामाण्यपक्षसंशयवधसाधारणस्य संशयवधजनकतया प्रयोजनविरुद्धेणा-
 निश्चयप्रतिबन्धकतया आवश्यकत्वाविति तु न अद्वयम् ; बाधनिश्चये अप्रामाण्य-
 च माननिश्चयापत्तिः, प्रत्यक्षादिव साधारणालौकिकविधिषाण्डवैद्विषयावच्छिन्नं प्रति बाध-
 पक्षधर्मिकसाध्यतदभावोभयप्रकारकज्ञानत्वेनैव संशयवधः, गौरवात् । बाधनिश्चयवधसाधारणं

मादावर्त्तते

करतया न च अप्रामाण्यनिश्चयपरावर्तिष्ठामावर्त्य निवेदनीयतया अप्रामाण्यपक्षेका-
 र्कनिश्चयवाधनिश्चयपरावर्तिष्ठामावर्त्य निवेदनीयतया निर्वर्तयति साध्यस्य
 अनुमित्या अनुमितेरनुमानाधिकारत्वात्, संशयस्य पक्षतत्त्वे तदनुपपत्तेः । अनुसमा-
 ग्राह्यं विषयवर्धनमूलकप्रत्यक्षादेव सर्वत्र प्रवृत्त्यादिप्रसक्तं अनुमानप्रामाण्यस्यैव
 विवक्षितम् । पक्षधर्मगतप्रत्यक्षरूपपरिचयकमेतत्प्राप्त्युपपन्नत्वं यत्र परामर्शः तत्र
 व्याप्तिरसम्भवात्कालीनपक्षधर्मगतान्तरात्पि विषयवर्धनतया तस्य पूर्व सत्त्वेन तत्र

भावविविनी

नीयमिति गौरवं इत्यत आह—प्रत्यक्षाविधाधारणात् । बाधनिश्चयकाले लौकिका-
 र्कनिश्चयवर्धनतत्त्वात्तद्वत्प्रत्यक्षस्यानुपपत्त्या तादृशं प्रत्यक्षं प्रति बाधनिश्चयस्य प्रति-
 वन्दकत्वं कल्पनीयं लौकिकसंलोक्यार्कनिश्चयवर्धनतत्त्वात्तद्वत्प्रत्यक्षवर्धनं प्रति प्रतिवन्दकता
 करतये । तत्र बुद्धिश्च प्रत्यक्षानुमित्यभ्युपगारणम् । अतः अनुमितिं प्रति
 पुष्ट्युक्तमितिवन्दकत्वं न करतये इति न गौरवमिति भावः ।

उक्तं भवतिशेषं दूषयति इति तु न शङ्कयमिति । तदभाववर्तानिश्चयानुपपत्ते-
 बाधनिश्चयं अयं निश्चयः अप्रमा इति अप्रामाण्यज्ञाने सति अनुमितिः स्यात् ।
 अप्रामाण्यज्ञानमाभावविशिष्टबाधनिश्चयस्यैव तद्वत्तावृद्धिं प्रति प्रतिवन्दकतया अप्रामा-
 ण्यविशिष्टस्य बाधनिश्चयस्याप्रतिवन्दकत्वात् । तदभाववर्तानुपपत्त्युक्तिमिति-
 कारणानुपपत्त्येदंकारणानन्तरम् । तादृशनिश्चयकालेऽनुमित्युपासेत्यर्थः ।

ननु साध्यसंशयप्रामाण्यपक्षकालेऽनुमितिवर्तयणा अप्रामाण्यज्ञानमाभावविशिष्ट-
 तदभाववर्तानुपपत्त्युक्तिमिति तत्रैव बाधनिश्चयकालेऽप्युक्तिमिति वाच्यं, अतः प्रामाण्यज्ञानविशिष्टबाध-
 निश्चयकाले नातिमिथ्यापत्तिरित्युपदेश्य आह—अप्रामाण्यपक्षेऽप्युक्तिमिति । तदभाववर्तानुपपत्तेः-

पुष्पावलि

12.11.2011

विशेषणम् अग्रमागच्छसंशयाच्छिदस्यापि बाधनिश्चयस्याप्रतिबन्धकत्वादिति । तथा च संशयनिश्चयस्याधारगतदभाववत्ताज्ञानत्वेनावृत्तिहेतुत्वमिति पक्षो न युक्त इति निश्चयम् । तथा च साध्यसंशयाऽवृत्तिरिति पूर्वपक्षं निगमयति-
इति चेदिति ।

समाधेय-हेतुत्वम् । पूर्वतो बाधेमानित्याकारकत्वात्साध्यनिश्चयनिश्चय-

दशायां पूर्वतो बाधमवृत्तिमनुमानित्यवृत्तिमित्यायां सत्यां पूर्वतो बाधेमानित्यवृत्ति-
वृत्तिरिति । साध्यसंशयस्यावृत्तिहेतुत्वे तु सा न स्यात्, तदा साध्यसंशया-

भावादित्यर्थः । ननु साध्यनिश्चयकाले सत्यामप्यवृत्तिमित्यायां नावृत्तिवृत्तिरिति,
तदावृत्तिमवाप्त्यासाध्यहेतुत्वाद्-अवृत्तिवृत्तिरिति । तदानीमवृत्तिवृत्तिरिति सर्वथा-

मनुमत्तव्यम् । तस्यावृत्तिवृत्त्यस्य वेदयत्नाः किमर्थं, तर्हि बाधेव्याप्यमवृत्तिरिति
परमाशङ्कान्तरं पूर्वतो बाधेमानिति प्रत्यक्षमेव जायते तत एव वृत्तिवृत्तिः-

प्रवृत्तिरित्यप्युक्त इति अवृत्तिरित्यवृत्तिवृत्त्यप्यवृत्तिमनुमत्तवृत्तिरिति न संभवति
अनुमानान्तरमागच्छस्य भङ्गः स्यात् । अवृत्तिमित्याद्यवृत्तिवृत्तिमित्यायां सत्यां हि

तत्कारणस्य विच्छेदोक्त्यस्य प्रमाणत्वावश्यकतेति भावः । ननु यत्र साध्यवृत्तिर्या-
नन्तरं अवृत्तिरिति तत्रापि साध्यसंशयोत्पत्तिरुक्तमेव निमित्तहेतुत्वेन अतो न

साध्यसंशयहेतुत्वायां व्यतिरेक्यमित्यार इत्यत्राह-प्रभावमन्ततःप्रत्यक्षहेतुत्वम् । तथा च
यथादौ पूर्वतो धर्मवानित्याकारकं प्रत्यक्षात्मकं पक्षधर्मताज्ञानं ततः धर्मो बाधेव्याप्य

इत्याकारकं व्यतिरेक्यम् ततो बाधेव्याप्यधर्मवान् पूर्वत इत्याकारकः परामर्शः तत्र
परामर्शानन्तरं साध्यसंशयः न भवति संशयं प्रति एकतरकोटिभ्यामप्यवृत्ताज्ञाना-

त्मकस्य विशेषदर्शनस्य प्रतिबन्धकत्वात् । परामर्शात् पूर्वमपि न साध्य-
संदेहो भवितुमर्हति । व्यतिरेक्यमवृत्तिविच्छेदपक्षधर्मताज्ञानस्यापि विशेषदर्शनहेतुत्वेन

प्रतिबन्धकत्वात् । तथा च संशयं विनापि अवृत्तिहेतुत्वस्या व्यतिरेक्यमित्यारः
सुस्थ इति भावः ।

निराकराणपरतया आचष्टे—संशययोग्यतामिति । साधकबाधकमानपरतय सिद्धिबाध-
हेतुत्वपक्षधर्माभावात् सर्वदेवानामित्यन्यपर्याप्त, अनुमितपूर्वं सिद्धिहेतुर्मानवधर्मादेरिति-
सिद्धिहेतुर्मानवधर्माभवात् व सर्वदेव सत्त्वात्, अतस्तत्तत्तदं सिद्धिबाधपरतया आचष्टे-
साधकमिति । यथापि बाधकमानपरतय बाधजनकसामर्थ्यादेरपि न क्षतिः, बाध-
सामर्थ्यजननरक्षणं कदाप्यनुमितेनैतन्प्राचालं; तथापि बाधजनकसामर्थ्येण तत्सामर्थ्यापरत्वे

भाववोचिनी

साध्यसंशयस्यानुमितिरहेद्विज्ञे दोषान्तरमाह—एवमप्यसिद्धसाध्यक इति । पृथिवीत-
रेभ्यो सिद्धत इत्यादौ साध्यस्यान्ययजाग्रासिद्धत्वात् साध्यत्वात् वेति संशयो न
संभवतीत्यर्थः । तत्र पृथिवीतरेत्वं पृथिवीनिष्ठमेदमिति न वेत्याकारकसंशया-
देवानुमितिरित्यङ्गीकारे त्वाह—संशयानन्तरिति । तथा च यत्रादौ पृथ्वी वक्षिमान
वेति संशयः ततः पृथ्वी वक्षिमानं वक्षिण्याप्यधूनवांश्चेति । सिद्धयान्तरकामशो-
तत्र तदनन्तरमनुमित्यापात्तिः । साध्यसंशयपक्षपरपक्षतत्सिद्धत्वादिपि भावः । यत्र
संशयसिद्धिरामशोः क्रमेण भवति तत्र परामर्शकाले संशयस्य नष्टत्वात्
पक्षताविरहात् तदनन्तरं नानुमित्यापत्तिरिति सिद्धयान्तरकामशोऽनुक्तम् । एवं च

साध्यसंशयो नानुमितिरहेदुपैति स्थितम् ।

यत्र साध्यसंशयानन्तरं सिद्धदेशेनव्याप्तिमरणपरामर्शो नुमितयः क्रमेण
भवन्ति, तत्रानुमितेः पूर्वस्थो साध्यसंशयाभावात् संशय विनाऽनुमितिरहेत्यप्या-
व्यतिरेक्यमित्याचार्य साध्यसंशयो न पक्षताविवधया हेतुरिति पूर्वमुक्तम् । अत्र
कचिदहः साध्यसंशययोग्यता पक्षता । संशययोग्यता नाम संशयानन्तरं
यावता कालेन निर्णयो न जायते तावान् कालः । स चोक्तस्थले परामर्शो
पूर्वतः कालः । तथा च तावत्कालात्मकसंशययोग्यतायाः अनुमितेः पूर्व
संज्ञाभावा व्यतिरेक्यमित्याचार इति । यदा संशयप्रतिबन्धकयोः साध्यवता-
निश्चयसाध्यभाववत्तानिश्चयपरिभाषः संशययोग्यता तेषां पक्षस्यानिराकारो न्यूनता

सर्वविनाशाभाष्यस्य हेतुता लभ्यते, तत्र चोक्तवानुपपत्तिः, अथसामग्रीत्वेन तत्परत्वं च विना लक्षणां न निवहेतीति लक्षणाया आवश्यकात् बाध एव लक्षणीविशेषस्यविग्रहायण इदम् ।

ननु पक्षे साध्याभावात्तत्रवत्त्वस्य बाधतया केवलान्वयिनि साध्याभावात्प्रतिषेधो बाधप्रतिषेधिरिति तदभाववदितव्यकालावकत्वम्, अत आह—केवलान्वयिनि चेति । पक्षानिष्ठिति । "साध्वे" इत्यादिः । धीः—निर्णयः । युलभां बाध इति । तदा च

मावबोधिनी

स्यादिति मत्ता नापि साधकबाधकमानाभावा इति मणिरन्यः संशययोऽन्यतायाः प्रस्तावत्त्वादिमत्तानिराकरणपरतया व्याख्यातो दीवितो—संशययोऽन्यता निरूप्यति नापीति प्रयत्नः । तदाह—संशयनाशोपात्त्यादिना । मुख्यं साधकबाधकमानाभावापदं सिद्धभावावाधाभावावकाशमयम् । अन्वया काशान्मकयोनयसन्निराकाराभावात् । अथ वा संशययोऽन्यता नाम साधयनिश्चयाभावा—साध्याभावावनिश्चयाभावत्वम् इति पक्षे मुख्यस्य यथाङ्गितपरत्वमेव । साधकबाधकमानपदवद्वैतस्यापि कतिपयत्वतो साधकबाधकशब्दो सिद्धहेतुवापहेतु इत्येव । सिद्धिः साधयनिश्चयः, बाधः साध्याभावावनिश्चयः । तथा च साधयनिश्चयहेत्वभावाः साध्याभावावनिश्चयहेत्वभावाश्च पक्षोक्ति यथाङ्गितमलङ्घ्यते । स बाधोऽनुपपन्नः । अगुहितोः पुं सिद्धिबाधयोर्हेतुमत्तस्य चक्षुरादेः अगुमित्यात्मकसिद्धिहेतोः परामर्शस्य च सत्त्वेन तदभावासंभवात् । अतः सिद्धिबाधपरतया साधकबाधकमानपदे व्याख्यातो इत्यर्थः । यद्यपीत्यादि । साधकमानपदस्य सिद्धिसामग्रीपरत्वोऽप्यगुहितोः पूर्वमेव सिन्ध्यात्मकसिद्धिसामग्रीसंक्रावस्यव्ययकत्वात् सिद्धिसामग्र्यभावासंभवरूपा अस्ति—रतिता । अतो बाधकमानपदत्वेत्युक्तम् । तथा च बाधकमानपदस्य बाध-

भारतवर्ष

नवविंशतितमः

आवः, “ओतव्यो मतव्यो निदिध्यप्सितव्य” इति श्रुत्या समानविषयश्रवणानन्तरं मतनवीधनान्, प्रत्यक्षदृष्टेयगुणानदशानान्, एकलिङ्गावगातेषु लिङ्गात्तरणं तदवगुमानाच्च । ‘ओतव्य-श्रुतिविरुद्धयोः मतव्यश्रवणपरिचयः’ इति स्मरणान् । अथ

दीधितिः

ननु तत्रापि पुनरवृत्तिरस्य ततः परामशान्तरं स्मरणात्सकदा परा-मशदवृत्तिमतीव्रसाधनानां विषयकादवृत्तिरस्य ततोविमतिरिति फल-

पादाधरी

आदिस्मरणद्वारा पूर्ववृत्तिस्मरणानां सादृश्यं अनुमितिसुपपाद्यं सिद्धावधिषा-विरुद्धेयविरुद्धविषयमवतारयति-नृचरिति । तत्रापि-परामशान्तरं अनुमितिसाधनानां सादृश्यं पुनरवृत्तिरस्य-परामशान्तरं अनुमितिसाधनम् । ननु परामशान्तरान्तरात्प्रवेच्छाजनक-आनन्दवेच्छाजननसमकालं परामशस्य नाभावं नादृशवेच्छातः कथमनुमितिरित्यतः आह-ततः परामशान्तरात्तन्मिति सुपपाद्यं अविनश्यदवस्थयाप्य-

भावबोधिनी

सिद्धयपवादविरुद्धात् । अपि च धर्मेन वृद्धयुग्मिनो सत्यामपि आलोकेन वृद्धयु-ग्मिनिर्दृश्यते । तत्र एकलिङ्गाकावृत्तिरस्य समकालसिद्धरेव सत्वेन तदभावकस्याप्यसत्ताविरुद्धात्-नृचरान्तरादवृत्तिरस्य न पक्षान्तराविति । हेतवः पक्षत्वेऽपि इति । सिद्धयमावकपक्षान्तरावत्वेऽपि इत्यर्थः । ननु बाधस्य हेतुमासासिद्धयया पृथक्यमिति-

गणपति

परावर्तित स्मरणोत्पत्तिः । आध्यात्मिकतत्त्वज्ञाने इति प्रत्यक्षं साक्षात्कारकसंश्लेष-
लक्षणं प्रकृतं न संभवति, तथापि यमस्य विषयकज्ञानजनने इति प्रत्यक्षं साक्षात्कारकसंश्लेष-
लक्षणं प्रकृतं न संभवति, तथापि यमस्य विषयकज्ञानजनने इति प्रत्यक्षं साक्षात्कारकसंश्लेष-
लक्षणं प्रकृतं न संभवति, तथापि यमस्य विषयकज्ञानजनने इति प्रत्यक्षं साक्षात्कारकसंश्लेष-
लक्षणं प्रकृतं न संभवति, तथापि यमस्य विषयकज्ञानजनने इति प्रत्यक्षं साक्षात्कारकसंश्लेष-

व-धकतया तदभावस्य प्रकृतिरूपककथनानामपेक्ष्य सिद्धिवाचन्यतया भावनेन प्रकृति-
विषया प्रकृतिरूपककथनं लब्धं इत्यादि शङ्कायाः निवृत्तिः — बाधहेत्वसिद्ध्यादेरवश्यकत्वे-
नैव । सर्वव्यापि वाचासिद्ध्यादीनां प्रकृतिकृत्स्नित्वेन सिद्धिवाचासिद्धि-
विरोधाच्च तन्मभावात्वेन हेतुत्वमसिद्धत्वं अपि दृष्ट्याभावात्स पुनश्च हेतुत्वमसिद्धिः स्यादिति
भावः ।

अथ सिद्धावस्थितस्य प्रकृत्यर्थं धर्मा प्रकृतः इत्यादिना मणिप्रस्थानं साक्षात्-
मितीच्छाकृत्पक्षिवावस्थितः प्रकृतेति मतमनूय निरस्यते । तथा हि साध्यस्यासौ
धर्मश्च साध्यधर्मः सिद्धावस्थितः साध्यधर्मो यस्य स सिद्धावस्थितस्य प्रकृत्यर्थः ।
संज्ञातवातोः अग्निसिद्धिच्छा अर्थः । तन्मध्यस्य विषयतावानर्थः । तस्यासौदेन
साध्यधर्मस्यैव । यत्किञ्चित्प्राप्तये यथावत् साध्यमग्निसिद्धिच्छाविषयः इति विप्र-
वाक्यात् बोधः । अग्निसिद्धिच्छाविषयस्य साध्यमग्निसिद्धिच्छाविषयता निरूपकः
विशेष्यतासंबन्धेन साध्यधर्माकारकाग्निसिद्धिच्छा प्रकृतेति प्रकृत्यर्थः । समासाद्यः ।
श्रवणोत्पत्तेः आत्मविषयकानुस्यूति आत्मविषयकानुस्यूतिच्छावाक्यादेव मननात्मि-
काग्निसिद्धिच्छा । अतस्तत्र सिद्धावस्थितत्वात् प्रकृता अस्तीति सिद्धेति

ननु कल्पकाभावाभावाद्वाक्यपरमात्मनश्च ईदृशानां परिहरति- फलवला-
दिति । सिद्धावधिवाक्यकारणं विना अनुमित्यात्मककारणैर्दृश्यवलादित्यर्थः । सिद्धा-
वधिवाचिरेषां "अनुमादु" इत्यादिः । तेनेवरेत्य सिद्धावधिवाक्यात्तत्रा-
क्षतत्वेति न शक्तिः । इच्छाकल्पवलात्मा आत्मनिष्ठप्रत्यक्षत्वे हेतुत्वेत्यभिप्रायेणैवम् ।

भावबोधिनी

विषयेऽनुमितिसावलादनुमित्यन्तौ वाच्यतित्वचनमुपपष्टम्भकतयोपात्तम् ।

अस्य मतस्य खण्डनं कृतं सन्देहवरपरमाशङ्कान्तरादिना । यत्र सिद्धा-
वधिवाचिसिद्धिद्विद्वन्द्वैर्नान्यथाऽस्मरणपरमशङ्कान्तरादिनाः नान्यात् तस्याः
नानुमितिरहेद्वैतमिति भावः ।

ननु सिद्धावधिषयाद्योग्यता पक्षता । उक्तस्यै सिद्धावधिषः
नाशेऽपि सिद्धावधिषयाद्योग्यता भवति । सिद्धावधिषयाद्योग्यता नाम
सिद्धावधिषानन्तरं यावता कालेन परामर्शो जायते तावत् कालः
विषयितः । अतो न दोष इत्याशङ्क्योक्तम्, योत्ततयाप्यत्र अनिश्चयत्वं इति ।
कालविशेषक्या योग्यता निरूपयितुं न शक्यत इति दीवितिकारैः अपि स्पष्टी-
करीष्यते । सिद्धावधिषयाविरेषाति मणिप्रदं अवतारयति दीवितौ- ननु तत्रा-
पत्तिः । यत्र सिद्धावधिषासिद्धिद्विद्वन्द्वैर्नान्यथाऽस्मरणपरमशङ्कान्तरादिनाः
मशानन्तरं अन्यथा अनुमितेः जायते । ततः अनुमितेः । तथा चानुमितेः
पूर्वं अनुमितिसाक्यसिद्धावधिषयाः सत्त्वात् सिद्धावधिषयाः अनुमितिरहेद्वैतम्
संभवतीत्याशयः । ननु परामर्शानन्तरं अनुमितिसाक्यं न संभवति ।

अनुमितं प्रति अनुमितिः मतिरसामानस्य हेतुत्वात् । अतः
 परमशान्तारं अनुमितिविशेषकद्वयसामानस्य, तदनन्तरं अनु-
 मितं, तदनन्तरं अनुमितिः इति वक्तव्यम् । तत्र च अनुमितिकाले परा-
 मशस्य नाशत् तदनन्तरक्षणे अनुमितिः न संभवति । तथा च अनुमितान्तर-
 कल्पनेषु न निषेधः इत्यत आह-ततः परमशान्तरमिति । ततोऽनुमितिरित्यत्रास्या-
 न्वयः । तथा चानुमितियुक्तक्षणे सिषाधिविषयपरमशोयोः सत्त्वान्नानुमित्यनु-
 पपत्तिरिति भावः । स्मरणान्तकाला इति । तथा च परमशोयुक्तं सिषाधिविषय-
 नाशस्थले परमशोः समुद्बलान्नान्तकालकः अङ्गीक्रियते । पूर्वतः वद्विषयव्यवृत्तमवान्,
 पूर्वतः वद्विषयानुमितिः मतिरसामानस्य च इत्याकाशकः परमशोः अस्य परमशोस्य
 अनुमितिविशेषकद्वयसामानस्य तत्प्रकारकज्ञानस्यपक्षत्वात् अनन्तरक्षणे अनुमित्या भावित-
 महेति । तदनन्तरक्षणे च अनुमितिः । एवं च अनुमितेः पूर्वक्षणे सिषा-
 धिविषयपरमशोयोः द्योति सत्त्वात् नावुपपत्तिः । एवं कल्पने बीजमाह—
 फलबलादिति । अनुमित्याद्यकाशकालादित्यर्थः । कायं हि कारणं विना न
 संभवतीति कारणानुपपत्त्यर्थं पुनरनुमितिसामान्त्यकरणं न दोषावहेत्येति भावः ।
 सिषाधिविषयानाशस्थले उक्तरीत्या सिषाधिविषयानन्तरेण अनुमितेः निषेधेति विनापि
 सिषाधिविषयं धनगतिवत् न संभवतीति सिषाधिविषयविरहेत्येति मतिप्रत्यक्षस्याशयः ।
 गदाध्याय-परमशोयुक्तमिति । परमशोयुक् पूर्वमित्यर्थः । परमशान्तारोपयति ।
 परमशोविवक्षितोत्तरक्षणे उत्पन्नं यत् इच्छयाः जनकं ज्ञानम् इष्टसामानता-
 ज्ञानमित्यर्थः । विनश्यदवस्थेति । अनुमितिक्षणे विनश्यन्ती अवस्था स्वल्पं
 यस्यास्त्येत्यर्थः । अनुमितिस्युक्तक्षणेनानुमितिकल्पप्रतिपादितत्वात् विनश्यदवस्थत्वम् ।
 स्मरणान्तकालादिति परमशोविवक्षेणस्य प्रयोजनमाह-बाधबाधोपरमशोयति । अतः

द्वारं इति मणिकाराग्रयः । तद्द्वार-इत्युक्त्यक्षरतया इति । न च तत्रापीति ।
 धनगालित्वेन भूवाविमानस्येष्टस्य अविमिश्रितकर्मवलात् अविमिश्रितकर्म कारणं
 कथ्यते । अतो न व्यतिरेक्यभिप्रायः इति आशङ्कः । समाधानं तु तत्र अन्वि-
 शितस्याभावस्य अविभासिद्वयतया अविमिश्रतयाः कथनं न संभवति । किञ्च यस्य
 पुरुषस्य त्वेनतया धनगालनश्रवणेन भूवाविमिश्रितः तस्य अविमिश्रितः पुरुष भूवाविमिश्रित-
 भूव इति इच्छा न संभवति । तद्विच्छा प्रति भूवाविमिश्रितः मण्डिसमाधानम्
 इत्युक्त्याकारकस्य इदमसाधनतयाज्ञानस्य कारणत्वात् तस्य पुरुषस्य पुरुष कदापि भूवाविमिश्रितः
 अजातत्वेन तत्र इदमसाधनतया अपि अननुभूतत्वेन स्मरणात्मकस्य इदमसाधनता-
 षानस्य संभवात् । अविभवसमाप्त्याविच्छेदोऽपि अविभवकृपस्य तस्यासंभवात् । अन्वि-
 शितसामग्रयः असावात् अविमिश्रता कथयितुं न शक्यते । भूवाविमिश्रित
 तद्द्वारद्वार-तत्र तत्रमावस्थानादिना । अविमिश्रतयाः असावस्येत्यर्थः । तत्रेति ।
 इत्यर्थः । आश्रितत्वेनेति । अननुभूतत्वेनेत्यर्थः । तद्विच्छावत्स्मरणस्येत्येति ।
 इदमसाधनत्वमिच्छतेत्यर्थः ।

पञ्चविंशतः

तत्परिवर्तमानाः

सिवाध्यायिष्वतसाध्याधर्मा धर्मा पक्षः, तथा हि: मुमुक्षोश्चाब्दादात्मा-
वशात्पि मनस्य मोक्षोपयोगिभवेन सिद्धिर्विषयार्जुनिनीच्छयात्मा-
मानसः अत एव "प्रत्यक्षपरिकल्पितमप्यधुमजुमानेन वृथैतन्ने तर्क-
रक्षितः" "न हि कश्चिद् दृष्टे चोत्कारेण तमवृत्तिममवेनुमानात्ः"
इति वाचस्पतिमिश्रवचनयोरविरोधः अर्जुनसत्ताद्विरुद्धायां तद्वृत्ति-

दीर्घातः

बलात्कल्पनीयमित्यत आह सिवाध्यायिष्वतः । न चार्जुनसिवाध्यायिष्वत-
पक्षता, सा च क्वचित्स्वतन्त्रास्वतन्त्रेव सर्वत्रैवस्वतन्त्रास्वतन्त्रेव सुलभ्यते-
वाच्यम्; तथा त्रिपदेन सिद्धौ सत्यास्यपि पक्षताप्रसङ्गात् । न
च तत्प्राप्तदाता न तज्जनकत्वम् तद्धि न योग्यता, अनपपायात्;

गाढाधरी

विषयनिष्ठप्रत्ययसत्त्ववानुमित्तायां हेतुता वच्येत्यभिप्रायात् उक्तस्यैव पक्षतो-
पपत्तिं दीर्घनिष्ठवायादत्ते-न चेति । इच्छेव-समानाधिकरणव्यपिधकारणसाधारण्यच्छा-
मात्रमेव । स्वनिष्ठैव-अनुमानसमवेतव । तथा: ईश्वरच्छाया: । पक्षताप्रसङ्गादिति ।

भाववर्धिनी

अनुमितेऽपि विना मध्यवृत्तिमिति: इत्याद्यायेन शङ्कते दीर्घवित्तिका:—न च अनुमितिवानके-
च्छेव पक्षतति । पूर्वकारेण अनुमाननिष्ठता अनुमाननिष्ठता च सर्वत्र
इच्छा पक्षतति अभिप्रायम् । स्वनिष्ठता इत्यस्य समवायसम्बन्धेन अनुमानपुरुष-
निष्ठैतयः । समाधेयै-तस्याः तत्त्वत्वे इत्यादिना । अप्यमाध्यायः यत्र अनु-

पुनरिति चैव—सन्देहेवत्परामर्शपूर्वं सिषाधयिषाया अभावात्
 योयत्तयाप्राप्तवानि रूपेणात् सिषाधयिषाविरहेऽपि धनगार्जितेन मेधा-
 नानात्, स्वकारणाधीनतैत्तयलिङ्गपरामर्शबलेन अनर्थोक्षितानि-
 मानाच्च । उच्यते—सिषाधयिषाविरहेऽसन्देहेतसामाधकमानाभावा
 यव स पक्षः ।

मादाधरी

तथा च सिद्धयन्तत्परमर्शान्तरमापत्तिरित्यर्थः । तदानीम्—सिद्धिदशाधामम् । न तज्जनक-
 त्वमिति । तथाचानुमितिवनकत्वविषयवच्छेदोक्तत्वेनैव हेतुता आध्या; कारणात्तावच्छेदक-
 विधित्वस्य प्राप्त्यसम्भवे कालोपधाने तन्वमिति नातिप्रसङ्गा इति भावः ।

भावव्यतिरी

मिथ्यां विना अविमितिः तत्र ईश्वरेच्छामादाय पक्षतयाः उपपादने यस्य प्रकृत्यस्य
 अविमिथ्यां विना साध्यविरत्यः भवति तस्यापि ईश्वरेच्छाकूपपक्षतावल्लान् अविमिति-
 प्रसङ्गः । न च अविमितिजनकत्वविशिष्टा ईच्छैव पक्षता । सिद्धिकाले ईश्वरे-
 च्छायाः न अविमितिजनकत्वम् । तथा च अविमितिजनकत्वविशिष्टेच्छाकूपपक्षता-
 विरहात् सिद्धिकाले नाविमितिः इति वाच्यम् । अविमितिजनकत्वस्य अविमिति-
 जनकतावच्छेदकत्वे आत्माश्रयात् । अपि च अविमितिजनकत्वम् अविमिति-
 स्वकूपयोन्यता वा अविमितिर्विशिष्टं वा । आद्ये कारणतावच्छेदकत्वमूक्यतायाः
 स्वकूपयोन्यतायाः ईच्छायां सर्वदैव सत्त्वात् सिद्धिदशायामपि ईश्वरेच्छावल्लान्
 अविमितिप्रसङ्गः । द्वितीये अविमितिर्विशिष्टा सिषाधयिषा कारणमिति वक्तव्यम्
 अविमितिः पूर्वं तु सिषाधयिषया अविमितिर्विशिष्टायावात् अविमितिर्विशिष्ट ईच्छा-

अनकालेन अनकाले आत्मभयपक्षत्वेऽपि स्फुटत्वात्सामुद्रिक्य दूषणान्तरमाह । तद्वति । योयता । स्वल्पयोयता । अनपपापदिति । कारणात्तत्त्वच्छेदकयथंयथा- योयतायाः सर्वत्र सत्त्वादिस्वयः । तदुपधानम् । सर्वविशेषम् । तदभावात् ।

भावविविधता

रूपपक्षताविवादात् अत्रिमतेष्व अनुपपत्तिः । किञ्च यत्र परामर्शसिवाधविषा-
नुमितयः तत्र अनुमितिक्षणे सिवाधविषाविशिष्टायाः अनुमितेः सत्त्वात् अनुमित्य-
त्पद्यन्-त्तरमपि अनुमित्यपत्तिः । न च अनुमितिसामग्र्यसम्बन्धविविशिष्टा
अनुमितिरित्युः । अनुमित्यप्यवहितप्राकृत्यो एव तादृशी इच्छा भवति । अतो
नातिप्रसङ्ग इति वाच्यम् । परामर्शादिकल्पस्य कारणत्वापि पक्षताशरीरे
निवेशप्रसङ्गात् परामर्शस्यपक्षत्वादायां परामर्शविषयमप्राविशिष्टाच्छेद-
पक्षताविवादादेव अनुमितिविवादात्पक्षत्वात् परामर्शदीनं स्वातन्त्र्येण हेतुतायाः भङ्ग-
प्रसङ्गात् । किञ्च अनुमितिसामग्र्याः एव पक्षतात्त्वसंभवेन इच्छाच्छेदविशेष-
भास्य वैयर्थ्यं प्रसज्यते । न चेष्टापत्तिः । परामर्शसम्बन्धवितिसिद्धिदशया-
अनुमितिसामग्र्याविवादात् नानुमितिः इति वक्तव्यम् । तत्र अनुमितिसामग्री
कुलो नास्ति इति प्रसक्तं समग्र्यत्वात् किञ्च कारणं नास्ति इति समाधानं
वक्तव्यम् । तादृशकारणं तु सिवाधविषाविशिष्टाविशिष्टसिद्धयभाव एव । एवं
तत्क्षेत्र तक्षतात्वमस्य । किं पक्षतावृत्त्यो कारणान्तरस्य प्रवेगेन इति दीविति-
प्रत्यक्षं प्रवृत्तकार्यः । स्वकारणाधीनत्वेनानुमित्यप्यपरामर्शसंभवेन अनुमितिसामग्र्यसंभवाच्च
इति मत्वच्यः । अनेन सिवाधविषायाः पक्षतात्वे दूषणान्तरमित्युच्यते । यत्र
लिङ्गद्वन्द्वेनानुमितिसमस्याः परामर्शः, सिद्धिश्च नास्ति तत्र सिवाधविषा विनापि
अनुमितिः कल्पस्या. व्यतिरेकमप्यविवादात् सिवाधविषायाः नानुमितिरित्युक्तम् इति

उच्यते-सिषाधिषाविरहेऽसङ्कतसाधकप्रमाणाभावा यवास्ति
स पक्षः । तेन सिषाधिषाविरहेऽसङ्कत साधकप्रमाणं यवास्ति
स न पक्षः । यत्र साधकप्रमाणं सति असति वा सिषाधिषा

दीर्घलिः

न तदुपधानम्, अविमतेः पूर्वं तदभावात् । न तत्सामर्थ्यसमव-
धानम्, कारणमावस्य पक्षतः कुक्षिनक्षत्रप्रसङ्गात्, शेषवैयर्थ्यात् ।
तदानीं सामर्थ्यविरहेऽप्योजकव्यतिरेकप्रयोगिनाः कारणस्य वक्तव्य-

गदाधरी

अनुमितिविशिष्टाभावाभावात् । तथा चानुमित्युपपन्नानि यामिकायाः अनुमितिविशिष्टाच्छायाः
प्रागस्तत्त्वादायानुमितौरेवानुपपत्तिः । इदमुपलक्षणम्, अनुमित्यनन्तरमनुमित्यापत्तिरपि इच्छ्या ।

ननुमितिविधानकालावच्छेदका यावन्तो धर्माः प्रत्येकं तदवच्छिन्नधर्मकैर्विशिष्टास्त-
त्त्वतस्तत्सामर्थ्यसमवधानमेव इच्छाविशेषणं हेतुः, तच्च कालव्यवहितप्रत्यक्षेण एव इति
नास्ति संशयः इति शङ्का परिहरेति - न तत्सामर्थ्यात् । कारणमात्रस्येति । तथा च

भावविविधी

मण्डपनस्यार्थः । स्वकारणं परामर्शकारण-व्यापित्यस्यैव पक्षधर्मताज्ञानं च । तदानीं
पूर्वोक्तलिङ्गपरामर्शः तद्वैयर्थ्यात् । आदौ महानसे दृष्टान्ते धर्मस्य लिङ्गस्य दर्शनम् ।
ततः पूर्वोक्तं धर्मदर्शनम्, अनन्तरं धर्मव्याप्यधर्मवानिति परामर्शः । अस्य लिङ्गविषयक
परामर्शस्य पूर्वोक्तत्वात् पूर्वोक्तलिङ्गपरामर्श इति व्यपदेशः । अतएव विज्ञानानुमान-

यत्र वा उभयाभावस्तत्र विशिष्टाभावात् पक्षत्वम् । यद्यपि पक्षत्व-
स्य केवलान्वयिष्यत्वात् नास्य भेदकत्वं, तथापि पक्षपदप्रवृत्तिनिमित्त-
मुक्तम् ।

॥ इति विज्जनामणी पक्षताप्रकरणम् ॥

वर्णितः

त्वापाताच्च । सिषावधिषेति । यत् अविमत्सानन्तरं साध्यतद्द्वयस्य-
वत्त्वविशिष्टपक्षस्मरणम्, अविमतीष्टसाधनताविषयकतादृशस्मर-
णादा अविमत्स, अविमत्सपुर्वकालोत्पद्यमानशेषणस्मरणादा अवि-

पादाधरी

परामशालितस्वरवशापापामोक्षपक्षताविच्छेदवान्विमतिवारणसम्भवात् परामशालिनी हेतुता-
विषयप्रसङ्गा इति भावः ।

ननु सामर्थ्यात्मवद्विनेच्छात्वेन न पक्षताया हेतुत्वमुत्पद्यते । सामर्थ्यावच्छेदपूर्णा
मिषा विशोध्यविशेषणभावे विमियमानाविरुद्धात् तेषां स्वतन्त्रकारणतत्त्ववर्तितप्रसङ्गात्स्य
वर्तितत्वात् । किन्तु ईदृशवच्छेदामावाप्य सिद्धिकाले पक्षताव्यवहारवारणाय पक्षपदप्रवृत्ति-
निमित्तत्वेनैव तावद्व्येष्ट्य उपपद्यते अतो नायं बोध इति हेतुतात्पर्यमाह-शेषेति । अन्वयमिति-

भावव्यतिथिः

दृशनादित्यस्य ईच्छाया अविषयीभूता या अविमतिः तस्याः दृशनात् । यदा-
ईच्छापाम् अविषयस्य साध्यस्य अविमतिः दृशनात् ईदृशः । सिषावधिषेति
विज्जनामणिमतेदृशनादिति भावः ।

दीर्घलिः

मिहिकाकालोत्पत्तिर्यथैवमधिकवर्षाहेतवे साध्यतदेव्याप्याविशिष्टपक्ष-
प्रत्यक्षं तदनन्तरं च अनुमितस्तत्र पक्षतासम्पत्तये सहकृतात्वं
साधकमानविशेषणम् ।

गादाधरी

सामग्र्या एव पक्षतात्वसम्भवेन इच्छाकृत्यविशेषाभागागमिनियेशस्य निरूप्योजनकत्वादिप्रत्ययः ।
अत्रैवपक्षी वैष्णवान्तरमाह-तदानीमिति । तदानीम् । परामशार्तिवसमवहितसिद्धिब्रह्मशा-
सत्वे, अन्यप्रकारस्य सामर्थ्यादिरहेत्यनेन । वक्तव्यतापानात् । सामर्थ्योपपत्तिनिदेशा-
पानात् । तथा च सादृश्याकारणं सिद्धाद्यपिप्राविष्टद्विदिशिष्टसिद्धयमात्र एव । एवञ्च
तदेव पक्षतात्वमस्य अलङ्कारान्तरस्य पक्षताकुक्षितिवेशनेति सिद्धान्तक्षण एव पक्ष-
तानामिति भावः ।

सिद्धातलक्षणं सिद्धयुत्तरक्षणं सिद्धाद्यपिप्राधान्यान्निमित्तैरुपपदानात् सहकृतात्वं

भावबोधिनी

गादादयः-अनुमितजनकतावच्छेदकाभावन्तो घर्माः इत्यादि । अनुमितिसामर्थ्या
अनुमितिकारणसमुदायः = अनुमितिकारणानावच्छेदकावच्छेदकसमुदायः । अनुमिति-
कारणानां कतिपयानां समुदायेन विशिष्टायापिच्छायां सत्त्वामप्यनुमितेर्विद्येन
अनुमितेर्पूर्ववन्ति कारणानि भवन्ति तावानां समुदायेन विशिष्टायाः इच्छायाः
पक्षतात्वं वक्तव्यम् । तदेवोच्यते गादाधर्मम् । अनुमितिकारणानावच्छेदका-
भावन्तो घर्माः व्याप्तिजनकत्वपरामर्शवत्त्वाभावात्त्वादयः तावद्वर्माविशिष्टैरुच्छेदका-
प्रसिद्धया प्रत्येकं तदवच्छिन्नैरुत्पन्नम् ।

सामर्थ्यावच्छेदयानामिति । सामर्थ्यं हि कारणसमुदायः । समुदायात् चैक-

५३

विशेषणं व्यर्थम् । यत्र सिषाधविषाधिसिद्धिपरामर्शोऽनुमितयः क्रमेण भवन्ति तत्र मङ्गलानि सिद्धेर्नानात् सिद्धयभावस्या पक्षान्तास्तीति सिषाधविषाधिरहितविशिष्टवत्त्वं तथा हि यत्र सिद्धिसिषाधविषाधपरामर्शः क्रमेण भवन्ति ततोऽनुमितिः तत्र परा-
 व्यतिरेकवृत्तौ सिद्धिसिषाधविषाधपरामर्शानां त्रयाणामवस्थितिः स्यात् नान्यथा ।
 स्या पक्षान्ता अस्तीति वक्तव्यम् एतच्च तद्वत् वक्तुं शक्यते यदि अनुमित्य-
 तु सिषाधविषाधिरहितविशिष्टा सिद्धिरिति सिद्धिरिति सिषाधविषाधिरहितविशिष्टवत्त्वं
 विरहितविशिष्टसिद्धयभावः पक्षान्तेत्युक्तम् । तत्र सिषाधविषाधिरहिता सिद्धिरिति न
 यत्र सिद्धिरिति सिषाधविषाधा चरित । तत्र पक्षान्ता न स्यादिति सिषाधविषा-
 तद्वत्पक्षान्तादि ग्राह्यव्यर्थम् सिद्धान्तलक्षण इत्यादिना । सिद्धयभावमप्यत्र पक्षान्ते
 नास्तीत्यपेक्षितलक्षणपरामर्शस्य तस्य विशेषणस्य प्रयोजनं न संघटत इति लभ्यते ।
 स्थले सिषाधविषाधिरहितविशिष्टवत्त्वं सिद्धिविशेषणस्य प्रयोजनमुक्तम् । तेन सिद्ध-
 'यत्रानुमित्यन्तर्गतम्' इत्यादिदीर्घविग्रहस्य समुदाहरणसिद्धयामप्यपरामर्श-

अपि तु पक्षपदव्यवहारानिनिमित्तसदं व्यावहारिकं लक्षणमिति समाधत्ते-यथाप्युक्त्यादिना ।
 सर्वस्यापि पक्षान्तेन पक्षान्तरस्याप्राप्तिरित्याशङ्क्य चेदं पक्षस्य व्यावर्तकं लक्षणम्
 विशिष्टभावः इति भावः । पक्षान्तरपक्षस्य पक्षलक्षणास्य इतरव्यावर्तकत्वं न संभवति
 भाव इति । यत्र सिषाधविषाधः सिद्धेशोभयोभावः तत्र विशेष्यभावप्रयुक्तः
 विशेषणभावत्वं, असति विशेषणविशेष्यभावभावत्वं पक्षान्तरार्थः । यत्र वा त्रया-

भावव्यतिथिर्ना

गणानां द्विषणमात्रस्यापि तत्रा त्रयाणां युगापदानवस्थानात् ।
 अनुमित्यव्यवहारितत्राक्षरार्थवस्थितिः समग्रतः, न वैयर्थ्यपक्षान्ते, आत्मसमवेतयोपविशेष-
 साधकमानविशेषणभावत्वं, तत्र तद्व्यतिरेकस्य सिद्धिसिषाधविषाधपरामर्शानां त्रयाणां

गादाधरी

नरवर्तिनानामणी

गादाधरी

न च यत्राप्येतादृशान्तरात्मकस्य परामर्शस्य साध्यनिश्चयस्य वा प्रथममनुपादान-
 श्वेन त्वेतीयस्य अथागामेव तद्वत्त्वं सप्तवति इति वाच्यम् । अपेक्षावद्देः क्षणव्या-
 वृत्त्यापि तद्वत्त्वमङ्गीकृतत्वं तदव्यवहितोत्तरक्षणे तदधिकरणे विधेयव्याप्योत्पत्त्यादानस्य प्रयुक्तमात्रे ।
 अन्यथा स्वसमानाधिकरणत्वेन तदधिकरणविशेषव्याप्यात्मकतया वाक्यत्वं तस्या अपि त्वेतीय-
 क्षणे विनायापत्तेरित्यप्याशङ्क्यपरिजिहीर्षया सिद्धयान्तरमकसमस्यैव तद्वत्त्वपरामर्शस्यैव-

भावावबोधनी

परामर्शस्यो विषयविधायकः नाशान्तरं विषयविषयविरुद्धविरुद्धविरुद्धस्यैव सत्त्वं
 विरुद्धाभावावकत्वेपक्षलाभा अनिवार्यात् विरुद्धत्वे । यत्र परामर्श-
 सिवाधविषयविषयसिद्धिसिवाधविषयविषयः यत्र वा परामर्शसिद्धिसिवाधविषयविषयः तत्रावबोधनी-
 पक्षस्यो पक्षान्तरात्मकत्वेऽपि परामर्शविरुद्धत्वं कथमवबोधनीयमिति । न त्वेतीय-
 काश्चिद्व्युत्पत्तिः । अतस्त्विरुद्धव्युत्पत्तिः स्वाभाविकव्युत्पत्तिः । अतस्त्विरुद्धव्युत्पत्तिः स्वाभाविकव्युत्पत्तिः
 मात्रस्यापि तद्वत्त्वस्य प्रयुक्तमात्रे । न च आदौ अपेक्षाविरुद्धत्वं परामर्शे वा सिद्धि-
 मात्रस्यापि तद्वत्त्वस्य प्रयुक्तमात्रे । न च आदौ अपेक्षाविरुद्धत्वं परामर्शे वा सिद्धि-
 अपेक्षाविरुद्धत्वात्मिका जायते, ततः सिद्धिसिवाधविषययोर्वा परामर्शसिवाधविषययोर्वा
 उत्पादकमेव अवबोधनीयमिति । तत्रावबोधनीयस्यो सिद्धिसिवाधविषयपरामर्शानां स्थिति
 भवेतीति तत्रैव सिवाधविषयविरुद्धविरुद्धविरुद्धत्वं प्रयोजनमिति वाच्यम् । अपेक्षाविरुद्ध-
 विषयावस्थापिनीति वदन्तिः तदव्यवहितोत्तरक्षणे आत्मनि विरुद्धव्युत्पत्तिस्तत्त्वविरुद्ध-
 रिकपते । एवं च प्रथममपेक्षाविरुद्धत्वं परामर्शः तदनन्तरक्षणे न कोऽपि व्युत्पत्तिः ।
 जायते, ततः कस्येति सिद्धिसिवाधविषयविषयः जायते इति वक्तव्यम् । तत्रावबोधनी-
 पक्षस्यो अपेक्षाविरुद्धत्वेपक्षान्तरं परामर्शस्य नाशान्तरं तदभावादेव नावबोधनीयः । अपेक्षा-

[illegible]

புதுப்புது

॥१॥

तावद्विषयव्यवधानं दशंपति- पञ्चोत्थादिना । अनुमितसत्त्ववर्धितोत्तरक्षणे विधिः-
 पक्षप्रत्यक्षं न संभवति, इच्छोत्पत्तिकाले आनानुत्तरया विरोधवशात्तद्विदितसामर्थ्याविरहिते
 इच्छोत्पत्तयैव तावदंशसामर्थ्यात्तदवधाने प्रत्यक्षसामर्थ्या इच्छोत्पत्तयैव पक्षे बलवत्त्वेन
 तस्या पूर्वोत्पत्तादिसंभव इत्यतो विधिः तस्मिन्मरणानुधावनम् । यन्मरणसङ्गात् परात्मश-
 र्व्वर्तयवच्छेदयत्वे प्रयोजनसम्भवा तदनन्तरौत्पद्यवच्छेदयत्वे तद्वदशंपति । - अनुमितिर्नास्ति

भावव्योचिनी

काले सिषाधयिषयाः नाशेन सिषाधयिषाविरुद्धविशिष्टसिद्धेरेव सत्त्वेन तदभाव-
 रूपाक्षतत्वा आनिवर्हिण विशेषणवृत्त्यर्थे । न च आदौ विशेषणज्ञानम्, ततोऽ-
 नुमित्ता ततः सिद्धयानुक्रमिकारामर्थीकृतं प्रत्यक्षं ततोऽनुमितिरिति विशेषणसामर्थ्या-
 मिति वाच्यम् । अनुमितिसामर्थ्यावृत्त्यर्थे विशेषणज्ञानादिवर्धितप्रत्यक्षसामर्थ्यासत्त्वे इच्छो-
 त्पत्तयैव पक्षप्रत्यक्षया प्रत्यक्षसामर्थ्याः बलवत्त्वेन प्रत्यक्षसिद्धेरेव सत्त्वात् उत्पत्तिरेव
 न स्यादिति । न चानुमित्या विशेषणज्ञानं च युगपत् ततो विशिष्टप्रत्यक्षं ततोऽ-
 नुमितिरिति वाच्यम् । शून्यवृत्त्यर्थे गणधानाङ्गीकारात् इत्यालोच्य स्मरणानुक्रमक-
 समुदाहरणवत्परात्मशून्य उक्तः । स्मरणवृत्ते विशेषणस्मरणवृत्त्येव विशिष्टस्मरणमिति
 निर्वन्धो नास्तीत्याशयः । अथ वा इच्छोत्पत्त्यर्थे विशेषणस्मरणवृत्त्येव विशिष्ट-
 स्मरणसामर्थ्यवृत्त्यर्थे इच्छोत्पत्तिसामर्थ्या बलवत्त्वमित्याशयः ।

आदौ अनुमितिरिति सिद्धसाधनम् पूर्वतो वक्ष्यमानं वक्ष्यमाणमवधारित्या-
 कारकं समुदाहरणवत्परात्म, ततः अनुमित्या ततोऽनुमितिरिति द्वितीयं स्थलम् ।
 अत्रानुमितिसाधने सिद्धेरेव सत्त्वात् सिद्धयभावकपक्षता न निर्वहति । सिद्धौ
 सिषाधयिषाविरुद्धविशिष्टसिद्धेरेव निवर्हिण विशेषणसामर्थ्यवृत्त्यर्थे सिद्धसाधन-
 निर्वहति । पूर्वस्थले अनुमितिसानन्तरं सिद्धयानुक्रमिकारामर्थीः । अत्र तु सिद्धया-

परिहाराय प्रत्यक्षरामकपरामशरुचले प्रयोजनमाह अनुमिसाधुर्वीति । अत्रापि यदेतत्पुन-
 ष्यते । प्रत्यक्षरामकपरामशरुचिद्विशेषणजनान्त्यले नवजनकसन्निभकर्षावितरतवृत्तरक्षणे

भावविविनी

च, ततः साध्यतद्याप्यादिकपविशेषणरामराम, ततोऽनुमिसा इतिप्रत्यसन्निभकर्षश्च
 ततः पूर्वतो वृद्धिमान् वृद्धिप्याप्यपूर्ववाश्चेति प्रत्यक्षम्, तदनन्तरमनुमितिरेति-
 क्रमः । अत्र सिद्धेयं सूचनं सिद्धयभावकत्वा पक्षतो न निर्वहतीति सिद्धौ
 सिध्वावपिषाविरुद्धिद्विशेषणरामराम । विशेषणप्रत्यक्षमुपेक्ष्य विशेषणरामराम-
 कानं तु विशेषणप्रत्यक्षजनकसन्निभकर्षावितरतवृत्तये अनन्तराद्यो विशेषणप्रत्यक्षमेव स्यात्

विचच्छिष्टाशेषेन ।

गादाधर्या-तस्या पूर्वोक्ति । इच्छाया पूर्वोक्त्यर्थः । इच्छासामर्थ्योत्पत्तय इति ।
 इच्छायाः हेतुर्भूतं यदिदमसाधनताज्ञानं तत्संपत्तय इत्यर्थः । पूर्वोक्तप्रत्यक्षोक्ति ।
 चक्षुरादौः स्वाध्यायसुखविशेषप्रत्यक्षज्ञानाजनकवर्षमिति युक्त्येत्यर्थः । तत्पूर्वस्य
 इति । इदमसाधनताज्ञानात् पूर्वोक्त्यर्थः । फलच्छास्त्रमववेति । उपायेच्छां प्रति
 उपायविशेषप्रत्यक्षसाधनताप्रकारकज्ञानवत् फलेच्छाया अपि कारणावगादिति भावः ।
 न विच्छेति । ननु विशेषणप्रत्यक्षस्य अनुमितिदमसाधनताविषयकत्वं न संभवति,
 उत्तरमुच्यते । तत्पूर्वोक्त्यो इदमसाधनताज्ञानोक्तिं च तत्पूर्वोक्त्यो फलेच्छेति विशेष-
 णप्रत्यक्षदशायां नच्छासमर्थीति तत् पूर्वोक्त्योत्तराण्य प्रत्यक्षसामर्थ्या बलवत्त्वकथन-
 मयुक्तमेव । इच्छासामर्थ्यमप्यभावावच्छेति तु न वक्तुं शक्यम् । विनश्यदवस्थसंनि-
 कर्षादित्यनेन प्रत्यक्षसामर्थ्याविरामप्रदशून्यविषयसिद्धिरेति चेन्न । इति न । इति न ।
 पक्षमपिप्रत्यक्ष तयोक्तेः । यदा अनुमितिं सुखलभामावाधौनेच्छा धर्मेया । सन्निभकर्ष-
 सामर्थ्याधीनविशेषणप्रत्यक्षत्वेपरिच्छागात् प्रयासः ।

प्रत्यक्षसामग्र्याः बलवत्त्वेन प्रत्यक्षस्यैव संशयेन अनुमित्यापत्त्यसंभवः । न च
 मित्यापत्तिः । इयं चापत्तिः प्रत्यक्षसामग्र्यसत्त्वे । तत्सत्त्वे तु समानविषये
 इच्छा तस्याः साध्यानिश्चयविषयकैच्छाकृतपक्षे उच्यते । तदेव तत्तत्समु-
 त्पन्नसामग्र्यस्यैव साध्यानिश्चयविषयकैच्छाकृतपक्षे उच्यते । तत्सत्त्वे तु समानविषये
 केच्छासामग्र्याः सिद्धिप्रमाणत्वं । तस्याद्यस्य प्रकृतं विषयस्यापि यत्र सिद्ध्या
 विना । साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं व्युत्पत्त्या साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाण-
 'सिद्धिप्रमाण' इत्यादिद्विविधविधानप्रमाणवत्त्वपर्यन्तं - सिद्धिप्रमाणपर्यन्तं -

भाषावैशिष्ट्यं

सिद्धौ तत्त्वसामग्र्यान्वयानुमित्यापत्तिः अतः साध्यानिश्चयविषयसिद्धिः ।
 असाध्यानिश्चयस्यैव सिद्धिप्रमाणत्वं सिद्धिप्रमाणत्वं सिद्धिप्रमाणत्वं सिद्धिप्रमाणत्वं
 विना । सिद्धिप्रमाणत्वं । सिद्धिप्रमाणत्वं । सिद्धिप्रमाणत्वं । सिद्धिप्रमाणत्वं ।
 मत्तत्त्वसामग्र्यान्वयानुमित्यापत्तिः अतः साध्यानिश्चयविषयसिद्धिः ।
 साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं । साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं ।
 सिद्धिप्रमाणत्वं । सिद्धिप्रमाणत्वं । सिद्धिप्रमाणत्वं । सिद्धिप्रमाणत्वं ।

भाषावैशिष्ट्यं

साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं । साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं ।
 साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं । साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं ।
 साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं । साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं ।
 साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं । साध्यानिश्चयविषयसिद्धिप्रमाणत्वं ।

वैशिष्ट्यं

புதுப்புது

[illegible]

नानुशङ्काविषयसिद्धेस्तत्रानुमितिरुद्धेति वाच्यम् । प्रकृतानुमित्युपर्युध पादो-
च्छाया विषयसिद्धिस्तदनुशङ्कासत्त्वे एव सिद्धिकाङ्क्षानुमितेरानुशङ्ककत्वात् उक्तञ्छा-
यासत्त्वात् अपरिग्रहपदाभागीवरमनसमानेनापि विषयसिद्धया शक्तिवरकररकारपरतः
सिवाद्यपिषापादस्य आचष्ट—सिवाद्यपि वाति ।

भावबोधिनी

पूर्वविषयकानुमितौजायमानमितीच्छायास्तु तस्याध्यविशिष्टतत्त्वविषयकत्वप्रकार-
कत्वम् अत्रिमितिविशेषकत्वं चास्तीति तस्या उक्तकत्वम् ।

अत्र तस्याध्यविशिष्टविषयवृत्तौ तत्त्वविषयकत्वप्रकारकानुमितिविशेषकत्वेच्छा-
सिवाद्यपिषति स्यात् । तथा सति पूर्वो वाङ्मन वाङ्मन्यभूषणमवांश्चति सिद्ध-
भावकप्रमाणमशुद्धशयाः षटविशिष्टपूर्वविषयकानुमितौजायमानमितीच्छायासत्त्वे पूर्वो-
वाङ्मनित्वमुत्पत्तिरिति । तस्या इच्छायाः पूर्वतत्त्वपूर्वविषयकत्वप्रकारका-
नुमितिविशेषकत्वयोस्त्वैवकत्वात् । अतस्तद्विरुद्धाया तस्याध्यविशिष्टविषयवृत्तौ ।

प्रकृतसत्याख्यातवच्छेदकत्वं न प्रकृतसत्याख्यातवच्छेदकवाच्यविशिष्ट-
कालिकत्वं न वाङ्मनपूर्वविषयकानुमितौजायमानमितीच्छाया अपि साध्यतवच्छेदकत्वं न व्यत्ययेन वाङ्म-
न्यनुमितिराख्यात तस्याख्यातवच्छेदकत्वं न इत्युक्तम् । संप्रयोगत्वं न व्यत्ययेन व्य-
पक्षविषयकत्वप्रकारकत्वेन सिद्धयामकप्रमाणमशुद्धे तद्विच्छायासत्त्वे पूर्वो वाङ्मनि-
तत्त्वविषयकानुमितौजायमानमितीच्छाया अपि साध्यतवच्छेदकत्वं न व्यत्ययेन वाङ्म-
न्यनुमितिराख्यात तस्याख्यातवच्छेदकवाच्यविशिष्टविषयकत्वप्रकारकत्वात् । उक्तञ्छायाः इत्यन्ता-
वाच्यतया तस्याध्यविशिष्टविषयकत्वस्य वाङ्मन्यवच्छेदकवाच्यविशिष्ट-
तस्याध्यतवच्छेदकत्वं न

[illegible]

विषयकल्पकारगिरिनिविशोक्तैः।
 विषयविषयपदार्थैः संयोगसंबन्धेन

[illegible]

अथ । पञ्चमः प्रश्नः ।

कृष्णदेवराय वसुदेव महाराज

प्राप्त १० ॥

-प्रतिपक्षीयव्यवस्था न-समाधान-अन्तर्गत।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

न व ध्वनिर्वर्णावर्त आनिभयति ।
अयमेव
दीर्घादिनयमावः-यव

पदः पदः पदः पदः पदः पदः पदः पदः पदः पदः

पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः पुष्पकः

संज्ञा

५

गाथाधरी

द्वयत्वावच्छिन्नविषयकान्निमित्तज्जातानि मनीषाबलान् निदिधत्तं पर्वतं वह्निमानि स्यन्-
निर्मुक्त्यादात् तत्पुद्गलं । तत्पञ्चमनावच्छेदकावच्छिन्नस्यैवः ।

न च यत्किञ्चद्वाचरं ज्ञानं जायतामितीच्छाबलादिव आलोकवान् पर्वत-
इत्याद्यनृत्तिनिर्माणदशायां वह्निमत्पर्वतविषयकान्निमित्तज्जातानि मनीषाबलादिव निदि-
धत्तं वह्निविषयकान्निमित्तं जायते तत्कालीनविषयप्रतिबध्नालोकान्निमित्तस्यैव

भावव्यतिथी

चैष्ट्यापत्तिरिति वाच्यम् । पर्वतं वह्निमानि स्यन्निमित्तैः सिद्धिप्रतिबध्नायां निदिधत्त-
वद्यायाः आलोकवान् पर्वत इत्यनुमितेः पर्वतं तादृशेच्छाविषयसिद्धेः । यथा
हि सिद्धसत्त्वं यत्किञ्चिद्वाचरं ज्ञानं जायतामितीच्छासत्त्वं न वह्नुयुमितिः सिद्ध-
प्रतिबध्नावच्छिन्नविषयकमानसाद्युत्पत्त्यैव विषयसिद्धेरतद्वत् । न च तादृशेच्छायाः
वह्निमत्पर्वतविषयकान्निमित्तैरेव विषयः, कथं आलोकवान् पर्वत इत्यनुमित्युत्पत्त्या
तस्या विषयसिद्धिरिति वाच्यम् । आलोकवान् पर्वत इत्यनुमितेः पर्वतं तादृशेच्छाविषय-
वह्निमान् यः पर्वतः तद्विषयकत्वेन इच्छायां विषयत्वात् । तथा च प्रवृत्तसाध-
विशिष्टपक्षविषयकप्रकारकान्निमित्तविषयकेच्छायाः सिद्धिप्रतिबध्नापदार्थत्वेत्युक्तं-
पत्तिर्द्वारति ।

अलोकवान् पर्वत इत्याद्यनृत्तिनिर्माणदशायां निमित्त- पर्वतं वह्निमा-
नित्यनुमितिसामग्र्या अज्ज्जातान् । अतएव तादृशेच्छायां अतएव तादृशेच्छायां निमित्त-
कान्निमित्त्यापत्त्युत्पत्तिर्भवति । अतएव तादृशेच्छायां अतएव तादृशेच्छायां निमित्त-
प्रकारकान्निमित्तविषयकेच्छात्वेत्यर्थः । एतन्नास्ति - साध्याविषयकान्निमित्त-
विशिष्टपक्षविषयकान्निमित्तविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धि-
विशिष्टपक्षविषयकान्निमित्तविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धिपक्षविषयसिद्धि-

गादाधरी

ताकास्वमती हेतो वडिमामिण्याचो सादयविश्राव्यपक्षप्रसिद्धाचि न तावुंशावधियाया-
स्वतःकारकाकानुमितससमाध्याव्याप्रसिद्धः । हेताविनवदस्य तावुंशाधममवर्तिविषयितानिक्त्य-
करवस्यापि हेतावुंशा प्रकारीयूनववृथावृच्छिधस्वत्वात् ।

वस्तुतस्तु तत्समाध्यावधिविश्राव्यपक्षविषयकवृत्तेनेन तत्समाध्याववृद्धेवकारावच्छिध-

भाववर्तिनी

कनाकविषयिता वती । अत्रिमितिनिष्ठविषयितानिरूपकतायाः हेतुनिष्ठयाः हेतुंशे
प्रकारीयुती या वाङ्मः तदवच्छिन्नत्वात् । अतः वृद्धवर्वाच्छिन्नहेतुनिष्ठनिरूपकता-
कविषयितताशाययुमितिवर्तित्वमितीच्छा संभवतीति न तत्र पक्षताया अव्यप्यासि-
तित्यर्थः । तावुंशाधममति । हेतो वडिमामिण्याकारकसमवृत्तिर्था विषयिता तन्नि-
रूपकत्वस्येत्येत्यर्थः । तथा च साधयसममानाविकारणपक्षनिष्ठनिरूपकताकविषयितता-
प्रकारेकच्छाया उत्तोजकत्व एव हेतो वडिमामिण्यत्र तावुंशेच्छायाः आसंभवः न तु
साध्यावर्वाच्छिन्नपक्षनिष्ठनिरूपकताकविषयितताप्रकारेकच्छायाः उत्तोजकत्व इत्याशयः ।

नन्वेवमपि यत्र, वडिमाम् पूर्वतः घटव्याप्यवदसंयोगात्तान वडिम्याप्यधर्म-
वांश्च' इति परामर्शः 'वडिविद्विष्टपूर्ववविषयकानुमितिवर्तित्वम' इतीच्छा च
वती तत्र पूर्वतो वडिमामिण्यापत्तिः । तावुंशेच्छाया वडिविद्विष्टपूर्वत-
निरूपितविषयितताप्रकारिकायां तावुंशविषयितताधमस्य पूर्वतो वडिमामिण्यापत्तिरेपि
विषयत्वात् । वडिमाम् पूर्वत इति सिद्धयप्रतिबध्दयायाः वडिमाम् पूर्वतो घटवती-
न्युमितिकेत्येत्यर्थ इच्छाया विषयसिद्धया इष्टाप्रत्ययसंभवात् तस्या अपि वृद्धवर्वाच्छि-
न्ननिरूपकताकविषयितताव्यावृत्तिरित्यादितावुंशानुमितिविषयकत्वादित्यत आह-वस्तुत-
स्त्वित्यस्यापि । तथा च तत्समाध्याववृद्धेवकारावच्छिन्नतत्समाध्यावविषयितानिक्ते-

[illegible]

नन्वमपि यत्र पूर्वतो वह्निमान् वह्निव्याप्यवधैर्गवाश्चैति
 सिद्धव्यापकमगमयौ वर्तते, पूर्वतवर्वावच्छिद्योद्देश्यताकागुमिति च यत्तासिच्छा च वर्तते,
 तत्र पूर्वतो वह्निमानित्यस्यैव्यापसिः । तादृशेच्छाया अपि पूर्वतवर्वावच्छिद्योद्देश्यतात्वेन
 कृत्वा वह्निवर्वावच्छिद्योद्देश्यता निरूपितपूर्वतवर्वावच्छिद्योद्देश्यताप्रकारकत्वेनोक्तं-
 कर्त्तव्यम् । न वैश्यापि, सिद्धप्रतिबध्यायाः पूर्वतो घटवानित्यगुमिनेकैर्पूर्वतव
 ईच्छायाः विषयसिद्धिर्भव्यात् । पूर्वतो घटवानित्यगुमिनेरपि पूर्वतवर्वावच्छिद्योद्देश्यता-
 कत्वेन ईच्छायां विषयव्यापित्यत्र आह तावदाहैव्यतात्वेन चैति । प्रकृतसंख्यात्वात्-

पर्वतं अन्त्यानुमितिमासमश्रित्वे बहुभिः सिद्धिरसत्वे न बहुशान्तिमप्यपत्तिः ।

एवं पञ्चतलवच्छेदकादिनालनवच्छिन्नसत्त्वावगाहिद्वयमपि निवेशनीयम्, अन्त्या
जातिमान् वह्नित्याप्यवगानिष परमाशङ्काले पर्वतो वह्नित्याप्यपुनश्च पर्वतो वह्नित्याप्यनुमित्यपत्तिः, पर्वतो
सिद्धिरसत्त्वेनवच्छिन्नसत्त्वावगाहिद्वयमपि निवेशनीयम्, अन्त्या

माधवोद्दिष्टो

वच्छेदकावच्छिन्नविषयतानि के पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छेदकावच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः ।

उद्दिष्टयत्नोत्पत्त्यवच्छिन्नत्वं तृतीयार्थः । तथा च पर्वतत्वावच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः
जपित्वाभिधीयतेऽप्यः पर्वतत्वावच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः
वच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः
संबन्धावच्छिन्नविषयतानि के पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः
कवयप्रकारकवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः
निरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः
तादृशायां पर्वतो वह्निमान् इत्यनुमितिरेष्यत एव । तादृशानुमितिरेव तादृशोच्छा-
विषयत्वेन घटानुमित्युत्पत्त्या तादृशोच्छाविषयसिद्धयसंभवादिति भावः ।

तादृशोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः । वह्नित्यावच्छिन्नविषयतानि-
निरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः
आकारेण पर्वतत्वावच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः
घटानुमितिरुद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः इत्यर्थः ।

नन्वेवमपि पर्वतो वह्निमान्, जातिमान् वह्नित्याप्यपुनश्च पर्वतो वह्नित्याप्यनुमित्यपत्तिः, अन्त्या
निरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नोद्दिष्टयत्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः पितृप्रवृत्तपक्षे तानवच्छिन्नोत्पत्तिः

न वेच्छापूर्वं परिः-विद्वांश्चरन्त्यावश्यं सिद्धन्त्यान् तावदाच्छेदं न सम्भवति मानागोचरेच्छायां स्वल्पसंख्याः स्वविषयसिद्धेरव विरोधित्वात् । तद्वत् न ज्ञाने ज्ञाने आनेच्छा भवतीति वाच्यम् । एतदुक्तत्वेन परिकल्पितोचरं ज्ञानं ज्ञाना-

पुस्तकालय

[illegible]

॥ यत्किञ्चिद्विषयकव्यवहार एतत् । अत्रिमितिविषयकेच्छामात्रस्य निवेदयामि । अत्रिमिति विषयकीच्छामात्रस्य निवेदयामि । अत्रिमिति विषयकीच्छामात्रस्य निवेदयामि ।

द्विपक्षक्षाननेन कथं वदमानि विविधपक्षान् पर्वते वदमानि सिद्धिकाले तादृशेच्छाबलानि विवराणाम् तस्माद्व्यतिरेकतत्पक्षविषयपक्षकत्वपक्षकत्व-
स्येच्छायां निवेद्य ईदं पूर्वमुक्तम् । तत्र पक्षविषयज्ञानं जायतानिरीच्छया अपि
पक्षविषयज्ञाननेन कथं वदमानि विविधपक्षान् तस्या उच्यते तत्रापि तन्निवेद्य
ईदं कृतं वक्तुमिति शङ्का । तस्या ईच्छया पक्षविषयपक्षकत्वस्य पक्षविषय-

इति कुलं नानामि शर्का । तस्या इच्छया यन्निविद्यमानाकारवत्तद्विषय-
कथनकारकविविधित्वात् यन्निविद्यमानाकारवत् निवेद्यापि तद्वारणसंभवात्

नमो भगवते वासुदेवाय नमः । नमो भगवते वासुदेवाय नमः ।

मन्त्रः यत्किञ्चिद्वैद्यः शतं जायतानि जीवन्ति अत्र धावनमिति समाधानम् ।

मर्यादाकारकेच्छया विवक्षितत्वात् ।

नन्वनितितत्त्वप्रकारकत्वं विनैर्यथ तथैव्यच्छावासात्सम्भवे किं गूढतर-

साध्यविशेषाद्व्यपक्षविषयप्रकारकत्वनैवेत्यत आह अनुमितितत्त्वप्रकारिकीयायाम-

पीति । प्रत्यक्षाद्यात्मकसिद्धिदशायां पूर्वते वह्निज्ञानं जायतानित्यकाकारकेच्छा न

श्वेतम् ।

न चेच्छायापूर्वमित्यादि । परिकल्पितोच्यते । शानं जायतानित्यैव नोपपद्यमहति
सर्वदा परिकल्पितव्यपक्षानस्य सत्त्वात् स्वविषयप्रसादाः इच्छाविर्योविवादि
शङ्का । एतच्छानोच्यते परिकल्पितोच्यते । शानं जायतानित्यैव संभवत्
तद्वच्छावासात् तस्याव्यविशिष्टतत्त्वविषयप्रकारकत्वनैवेत्यत आह समाधानम् ।
इत्युपलक्षणम्—एतच्छानमित्येवं परिकल्पितोच्यते । शानं जायतानित्यैव

अथयं सिद्धत्वादिति । इच्छां प्रति इष्टसाधनताज्ञानस्य प्रयोजनत्वज्ञानस्य वा
हेतुत्वात् तद्वच्छानस्यैव परिकल्पितोच्यते तत्सत्त्वे इच्छाया अपेक्षे इति भावः ।
तथाविधं शानं सिद्धमित्यज्ञानात् इच्छेयत्वात् आह-स्वकथयत्वा इति । शानविषयत्वा-
नवच्छिन्नाया इत्यर्थः । तथाविधेच्छावासात्सम्भव इति । परिकल्पितं शानं जायता-
मितिच्छायाः परिकल्पितोच्यते । शानं जायतानित्यैव वासात्सम्भव इत्यर्थः ।
तद्वच्छायाः शानत्वप्रकारकत्वेनानुमितितत्त्वप्रकारकत्वाभावादिति भावः ।

वोषतो अनुमितितत्त्वप्रकारकत्वाभावात् । तथा अनुमितितत्त्वप्रकारकेच्छायाः
सिद्धान्तविषयपदार्थात् यत्र आदौ पूर्वतो वह्निज्ञानं वह्नियुक्त्युक्त्याकारकः
प्रत्यक्षरूपसिद्ध्यात्मकपरिणाम्यः तदनन्तरं प्रत्यक्षविरिक्तं पूर्वते वह्निज्ञानं जायता-

समवर्तीत तद्विषयान्तरप्रत्यक्षविषयसिद्धेय सत्त्वात्, अतः प्रत्यक्षाद्यन्तरित्वमिति ।
 शाब्दादिकल्पसिद्धौ सत्यां प्रत्यक्षात्तरित्वं ज्ञानं जायते इत्यादीच्छाया उपपत्तिरसम्भवात् ।
 प्रत्यक्षाद्यन्तरमिति । प्रत्यक्षादिकल्पसिद्धयन्तरमिदमर्थः । आर्पणवशात् शाब्दादि-
 सिद्धिकाव्योक्तानां शाब्दानुपपन्नं जायताम् इत्यादीच्छानां संपर्कः । अनुमित्युपादायैति

भावविविधौ

मितीच्छा तत्र तदनन्तरं पर्वते वह्निमानिबुधिमिति । अनुमित्युपादायै । अनुमित्युपादायै ।
 केच्छायाः उत्तेजकत्वे तु उत्तेजकत्वे प्रत्यक्षात्तरित्वं ज्ञानं जायते इत्यादीच्छाया उपपत्तिरसम्भवात् ।
 मितीच्छा तत्र तदनन्तरं पर्वते वह्निमानिबुधिमिति । अनुमित्युपादायै । अनुमित्युपादायै ।
 केच्छायाः उत्तेजकत्वे तु उत्तेजकत्वे प्रत्यक्षात्तरित्वं ज्ञानं जायते इत्यादीच्छाया उपपत्तिरसम्भवात् ।
 तस्याप्यविशिष्टतत्त्वप्रत्यक्षविषयकत्वप्रकारकत्वनिवेद्य इति भावः । प्रत्यक्षात्मकसिद्धि-
 दशायां पर्वते वह्निज्ञानं जायतामितीच्छा न संभवति । इच्छाविषयस्य प्रत्यक्ष-
 रूपस्य वह्निज्ञानस्य इच्छाविरोधित्वात् अतः प्रत्यक्षात्तरित्वमिति ज्ञानविशेषणम् ।
 प्रत्यक्षसत्त्वस्य प्रत्यक्षात्तरित्वं ज्ञानस्य सत्त्वात् तद्विषयिणीच्छा संभवत्येति भावः ।
 यत्र शाब्दाद्यवस्था पर्वते वह्निमानं वह्निमप्यवस्थां सिद्धिरिति तत्र तद-
 नन्तरं प्रत्यक्षात्तरित्वं पर्वते वह्निज्ञानं जायतामितीच्छा न संभवति । तद्विष-
 यस्य प्रत्यक्षात्तरित्वस्य शाब्दाद्यवस्थाजनस्य विषयसत्ताविषया इच्छाविरोधित्वादि-

स्यालोच्य प्रत्यक्षात्मकसिद्धयन्तरमिति सूचितम् ।

भाष्यटीका तत्र तदनन्तरं पर्वते वह्निमानिबुधिमिति । अनुमित्युपादायै । अनुमित्युपादायै ।
 केच्छायाः उत्तेजकत्वे तु उत्तेजकत्वे प्रत्यक्षात्तरित्वं ज्ञानं जायते इत्यादीच्छाया उपपत्तिरसम्भवात् ।
 मितीच्छा तत्र तदनन्तरं पर्वते वह्निमानिबुधिमिति । अनुमित्युपादायै । अनुमित्युपादायै ।

नेच्छावात्प्राप्तमव इति वाच्यम् । दृष्टान्तेच्छाया अपि घटाद्यनुमितत्वेन दृष्ट्यापि गोचर-
सम्यङ्मूलानुमितविवक्षयकत्वात् ।

न चानुमितत्वेन प्रकाशकारकत्वात्तदर्थेऽपि अनुमितत्वेन एव प्रत्यक्षत्वात्तन्ना इच्छा-
विवक्षयत्वं नानुमितविवक्षयकत्वात् । अनुमितो प्रत्यक्षत्वप्रत्यक्षमवयव तादृशेच्छाया
उत्पादात् तस्या अनुमितत्वेन प्रकाशकारकत्वेच्छासमशीलत्वात्तदिति हेतुम् ।

भावविविनी

न चानुमितत्वेन प्रकाशकारकत्वात्तदर्थे इति । यत्र सिद्धिपरा मयुर्मन्त्रे विहितो-
विवक्षयकप्रत्यक्षं जायतानिमित्तीच्छा सा च प्रत्यक्षत्वेनानुमितविवक्षयकाद्विमाना विवेकादि-
रूपा, तत्र तदनन्तरं पूर्वतो विहितानुमितविवक्षयकत्वात्, तदिच्छायाः तस्याव्य-
विशिष्टतत्पक्षविवक्षयकत्वप्रकाशकारकत्वात् अनुमितविवक्षयकत्वात्तदिति शङ्का । तद्वशात्प्राप्तमनु-
मितविवक्षेति समाधानम् । समशीलत्वात्तदिति । उभयोपि प्रकृतानुमितविवक्षयकत्वात्
अनुमितविवक्षेति विना असिद्धविवक्षयकत्वात् च साम्यादित्यर्थः ।

न चानुमितत्वेन प्रकाशकारकत्वात्तदर्थे इति । यत्र पूर्वतो विहितानुमितविवक्षयक-
विवक्षयकप्रत्यक्षं जायतानिमित्तीच्छा तत्र पूर्वतो विहितानुमितविवक्षयकत्वात्
अनुमितविवक्षेति । तस्याः विहितमन्त्रवर्तविवक्षयकत्वप्रकाशकारकत्वात् अनुमितविवक्षयकत्वात् ।
न चेष्टापत्तिः, सिद्धयप्रतिबन्धयशोऽन्वयोऽप्यसिद्धेः । अनुमितत्वेन-
प्रकाशकारकत्वात्तदर्थे इति शङ्का । समाधान-
तु तत्र यद्यपि तत्पक्षविवक्षितप्रत्यक्षविवक्षयकत्वप्रकाशकारकत्वेच्छाविवक्षितविवक्षयकत्वप्रत्यक्ष-
पक्षत्वात्तदिति । तथापि यत्रानुमितविवक्षेच्छाऽन्वयोऽप्यर्थः समानविवक्षयकत्वं तत्रानुमितविव-
प्रकाशकारकत्वेच्छाऽन्वयोऽप्यर्थः । तस्याः अनुमितविवक्षयकत्वप्रकाशकारकत्वात्तदर्थे इति शङ्का । समाधान-
न चेष्टापत्तिः, सिद्धयप्रतिबन्धयशोऽन्वयोऽप्यसिद्धेः । अनुमितत्वेन-
अनुमितविवक्षेति । तस्याः विहितमन्त्रवर्तविवक्षयकत्वप्रकाशकारकत्वात् अनुमितविवक्षयकत्वात् ।

न चानुमितिप्रकारकरत्नस्यानिवेशं पर्वते बह्वेभ्यः प्रत्यक्षतः सिद्धौ शाब्दसाम-
 य्याच्च सत्यां पर्वते प्रत्यक्षाद्यतिरिक्तं बहिःशानं चाप्यनामिनीच्छासत्त्वैर्गुणित्वापत्तिरिति
 वाच्यम् । तत्र पक्षतत्तासत्त्वैः स्यादनुमितिप्रकारकैश्चोर्विवादिशब्दसमानातिवच्यकशाब्द-
 सामय्याः प्रतिबन्धकत्वादेवानुमितिवाच्यत्वं भवति ।

अथ सिद्धिदशायां पर्वते बह्वेभ्यः प्रत्यक्षत्वं चाप्यनामिनीच्छासत्त्वैर्गुणित्वापत्ति-
 रत्येता अप्यनुमितिनिवच्यकत्वात् । न चेष्टापत्तिः । तदुक्तं पर्वते बहिःशानं इत्यादि-

भाष्यविनी

बन्धकसमूहेन प्रतिबन्धकोभावत्वेपकाराण्यतिरिक्तं नातिमत्त्वापत्तिरिति समाधानम् ।
 शाब्दसामय्यां सत्यामिति । न च पदव्यपदेश्यस्य प्रतिबन्धकस्यैव तद्व्यतिरिक्तं
 योग्यत्वात्संभवात् कथमित्यमशङ्क्येति वाच्यम् । शानयोरेव न योग्यत्वं न तु
 शानेच्छायांरिति मतेन वा प्रत्यक्षसंवाहारोपपत्त्यापत्तिरिति मतेन वा

शङ्कायाः संभवात् ।

अथ सिद्धिदशायांमत्त्वादि । पर्वते बहिःशानं बहिःशान्यप्यनुमत्त्वादि सिद्धि-
 दशायां बहिःप्रकारकमपर्वतविशेषकमन्यत्वं शानं चाप्यनामिनीच्छासत्त्वं पर्वते
 बहिःशानित्यनुमितिमत्त्वापत्तिः । तस्या अप्यनुमितिनिवच्यकत्वात् । अतस्तदनुमितिप्रत्य-
 खत्वं पर्वते बहिःशानित्वाकारकमनसप्रत्यक्षस्येत्यादि ईच्छाविषयसिद्धेः ईष्टापत्त्यसंभवात्
 इति आक्षेपः । अन्यमिति । अतस्तदनुमितिमत्त्वापत्तिः । न च प्रत्यक्षेच्छेति ।
 समानातिवच्यकानुमितिं प्रति प्रत्यक्षेच्छाविशेषप्रत्यक्षसामय्याः प्रतिबन्धकत्वात्
 उक्तस्यैव पक्षतत्तासत्त्वैः नातिमत्त्वापत्तिरित्यर्थः । प्रत्यक्षत्वादिप्रकारकतः । आदि-
 पदेन शब्दव्यपदेश्यत्वं । तथा च प्रत्यक्षत्वं शब्दव्यपकारकैश्चोर्विवादिशब्दायां एव
 प्रत्यक्षादिसामय्याः समानातिवच्यकानुमितिप्रतिबन्धकत्वात् उक्तस्यैव च तादृशेच्छा-

मानसादिपुनरुत्थास्योच्छावपयसिद्धेतावशोच्छाया यकिञ्चिद्वर्णोचरं ज्ञानं ज्ञापयामि-
तावशोच्छावतत्त्वात् ।

न च प्रत्यक्षोच्छाविच्छाद्यप्रत्यक्षसामग्र्योक्त्यप्रतिबन्धकत्वसाक्षात्पत्तिरिति वाच्यम् ।
प्रत्यक्षत्वादियकारकेच्छाविच्छाद्या एव मानसादिसामग्र्या अनुमितप्रतिबन्धकत्वात् ।
अन्यथा सिद्धिशून्यकालेऽपि तावशोच्छावतत्त्वेऽन्यमित्यनुमानादयत्नोक्त्या ।

भावविविधी

विशिष्टा प्रत्यक्षसामग्री नास्तीति न प्रतिबन्धकत्वं प्रत्यक्षसामग्र्याः । अतोऽस्य-
मित्यापत्तिरुच्यतेत्यर्थः । अन्यथेति । प्रत्यक्षत्वप्रकारकत्वमनिवेश्य प्रत्यक्षविषयकेच्छा-
विशिष्टायाः प्रत्यक्षसामग्र्याः समानविषयकानिप्रतिप्रतिबन्धकत्वरवीकारे यत्र सिद्धि-
र्नास्ति पूर्वतो वक्ष्यव्याख्यमवगतिरिति परामर्शः पूर्वते बह्वैः ज्ञानं ज्ञापयामिती-
च्छासि तत्रानुमितिन स्यात् । तादृशोच्छायाः प्रत्यक्षविषयकत्वेन प्रत्यक्षोच्छा-
विशिष्टमानसप्रत्यक्षसामग्र्योक्त्यप्रतिबन्धकत्वरवात् इति भावः ।

न बोधनमप्युक्त्याह । वक्षिमानं पूर्वतो धठवानित्यनुमितिर्मानसमार्थदशया
वक्षिमतपूर्वतविषयकानुमितित्वात्तावतामितीच्छावश्यात् पूर्वते बह्वन्यनुमितिरुक्त्येत्यर्थः ।
तथा च वक्षिविषयकत्ववक्षिच्छापूर्वतोऽप्यप्रकारकत्वमिति विषयकेच्छाया एव
सिद्ध्यतिप्रापदादित्वेन पूर्वते बह्वेत्यदं ज्ञानं ज्ञापयामितीच्छायाः पूर्वतविशेष्यकत्व-
वक्षिप्रकारकत्वादियकारकत्वेऽपि पूर्वतोऽप्यप्रकारकत्ववक्षिच्छापूर्वतविषयकत्वप्रकारकत्वावतिरह्यात् न
तादृशोच्छादशया पूर्वतो वक्षिमानित्यनुमितिरुक्त्येत्यर्थः । न च पूर्वतोऽप्यप्रकार-
वक्षिविषयकत्वमन्यदं ज्ञानं ज्ञापयामितीच्छादशयाप्राप्तिसिद्ध्यतिरिति वाच्यम् ।
इहापत्तेः । प्रत्यक्षे विशेष्यतत्त्वाप्रकारोक्त्याविषयतयोः सत्त्वेऽपि उच्यतेताविषयतत्त्वा-
विषयतयोरेकत्वात् तदुक्त्या तस्याः विषयसिद्धयसंभवेनोदयेताविषयतत्त्वात्तुमित्यु-
क्त्या

न चोक्तमनुरूपं तद्विषयकत्ववशाद्विशेषनिवेदशरूपमावय्यकत्वात् तद्विप्रकार-
कत्वावगाहिरित्येतच्छब्दात् नानुमितप्रसङ्गाः, नानुमितनिष्ठं तद्विषयकत्वावगाहोच्छे-
दशायाम्ब ज्ञान एवानुमितिः विधेयतायाः प्रत्यक्षप्रामाणिकतया तत्प्रकारकच्छेद-
अनुमित्युत्पत्त्यैव विषयसिद्धिरिति वाच्यम् । विधेयतायाः प्रत्यक्षत्वात्तत्रैव तत्प्रकारि-
कताः प्रत्यक्षान्यत्वात्प्रकारिकाया अपोच्छायाः प्रत्यक्षसिद्धिकाले सम्भवतः प्रत्यक्षान्यत्वे-
प्रकारकच्छेदपदानानुसरणस्य दीधितिहेतुः निर्वोच्यते ।

भावबोधिनी

तत्रैव विषयसिद्धिरिति भावः । दर्शनेच्छाबलादिति । पूर्वैव वहेत्यत्र ज्ञानं
तत्रैव विषयसिद्धिरिति भावः । यथा क्षुत्पित्तदोषाद्योः विधेयताख्याविषयता वर्तते । तथा
प्रत्यक्षेऽपि वर्तते । अन्यथा अविमितत्वप्रकारकत्वनिवेदो प्रत्यक्षानिरिवत् पूर्वैव
वर्तमानं जायतमित्येच्छायां दीधितावगुमित्यपान्तिहेतुता न संक्षिप्तते । प्रत्यक्षा-
त्मकसिद्धिदोषां तादोच्छेद न सम्भवति, तद्विषयीभूतप्रत्यक्षात्मकसिद्धिरेव
सत्तादित्यालोच्य हि दीधितौ प्रत्यक्षानिरिवत्तमित्युक्तम् । प्रत्यक्षे विधेयतायाः
अभावे प्रत्यक्षानिरिवत्तस्य तद्विषयकत्वज्ञानस्यैव तद्विच्छाविषयत्वात् प्रत्यक्षानि-
रिवत्तमिति विशेषणवैयर्थ्यप्रसङ्गात् इति भावः ।

प्रकथयति । विधेयतायाः प्रत्यक्षत्वात्तत्रैव तत्प्रकारेण प्रकृतदीधितिप्रत्यक्षता-
मतेऽपि वक्ष्यमाणदीधितिप्रत्यक्षतासंगतिः । तत्र हि पूर्वैव तद्विमानित्यप्रकारकदोष-
वोधात्मकसिद्धिकाले पूर्वैव तद्विमानित्यप्रकारकप्रत्यक्षतामप्रयुज्यते अत्रोच्छेदं ज्ञानं
जायतमित्येच्छाबलात् अविमितत्वोपपत्तस्य । तादोच्छेदायाः प्रत्यक्षत्वा-

गादाधरी

न च विधेयता प्रत्यक्षव्यावृत्तैव तदवगाहिरेवसुवनानां योपदर्शितोच्छाकारे प्रत्यक्षान्यद्वोलेख इति वाच्यम् । एवमपि वक्ष्यमाणस्य शोद्धसिद्धिकालेऽप्याहं ज्ञानं जायतामितीच्छावलेनानुमितिर्निरूप्यते न तु प्रत्यक्षसामग्रीकाले इत्यस्य सङ्गमपिदुर्भवा-
भ्यस्तत् । तादृशोच्छायाः प्रत्यक्षव्यावृत्तविधेयताद्वयवगाहिरेव प्रत्यक्षसामग्रीकालेऽपि तद्व-
त्तावगुमित्युत्पत्त्योचितत्वात् । तदवगाहिरेव सिद्धावप्यनुलेखकत्वात् ।

भावविविनी

दृष्टिविधेयताप्रकारकाले प्रत्यक्षोत्पत्त्या विषयसिद्धयसंभवात् प्रत्यक्षसामग्र्यसमूह इति कथनमयुक्तम् । विधेयत्वाप्रकारकत्वे तु तस्या उल्लेखकत्वमेव नास्तीति अनुमित्य-
नुपपत्तिः इति भावः । तथा च सिद्धिदशयां पूर्वते बहिरन्त्यत्वं ज्ञानं जायता-
मितीच्छादशयापामनुमित्यपत्तिरिति अशक्यादिना कृतः आक्षेपः वर्तते ।

तं समाधत्ते—अत्रोच्यत इत्यादिना । अनुमितिविजायतां, प्रत्यक्षान्तरिकं पूर्वते बहिर्ज्ञानं जायताम् इत्यादीनामिच्छानां तत्साम्यविशिष्टतत्पक्षविषयकत्वप्रकार-
कानुमितिविषयकत्वोच्छादनेनैव अनुगमः, न त्वनुमितिव्यप्रकारकत्वेन । एवं सति सिद्धि-
काले मानसप्रत्यक्षसामग्र्यां च सत्यां पूर्वते बहिरन्त्यत्वं ज्ञानं जायतामितीच्छा-
काले पूर्वतो बहिर्मानस्यनुमित्यपत्तिरित्याक्षेपः क्रियते । स च तथाविधोच्छायाः
तद्व्यपवितत्वेनानुमितिप्रतिबन्धकत्वं स्वीकृत्य बाह्योपि इति भावः । अनुमितिविषय-
कत्वोच्छादनेनैव । पूर्वकारेणानुमितिव्यप्रकारकत्वस्य व्यपवृत्तेरुः न तु तत्साम्य-
विशिष्टतत्पक्षविषयकत्वस्य । यत्किञ्चिद्वोचं ज्ञानं जायतामिच्छावोच्छावाप्येणाय
तत्किञ्चिदशयावक्ष्यकत्वात् । तथाविधोपपत्तिरिति । पूर्वते वृद्धिविषयक-
मानसप्रत्यक्षसामग्र्यां सत्यामित्यर्थः । न च तस्मान्निर । पूर्वते बहिरन्त्यत्वं ज्ञानं
जायतामिच्छादीनामित्यर्थः । अनुमितिव्यवृत्तिः । आदिपदेन प्रत्यक्षान्त्यव्यादि-

புதுப்புது

अत्रोचते । अत्रमिति वदन्त्यस्य नामानामिति विषय-
कच्छात्वेन वाच्यम् । पर्वते बहु-नेत्युच्यते । अथानामित्यस्यैवाकारककच्छाकांक्षे सत्या-
मिहो तस्याविषयनीतमानामानुष्युक्त्यनुरूपमिति चेद्विरुध्य तस्याविषयकच्छात्वात्पक्षनीनां तत्तद्व-
त्प्रतिपक्षेन प्रतिवक्ष्यतां कल्पते इति न दोषः ।

दीर्घलिः

पादशायार्द्रोच्छासत्वे सिद्धौ सत्यामनुमितिस्तत्तद्विच्छाभाव-
समुदायस्य विरोधणत्वाद्विच्छाया अननुमत्तं न क्षतिः ।

गावर्धरी

वदन्तेत्यत आनं जायतानितीच्छाकाले तदा विद्योपनीतमपाननिर्दिष्टवदन्तानितीच्छा-
विशेषतस्तत्सामर्थीयत्वे सिद्धौ तस्या वक्ष्याम्यनुमिप्यपत्तये तादृशानां वृत्तौच्छाव्यपत्तीनां
तत्तदव्यतिरिक्तत्वेन सिद्धावृत्तेजकत्वापत्त्या तदभावसहेतस्य भिद्यो विरोधविशेषणमात्रे
विनिगमनातिरहेण सिद्धिप्रतिबन्धकत्वानन्यप्रसङ्गत्वात् ।

भाववर्धोधिनी

पादशायार्द्रोच्छासत्वे दीर्घलिः प्रवृत्त इति भावः । विषयानुपपत्तौति । वक्षि-
मात्रमवतानामिच्छानां तत्तद्व्यतिरिक्तत्वेनानामावर्कतस्य सिद्धौ विरोधणत्वं प्रतिपादयन्
कालवर्धोच्छासत्वेनैव शयकव्यवहारकारकत्वाविहेयानुवेजकत्वात् इत्यालोच्य उत्तेजकत्वे-
न तत्तदनन्तरं पूर्ववत् वक्ष्यमानस्यनुमितिं स्यात् । तस्या इच्छायाः साध्यविषय-
मत्तत्वेनानुल्लेखी अनुमितिर्जायतानितीच्छा वतते षट्छानुमितिप्रामां य नार्हति
यत्र पूर्ववत् वक्ष्यमानं वक्ष्यव्यवहारवर्धोच्छासि सिद्धयान्नमकारमशानन्तरं वक्षि-
स्यात् । तथा हि शरीरेन्द्रेजकत्वं स्वीकृत्य तयोर्मात्रवद्वयस्य सिद्धिविरोधणत्वे-
च्छाया उत्तेजकत्वे साध्यविषयकमशरीरेयकानुमितिर्जायतानितीच्छाया असंशङ्कः
कानुमितिर्जायतानितीच्छाया असंशङ्कः । पक्षोद्देश्यकसाध्यविषयकानुमितिर्जायतानिती-
साध्यविषयकमशरीरेयकानुमितिर्जायतानितीच्छाया उत्तेजकत्वे पक्षोद्देश्यकसाध्यविषय-
पादशायार्द्रोच्छासत्वे दीर्घलिमवतारयति - ननु साध्यविषयकत्वेनानुमितिच्छासत्वादिना ।

ननु साध्यविषयकत्वावच्छिन्नपक्षोद्देश्यकत्वप्रकारकच्छाया उपपन्नं पक्षोद्देश्य-
कत्वावच्छिन्नसामान्यविषयकत्वप्रकारकच्छाया असङ्गमहेः । एवं विषयानुपपन्नानुमिति-
कत्वावच्छिन्ना अनुमितिवर्जितामितीच्छया अपि निवृत्तकथ्योक्तसङ्गमहेः । न च सा असङ्ग-
महे, असिद्धसाध्यान्तरानुमितिसामान्यप्राप्तसत्यं तद्वज्जलवर्ष सिद्धस्य प्रकृतसामान्यप्रधान-
मितेः तद्वच्छाविषयकत्वसिद्धयनुरोधेनावश्यकत्वादित्यत आह-यादृशोपादृशेति । असत्यां

तत्कालेनसिद्धविषयीभूतं यत् साध्यान्तरं घटादि तद्विषयकानुमितिसामान्यसाम-
स्यामित्यर्थः । तस्यां सत्यां तु सिद्धयप्रतिवक्ष्याया घटानुमितेरुत्पत्त्यैव तद्वच्छा-
विषयसिद्धया तद्वज्जलं पृथगे वृक्षमनित्यनुमितेरसंभव इति भावः । तद्वज्जलवति ।
अनुमितिवर्जितप्राप्तिमितीच्छावलादित्यर्थः । सिद्धस्य प्रकृतसामान्यप्रधान-
भूतस्य वृक्षेतित्यर्थः ।

नान्वच्छानां तत्तद्व्यवहितत्वेनोद्देशकत्वे मणिकारणां सिषाधसिषाधिरहात्मक-
विशेषणान्निधानं व्यर्थमित्यत आह-साध्यविषयोवेति । तथा च साध्यविषयकत्वा-
वच्छिन्नपक्षोद्देश्यकत्वप्रकारकानुमितिविशेष्यकच्छावेनानुगतकत्वेण साध्यविषयक-

पक्षोद्देश्यकत्वमिति ज्ञापयतामितीच्छानामुद्देश्यकच्छावेन पक्षोद्देश्यकत्वमप्युक्तानुमितिविषयकानुमितिवर्जित-
पक्षोद्देश्यकत्वमिति ज्ञापयतामितीच्छानामुद्देश्यकत्वमिति ज्ञापयतामितीच्छानामुद्देश्यकत्वमिति
विषयकत्वप्रकारकानुमितिविशेष्यकच्छावेन पक्षोद्देश्यकत्वमप्युक्तानुमितिविषयकानुमितिवर्जित-
मित्याकारकच्छानामुद्देश्यकत्वमिति ज्ञापयतामितीच्छानामुद्देश्यकत्वमिति ज्ञापयतामितीच्छानामुद्देश्यकत्वमिति
सिद्धौ विशेषणमिति तात्पर्येण मणिकारैः सिषाधसिषाधिरहादिरहात्वेन निवेदितम् ।
अनुगतकत्वेण निवेदयितुमशक्यत्वात् अनुमितिवर्जितप्रत्यक्षाविरक्तवृत्तानं ज्ञापयता-
मित्यादीच्छानां तु तत्तद्व्यवहितत्वेनैवामावा निवेदनीय इति विशेषणान्तरपूर्वणां च
दीप्तिप्रत्ययः प्रवृत्त इत्याशयः । अतएवविषयानामिति । साध्यविषयकत्व-

गादाधर

सिद्धी पक्षिकोषधोषरं ज्ञानं जायतामिदम्यादौ चोषसत्वेऽगमिप्युपादाते तासाञ्चानुत्पन्न-
कत्वात् सिद्धौ सत्यामिति । तद्विच्छिन्नाभावसमुत्पत्त्येति । साध्यविशेषोपविष्ट-
पक्षविशेषाद्यवगादिस्वप्रकारकेच्छनां तत्तदवगादिस्वप्रकारानुमितेनागोचरेच्छात्वेनान-
गम्य एककामादा निवेद्यन्ते, अतश्चाविषयानाम् अनुमितिविषयतां प्रत्यक्षानुमानं

भावबोधिनी

वृच्छिन्नपक्षद्वैत्यकत्वप्रकारकानुमितिविषयकेच्छात्वादिकेपानुगतवर्गविरुद्धिगामित्यर्थः ।
अन्यथा अतिप्रसङ्गादिति । अनुमितिविषयप्रकारकेच्छात्वेन अनुमितिविषयताम् इती-
च्छाया उत्तेजकत्वे घटानुमितिसामग्र्यादशायायामपि बहुव्युत्पत्तिप्रसङ्गात्, प्रत्यक्षानु-
मितिवत्विशिष्टाज्ञानत्वप्रकारकत्वेन प्रत्यक्षानुमितिकत्वं ज्ञानं जायतामितिच्छाया
उत्तेजकत्वे शब्दसामग्र्यीकालोप्युत्पत्तिविषयसङ्गतिरिति ।

सिद्धौ तत्कालानुसिद्धिवत् एव वेति । यद्यपिच्छासत्वे सिद्धौ सत्यामुत्प-
त्तिरिति तद्विच्छिन्नाकालानुसिद्धिमिथत्वं वा सिद्धौ विशेषणमिति भावः । एतादृश-
पक्षानुत्पत्तिरवस्थानस्य प्रयोजनमाह-एतन्वेति । तथा च तद्वैकल्यात्वावच्छिन्नाभावा
एव निवेद्यनीया इति पूर्वस्मिन् पक्षे तद्विच्छिन्नाभावे वा निवेद्यनीयः तद्विच्छि-
न्नाकालानुत्पत्त्येयोगविभागानुमितिविशेषाभावा वा निवेद्यनीय इति विनियमान-
विरुद्धः । न च उत्तरस्मिन् पक्षेऽपि तत्कालानुत्पत्त्येयोगविभागानुमितिविशेषाभावादाय
विनियमानविरुद्ध इति वाच्यम् । सिद्धौ संयोगादिमिथत्वं सदा सत्वेना-
न्यवर्तकतया तद्विशेषासंभवादित्याशयः । पूर्वकर्मापेक्षया उत्तरकर्मापेक्षया
स्वीत्याह-सामानाधिकरण्यासंबन्धवैकल्यादिना । तद्विच्छिन्नाभावस्य सिद्धौ
सामानाधिकरण्यासंबन्धवैकल्यादिना । इच्छाकाशेऽपि
सिद्धौ इच्छात्पत्ताभावस्य स्वरूपसंबन्धेन सत्त्वात् पक्षानुत्पत्तेः । एवमिच्छा-

जायतानिमत्याकारकच्छानान् पृथक्पृथक्विरतसरेषु सिद्धिदशायां अनर्गलनिरततदर्थमभिरुच-
वच्छिन्नाभावा एव निवेशनीयाः, अन्यथा अतिप्रसङ्गान्न सिद्धौ लत्कालीनसिद्धिभेदा
एव वा ।

एतेन लत्कालीनसंयोगविद्यमानादिव्यक्तिवशेषाभावावनिवेशमादाय विनिगमना-

विरहेऽपि निरस्तः । सामानाधिकरण्यासंबन्धेन लक्ष्यलक्षणासाधवैशिष्ट्यनिवेशमादाय विनिगमना-
नलत्कालीनसिद्धिभेदानां विरोधभावाविशेषसंबन्धेन वैशिष्ट्यनिवेशो प्रतिपत्तिगततावच्छेदकसंबन्धा-

निवेशो च लाघवम् । सिद्धयुक्तं तथाविधच्छेदकत्वमित्यल्लक्षणपरित्यक्तं इच्छासाध-

कालेऽपि संयोगसंबन्धावच्छिन्नतदभावसामानाधिकरण्या सिद्धेरस्तीति पक्षाननुपपत्तिः
इति समवायसंबन्धावच्छिन्नप्रतिपत्तिगताकाभावे एव निवेशनीयः । सामानाधि-
कण्याशरीरे च स्वल्पसमवायो निवेशनीयाविति गौरवं पूर्वकरणे । तत्पदिच्छा-
कालीनसिद्धिभेदस्य तु स्वल्पसंबन्धेनैव निवेशः, प्रतिपत्तिगतावच्छेदकसंबन्धस्य न
निवेशनीयः, तदात्म्यसंबन्धकस्य तस्य भेदस्वरूपान्तर्गतत्वादिति उत्तरकरणे लाघव-

मित्याशयः ।

ननु तत्पदिच्छाभावरूप सिद्धिविशेषणत्वपक्षे सिद्धयुक्तम् इच्छोत्पत्तिकालेऽपि
मिति प्रसज्यते, पूर्वपक्षो इच्छाविरहविराजितसिद्धिसंज्ञेन तदभावकत्वपक्षेनाविरोधो
तत्पदिच्छाकालीनसिद्धिभेदस्य सिद्धिविशेषणत्वपक्षे तु सिद्धेः एकस्या द्वितीयपक्षो
इच्छाकालीनतया इच्छाकालीनसिद्धिभेदाविरहस्य तादृशसिद्धिभेदाविरहस्य
पक्षान्तरायाः प्रथमपक्षो सत्पदे इच्छोत्पत्तिकालेऽपि निरापद्यते । अतः गौरवं
सत्पक्षे प्रथमपक्षे एव स्वीकार्य इत्यत आह-सिद्धयुक्तरतिमिति । तदा च इच्छोत्पत्ति-
कालेऽपि सत्पक्षेऽपि द्वितीयपक्षेऽपि इच्छोत्पत्तिकालेऽपि इच्छोत्पत्तिकालेऽपि इच्छोत्पत्तिकालेऽपि

निवेद्ये च प्रत्येकामावर्तविशालप्रसङ्गसम्पन्नवच्छेदकरवाद्योगाविति चेदेकविशिष्टा-
 परमावर्तवैनामावातां निवेद्यनीयत्वात् । किन्तु तत्तदमावर्तवैनेव युगपत्तावदमावातां
 तत्प्राप्तं तावदमावतमात्रविषयकधीविषयकसमुदायप्रत्यक्षं तादृशेण निवेद्ये
 तावदमावातां तत्तदमावर्तवैने निवेद्यनीयत्वात् तत्तदमावर्तवैनिवेद्ये-
 र्भेदाभावात् । तादृशेण प्रतिकिञ्चिद्व्यपत्तत्तत्तद्व्यपत्तवैने निवेद्ये तथैविविषय-
 सहेतव्यं विनिगमनविशेष निवेद्यप्रसङ्गात् ।

मावर्तविधिनी

तत्तदमावातां निवेद्ये विधौ विरोधोपपन्नमात्रे विनिगमनविशेषात् अनन्ताः विरोधा-
 मावा निवेद्यनीया इति महद्वैषम्यमिदं आह—तत्र वेति । तत्तदमावविषयक-
 धीविषयवैनामावातां सिद्धौ विरोधोपपत्तौ अवच्छेदकतावच्छेदकानां तत्तद-
 मावातां भेदात् प्रतिबन्धकताभेद आबन्धक इति एकविरोधिरोधोपपत्तौ तत्रैव
 विरोधोपपत्तौ वाच्यम् । तदपेक्षया एकविरोधिरोधोपपत्तौ मावर्तवैने सिद्धिविरोधोपपत्तौ
 मावातां युजितविति भावः । ननु तत्तद्विच्छेदमावातामेकविरोधिरोधोपपत्तौ न सिद्धौ
 निवेद्येऽपि विरोधोपपत्तौ विनिगमनविशेषात् विरोधोपपत्तौ निवेद्यनीयाः ।
 तत्र च विरोधाभावात्तत्तदमावमच्छेदकानां भेदेन सिद्धिप्रतिबन्धकताभेदात् सिद्धि-
 कथमेवमिति चेत्—उच्यते । एकविरोधिरोधोपपत्तौ मावातां सर्वेषां समनियततया एकत्वेन
 नावच्छेदकमेव इत्यत्र तात्पर्यमिति न किञ्चिदुल्लेख्यमिति ।

इदं पुनरभावलोकापत्तिरिति । कासीविद्विच्छेदनाम् अनुगतत्वावच्छिन्नानां
 अभावाः सिद्धौ विरोधोपपत्तौ । कासीविद्विच्छेदनावच्छिन्नानामभावाः विरो-
 धोपपत्तिरप्यत्र सिद्धम् । तत्रानुगतत्वावच्छिन्नानां निवेद्ये दोषमुद्धृत्यमिति—
 वदितवित्वात्तत्तदमावातां । यत्र पूर्वोक्तो वदितवित्वावच्छिन्नानां निवेद्योपपत्तौ

गादाधरी

यदि च मिथो विरोधविशेषणमात्रमात्रं नानाविशेषणेषु आलम्ब्यैव एक-
मवच्छेदकत्वं सिद्धान्तिवच्छेदमिति मन्थते तदा एकमात्रावशिष्टविरोधविशेषणमात्रावच्छेदक-
त्वमुपेक्ष्य । तत्र च विरोधविशेषणमात्रे विनिगमनानिबद्धेऽपि न क्षतिः प्राप्त्यते-
ष्यते । तत्र तदभाषणमात्रविषयकयोर्विषयत्वेन निवेद्येऽपि तान् तत्रतदभावाविवक्षितानां
एकविशिष्टापरत्वेनैव निवेद्यनीयतया विरोधविशेषणमात्रे विनिगमनानिबद्धेऽप्यवश्य-
करावति । इच्छाया अननुगम्येऽपि । एकत्रेण सवर्तमानच्छेदनात्मपादाभावाभावेऽपि

भावशेषिणी

परामर्शः वहिर्विशिष्टपदमहानसोमयविषयकागुमितिवर्जयतामितीच्छा चास्ति तत्र
पूर्वतो वहिमनिख्यगुमितिन जायते, उभयविषयकागुमितिवेरेरेच्छाविषयतया तदुपर्युष
विषयसिद्धिर्भवति । नापि पूर्वतो महानसश्च वहिमनि अगुमितिः, महानसो
वहिन्याप्यवानिति परामर्शो विहातः । यदि तु पूर्वतो वहिमनिख्य-
मिति वहिर्विशिष्टपदमहानसोमयविषयकत्वप्रकारागुमितिविरोधकत्वेन उत्तरेण स्यात्,
तदा वहिर्विशिष्टपदमहानसोमयागुमितिवर्जयतामितीच्छाया अपि तादृशरूपमाकाङ्क्ष-
तया उत्तरेण तत्र उक्तत्वेन पूर्वतो वहिमनिख्यगुमित्यापत्तिरित्यर्थः । महानस-
पक्षकागुमितिसामग्र्या सत्या तु वहिर्विशिष्टपदमहानसोमयागुमितिवेरेरेच्छाया महान-

नसपक्षकागुमितिसामग्र्यामसत्त्वामित्युक्तम् ।

ननु तत्सामग्र्याविशिष्टतमयविषयकत्वान्यथैकविशिष्टपदमहानसोमयागुमिति-
निष्ठविषयताकावेरेच्छाया निवेद्यान नोक्त्यापत्तिः । वहिर्विशिष्टपदमहानसोमयागु-
मितिवर्जयतामितीच्छायाः वहिर्विशिष्टपदमहानसोमयविषयकत्वप्रकारकत्वेना-
नुवेचकत्वादित्यत्राह-अनुमित्यत्र इति । पूर्वतो वहिमनि वहिन्याप्यपूर्वपूर्वाभावे
सिद्धयामकमरामर्शोऽपि वहिर्विशिष्ट पूर्वत महानस चागुमितियामितीच्छायाकावेरेरेच्छा-

புதுபுது

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

विशिष्टवृत्तिबन्धकानि निमित्तं विषयमात्रादिवर्जितानि सन्ति ।

पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः पञ्चमः

-६- वाचस्पतिविरचिते शिवसूत्रे नमो विष्णवे नमः ।

पुष्पाभाषाचरितेकाकाविषयतत्कावः तादृशोऽष्टाध्यामस्तीति तस्याः उत्पत्तिकावन्तिवृत्तिः ।

महानसिद्धयकविनिर्मलप्रभातः॥

[illegible]

১। পাইপলাইন নির্মাণের প্রয়োজনীয়তা

विहिततत्पक्षविषयकत्वपरिसमाप्तविषयगतत्वच्छेदकतात्पक्षानामन्येनैव न स्यात् ।
 एवञ्चान्वितित्वप्रत्यक्षाः प्रमाणान्तरावतिप्रकारकेच्छानामन्येनैव विषयकत्वत्वेण सङ्गृहीत-
 यानमस्तीति ।
 न च तत्कस्य परित्यक्त्येव प्रादुर्भावश्च इत्यादिप्रमाणम् इवान्वयनिमित्त-
 त्वप्रत्यक्षाः प्रमाणान्तरावतिप्रकारकेच्छानां प्रत्यक्षः प्रमाणान्वयनिमित्त बाध्यम् ।
 प्रमाणान्तरसङ्गृह्यकत्वात् स्यात् ।

अथ अन्विषितत्वप्रत्यक्षान्तरावतिप्रकारकेच्छानामन्येनैव सत्त्ववति
 भावविविनी

च पर्याप्तित्वेनैव स्यात्प्रत्यक्षे सति अवच्छेदकतादावन्विषयनिवृत्त्यापि प्रत्यक्षे अभव-
 स्यकः । अन्यथा वृद्धिविद्योपपत्तविषयकत्वप्रत्यक्षान्वयनिमित्तत्वच्छेदकतात्पक्षान्तरावति-
 कत्वे वृद्धिविद्योपपत्तविषयकान्वयनिवृत्त्यापि सती त्वच्छेदकतात्पक्षान्तरावतिप्रकारिकाणां
 सितित्वेनैव विषयतावच्छेदकतायाः पर्याप्तत्वात् । इत्थं चान्वितित्वप्रकारिकाणां
 प्रत्यक्षावतिरिक्तज्ञानं जायतामिषादीच्छानां संग्रहे न भवति, तासां वृद्धिविद्यो-
 पपत्तविषयकत्वविविद्योपपत्तान्तरप्रत्यक्षान्वयनिमित्तत्वच्छेदकतावतिप्रकारकेच्छेनैव ताद-
 शान्वयित्वप्रत्यक्षान्वयनिवृत्त्यापि सती त्वच्छेदकतावतिप्रकारिकाणां सितित्वप्रकारिका-
 न्वयनिमित्तत्वप्रत्यक्षान्वयनिवृत्त्यापि सती त्वच्छेदकतावतिप्रकारिकाणां सितित्वप्रकारिका-
 कायामप्यविद्योपपत्तविषयतात्पक्षान्तरावतिप्रकारिकाणां संग्रहे इति भावः ।

न च तत्कस्य परित्यक्त्येव स्यात् । अन्वितात्पक्षान्तरावतिप्रकारकेच्छेनैव न-
 संभवतीत्यालोच्यते । प्रत्यक्षे प्रत्यक्षे इच्छानामन्येनैव विषयकत्वमिति प्रत्यक्षः । सुमाधानं तु
 प्रमाणान्तरसङ्गृह्यकत्वात् स्यात् । तथा च वाकाराद्यभावात् पूर्व संग्रहेता-
 नातिच्छानामन्येव प्रकारान्तरावतिप्रकारकेच्छेनैव विषयकत्वमिति स्यादिति नोच्यते इत्येवञ्च संग्रहेत-
 पूर्व च संग्रहेतामिषानामन्येनैव स्यात् । अस्यावतिप्रकारिकाणां संग्रहेत-
 पूर्व च संग्रहेतामिषानामन्येनैव स्यात् ।

तथा हि तत्सामान्यविशेषव्यक्तानुमितिरव्यवस्थितवच्छेदकानामाशयवच्छेदक-
परिणामानामवच्छेदकलक्षणं तत्सामान्यविशेषव्यक्तानुमितिरव्यवस्थितवच्छेदकाना-
मिषावच्छेदकत्वानिरूपकविषयलक्षणमेव पदवर्तितम्, एवञ्च तत्सामान्यविशेषव्यक्त-
विषयलक्षणमप्यव्यक्तानामवच्छेदकत्वमपि मिषावच्छेदकत्वानिरूपकविषयलक्षणमेव-
त्वादिना प्रत्यक्षानुमानेनान्वयिकारकेच्छानां पृथगुक्तैज्जापेक्षया निवृत्तमवच्छेदकान-

भावावधिनी-

अथानुमितिरित्येवादि । तथा च वह्निरिष्टपद्वत्विषयकानुमितिरित्येतत्साम-
वह्निरिष्टपद्वत्विषयकप्रत्यक्षानुमितिरित्येतन्न जायमानिषादीच्छानां वह्निरिष्टपद्वत्-
विषयकानुमितिरित्यप्यपिषावच्छेदकत्वानिरूपकविषयलक्षणमेव पदवर्तितम् । तत्र पदार्थ-
त्वमविकस्यारकपदमित्यम । वह्निरिष्टपद्वत्विषयकानुमितिरित्यवच्छेदकत्वमेव
अर्थत्वं तदवच्छेदकत्वमप्यपिषावच्छेदकत्वानिरूपकविषयलक्षणमेव पदवर्तितम्-
नोक्तव्यमिति यावत् । वह्निरिष्टपद्वत्विषयकानुमितिरिष्टपद्वच्छेदकत्वमपिषावच्छेद-
कत्वानिरूपकविषयलक्षणमेव पदवर्तितम् । तद्वन्निरूपकविषयलक्षणमेव पदवर्तितम्-
कत्वमिति पदवर्तितम् ।

न चैवमपि वह्निरिष्टपद्वत्विषयकप्रत्यक्षानुमितिरित्येतन्न जायमानिषादीच्छायाः
वह्निरिष्टपद्वत्विषयकानुमितिरिष्टपद्वच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वम-
प्यप्रत्यक्षानुमितिरित्येतन्नान्वयिकारकेच्छानां तन्निरूपकविषयलक्षणमेव तद्वन्निरूपकविष-
यलक्षणमेव पदवर्तितम् । तथा च तस्याः वह्निरिष्टपद्वत्विषयकत्व-
पदवर्तित्वच्छेदकत्वमप्यपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदक-
त्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वम-
पिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वमपिषावच्छेदकत्वम-

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

संस्कारोत्पत्त्यं चरितार्थं न। वारणा विषयान्तरानुमितिरवधारितव्यं निवेदनस्य १२२-
 २५५ न तत्सङ्ग इति वाच्यम् । समवायेन कालि-वर्तित्वत्वं निवेदय

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

दृक्कां भिन्ना प्रत्यक्षा निरिवन्धनात् न च नष्टात् तद्वत्त्वमिति ।
तद्वत्त्वमवशिष्यताकाङ्क्षेः शरीरेन्द्रियाः शरीरेकाग्रं भवति ।

नमः ।

[illegible]

अनन्तराभिप्रायः ।

न च विषयमात्रं साध्यविशिष्टयथावगतिरेव विषयवर्तिनेषामवयवकम्,

ᠮᠤᠩᠭᠤᠯᠤᠯᠤᠰ

सिद्धयप्रतिपक्षस्य सिद्धयधीनस्य वृद्धिविद्योपवृत्तविषयकस्य संस्कारस्य उत्पत्त्यैव
इच्छया विषयसिद्धेः । इत्थं च तादोच्छेच्छया वारणाय विषयतायाः सवृत्तिविरा-
गवच्छेदकत्वं निवेदनीयमिति प्रत्यक्षातिरिक्तज्ञानं जायतामितीच्छयाः अत्रिमितिरा-
वच्छिन्नविषयता निरूपकत्वविरहात् कथं सद्ग्रह इति भावः । यथा पूर्वो वृत्तिमानिति
वच्छिन्नविषयता निरूपकत्वविरहात् कथं सद्ग्रह इति भावः । यथा पूर्वो वृत्तिमानिति
सिद्धयनन्तरं वृद्धिविद्योपवृत्तविषयकं जायतामितीच्छा न संभवति, विषयसिद्धे-
रिच्छाया निवन्धकत्वात् तथापि सिद्धेरन्तेच्छयाश्च युगापद्धमसिद्धयन्तैवतद्भव-
मिति मन्तव्यम् । न तत्सद्ग्रह इति । प्रत्यक्षातिरिक्तज्ञानं जायतामितीच्छयाः न
संग्रह इत्यर्थः । समवायन किञ्चिदवच्छिन्नत्वमिति । समवायपदं नानावच्छिन्नकिञ्चि-
द्विशेषवच्छेदकता निरूपकत्वं विषयतायां निवेद्यते । वृद्धिविद्योपवृत्तविषयकं जायता-
मितीच्छा विषयतायाः स्वल्पपूर्ववन्त्येव पूर्वो विषयकत्ववच्छिन्नत्वोऽपि समवायेन
किञ्चिदवच्छिन्नत्वं नास्तीति तादोच्छेच्छयाः वारणाय । प्रत्यक्षातिरिक्तज्ञानं जायता-
मितीच्छयाः समवायेन ज्ञानत्वावच्छिन्नविषयताकात्वात् सद्ग्रहः । एवं च वृद्धि-
विरागवच्छेदकत्वविषयकत्वपदवच्छिन्नत्ववच्छिन्नत्ववच्छिन्नत्ववच्छिन्नत्ववच्छिन्नत्ववच्छिन्नत्व-
नानुमानात् कोऽपि दोष इति भावः । निवेद्यते । एवकारेण अत्रिमितिरा-

कान्तमतेऽपि विनिगमनविपरहेण तत्तद्विच्छाकाकालमसंप्रयोगविशेषाणामनुसंज्ञकतानुसंज्ञकस्य
 दुर्वारत्वात् । अथ बोधनानुगतच्छेदोत्पत्त्यकोभूतस्याविच्छाद्यासमनुमितव्यतिरिक्तमित्याकां-
 कान्यानुमितिसामर्थ्यसमवाहिविच्छाद्याध्वनीनां भेदा एव विशेषणार्थाः न तु ताम्रानु-
 'मतिप्रतिबन्धकत्वमिति, तत्तद्विच्छाद्यसंनिवेशादप्यस्ते तत्कालोत्पत्त्यसंप्रयोगादिसंनिवेशा-
 नेन नोपपत्तिः इच्छायां तत्तद्भेदेत्याद्यावत्तत्कालानुसंज्ञकत्वानुसंज्ञकत्वयोर्मात्राभावात्
 च तादृशवर्तिष्यत्वेय साधनानि विपरहेण साधारणसंज्ञकस्य साधारणसंज्ञकत्वेन च
 स्वैव विनिगमनकरत्वात् ।

॥३॥

[illegible]

[illegible][illegible]

कवचादि-यक्षकरानवविंशत्यक्षकानां च तत्तत्प्रकारेण ।

[illegible]

देवतां नतद्वयवित्तोप प्रविशसकत्वे गौरवान् ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । इति सांख्यम् । उपनिषत्कर्मभूतकारिका-
निरूपणम् । तद्व्याख्यानार्थे लिखितं । तस्माद्यथाज्ञानं तस्मान्नानाप्रकारकालान्तरादिभि-

गणेशाय नमः

115b

ननु प्रसेन पर्वते बहिमनुमिगामिसत्पदाकारकेच्छाबलादेर्धूमनिर्विकल्पाकारानिभिर-
सत्पदा तत्सामाधारात्कथं विषयविषयवाणां सिद्धापूर्वतज्जकताया आधययकत्वात् तत्सत्त्वं
सिद्धिकालेऽस्तस्यपि धूमपरामर्श आलोकादिपराधमनिर्गमितापत्तिः पक्षतायाः अध-
तत्वादित्यत आह । धूमोति । निमलिकेच्छासत्त्वेऽपि सिद्धिदशायासत्त्वं यदि नानु-
मितस्तदा तादृशेच्छायाः प्रतिबन्धकत्वं न सम्भवतीत्यतोऽस्तस्यपि सिद्धिरिति,

भावबोधिनी

पराश्रुतधीविषयसुरोणाह-स्त्वतस्त्विति । पर्वते बहिमान् बहिःप्रा-
धुमवाश्चेति सिद्धयात्मकारणमशुकांले परिकीर्त्तितं ज्ञानं जायताम्, परिकीर्त्तितं
ज्ञानं जायतामितिच्छाबलादप्यनुमितापत्तिः । न चेष्टापत्तिः, मानसाधुत्पत्त्येवैच्छा-
विषयसिद्धिरिति तादृशेच्छायाः उत्तेजकत्वात्तथा तत्सत्त्वं विषयविषयविषयकत्वं-
प्रकारकत्वासेच्छायां विशेषणं देयमेव । अपि चाऽयं ज्ञानसामग्रीविरुद्धकालीनतादृ-
शेच्छायाः उत्तेजकत्वात्तथा तत्संभवे अत्यञ्जनसामग्रीकालीनतादृशेच्छायाः
तत्त्वव्यक्तिवत्त्वेन प्रतिबन्धकत्वं करणीयमिति गौरवम् । अत इच्छानां तादृश-
विशेषणदानमेवोचितम् । तदानीं साध्यविशिष्टतमस्यविषययत्वाप्रकारिकाणाम्
अन्यानुमितिसामग्रीविरुद्धकालीनताम् अनुमितिवर्जयतामित्यादीच्छानां अनुमितिव-
प्राप्तावच्छेदकताकाविषयतत्त्वात्कथं पुनर्वाच्यतेजकम् । अन्यानुमितिसामग्रीकालीन-
तादृशेच्छानां तत्त्वव्यक्तिवत्त्वेन प्रतिबन्धकत्वं वाच्यम् इति पूर्वोक्तोपलक्षितमन्य-
योरुक्तम् इति भावः । अन्वया-तदलानुपादाने पक्षान्तानुपादाने वा ।
अनुमितिरवादीत्यादिना प्रत्यक्षान्यञ्जनं जायतामित्यादौ प्रत्यक्षान्यञ्जनत्वादिति-
प्रसङ्गः । ननु धूमोत्पत्तिः । पूर्वं सिधायविषयविशिष्टतमस्यविषययकत्वं-
प्रकारिका-अनुमितिविषययणीच्छा इति दीधितिवाक्यनानावसरं तत्साध्यविशिष्टतमस्य-

तत्रान्वितः सन्ध्यातया यतीति । तदेति । तल्लङ्गाकान्वितमिति शेषः ।

अन्यमात्रेति । तदयमत्रलङ्गाकस्वरप्रकारकविद्योत्यर्थः । धूमिलङ्गाकान्वितमिति-
 रालोकलङ्गाकान्वितमिति तत्र बाधतामिरपराधाकारकसमूहोत्पन्नोच्छाकाले आलोकादि-
 परमशक्तिवृत्तिरूपपक्षे भावते । तदयमत्रलङ्गाकस्वरप्रकारकस्वरत्वं तल्लङ्गा-
 कस्वरप्रकारकत्वे सति किञ्चित्त्वल्लङ्गाकस्वरप्रकारकत्वं । अतः प्रथमसामान्यलङ्गाकस्वरत्वं
 तद्व्याप्तिसिद्धिरिति न शेषः । तल्लङ्गाकस्वरप्रकारकस्वरत्वं तल्लङ्गाकस्वरप्रकारता-

विषयकत्ववृत्तिमितिः प्रत्यक्षा-पक्षान्वयान्तरादिनिष्ठवच्छेदकतामिथ्यावच्छेदकत्वानिरूपकान्तर-
 मितिनिष्ठविषयताकेच्छात्वेन इच्छाया उत्पन्नत्वमुक्तम् । एवं सति यत्र पूर्वतो वृद्धि-
 मानं वृद्ध्याप्यधूमवृद्धेति सिद्धयान्वयमर्थः, धूमन पूर्वतः, वृद्धिमवृत्तिव्या-
 मितोच्छा च वतीति तत्र पूर्वतो वृद्धिमान् इत्यवृत्तिमितिः इत्युच्यते । तदन्तरोक्षेन तादृशोच्छायाः
 उत्पन्नत्वमेवमर्थः । परन्तु पूर्वोक्तमवृत्तित्वेन तस्यां तादृश-
 विषयकत्वान्तरादिनिष्ठवच्छेदकतामिथ्या या धूमलङ्गाकत्वनिष्ठवच्छेदकता तन्निरूपकविषय-
 ताकत्वात् तस्याः इच्छायाः । तस्यात् तस्याप्यवृत्तिरूपविषयकत्वान्तरादिनिष्ठवच्छे-
 दकतामिथ्यायाम् अवच्छेदकतायां तल्लङ्गाकत्वनिष्ठवच्छेदकतामिथ्यात्वमपि निवेश्य सिधा-
 वृत्तिव्याप्तिसिद्धावृत्तेरुत्पन्नत्वमुक्तम् । धूमन पूर्वतः, वृद्धिमवृत्तिव्याप्त्यर्थः इत्या-
 कारकेच्छायां वृद्धिविद्योत्पन्नविषयकत्वनिष्ठवच्छेदकतामिथ्या धूमलङ्गाकत्वनिष्ठवच्छे-
 दकतामिथ्या च या अवच्छेदकता तदतिरूपकविषयताकत्वम् अस्तीति तस्यां तस्या
 उत्पन्नत्वमुक्तम् । एवं सति, पूर्वतो वृद्धिमान्, इति सिद्धिकाले, पूर्वतो
 वृद्ध्याप्यधूमवृत्तिः, इति परामर्शोऽसत्यमिति, पूर्वतः वृद्ध्याप्यलोकाकत्वम्, इति
 परामर्शो सति, धूमन पूर्वतः वृद्धिमवृत्तिव्याप्त्यर्थः इति इच्छासम्बन्धे तल्लङ्गा-

भावविविनी

‘पूर्वो’ वहिमान्, इत्याकारकावृत्तिरप्यपि । तस्या इच्छायाः उत्पत्त्य-
कालतश्चात् इत्याशङ्क्य तद्विज्ञावृत्तिरालोच्यते तदन्वयमात्रविज्ञा प्रतिबन्धका
इति दीधितवृत्तम् । तद्विषयकप्रामाण्यवृत्तिरिति तद्विज्ञावृत्तिरिति । तथाः
चालोकविषयकप्रामाण्यवृत्तिरिति प्रति आलोकान्वयविज्ञावृत्तिरिति चोच्यते
प्रतिबन्धकत्वात्, ‘भूमेन वहिमवृत्तिरप्यपि’ इतीच्छाकाले आलोकप्रामाण्ये अतः
मित्यपत्तिरिति भावः ।

तत्सामान्यवृत्तिरिति । ‘भूमेन पूर्वो’ वहिमवृत्तिरप्यपि’ इति इच्छा-

साधारणं यत् त्वं धूमलिङ्गकवृत्तिरालोच्यते तद्विज्ञावृत्तिरिति चोच्यते । अत्र
निश्चिप्यतावेच्छात्वम्, तेत्यर्थः । तत्सामान्यवृत्तिरिति चोच्यते । अत्र

‘मात्र’ पदवृत्तिरालोच्यते तद्विज्ञावृत्तिरिति प्रति तदन्वयविज्ञावृत्तिरिति चोच्यते-
केच्छा प्रतिबन्धका इति प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावः स्यात् । तथा सति यत्र

सिद्धयारम्भः आलोकप्रामाण्यः, ‘पूर्वो’ वहिमान् वहिमान्वृत्तिरिति चोच्यते, इत्या-
कारकः वर्तते, ‘धूमलिङ्गकावृत्तिरिति आलोकविज्ञावृत्तिरिति चोच्यते, इत्या-

कारकप्रामाण्यवृत्तिरिति चोच्यते, ‘पूर्वो’ वहिमान्, इत्याकार-
कावृत्तिरिति चोच्यते तस्या आलोकविज्ञावृत्तिरिति चोच्यते, इत्या-

कारकप्रामाण्यवृत्तिरिति चोच्यते तस्या आलोकविज्ञावृत्तिरिति चोच्यते, इत्या-

कारकप्रामाण्यवृत्तिरिति चोच्यते तस्या आलोकविज्ञावृत्तिरिति चोच्यते, इत्या-

कारकप्रामाण्यवृत्तिरिति चोच्यते तस्या आलोकविज्ञावृत्तिरिति चोच्यते, इत्या-

प्रकारत्वात् । अतो न प्रतिबन्धकत्वम् इति भावः ।

प्रतिवचनकत्वात्तदभावात्तद्विपर्ययः । इत्येतावन्मिथ्यामिथ्यादीवृत्त्या आलोकावलिङ्गा-
कान्तिप्रपञ्चविपर्ययत्वात् चान्तिप्रपञ्चवृत्त्यवस्थित्या आलोकावलिङ्गावस्थित्या चान्तिप्रपञ्चवृत्त्यवस्थित्या
प्रतिवचनकत्वात्तदभावात्तद्विपर्ययः । इत्येतावन्मिथ्यामिथ्यादीवृत्त्या आलोकावलिङ्गा-

भावविधि

अप्रतिवचनकत्वात् तदिच्छाकाले आलोकापरामर्शजन्यवृत्त्यवस्थित्यापत्तिः इत्यादि-
कथं तदालोकप्रकाशकत्वात् तदा च तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
या तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
मिथ्यातया तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
अनुमितिप्रमाणम् इत्याकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
प्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
पूर्वतन्वयप्रमाणम् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
आलोकावलिङ्गावस्थित्यापत्तिः इत्यादि-
विशेषतया भवति । तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्

ननु आलोकावलिङ्गावस्थित्यापत्तिः प्रविष्टं यत् आलोकावलिङ्गावस्थित्यापत्तिः तदा
आलोकावलिङ्गावस्थित्यापत्तिः तदा आलोकावलिङ्गावस्थित्यापत्तिः तदा आलोकावलिङ्गावस्थित्यापत्तिः
ग्राह्यमाना या 'आलोकेन अनुमितिप्रमाणम्' इत्याकाशकत्वात् तस्याः आलोकापरामर्श-
जन्यवृत्त्यवस्थित्यापत्तिः तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
इच्छायाः आलोकावलिङ्गावस्थित्यापत्तिः तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्
कथं तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात् तदालोकप्रकाशकत्वात्

केति फलितम् । वारतवालोकाविप्रकारता चेति । आलोकाव्याश्रयनिष्ठप्रकारता इत्यर्थः ।
 आलोकाव्याश्रयविप्रकारतवेति । एवकारेण प्रकारतायां आलोकेनिष्ठव-
 निवेशव्यवच्छेदः । अन्वयति । आलोकाव्याश्रयनिष्ठप्रकारतानिवेशे इत्यर्थः ।

नन्वेव सति सिद्धान्तमकालोकाविषयकमपराधोक्तौ 'द्रव्येण' पूर्वो
 वक्ष्यमनुमितिप्राप्तम् 'इत्याकारोच्छेदबलात्' 'पूर्वो वक्ष्यमानः' इत्यनुमिति-
 स्थितेः । तादृशानुमितिः आलोकाविषयकमपराधोक्त्यान्वयात् आलोकोच्छेद-
 कत्वम् अस्ति । उक्तेच्छेदप्राप्त्युद्ध्यत्वात् आलोकाव्याश्रयनिष्ठप्रकारता-
 निरूपित-जन्यत्वनिरूप्यत्वात् निरूपितविवक्षितव्यवहारोक्त्या आलोकाव्या-
 श्रयनिष्ठप्रकारतावाधितमप्रकारतानिरूपितविवक्षितव्यवहारोक्त्यान्वय-
 मत्वात् प्रतिबन्धकत्वापत्तिः इत्यत आह-द्रव्येण अनुमितिप्राप्तम् इत्यादि इच्छया इति ।
 तथा च आलोकाव्याश्रयविप्रकारतया न आलोकावृत्तिरनेन आश्रयमानत्वमस्तीति
 निवेद्यते । द्रव्यत्वस्य आलोकावृत्तिरतथा आलोकावृत्तिरनेन आश्रयमानत्वमस्तीति
 द्रव्यत्वावृत्तिरन्यप्रकारतायाः आलोकावृत्तिरनेन आश्रयमानत्वमेवमवृत्त्यवस्थात्
 तादृशप्रकारतानिरूपितविवक्षितव्यवहारोक्त्यान्वय-
 कत्वमप्यसङ्गम् ।

ननु आलोकाव्याश्रयविप्रकारतया न आलोकावृत्तिरनेन आश्रयविप्रकार-
 तया । तावदेव आलोकावृत्तिरद्रव्यत्वावृत्तिरन्यप्रकारताकायाः 'द्रव्येण अनुमितिप्राप्तम्'
 इतीच्छायाः अप्रतिबन्धकत्वसंभवात् इत्यत आह-द्रव्यत्वादेः आलोकाव्याश्रयविप्रकार-
 त्वमवस्थापयामि । तथा च द्रव्यत्वम् आलोकावृत्तिरद्रव्यम् [आलोकावृत्तिः] इति
 मय्यथः पूर्वो तस्य प्रथमस्य 'द्रव्येणानुमितिप्राप्तम्' इतीच्छायाः अन्वयिनी-

ननु प्रकाराणां आलोकावृत्तिर्न अक्षायमानधर्मवच्छिन्नविवक्षोऽपि यस्य
 उक्तस्य धर्मत्वम् आलोकावृत्तिर्न भानं नास्ति तत्पुरुषाणां 'धर्मेनानुविद्यमानम्'
 इतीच्छायाः आलोकलङ्घकाविति प्रति अप्रतिबन्धकावपि । धर्मत्वस्य
 आलोकावृत्तिर्न अक्षायमानतया तदवच्छिन्नप्रकारानि कृत्वा विरोधपक्षकत्वस्यैव
 'धर्मेन अनुविद्यमानम्' इति इच्छायां सत्त्वात् इत्याशय इहापस्यां समावेशे—
 धर्मत्वावस्थित्यादिना । विरोधित्वं चेति । 'धर्मत्वम् आलोकावृत्तिः' इति श्रुतकाले
 एव 'धर्मेन अनुविद्यमानम्' इति इच्छायाः आलोकलङ्घकाविति प्रतिबन्धकत्वम्,
 न तु तादृशश्रुतानामावकाशे इति भावः ।

ननु आलोकावृत्तिर्न श्रुतानामधर्मवच्छिन्नविवक्षोऽपि कालान्तरीयां एक-
 यान्तरीयं च यत् आलोकावृत्तिर्न भानं तद्विषयत्वमेव आलोकावृत्ति-
 रिति आलोकावृत्तिव्यवहारकज्ञानविषयत्वम् आलोकावृत्तिर्न तदवच्छिन्न-
 प्रकाराणां तदवच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वं न संभवति । न च आलोकावृत्तिव्यवहारक-
 श्रुते स्वसमानकालीनत्वं स्वसमानाधिकारणत्वं च विद्यते दोषते । तथा च
 स्वसमानकालीनत्वं स्वसमानाधिकारण-आलोकावृत्तिव्यवहारकज्ञानविषयधर्मवच्छिन्न-
 प्रकाराणां तदवच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वात् विरोधपक्षकत्वान्तेच्छा प्रतिबन्धका । अतः कालान्त-
 रीणपुरुषान्तरीयश्रुतानामादाय न पूर्वोक्तदोष इति वाच्यम् । स्वपदेन फलीभूतानां
 अनुमितेः उपादानं तादृशानुमितितया अविमर्शः पुरुषस्य क्वचित्पि धर्म-
 आलोकावृत्तिव्यवहारं नास्ति तत्र स्वसमानाधिकारणस्वसमानकालीनलोकावृत्तिव्यव-
 हारानामप्राप्तिसिद्ध्या तद्वद्विप्रतिबन्धकाप्राप्तिसिद्ध्या प्रतिबन्धकामावश्यकारणप्राप्तिसिद्धिः ।
 स्वपदेन विरोधपक्षकत्वात् आलोकावृत्तिव्यवहारकज्ञानानुमितितया अविमर्शः पुरुषस्य क्वचित्पि धर्म-
 आलोकावृत्तिव्यवहारं नास्ति तत्र स्वसमानाधिकारणस्वसमानकालीनलोकावृत्तिव्यव-
 हारानामप्राप्तिसिद्ध्या तद्वद्विप्रतिबन्धकाप्राप्तिसिद्ध्या प्रतिबन्धकामावश्यकारणप्राप्तिसिद्धिः ।

धीनिवमयः । तस्य निरुपकलासंबन्धेन भेदेऽवयवः । तत्तद्व्यवहितत्वेन इति
 सितम् । अतो न कोऽपि दोष इति भावः । इच्छानामिति । षष्ठ्याः प्रति-
 कान्तिसिद्धौ प्रतिबन्धिका । तादृशोच्छ्रामावः तादृशान्तिसिद्धौ कारणम् इति पदव-
 त्तिविशिष्टपदवृत्तविषयक-वार्त्तिकान्तिसिद्धौ तद्व्यवहितोच्छ्रामावः इच्छा आलोकादि-
 प्रकारान्तिकेपित - अन्यत्वेन प्रकाशान्तिकेपितपरामर्शान्तरप्रकाशान्तिकेपित - वृत्ति-
 याम्, इत्यादीच्छादोऽप्यविवक्षितम् आलोकावार्त्तिकप्रकाशान्तिकेपितपरामर्शान्तर-
 णान्तिसिद्धयाम्, इत्यादीच्छादोऽप्यविवक्षितमित्यत्र निवेद्यते । तथा च, द्रव्येणान्तिसिद्ध-
 आलोकादिप्रकाशान्तिसिद्धौ प्रतिबन्धक-वार्त्तिकप्रकाशान्तिकेपितपरामर्शान्तर-
 द्रव्यम्, इत्यादिज्ञानकालानाम् वा, द्रव्येण अन्तिसिद्धयाम्, इत्यादीच्छानां
 भेद निवेद्यते । 'द्रव्यं न आलोकः', इत्यादिज्ञानान्तरप्रकाशान्तिसिद्धौ, आलोका-
 अवलम्बते-वर्तुलत्वे इत्यादिना । अस्मिन् पक्षे प्रकारान्तराणां आलोकावार्त्तिकप्रकाश-
 शब्दस्य आलोकावृत्तित्वेन अज्ञायमानधर्मावार्त्तिकप्रकाशान्तिसिद्धौ परित्यज्य पक्षान्तरम्
 प्रकारान्तिकेपितविशिष्टावार्त्तिकप्रकाशान्तिसिद्धौ प्रतिबन्धकतापत्तिः इत्या-
 धर्मे आलोकावृत्तित्वज्ञानान्तरहे मति तादृशोच्छ्रामावः तादृशान्तिसिद्धयधर्मावार्त्तिक-

भाववर्धनी

सिद्धयुक्तास्तथाज्ञानान्तिसिद्धयणां केवविधवपि धर्म नालोकावार्त्तिकप्रकाशान्तिसिद्धयति
 समानकालान्तरवत्प्रकाशान्तिसिद्धयणां विषयवार्त्तिकप्रकाशान्तिसिद्धयति धर्म इत्यप्यत्र
 वच्छेदकेऽन्यथाज्ञानान्तिसिद्धयणां कालान्तराणां पुरुषवार्त्तिकप्रकाशान्तिसिद्धयणां स्व-
 ज्ञानकालान्तिसिद्धयणां वा इच्छानां तत्तद्व्यवहितत्वेन भेदेऽपि प्रतिबन्धकता-
 वर्तुलत्वे इत्यं नालोक इत्यादिज्ञानधर्मावार्त्तिकप्रकाशान्तिसिद्धयणां आलोको इत्यस्मिन्पक्षे

गादाधरी

तत्तद्व्यवहितत्वेन

मादायते

एकपरममशान्यवत्त्वमप्यव्यवस्थितमिदं लङ्कारकत्वं विवक्षितमाशयेन तत्र व्यत्या-
 वृत्तिवत्त्वमाभावात् लिङ्गोऽप्यव्यवस्थितवत्त्वमप्यव्यवस्थितमिदं लङ्कारकत्वं विवक्षितमाशयेन
 लिङ्गकानामितिविपर्ययवत्त्वमप्यव्यवस्थितमिदं लङ्कारकत्वं विवक्षितमाशयेन तत्र व्यत्या-
 वादशान्तिमप्यव्यवस्थितमिदं लङ्कारकत्वं विवक्षितमाशयेन तत्र व्यत्या-
 लिङ्गकत्वं लङ्कारकत्वं लङ्कारकत्वं लङ्कारकत्वं लङ्कारकत्वं लङ्कारकत्वं लङ्कारकत्वं लङ्कारकत्वं

भावविविधी

नानि । तद्वद्विपर्ययवत्त्वमप्यव्यवस्थितमिदं लङ्कारकत्वं विवक्षितमाशयेन तत्र व्यत्या-
 भिन्नं च व्यत्यावृत्तिवत्त्वमप्यव्यवस्थितमिदं लङ्कारकत्वं विवक्षितमाशयेन तत्र व्यत्या-
 कर्तव्यमिति । इति तात्पर्यम् ।

लिङ्गानावच्छेदकत्वाद्यागादिनाम इति । परामर्शव्यपयत्वावच्छेदकत्वाव-
 गादिनीनामित्यर्थः ।

ननु आलोकितकानुमितौ आलोकवद्विङ्गकत्वाप्रकारकविङ्गकत्वं
 प्रकारकैच्छायाः प्रतिबन्धकत्वाङ्गकारे आलोक आलोकवत्त्वानवगादिन्याः
 'आलोकवत्त्वमिदं लङ्कारकत्वं' इति चेन्न 'अनुमेयमास' इति चेज्ज्ञायाः प्रतिबन्धकत्वापत्तिः । तथा-
 आलोकवत्त्वमिदं लङ्कारकत्वाप्रकारकत्वावच्छिन्नमिदं लङ्कारकत्वं इत्याशयेन प्रति-
 बन्धकत्वाद्यपि आलोकवद्विङ्गकत्वाप्रकारकत्वावच्छिन्नमिदं लङ्कारकत्वं इत्याशयेन प्रति-
 प्रकारकवत्त्वमपि निवेदनीयम् । अतः न दोष इति स्यादये-आलोकवत्त्वमिदं लङ्कारकत्वं
 अनुमितमास इत्यादिना ।

एतावता लिङ्गकत्वाप्रकारकत्वापरिष्कारः समाप्तः । इतः परं किञ्चिद-
 कव्यप्रकारकत्वावच्छिन्नमिदं लङ्कारकत्वं परिष्कृत्य आदौ तस्य प्रयोजनमाह पञ्चमे वक्षिष्ये-

पर्वते वह्निमनुष्यामनुष्याकारकलिङ्गोवशेषाजानयनवगाहिनीमिच्छामामाविरो-
 धिवोपपत्तये किञ्चिदङ्गकवप्रकारोत्तरनिवेशः । तदर्थं च किञ्चिदङ्गकव-
 प्रकारानिर्दिष्टपुनरपराधविषादतपस्यशिवप्रयत्नकारवोच्छिन्नविशेषात्तत्कामम् । अतो
 धूमन इवमनुष्यमनुष्यम् इत्याद्याकारकेच्छानां नालीकोटिद्विदङ्गकवच्छेदयानुमिति-
 विरोधिरयम् ।

माधवीयिनी

मिनयाम् इत्यादिना । तथा च विशेषदलानुगुणान् तद्विलम्बकानुमेवो नलिलम्बकवा-
 प्रकारोक्तानिच्छा प्रतिवर्धका इत्येतावन्मात्रोक्तेषु यत्र पर्वतो वह्निमान्, वह्नि-
 ष्याप्यालोक्तव्युत्ति परमार्थः लिङ्गविशेषजन्यवशान्नवगाहिनी पर्वते वह्निमनुष्यमनुष्यम्
 इति इच्छा वती, तत्र 'पर्वतो वह्निमान्' इत्यनुमितिः न स्यात् । तद्विरोच्छायाः
 आलोकोक्तिलम्बकवप्रकाराकमेव प्रतियोगकवापत्तः । अतः किञ्चिदङ्गकवप्रकारोक्तव-
 निवेशः । पर्वते वह्निमनुष्यमनुष्यम् इति इच्छायाः तु किञ्चिदङ्गकवप्रकारोक्तव-
 विरोधो न प्रतियोगकवमिति यावः ।

ननु किञ्चिदङ्गकवप्रकारोक्तव नाम किञ्चिदङ्गकवनिर्दिष्टप्रकारोक्तवोत्तरनिर्दिष्ट-
 अमुमितिनिष्ठविशेषात्तत्कामम् । तथा च आलोकोक्तिलम्बकवच्छेदयानुमिति प्रति 'धूमन
 इवमनुष्यमनुष्यमनुष्यम्' इतीच्छायाः प्रतियोगकवापत्तिः । तस्या आलोकोक्तिलम्बका-
 प्रकारोक्तवत् धूमनयुक्तिश्चिदङ्गकवनिष्ठप्रकारोक्तवोत्तरनिर्दिष्टप्रकारोक्तवोच्छिन्नवि-
 रोद्धेयव इति । विरोध्यातायां तस्याद्यविशेषादतपस्यशिवप्रयत्नकारवोच्छिन्नवि-
 निवेशनीयम् । 'धूमन इवमनुष्यमनुष्यम्' इत्याकारोक्तेच्छायाः या धूमनिलम्बकव-
 प्रकारोक्तवोत्तरनिर्दिष्टप्रकारोक्तवोत्तरनिर्दिष्टप्रकारोक्तवोच्छिन्नविरोद्धेयव इति
 प्रकारोक्तवोत्तरनिर्दिष्टप्रकारोक्तवोच्छिन्नविरोद्धेयव इति ।

भावविविनी

वचिन्त्यन्त्येति तत्सदृशवद्विचित्रोपपत्तविविधकृतवचिन्त्यं न तस्याः
अनुमितिप्रतिबन्धकवमिति भावः ।

एतावता तल्लङ्ककवनिष्ठप्रकारानि केपितत्सदृशविविधतत्सदृशविविधकृता-

वचिन्त्यानुमितिनिष्ठविविधकृतवचिन्त्यमित्येवमिति किञ्चित् तल्लङ्ककवनिष्ठप्रकारानि
निरूपितविशेषाका इच्छा तल्लङ्ककानुमिति प्रतिबन्धका इति सिद्धम् । एवं
सत्यपि केचन दोषाः प्रसज्यन्ते । तद्विरुद्धं प्रतीति-इत्यत्रावधयमित्यादिना ।

पञ्चालोक्तमलङ्ककः परामर्शः आलोलङ्कक-धूमिलङ्ककानुमितिवाच्यताम् इत्याकार-
केच्छा च अस्ति, तत्र 'पूर्वतो वक्षिमान्' इत्यनुमितिः न जायते । उभय-
लङ्ककानुमितिरेव तद्विच्छादिविषयत्वात् । तथा च तद्विच्छायाः आलोक्यमात्र-
लङ्ककानुमिति प्रतिबन्धकत्वमेवमर्थम् । पूर्वोक्तपरिष्कारोऽपि तु प्रतिबन्धकव-

नास्ति । तद्विच्छादोपपत्तिनिष्ठविविधकृतवचिन्त्यप्रकारानि केपितवचिन्त्य-
तत्सदृश 'अधिकं तु' इति न्यायेन आलोक्यमात्रनिष्ठप्रकारानि केपितवचिन्त्य-
त्वात् तस्याः इच्छायाः आलोक्यमात्रनिष्ठप्रकारानि केपितअनुमितिनिष्ठविविधकृता-
कृतमवधारितं, न तु विरोधप्रकारान्यत्वम् । तथा च कथं तस्याः प्रतिबन्धकत्व-

निवृत्तिः । एवं यत्र वचिन्त्याप्यालोच्यमानं इति परामर्शः, धूमिलङ्ककवचिन्त्यमितिः
आलोक्यमात्रनिष्ठप्रकारवद्विधकृतवचिन्त्यमनुमितिश्च जायताम्, इत्याकारकप्रसङ्गोत्पन्नोच्छा वास्ति,
तत्र 'पूर्वतो वक्षिमान्' इत्यनुमितिः न जायते । वचिन्त्यदोषविविधकृतानुमितिरेव
तद्विच्छादोपपत्तिनिष्ठविविधकृतवचिन्त्यप्रकारानि केपितवचिन्त्यमिति न तस्याः इच्छायाः
पूर्वोक्तपरिष्कारे तु अनुमितिनिष्ठविविधकृतवचिन्त्यप्रकारानि केपित-

तल्लङ्काकारवाप्रकारकत्वेत्यनेन विवक्षणीयम् । उक्तस्यैव चालोकिलङ्काकारकत्वेत्यनेन
 मिमित्तवाचिप्रकारतानि कृत्वा विवक्षयता तादृशप्रकाराणां निरूपणमिति लङ्काकारकत्वाविप्रकाराणा-
 निरूपित्वेन, समूहोत्पन्न एव प्रकारतामयेन विवक्षयतामयेन । अन्यथा समूहो-
 त्पन्नत्वेन तत्तादृशोत्पन्नत्वेन विवक्षयतामयेन । तथा च तादृशोत्पन्नता तथा विवक्षयप्रकाराणा-
 निरूपित्वविशेष्यतया रूपत्वेन प्रतिबन्धकरवर्तिनः । आलोकेनानुमितवर्तिना ध्वनेन
 च पर्वते वह्निमनुमन्यमानाकारकसमूहोत्पन्नत्वेन तादृशविशेष्यतया रूपत्वेन विवक्षयप्रकाराणा-

भावविविनी

न च प्रकारतामयेन विवक्षयतायाः भेदात् आलोकिलङ्काकारनिष्ठप्रकाराणां निरूपितत्वा-
 नुमितवर्तिनो विवक्षयतायां धूमिलङ्काकारनिष्ठप्रकाराणां निरूपितत्वेति चेत् । निरूपितत्वा-
 निरूपितत्वेति विवक्षयतायाः आलोकिलङ्काकारमिति निमित्तवर्तिनताम इत्याकारोक्तेरु-
 क्तं प्रतिबन्धकत्वम् इति वाच्यम् । समूहोत्पन्नत्वेन विवक्षयतामयेन प्रकारतामयेन
 विवक्षयतामयेन विवक्षयतायाः आलोकाकारात् । अन्यथा समूहोत्पन्नतामयेन विवक्षयतामयेन
 पृथक् इति प्रसङ्गाद्यः ।

वृत्तानुमितसामग्र्यमाप्तमिति । तस्यां स्यां तु आलोकाकारमात्रात्
 वह्निवर्तिनो भवति निमित्तः उक्त्या आलोकिलङ्काकारवर्तिनप्रतिबन्धकत्वम् इत्यु-
 क्तास्तीति प्रतिबन्धकत्वोपपत्त्यर्थमेवमुक्तम् ।

ननु तल्लङ्काकारतया विवक्षयतामयेन विवक्षयतामयेन विवक्षयतामयेन विवक्षयतामयेन
 प्रकारात्वात् निरूपितविशेष्यतामयेन विवक्षयतामयेन विवक्षयतामयेन विवक्षयतामयेन विवक्षयतामयेन
 लोकापान्, रत्नव्याप्यलोकापान्, इति परामर्शः, आलोकेन अनुमितः जायताम्,
 ध्वनेन च पर्वते वह्निमनुमित्याम्, इत्याकारकसमूहोत्पन्नत्वेन विवक्षयतामयेन विवक्षयतामयेन
 वह्निमान् इत्यनुमितिः नोपपत्ते, सिद्धयप्रतिबन्धकालोकिलङ्काकारनिमित्तवर्तिनप्रकाराणा-

आलोकित्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वाद्यप्येव न तदानीमलोकित्वात्मनोमिति पतिः । एवं हि मनुमिन्मया
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-

मायावीजिनी

तद्विच्छिन्नपदसिद्धिः । तथा च तद्विच्छिन्नाः आलोकित्वात्मनोमिति पति-
 कत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-

नन्वेवमपि, 'पदे' वहिर्गन्धमुपगमः, 'धमेन च वहिमनुमिन्मया' इत्यादि-
 कत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-

पदे वहिमनुमिन्मया

ननु तद्विच्छिन्नपदसिद्धिः त्वेन पृथक् प्रति-
 धकत्वात्मनोमिति सा मायावीजवच्छानां तत्तदेवमपि त्वेन पृथक् प्रति-

॥ अतः विज्ञेयदलपदानम् ।
 ननु विज्ञेयदलपदानेति धर्मन धर्मवृत्तिगमः' इतीच्छायाः किञ्चिद्भि-
 र्वाक्यप्रकारैर्वच्यते। विज्ञेयदलसंज्ञायां कथं प्रतिबन्धकत्ववाराणाम् इत्याद्योक्तं परीक्षेत-
 विज्ञेयदलविरहात् प्रतिबन्धकत्ववाराणामिति मनसिष्ठस्य विज्ञेयदलं परीक्ष्योति
 त्वय्युच्यते । किञ्चित्कञ्चिद्विग्रहकारोति। निरूपिततयाऽप्यविज्ञेय-तत्त्वविषयकत्वा-

[illegible]

पुष्पपुष्प

[illegible]

12.3.1.2.1

पुत्रपुत्रपुत्र

वरिष्ठविशेषज्ञात्कृतं यदि विशेषज्ञात्कृतं तदा आलोकोपयोग्यमिति विवेच्यते ।
 साध्याविशेषज्ञात्कृतं यदि विशेषज्ञात्कृतं तदा विशेषज्ञात्कृतं न स्यात् ।
 अतः किञ्चित्कृतं तदा साध्याविशेषज्ञात्कृतं-अविशेषज्ञात्कृतं-प्रकारानामभेद-
 भेदः । अतः साध्याविशेषज्ञात्कृतं यदि विशेषज्ञात्कृतं तदा विशेषज्ञात्कृतं न स्यात् ।
 अतः किञ्चित्कृतं तदा साध्याविशेषज्ञात्कृतं-अविशेषज्ञात्कृतं-प्रकारानामभेद-
 भेदः । अतः साध्याविशेषज्ञात्कृतं यदि विशेषज्ञात्कृतं तदा विशेषज्ञात्कृतं न स्यात् ।

ननु आलोकितकवचवृत्तिमिति प्रति, धर्मन वदिवतीमप्यमनुमितिपयाम्,
इतीच्छायाः प्रतिव-धकव न स्यात् । तस्याप्यविशिष्टतत्त्वविषयकव्यादिनिष्ठ-
प्रकारात्मिविषयवद्विषयकवचनविशेषप्रकारात्मिकविषयवचनान्वयेन विरोधपदत्वविरहात्
इत्याशङ्कं इष्टपत्त्या पतिविरति-धर्मन वदमनुमितिपयाम् इत्यादिना । ननु तादृशो-
च्छायाः आलोकितकवचनविषयप्रतिव-धकव सिद्धकालेऽपि तादृशोच्छायात्वं वदम-
नुमितिपयपत्तिः इत्यत आह-सिद्धौ । तथा च सिद्धौ, धर्मन वदिवतीमप-
मनुमितिपयाम् इतीच्छायाः उत्पन्नकवचविरहात् उत्पन्नकामावविशिष्टविषयमामान्य-
पक्षतत्त्वविरहात् न अनुमत्यापत्तिरिति भावः ।

तत्र पञ्चमिहिकेच्छा धर्मालोकीभ्यतिष्ठतमगदीश तत्र ज्ञानमनायाः पठयतिभिः आलोकील्लिककाविभि आलोकील्लिककेच्छास्य-
प्रतिवचकाभावस्य तत्र व्यतिरेक्यप्युपचारः इत्यत्र - एकलिङ्गकच्छाकालोक्तिः ।
अथ प्रदर्शयन्त इति । अन्यलिङ्गकमगदीशभावाविशिष्ट-अन्यलिङ्गकच्छाया एव
तल्लिककाविभिर्वा प्रतिवचकत्वात् उक्तस्यले आलोकीभ्यतिष्ठकमगदीशस्य

[illegible]

पुत्रपुत्रिका

म तादृशानुमानितं विष्णुः ।
एकलङ्काकवलाकालीनामपि लङ्काकपरासमर्थानुमिति
अभिप्रायः ।

12. 12. 2011

तथा बोधतरयले पक्षान्तरवैर्ष्य क्षतिविरहेत्तादिवद्वैवेति भावः ।

ननु कामिनीविज्ञानासात्तरयले कामिनीमिषयविषयकज्ञानानर्गपादस्य सर्वानुभव-

सिद्धतया तत्र तस्याः प्रतिबन्धकत्वमस्य, सिद्धयसत्त्वे धूम्रादिजिह्वाकानुमितिस्तदवशात्

आलोकादिदेहाकारवद्वैधुर्गुणमन्यन्यपादस्य नानुभावकः । तथा सति पुन्ययुक्तस्य घटालन-

मित्तस्याप्यक्षाविभागेच्छावशात्तदस्य तदनुपादस्य तद्वत्प्रसक्तत्वे । न ह्यत्र कर्मण-

विशेषमतीतामहे इत्यभिप्रेत्याद्य उक्ततापत्तिवारककल्पानन्तरमनुसरति । — यदि चेति ।

पक्षान्तरसमुक्तं दीदितौ । तेन तच्छिक्कागुमिति प्रति तदन्यमप्राजलिक्कागुमितीच्छा

विनिवृत्तागुमितीच्छा विरहविशिष्टसिद्धयभावाः पक्षवैति लभ्यते । तत्र भाष्यपदस्य

प्रयोजनमगह गादाधयम-धैमन आलोकेन चानुमिष्यमम इति । तथा च भाष-

पदागुमितीच्छा तदन्यलिक्कागुमितीच्छा विरहवतागुमितीच्छा सिपषयिषापदाधुः

स्यात् । तथा सति यत्र 'पूर्वो वद्विमानः' वद्विन्त्याप्यालोकावैवेति परमार्थः

'पूर्व' आलोकेन चागुमिष्यमम' इति समुदाहारात्तद्वैद्या च तत्र 'पूर्वो वद्वि-

मानः' इत्यगुमितिः न स्यात् । तस्याः इच्छायाः आलोकादन्यधर्मलिक्कावप्रकार-

कत्वात् तदन्यलिक्कागुमितीच्छा विरक्तत्वं नास्तीति तस्याः अनुवैजकत्वात् ।

अतः भाष्यपदसुप्राप्तम् । तस्मिन्प्राप्ते सति 'धैमन आलोकेन च अनुमिष्यमम'

इतीच्छायाः आलोकादन्यमप्राजलिक्कागुमितीच्छावैषयकत्वं नास्ति । आलोकादिक्कागु-

मितरेषु तत्र विषयत्वात् । तथा च आलोकादन्यमप्राजलिक्कागुमितीच्छागुमितीच्छा

मावर्षी

तथा चान्यलिङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः प्रतिबन्धकत्वमसमावितव्येति भावः । तत्रैति ।
अन्यलिङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्ति । तद्विङ्गकार्त्तुमकार्त्तु-
निरूपितत्वात्तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः
विषयविषयपदेन विवक्षणीयेत्यर्थः ।

नन्वेवं लिङ्गविशेषानुपपन्नानुमिच्छन्तः सन्ति सत्यमनानुमिच्छन्तः पश्यन्ति

मावर्षीविनी

सा इच्छति तस्याः उत्पन्नकर्म संभवतीति न दोषः ।

तथा चेत्यादि । आलोकेकत्ववृत्तिविशिष्टपदविषयकार्त्तुमिच्छन्तः सन्ति
या किञ्चिद्विङ्गकर्मवृत्तिविशिष्टपदविषयकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुम-
मनुमिच्छन्तः इत्याद्याकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः ।
केच्छा 'आलोकेन पदवृत्तिमनुमिच्छन्तः' इत्याकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः ।
मिच्छन्तः इत्यर्थः । आलोकेकत्ववृत्तिविशिष्टपदविषयकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः ।

सत्यन्तस्य प्रयोजनमाह-लिङ्गविशेषानुपपत्तेरिति । तथा च सत्यन्तानुपपत्तेरिति
'ध्वेन पदवृत्तिमनुमिच्छन्तः' इत्याकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः
विषयकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः
इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः ।
मस्तीति तत्सम्बन्ध इति भावः । सत्यन्ते तस्याद्याविशिष्ट-तत्पदविषयकार्त्तुमिच्छन्तः
इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः ।
पादाने 'आलोकेनानुमिच्छन्तः' इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः ।
सम्यक्लिङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः । तद्विङ्गकार्त्तुमिच्छन्तः इत्यर्थः ।

आह—तद-यमाजलिङ्गकेत । ध्वनलोकेन धान्निमन्वापिमिप्याविमसमूहैलम्बनेच्छाकाले
 आलोकादिद्विङ्गकाकार्निभैः उपपत्त्ये याजते । तथा च तल्लङ्काकान्तसाध्य-
 विभाटनतत्पक्षविषयकान्निमित्तवाप्राकारका सती या किञ्चिल्लङ्काकान्तसाध्यविभाट-
 नतत्पक्षविषयकान्निमित्तवाप्राकारिकेच्छा तदवयवसंसाध्यविभाटनतत्पक्षविषयकान्निमित्तवावि-
 प्रकाशिकेत्यर्थः ।

लङ्काविशेषोपरवर्तमानोन्मत्तोच्छासंयुद्धेन सत्यतमम् । आलोकेनेधनममन्निभन्-

भावव्योविनी

कवं स्यात् । तस्याः तल्लङ्गकागुमिनिवाप्राकारकवत्खण्डविशेषोपाविरेण विशिष्टे-
 च्छान्निभान्वसङ्कावात् । तस्याध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकवन्निवेशे तु तदिच्छाया
 आलोकादिङ्गकेधनविशिष्टपक्षविषयकान्निमित्तवाप्राकारकवत्त्रयं वृद्धिविशिष्टपक्षविषय-
 कवाप्राकारकवत्त्रयं विशेषणमस्तीति विशिष्टेच्छान्निभान्वविरेहात् नोत्तेजकत्वम् ।
 किञ्चिल्लङ्गकान्तसाध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकान्निमित्तवाप्राकारकवत्खण्डविशेषोपादाते
 लिङ्गविशेषागुपरवर्तयाः 'पक्षे वृद्धिमनुमिनुयाम्' इतीच्छयाः आलोकादिङ्गकवत्त्रय-
 तुमिनिप्रतिपक्षकसिद्धौ उत्तेजकत्वं न स्यात् । तथाः तल्लङ्गकागुमिनिवाप्राका-
 रकान् तदप्राकारकेच्छान्निभान्वविरेहात् । एवं तत्रैव पक्षे 'वृद्धिमनुमिनुयाम्'
 'ध्वनोन्धनममनुमिनुयाम्' इत्याकारकसमूहैलम्बनेच्छयाः उत्तेजकत्वानुपपत्तिः ।
 विशेष्यदले उपादे तु इयोरपीच्छायाः किञ्चिल्लङ्गकान्तसाध्यवृद्धिविशिष्टपक्षविषयका-
 न्निमित्तवाप्राकारकवत्त्रयं तदप्राकारकेच्छान्निभान्वविरेहात् तदप्राकारकेच्छान्निमित्तवाप्राकारिकेच्छा

इति भावः ।

वरमवलमिति । तदवयवसंसाध्यविशिष्टतत्पक्षविषयकान्निमित्तवाप्राकारिकेत्यर्थः

प्राणि आत्मोक्तमोमल्लिङ्गकवर्हिर्विशोऽप्यवतर्गिष्वयकानुमितिर्जपितमात्रो-
 क्तवर्हिषटोमयविशोऽप्ययमविषयकानुमितिर्मुनेन वर्हिर्विशोऽप्यवतर्गमहेनसोमयविषयकानु-
 मितिरव तपतमिदमादौच्छावारणाय तल्लङ्गाकवतर्गसोऽप्यविशोऽप्यवतर्गमयययकानु-
 मितिरवविषयकारतर्गमययकारतर्गानिहृपितविशोऽप्यतर्गान्कात्यायनमेव सत्यन्तदलेन विवक्षणी-
 यम् । तथा च लिङ्गाविशेषानुपरकतानुमितिच्छानां तादृशविशोऽप्यतर्गान्कात्यायनविवरुष्टो-
 क्तिल्लिङ्गाकवतर्गमययकारतर्गानिहृयशामयमकलमेवेति तथाविषयविशोऽप्यतर्गान्कात्यायनमेवेच्छाया

भाववोचिनी

रूपं उत्पन्नकलमववृद्धकं नास्तीति न दोषः । इदं च लिङ्गविशेषानुपरकतानां
 'पूर्वो वहिमयुमिनुयाम्' इत्यादीच्छानां तल्लिङ्गकवर्हिर्विशोऽप्यतर्गान्कात्यायनमययकारतर्गो-
 निहृपितविशोऽप्यतर्गानां तादृशविशोऽप्यतर्गान्कात्यायनविवरुष्टो निहृपितविशोऽप्यतर्गान्कात्यायन-
 निवृधं विनापि उत्पन्नकवनिवर्हाहृत् तर्हिमेवेत्यनं व्यर्थम् । तदन्तिवृद्धे च तल्लिङ्ग-
 कवर्हिर्दिनियमकारतर्गमययकारतर्गानिहृपितविशोऽप्यतर्गान्कात्यायनमेवेच्छायापि न उत्प-
 न्नकवर्हिषयुयथा तावदाह तादृशविशोऽप्यतर्गान्कात्यायन उत्पन्नकवमुचितम् । तथा च
 तर्हिशोभित्वेन निवृधनं दीप्तिवृद्धतामससङ्गतमिति यथाप्यस्यापिना आक्षेपः ।

समाधानं तु दीप्तिविप्रत्ययस्यापि तथाविधविशोऽप्यतर्गान्कात्यायनमेवेच्छाया
 उत्पन्नकव एव तास्यमिति । यत् पूर्वोक्तविद्या अवश्यम् इति । तल्लिङ्गकव-
 आलोकात्तल्लिङ्गकमपरमद्वैतान्यत्वं - आलोकावर्वादीच्छाविषयकपरमद्वैतान्यत्वं भयत्युक्तम् ।
 'इत्येणागुमिनुयाम्' इतीच्छावारणं तत्पक्षतत्सोऽप्यादिनिवृधप्रयोजनं च पूर्वोक्त-
 दीप्या भूयमित्यर्थः ।

तल्लिङ्गकागुमिनिविजयनामणीरे तल्लिङ्गकागुमिनीच्छायाः प्रवृत्ते लिङ्गमेवेन

उत्तेजकत्वमुत्तिष्ठ, तस्यापि तादृशविशेषोत्पत्त्यानां विच्छाद्यात्मेव तत्त्वसमावेशोत्पत्तिरप्यन्यतन्मय-
मिति । शेष पूर्वोक्तविद्या अवश्यम् ।

धूमिलदेवकावलीकालिदेवसाल्म्याविधि-
 उत्तरपक्षाविषयकानिभिनिर्वाहविषयकारानामिषयकारानिर्वाहविषयसाल्म्याविधिदेव
 तन्मोक्षकत्वम् । तेनैवमपिदेवकावलीमिनिर्वाहविषयायां चमपिदेवकावलीमयावि-
 लिख्यपुत्रः । धूमिलोकात्मनिमन्मन्मन् इत्यादीञ्जलाकाले तन्मपिदेवकावलीमया-
 वन्निमत्यापिनिर्वाहः च ।

॥३॥३॥३॥

पक्षतामुदग्रपक्ष इत्याद्याऽऽक्य इष्टपक्षे-लिङ्गावशेषभाषाणि दीविता-यथा पक्षपक्षविदिमुदेन पक्षता मिथा, तथा लिङ्गमुदेन पक्षता सिन्धेति तदर्थः। गादावपि नन्वेव लिङ्गावशेषेकेत्यादि । लिङ्गमुदेन पक्षतामुदाङ्गीकारे, पूर्वतः बहिःप्राप्या-लोकावान्, इति परामर्शकात्तोनया, अत्रात्केन पूर्वतः बहिःपक्षमिथुयाम्, इती-च्छ्या, पूर्वतः बहिःप्राप्यपूर्वमवान्, इति परामर्शकात्तोनया, पूर्वतः बहिःपक्षमु-मिथुयाम्, इतीच्छ्या च, पूर्वतः बहिःपक्षान्, इति एकावधायया एव अत्रिमिति-केष्वप्या, पूर्वतः बहिःपक्षान्, इत्यत्रिमिति प्रति आलोच्यलिङ्गकेच्छाविरहविरहोत्पत्तिरित्य-भावस्य पूर्वमलिङ्गकानुमतीच्छाविरहविरहोत्पत्तिरित्यमभावस्य च पक्षताविधया हेतुत्वं पक्षत्वमप्यम् । तथा एति पूर्वमलिङ्गकेच्छाविरहविरहोत्पत्तिरित्यमभाव एव, पूर्वतः बहिःपक्षान्, इत्यत्रिमिति, तत्र आलोच्यलिङ्गकेच्छाविरहविरहोत्पत्तिरित्यमभाव विनापि अत्रिमितेवविधायमानमप्या व्यतिरेकव्यभिचारः इति शङ्कित्वमिमांशः । अननुमानाविति । शोदादित्यर्थः । अननुमानकम् इति ।, पूर्वतः बहिःपक्षान्, इत्याकारके एकस्मिन्

दीर्घाः

लिङ्गविशेषाणि च निघटितं पक्षरम् । तल्लङ्ग-
कार्त्तुमनौ सिद्धिर्नालानतल्लङ्गकार्त्तुमनोऽञ्जिवरद्विविशिष्टान्य-
लिङ्गकार्त्तुमनोऽञ्ज एव वा प्रतिबोध्यका ।

गद्यधरो

नन्वेवं धूमालोकादि लिङ्गकार्त्तुमनिसामान्यारोपकपक्षरसम्भव इत्यत्र दृष्टव्यम् ।
साह - लिङ्गविशेषाणां प्रति । लिङ्गासंवेदनापि पक्षरं निघमवेत्यर्थः । अपिः साध्या-
दिभेदसमुच्चयायः तत्प्रदर्शनञ्च दृष्टव्यम् । तथा च साध्यादिभेदेव लिङ्ग-
भेदेनापि पक्षराभेदो न भवितु इति भावः ।

नन्वेवं लिङ्गभेदेन पक्षराणां अनन्यत्वात् तस्या अपि चारोपानुमितिरूपान-
गतकालं हेतुत्वसम्भवः । न च तत्सामान्यकवेत्तवित्तल्लङ्गकार्त्तवस्यापि कथं ता-

भावबोधिनी

कार्त्तु इत्यर्थः । न च कार्त्तुवार्त्तकरोरे तल्लङ्गकार्त्तवमपि निघेय आलोका-
लिङ्गकार्त्तुवार्त्तकवेत्तवित्तल्लङ्गकार्त्तवमपि चरिष्यति । अतोऽञ्जिवरद्विविशिष्ट-
लिङ्गकार्त्तवः कारणम् इति टीका कार्त्तुकार्त्तवकार्त्तवमपि नोक्तव्यमितिरेक्यमपि चार-
इति वाच्यम् । तथा सत्यपि 'एव पूर्वो' इति मान्यं, वरिष्यमाणं पूर्वमवान् वरि-
ष्याप्यलोकावृष्टि, इत्याकार्त्तवमपि पूर्वोऽञ्जिवरद्विविशिष्टमपि पूर्वोऽञ्जिवरद्विविशिष्ट-
याम्' इति आलोकालिङ्गकार्त्तुमनोऽञ्ज एव अस्ति तत्र 'पूर्वो वरिष्यमाण' इत्यु-
क्तिः जायते । सा चात्रास्तिः धूमपरामर्शजन्यत्वात् धूमलिङ्गकार्त्तुमपि भवति ।
धूमलिङ्गकार्त्तुमिति प्रति कारणम् । धूमलिङ्गकार्त्तुमितिरेक्यमपि चरिष्यति । अतोऽञ्जिवरद्विविशिष्ट-

622

॥३॥३॥३॥

12. 12. 12.

726

अरथाः तादृशमिष्टिविशिष्टं मलयपानविनिवर्त्यकपाण्डुवाचैरेवेकमात्रात्मनया । न

522

भावाधिकरणानां विषयसमवाय एव तादृशसिद्धयभावावकाशानां वाच्यत्वसंबन्ध इति न
 कोऽपि दोषः ।

अथ वा स्ववर्तितमस्ववर्तितप्रमाणभावावयवनिर्णयान्तरवत्त्वसामानाधिकरण्या-
 तादृशान्नतत्त्वसंबन्धेन तादृशसिद्धिविषयान्तरत्वं तादृशसिद्धयभावावकाशानां वाच्यत्वसंबन्धेन
 न कोऽपि दोषः ।

अथ वा तादृशसिद्धिविषयान्तरत्वं तादृशस्वविषयकारणभावावकाशानां वाच्यत्वसंबन्धेन

तादृशसिद्धयभावात् । धूमलिङ्गकेच्छाविशिष्टसिद्धयभावात् । अस्मिन्नन्तरवत्त्वा-
 दिति । अत्रैकैकप्रमाणानां तादृशसिद्धयान्तरत्वं । एवमेव तादृशसिद्धयभावात् ।

अत्रमध्यप्रमाणानि दोषः ।

प्रमाणयोः तादृशसिद्धिविषयान्तरमिति । तथा च धूमलिङ्गकेच्छाविशिष्ट-

सिद्धिविशिष्टत्वं धूमलिङ्गकेच्छाविशिष्टसिद्धयविषयकारणस्यैव तादृशसिद्धयविषय-
 कत्वसंबन्धेन वक्तव्यम् । धूमालोकाभ्युपगमकमार्गस्यैव अत्रिष्यम्यवहितपूर्वक्षणा-

न्तरीयक्षणापेक्षिकत्वम् अत्रान्वयेत्सीति तत्राप्यानुमितिः उक्तसंबन्धेन धूमलिङ्गकेच्छा-

विशिष्टविशिष्टसिद्धिविषयत्वम् तादृशसिद्धिविषयान्तरावकाशानां वाच्यत्वसंबन्धेनाना-

क्रान्तत्वा न अतिरेकः प्रमाणवारः । यत्र च सिद्धयान्तरकर्ममार्गस्यैव धूमलिङ्गकेच्छा-

नुमितयः क्रमेण भवन्त तत्र धूमलिङ्गकेच्छाविशिष्टविशिष्टसिद्धयविषयकारणस्यः प्रथमक्षणा

एव तादृशसिद्धयविषयकारणस्यः द्वितीयक्षणाः द्वितीयक्षणाः तादृशसिद्धयविषयविषयान्तरावकाशानां वाच्यत्व-

संबन्धेनान्वयः ।

[illegible]

पुस्तकालय

[illegible]

התאחדות

11219

प्रकारिते । अग्रमाप्यज्ञानाभावादिदोषैर्मूलकमपराधदोषद्विष्टत्वं तादृशद्वैतमलिङ्गक-
परामर्शविष्कारादप्यविष्कारादप्यविष्कृतवत्त्वमपानाविष्कारप्राप्त्यसम्भवेन,
स्वाभाववितर्कालावच्छिन्नतादोषपरामर्शविष्कारात्तद्विष्टममवाप्त्यं कार्यतावच्छे-
दकसंभवत्वेन, स्वाविष्कारादप्यविष्टातिमत्त्वत्वेव विप्रगमावप्रतिगतिवत्त्वमपानावि-
ष्कारप्राप्त्यसम्भवेन, स्वाविष्कारादप्यविष्टातिमत्त्वत्वेन, स्वाविष्कारादप्यविष्कृतवत्त्वमपानावि-
ष्कारादप्यविष्कारादप्यविष्कृतवत्त्वमपानाविष्कारप्राप्त्यसम्भवेन ।

புதுப்புது

[illegible]

[illegible]

इत्युच्यते तत्रात्रिभिः धर्मलिङ्गकत्वमप्यस्तीति धर्मलिङ्गकच्छाविरोधविरोधसिद्ध-
भावस्य कारणं विनापि धर्मलिङ्गकात्रिभिरुक्तत्वात्प्राप्यते अथवाति ।
तद्विरुद्धं च अनेके परिकाराः पूर्वं प्रदर्शिताः । अत्रिभिर्लिङ्गमपि प्राप्तं
इति मते तावान् प्रयासः अनावश्यक इत्याह-लङ्कापद्यानमते चेति । तस्मिन्
'धर्मवान् पूर्वतो वहिमान्' इत्येवात्रिभिराकारः । तथा च धर्मविशिष्टपूर्वत्व-
'वाञ्छितविशेष्यकत्वविशेष्यप्रकारकात्रिभिर्निर्वाच्येति धर्मलिङ्गकच्छाविरोध-
विरोधसिद्धयभावः कारणम् इत्यादिस्त्वान्मात्रं । पूर्ववत्तत्त्वमर्थव्यवस्थान-
परामर्शस्यैव 'आलोचनान् पूर्वतो वहिमान्' इत्येवात्रिभिः जायते । तस्याश्च धर्म-
विशिष्टपूर्वत्वत्वव्यवस्थानाकारात्रिभिर्वच्यमानत्वात्तद्वैकल्यानाकारात्तत्त्वत्वात्

॥३॥

संज्ञानं सिद्धिर्वाप्त्यर्थः । समुद्रोत्पन्नश्चाकाशो सिद्धोत्पन्नश्चाकाशो न तत्त्वज्ञानं-
 कान्तिमतीच्छावद्वैविध्योत्पत्तिः । धूमिलोकाकलाविषयकारणव्यपकारवर्धनसिद्धिर्वाप्त्यर्थ-
 यत्तच्छास्त्रावद्वैविध्योत्पत्त्यर्थम् । तेन न धूमिलोकोत्पत्तिश्चाकाशवत्तन्निमित्तजन्यता-
 मित्याकारकेच्छावत्तत्त्वज्ञानं सिद्धिश्चाकाशोत्पत्तिर्वाप्त्यर्थः । न वाऽऽ-
 लोकान् वर्द्धयद्वैविध्यमिति पूर्वोक्तं तन्निमित्तजन्यतामप्यनवस्थाञ्चाकाशो सिद्धिर्वाप्त्यर्थ-
 कवत्तत्त्वज्ञानोत्पत्त्यर्थः ।

नन्वेवमपि यत्र धूमालोकोऽप्यलङ्कितश्च दृश्यमितिः जायतम इत्याकारोक्तेच्छा-
'पूर्वतः' षष्ठ्याप्यलोकवान् षष्ठिमाश्रित, सिद्ध्यात्मकः आलोकमात्रपरामर्शः
तत्रापि 'पूर्वतो' षष्ठिमान्, 'इत्यनुमित्यापत्तिः । तत्र आपाद्यमानायाः अनुमितेः
आलोकालङ्कितकः चाव आलोकालङ्कितानुमितौ च आलोकालङ्कितेच्छाविरुद्धिर्नास्ति।
अन्यलङ्कितेच्छाया एव प्रतिबन्धकः चाव । धूमविषयकोवत्समसङ्गोलान्वतेच्छायाः
आलोकविषयत्वमप्यस्तीति आलोकालङ्कितानुमितौ च विरुद्धिर्नास्ति। भावेन अप्रति-
बन्धकः चाव अनुमितिप्रसङ्गः । न चोद्यपत्तिः । उभयलङ्कितानुमित्यन्त्यर्थेव इच्छायाः
विषयविरुद्धः । एवं यत्र आलोकन षष्ठिषट्ठेऽभ्यानुमितेः धूमेन वद्वयनुमितेः
जायतम इत्याकारोक्तेच्छाकाले सिद्ध्यात्मकः केवलालोकविषयकोपरामर्शः तत्र षष्ठि-
भावाविषयिणी पूर्वतो षष्ठिमान् इत्यनुमितेः स्यात् । आलोकालङ्कितानुमितौ
च्छायाः अनादयश्चाव इत्यतः तद्विच्छायाविरुद्धिर्नास्ति। च्छायाविरुद्धिर्नास्ति परिकल्पन-
मर्थमाह-तन्निर्दिष्टाकारत्वात्। तथा च तद्विच्छायाविरुद्धिर्नास्ति।

कायमितीच्छाविरुद्धविद्युहति विद्येषणाविपदादेन यत्र आलोकेन धूमैव च पर्वते
 वृद्धिमतिविद्युयाम इति समुद्रालम्बनच्छा पर्वतः वृद्ध्याप्यधुमवान् वृद्ध्याप्या-
 लोम्बवान् वृद्धिमूर्च्छति सिद्धयान्मकमयामयैः तत्र तदनन्तरं पर्वतो वृद्धिमान् इत्यु-
 मिहः जायते । तत्रत्यविमतेः आलोकीकृतकं वासि । अतः आलोका-
 लोकाविमितिपदेन तस्याः प्रकृतौ वा प्रति सिद्धिविद्युहयाः आलोकाप्यधुमलिङ्ग-
 केच्छायाः समुद्रालम्बनकपथायाः प्रतिवन्धकत्वं स्यात् । तद्वाराण्य तदन्त्यलिङ्ग-
 केच्छायां तदन्त्यच्छाविरुद्धविद्युहत्वं विद्येषणं दत्तम् । उक्तत्वेन धूमलिङ्ग-
 केच्छायाः आलोकादिप्रोक्तच्छाविरुद्धविद्युहत्वं वासिनि न प्रतिवन्धकत्वम् ।

முதுகுழி

मयप्राप्त्यापि । तद्विच्छेदक व-तत्सोऽप्यविच्छिन्नतत्पक्षविषयककथननियमकारता-
मियमकारणानि नरेपुनानि निनिनष्टविरोधतत्पक्षकैच्छाभिव्यक्तत्वात्पुनोच्छाया
विरोधभावात्पुनमेतानिः पूर्वकतदेष्वरणसंभवत् तद्विच्छेदच्छाविरोधैच्छिद्यनवेदानं
विमर्शम् । न च विनिगमनविरोधः । इच्छाभिव्यक्तानवेदानं स्वकृपसंबन्धन
मद्वैच्छिद्यः विरोधभावात् । इच्छाविरोधैच्छिद्यनवेदानं पुमानानाविषयकपुनसंब-
न्धनवैच्छिद्यः निवेदनोपपत्ति गौरवम् । अतः लाघवात् पूर्वकतद्विरोधतत्पक्षकैच्छा-

गदाधरः । त्रिलोक्याकम्बुदीधरः , आदि , एतेन तस्मात्पृथ्वीशब्दतत्पराधीनत्व-
कल्पपरिग्रहः । त्रिलोक्याकम्बुनिष्ठप्रकाशाभिधत्तवन्नित्यस्य प्रयोजनं धूमालोकोभ्य-
न्निष्कस्यादिना । प्रदर्शितम् । तस्मात्पृथ्वीशब्दतत्पराधीनत्वप्रकाशाभिधत्तवत्त्व-
प्रयोजनं न वा आलोकन इत्यादिना प्रदर्शितम् ।

प्रकारानुसारं विभिन्नविधेयपदार्थानामवकाशो विधीयते । अन्य-
विशेषाणां विभाजने अत्र प्रतिबन्धकमिति फलितम् ।

ਪ੍ਰਤਿਪਤਿ

[illegible]

पुस्तकालय

11212b

लिङ्गविशेषाच्चपरवर्तकेत्या आदि प्रहृष्टि शक्यतया तद्विद्वद्भिर्लिङ्गस्य तस्यामभावा-
देव प्रतिबन्धकत्वात्प्रसक्तैः अन्यलिङ्गकेत्यस्य विशेषणस्य व्यर्थत्वात् इत्याद्याश्चेत्य-
द्वेषात्त्या समर्थेति-लिङ्गविशेषाच्चपरवर्तकेति । निवर्तानेवकतवचनकेति । तल्लिङ्ग-
कत्वादिनिष्ठप्रकारात्तन्मित्रप्रकारत्वात्तद्विषयवर्तकेत्यात्वरूपं यत् उच्यतेकत-
वचनकेति । निवर्तकत्वादप्युक्तवर्तकेति । तद्विद्वद्भिर्लिङ्गस्य तस्यामभावा-
वचनकेति तदाश्रयतया इत्यर्थः । प्रतिबन्धकत्वात्प्रसक्तैरेति । निवर्तानेवकत-
वचनकेति । तद्विद्वद्भिर्लिङ्गस्य तस्यामभावात् प्रतिबन्धकत्वात्प्रसक्तैरेति ।
भावः । स्यातामातामिति । न तु तस्य प्रयोजनमस्तीति भावः ।

ननु अन्यलिङ्गकत्वस्य संपादायावत्तत् तल्लिङ्गाकावृत्तिर्वा तल्लिङ्गकेत्या-
विद्वद्भिर्लिङ्गस्य प्रतिबन्धकत्वात्प्राति । तथा सति यत्र पूर्वो वद्विमान वदि-
व्याप्यलोकावस्थित्यकारकः सिद्धयत्तमकालोकरास्यर्थः एतत्स्थानानन्तरस्थोऽवृत्तिमिति-
जायतामिदमकारिकेत्या चारितं तत्र आलोकित्यकारिकेत्याविद्वद्भिः । तद्विद्वद्भिः
तस्याः पूर्वो वद्विमानमकारिकालोकावृत्तिमिति तद्विद्वद्भिः न च विशेष-
मभावात्तद्विद्वद्भिः एतत्स्थानानन्तरस्थोऽवृत्तिमिति तद्विद्वद्भिः प्रतिबन्धकत्वात् निवृत्त-
नीयम्, अतो न तस्याः प्रतिबन्धकत्वात्प्रातिरिति वाच्यम् । एवमपि तत्रैव स्थले
वद्विद्वद्भिः वद्विद्वद्भिः एतत्स्थानानन्तरस्थोऽवृत्तिमिति तद्विद्वद्भिः प्रतिबन्धकत्वात्प्राति-
मितीत्यामिदमभावात् प्रतिबन्धकत्वात्प्राति । न चेष्टाप्राति, तत्र पूर्वो वद्विमानमिति-
मित्युच्यतेः संप्रातिपत्तत्वात् । तथा च तत्र वद्विद्वद्भिः प्रतिबन्धकत्वात्प्राति-
एतत्स्थानानन्तरस्थोऽवृत्तिमिति तद्विद्वद्भिः प्रतिबन्धकत्वात्प्राति । तद्विद्वद्भिः
केत्या विद्वद्भिः विशेषणं देयम् । तथा चानन्तरस्थोऽवृत्तिमिति तद्विद्वद्भिः प्रतिबन्धक-
त्वात्प्राति । तद्विद्वद्भिः तद्विद्वद्भिः तद्विद्वद्भिः तद्विद्वद्भिः तद्विद्वद्भिः तद्विद्वद्भिः तद्विद्वद्भिः

भावस्या पक्षता च कारणम् । निम्नोद्देवान्नान्तानां प्रतिबन्धकानामभावाच्च कारणानि
 महद्रूपम् । तदपेक्षया लघुत्वात् तद्विक्रान्तिर्नास्तीति चेन्न विरुद्ध-अननुयातेच्छाविरुद्ध-
 विरोधसिद्धयभावस्य हेतुत्वरूपः पूर्वः पक्ष एव युक्त इति वाकारः अस्मिन्पक्षे
 अनुभूतमनुष्यकः इत्याह-अथ चेति । पाददोषोक्तवर्गः सिद्धिविरोधतत्त्विकेच्छाविरुद्ध-
 अननुयातेच्छाविरुद्धविरोधच्छाविरुद्धः । सिद्धिविरोधः स्वस्याधिकार्य इच्छाप्राप्तित्वम्-
 कर्तव्यत्वेन के प्रवेशात् गौरवम् । लघुत्वमिति । सिद्धिविरोधत्वाभावात् तत्त्विकम् ।

वारणाप्र अनयुगतेच्छाविरहवैशेष्यस्य निवेदनीयतया गौरवमिति वाच्यम् । पूर्व-
 कथेषु सिद्धौ तात्पर्यमित्येव तदभाववैशेष्यस्य निवेदनीयत्वस्य वाच्यमिति वाच्यम् ।
 शून्यता-वस्तुतस्तत्प्राप्तिः । मन्त्रे तत्र । सिद्धविरहः । एतावच्छाया-
 रण्यवैशेष्यम् । इच्छावैशेष्यः । एतेन सिद्धिविषयकत्वव्यवच्छेदः । एतन्ना-
 निवर्तिता । वस्तुतस्तत्प्राप्तिः । शेषः । तथा चान्यत्रैच्छायाः प्रतिबन्धकता-
 वाच्यमप्यस्य सिद्धिविरहवैशेष्यस्य निवेदनीयत्वेच्छाविरहवैशेष्यस्य प्राप्ति-
 र्वाच्यता तदभावः तद्विषयकानि कारणम् । एवं इच्छाविरहविरहा या सिद्धिः तद-

புதுப்புது

[illegible]

॥ अथ भूतलक्षणम् ॥

कृष्णसूक्तमन्त्रादिब्रह्मसामवेदविद्यायां सायणविरचितेन ब्राह्मणसंहितायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

12.12.11

11212b

अथवा पूर्वस्मिन् कस्य एव गौरवमस्युपायते । तथाहि—यत्र पूर्वमेव बहिर्मुख-
निर्वाणमिच्छाकारिका आलोकात्पुनरित्येव कस्यप्यकारिका इच्छा ततः पूर्वतो
बहिर्मुखे बहिर्वाणालोकवाक्षते परामर्थः एतच्छाणानन्तरस्थोऽवतिर्वाणमिच्छा-
व युगापव तत्र तदनन्तराण आलोकितिका पूर्वतो बहिर्मानिस्यवतिर्वाण-
तदुपपत्त्यर्थः सिद्धौ ताल्लङ्घ्येच्छाविरुद्धविषयवद एतच्छाणानन्तरस्थोऽवतिर्वाणमिच्छा-
मिच्छावर्तमानाच्छाविरुद्धविषयमपि पूर्वस्मिन् कस्य निवेद्यम् । अतथा आलोक-
ित्येवच्छाविरुद्धविषयायाः सिद्धेरव सर्वेन तद्विरुद्धमिच्छयमवच्छेद्यायाः पक्षतया-
अपार्थेन आलोकित्येवच्छाविरुद्धकवतिर्वाणमिच्छाविरुद्धविषयमपि पूर्वमेव । एतन्मते
तु सकलेश्चासाधारणोच्छाविरुद्धयमवतिर्वाणमिच्छयमवच्छेद्यमिच्छयमवच्छेद्य-
तात्वात् आलोकित्येवच्छाविरुद्धे पूर्वमिति आलोकित्येवच्छाया अपि
इच्छावर्तमानाच्छाविरुद्धविषयमवच्छेद्यमिच्छयमवच्छेद्यताया अक्षतत्वात्
अवतिर्वाणमप्यतः सिद्धवर्तमानाच्छाविरुद्धविषयमिच्छाविरुद्धविषयमपि पूर्वमेव ।
अनन्तराणानिस्मादवतिर्वाणमप्यतः पूर्वमेव । एतच्छाणानन्तरस्थोऽवतिर्वाणमिच्छा-
वतिर्वाणमप्यतः । ताल्लङ्घ्येकानिस्मयपुत्रप इति । आलोकित्येवच्छाविरुद्धविषय-
मप्यतः । एतच्छाणानन्तरस्थोऽवतिर्वाणमप्यतः । अतश्चावतिर्वाणमप्यतः । अतश्चावतिर्वाणमप्यतः ।

புதுப்புது

[illegible]

புதுச்சேரி

पञ्चमः

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
अथ श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ॥

பெரிய

LINE

[illegible]

पुस्तकालय

[illegible]

[illegible]

पुष्पकविः

[illegible]

12. 12. 12. 12. 12.

11111

यदि च पर्वतवर्षामानाधिकरण्येन एकत्र साध्यमिच्छासि
विनाजुमिच्छां शय्यत तादृशाजुमिच्छाविषयी. तदा धम्म-
विशेषोऽपि निवेद्यः नाप्यथा ।

विशेषार्थः निवेद्यः ।

12/13/14

ननु पूर्वतरेवादिष्टप्रतिशब्दलोकानामनुमितिः । पूर्वतरेवादिष्टप्रतिशब्दविशेष्यनामकसिद्धिः । प्रतिशब्दकत्वं पूर्वतरेन एकपूर्वतरेविशेष्यकसिद्धिद्वयायां नैव श्रेयाःपुण्यपूर्वते साध्यात् । सिद्ध्यन्तद्वयापत्तिरत आह—एहि वेति । पूर्वतरेषांशो अवच्छेदकत्वावगाहि परिशिष्टश्च-
 व्यतिवर्तितशब्दकसिद्धिद्वयायां नैव श्रेयाः पदार्थतरे अनुमिष्यन्तद्वयादयं सिद्धिद्वयवतया
 सामानाधिकरण्यादेति । एकत्र—एकवर्तिनि । अनुमिष्यमाणत्वे विशेषणसामावादेव
 परिशब्दसामावर्तिवित्त्वात् प्रतिशब्दशेष्यनिवेशनमकम्भते । विनाप्यनुमिष्यामिति । अत्राप्य-

पुस्तकालय

[illegible]

एवं प्रतिबन्धकभावः अस्ति विरोधभावात् प्रकाशभावात् च शुद्धपदभावात्-
वच्छिन्नत्वं शुद्धवच्छिन्नत्वं च निवेद्यते । अन्यथा पदोक्तं वक्ष्यते ।

[illegible][illegible]

पञ्चांगानि रूपाणि चतुर्दशः प्रतिवर्षक इति प्रतिवर्ष्यपतिवर्षकभावः कल्पितः ।

आचार्य विद्यासागर सरस्वती, १८७५ ई. १२ चैत्र १५

प्राणिजन्त पश्ये बहः संयोगो भासत इति ।

ਸ਼ਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ

सहितेन पत्रं दत्तकारता ।

दीर्घातिः

पक्षतावच्छेदकस्य सामानाधिकरण्यात् साध्यसिद्धौ सत्या-
 मपि तदवच्छेदेनानुमितदशानात् पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन अनुमितं
 प्रति तदवच्छेदेन सिद्धेः

गादाष्टौ

पक्षे तत्संबन्धमानमित्यन्यत्र विवेचितम् । अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितिः पक्षतावच्छे-
 दकसामानाधिकरण्यात् सामानाधिकरण्यादिसिद्धिदशायामपि जायते, नूनविषयकसिद्धिदशायामपि-
 मधिकानुमितत्वेत्सर्वानुभवसिद्धत्वात्, अत एव यथावच्छेदकावच्छेदेनानुमितवदेव यथा तत्र
 गाथातत्सिद्धसाधनं दोष इत्यतस्तदवधौपपादयति—पक्षतावच्छेदेकति । सामानाधिकरण्यात्
 सामानाधिकरण्याभावेन । तदवच्छेदेन—पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन । सिद्धेः—सिद्धरेव ।
 सामानाधिकरण्याभावेन । प्रतिबन्धकत्वं एवकारण्यवच्छेदम् । अयं भावः

भावावधिनी

अन्यावशात् तस्यैव । व्याख्यापकभावावरूपस्यावच्छेदकाभावेत्यर्थः ।
 पक्षतावच्छेदकनानात्वे हि वेदिति । सिद्धसाधनमित्यर्थः । अतिस्य बाह्यमनसी
 इत्यादौ । साध्यपदेवेति । साध्यप्रतिपत्तिनिराकरणेनैत्यर्थः । धर्मपारतन्त्र्येति ।
 यत्र स्वातन्त्र्येण साध्यं पक्षतावच्छेदकस्य विशेषणत्वं तत्रैवानुमितेः पूर्वतत्त्वा-
 वच्छिन्नवर्तिमान् पूर्वत इत्याकारकतेति भावः । सिद्धेः नूनविषयकत्वं व्याख्य-
 व्यापकभावाविषयकत्वात् । अविशयविषयकत्वं व्याख्यापकभावाविषयकत्वं व्याख्य-
 अवच्छेदकावच्छेदेन साध्यसिद्धेरपि सामानाधिकरण्याविषयकत्वात् तदवच्छेदेनैव
 सामानाधिकरण्यात्वेत्यस्य

पुनर्विचार

पुर्वतो वक्षिमातिन्यादिभिस्त्रिदशधा । पवनः सुदूरवर्हिमाणान्तरकाकारकानिभवेत्पुण्या
 स्थयतावच्छेदकतयाः पृथितः प्रतिवयवतावच्छेदकोटौ निवेशनीया । एवं संयोग-
 दिना बह्वेतिस्त्रिदशार्था संयवनसंयोगादिना बह्व्याद्यनुमिर्युत्पत्त्या संसर्गानाम् अपि
 पृथग्विदितव्यमनीया । एवं संयोगादिना साध्यस्य दण्डोपलक्षितानुसङ्गादेरितिस्त्रिदशार्था
 विधिद्विजलपितसंयोगादिना दण्ड्युदब्याद्यनुमिर्युत्पत्त्या संसर्गानावच्छेदकतया अपि

पयसिनिवेधनीया । एवं चावच्छेदकावच्छेदेनानिमित्तं शुद्धवर्तिन्ययोः शुद्धसंयोग-
 स्वाद्यो वा विषयतत्वावच्छेदकतायाः संसर्गात्तावच्छेदकताया वा अपर्याप्तता तावदान-
 निवेनं सामानाधिकरण्याभावादिभिर्वाप्रतिवधव्यवर्तिनि ।
 प्राञ्चलरु-व्यापकताया संसर्गतायाः यानि सामानाधिकरण्याभावावच्छेदकाकान्त-
 यावदव्यक्तिविषयकान्निमित्तरूप एतत्तावच्छेदकावच्छेदेनानिमित्तवर्तिनि वदन्ति, सन्त्ये मण-
 कारोक्तन्यायेन अंशान्तरिसङ्घसाधनरूपानुगतत्वावच्छेदनाभाव्यविषयकाकान्तमित्तावच्छेदे
 तत्र सामानाधिकरण्याभावादिभिरन्यासिद्देवरोधितया एतत्तावच्छेदकव्यापककोटौयता-
 भाववर्तिनी

भाववर्तिनी

संवत्सेन दण्डेणलक्षितपुरुषवाचानि सिद्धेः विविष्टसंयोगेन दण्डपुरुषवाचानि अनु-
 मितिप्रतिवधकव्यवहारणाय संयोगव्यापकसंसार्वभौमवच्छेदकताकत्वं प्रतिवध्यता-
 वच्छेदककोटौ निवेद्यम् । उक्तानुमितौ संसर्गात्तावच्छेदकतायाः वैविष्टयोरपि
 पर्याप्ततया संयोगव्यापकत्वं न प्रतिवध्यत । इत्थं च पूर्वतत्त्ववद्व्याः
 सामानाधिकरण्याभावादिभिर्वाः प्रतिवध्यतत्तावच्छेदकं पूर्वतत्त्वप्याभावावच्छेदकताकोटौयता-
 निकृतिवर्तिव्याप्याभावावच्छेदकताकोटिव्यप्यतानिकृपकसंयोगव्याप्याभावावच्छेदकताका-
 पर्याप्ततया संयोगव्याप्याभावावच्छेदकतायाः पूर्वतत्त्ववर्तिव्यवच्छेदकतायाः
 संसर्गात्तावच्छेदकतायाः पूर्वतत्त्ववर्तिव्यवच्छेदकतायाः अतः अवच्छेदका-
 वच्छेदेनानुमितेन सामानाधिकरण्याभावादिभिर्वाप्रतिवधव्यवर्तिनीयाः ।
 प्राञ्चलरुति । पूर्वतत्त्वस्य वद्वेष्ट मध्ये व्यापकत्वकृपमवच्छिन्नत्वं संसर्गा-
 तया मासत इत्यत्र प्रमाणभावात् व्यापकत्वसंबन्धेन पूर्वतत्त्वविविष्टव्यवहारभावात्-

मिदिवच्छेदकावच्छेदगुणितिरिति वक्तुं न शक्यते । अतः पूर्वतत्त्वव्यापकस्य-
 वृत्तिवैयर्थ्याकाङ्क्षितः । पूर्वतत्त्वव्यापकवैयर्थ्याकाङ्क्षितेन पूर्वतत्त्वसामानाधि-
 रिति यावत् । मणिकारैः यत्र पक्षतावच्छेदकं नाना अन्त्ये वाङ्मनसी इत्यादौ
 तत्रैवाशयः सिद्धसाधनं दोष इति कथनात् पूर्वतत्त्वादिकैकधर्मावच्छिन्नानेकधर्माव-
 पक्षकस्थले अशयः सिद्धिरुपायाः सामानाधिकरण्यात् । सिद्धेऽप्रतिवन्धकत्वमेतत् ।
 तथा च पूर्वतत्त्वव्यापकवैयर्थ्याकाङ्क्षितेन पूर्वतत्त्ववच्छेदेन पूर्वतत्त्वसामानाधि-
 वृत्तिका, पूर्वतत्त्वव्यापकवैयर्थ्याकाङ्क्षितेन पूर्वतत्त्ववच्छेदेन पूर्वतत्त्वसामानाधि-
 काङ्क्षेन च वृत्तिसिद्धिः प्रतिवन्धकं न कलितम् । एवं अन्त्ये वाङ्मनसी
 इत्युक्तिरितिः पक्षतावच्छेदकव्यापकवैयर्थ्याकाङ्क्षितः तां प्रति सिद्धिसामान्य-
 विरोधि । पक्षतावच्छेदकसम्यगानाधिकरणानां एकलोकेत्यतानामेकसंज्ञावच्छिन्नस्य
 नष्कर्त्तुं चालिनीन्यायेनानुसिद्धवैयर्थ्याकाङ्क्षितेन पूर्वतत्त्वव्यापकत्वमेव । तथा च पक्षता-
 वच्छेदकनानास्वैरागित्येति सिद्धेर्वाङ्मनसे अन्त्ये इत्यनुमितिविरोधित्वात्
 सिद्धिसामान्यप्रतिवन्धकत्वनिर्वाहः ।

न च विषयभेदेति । अनुमितिनिरूपितायाः उद्देश्यतात्पर्याविवक्षयताया अपि
 उद्देश्यरूपविवक्षयभेदेन भिन्नत्वात् पूर्वतत्त्वमेव पूर्वतत्त्वता उद्देश्यतापि भिन्ना । पूर्वतत्त्व-
 तु निश्चितपूर्वतत्त्वनिष्ठम् । तथा च चालिनीन्यायेन पूर्वतत्त्वतायां सर्वोपसर्गवैयर्थ्य-
 तानां पूर्वतत्त्ववृत्तिवृत्तित्वात्पक्षतायां पूर्वतत्त्ववृत्तिवृत्तित्वात्पक्षतायां पूर्वतत्त्ववृत्तिवृत्ति-
 पूर्वतत्त्वव्यापकत्वं कस्याप्युद्देश्यतायां नास्तीति पक्षतावच्छेदकव्यापकवैयर्थ्याकाङ्क्षिते
 अप्रतिपक्षितिरिति भावः । नानाव्यतिरेकपक्षकस्थले इति । एकव्यतिरेकपक्षकस्थले अयं
 वृत्तः कृपसंयोगी एतत्त्ववृत्तिरुपादेः पक्षतावच्छेदकस्य एकव्यतिरेकतामात्रवृत्तितया एक-
 व्यतिरेकताया उद्देश्यतायाः पक्षतावच्छेदकव्यापकत्वं संभवतीत्याशयः ।

कायप्रत्यक्षे सिद्धिसामान्यप्रतिबध्नावच्छेदकोटौ निवेदनीयम् । न च विषयस्यैव विषयतामेवात्र पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितिविषयतानामपि प्रत्येकं पक्षतावच्छेदका-
 व्यापकत्वमेवेति तादृशविषयतायाः नानात्वमित्यक्षर्यले अग्रसिद्धिरिति वाच्यम् ।
 उद्देश्यतासंबन्धेन पक्षतावच्छेदकव्यापकान्यपरवर्त्यवानुमितिविशेषणत्वोपपत्तौ । योषिति-
 कारस्यावच्छेदकावच्छेदेन अनुमिततावच्छेद्यावच्छेदकमात्रस्य कवचित्त्वस्यसंबन्धमात्मक-
 त्वेव व्याप्यव्यापकभावस्यापि मानमेवार्जुनसमम्, भगान्सिद्धेर्दोषस्वनिर्वाहेषु पक्षता-

भावबोधिनी

उद्देश्यतासंबन्धमेति । स्वनिर्दिष्टोद्देश्यतासंबन्धेन पक्षतावच्छेदकव्यापिका-
 या अनुमितिः तदन्यत्वं सिद्धिसामान्यप्रतिबध्नावच्छेदकम् । परस्यानुमितौ
 सर्वस्यैव पूर्वता विषयाः तस्यानुमितौ उद्देश्यतासंबन्धेन पूर्वत्वव्यापकत्वमस्ति ।
 पूर्वत्वव्याप्यं सर्वं स्वनिर्दिष्टोद्देश्यतासंबन्धेनानुमितेः सत्त्वात् । अतो न
 व्यापकत्वाप्रसिद्धिरिति भावः ।

यौषितिकारस्येति । अयमत्र प्रवृत्तिकायाः—अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ स्वल्प-
 संबन्धस्यः अवच्छेद्यावच्छेदकमात्रैः मूलवर्षिच्छयो वृक्षः कृषिसंयोगी इत्यादौ यथा
 भासते, तथैव व्याप्यव्यापकभावस्यः अवच्छेद्यावच्छेदकमात्रादपि पक्षतावच्छेदक-
 साध्यताः भासत इति अङ्गीकारणीयम् । पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन साध्यानुमितौ
 पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन हेत्ववगाही परामर्शः कारणीयमिति च अवश्यं वक्तव्यम् ।
 अन्यथा पक्षतावच्छेदकप्रामाण्यविकारत्वेन हेत्वभाववगाहीसिद्धिज्ञानस्य परा-
 मर्शान्वितसंबन्धकत्वासंभवात् भगान्सिद्धेः हेत्वाभासावयुपपत्तेः । एवं सति 'विश्वर-
 विश्विष्टपक्षतः वृक्षिमान्' इत्याकारकोक्त्यानुमितौ विश्वरवृक्षयोः अवच्छेद्यावच्छेदकभावो-
 भगान्सिद्ध्या विश्वरे हेतोः तत्संबन्धस्य वा अवच्छेदकत्वावगाही विश्वरवृक्षिच्छ-

पच्छेदकावच्छेदेनानिमतो पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताभासकत्वात् आद्य-
 कत्वात्, त्रिखरविशिष्टपक्षतां बहिर्मात्रपक्षतां त्रिखर हेतुमत्ताभासकत्वात् आद्य-
 कत्वात् त्रिखर हेतुमत्ताभासकत्वात् पक्षतावच्छेदके अनतिरिक्तवर्तितत्वात्
 वच्छेदकत्वात् त्रिखर हेतुमत्ताभासकत्वात् तदवच्छेदेन हेतुमत्ताभासकत्वात्
 त्रिखर हेतुमत्ताभासकत्वात् तदवच्छेदेन हेतुमत्ताभासकत्वात्

भावव्यतिथिर्ना

विषया वा पक्षतावच्छेदककर्म्याप्यपक्षतावच्छेदकानि अत्रितिः अवच्छेदकावच्छेदेनानि-
 मितः । पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यात् नानिमित्तत्वं सिद्धिसामान्यात् पक्षतावच्छेद-
 कच्छेदकमिति दीवितुः समम् । अनयोर्मध्ये दीवितुः पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षता-
 वच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्
 निवेदनीयतया गौरवात् । यतः पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्
 पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्
 इति सिद्धिदशायाम् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्
 पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्

ताकावच्छेदकसामान्यात् । तथा च गौरवमिति ।

एवं प्राचीनमते सिद्धिसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्
 पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्
 पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात् पक्षतावच्छेदकसामान्यात्

ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ

1. ପ୍ରତି-ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣୀ ମାନବମାନଙ୍କର

कान्यद्वयप्राधिकृत्य निवेशनीयतया गौरवत् । एवं सिद्धिसामान्यशून्यतादाशाया-
मवच्छेदकावच्छेदेनानुमितानुपपन्नानायां सिद्धयभाववज्जलत्कायतावच्छेदकोपपन्नपञ्चत-
नवच्छेदकाप्रापकाद्वैयर्थ्यात्कान्यानुमितत्वावच्छिन्नस्यापत्तेश्च । अस्मभ्यं च सिद्धि-
साधनानामावकाशानामवच्छेदकावच्छेदेनानुमिती विधाष्टदाहत्वे विधाष्टयोगत्वे वा
प्राप्तनिवृत्त्यपत्तिविशेष इव शब्दबहिर्त्वे शब्दसंयोगत्वे वा प्राप्तिरिति विषयः
स्वीकृत्य । एकज्ञानत्वेकत्र विषय विषयताद्वयोपपत्तेरिति सिद्धि-

कवचित् । मूलवच्छिन्नो वृक्षः कृपिसंयुगीत्यादौ । आवश्यकावका-
शेति कुत्रचित्पक्षे हेतुभावविषयवज्ज्ञानस्य पञ्चतानवच्छेदकाश्रयेषु सर्वेषु धूमपावाहि
ज्ञान प्रायेव प्रतिबन्धकावाप्त इति भावः । अवच्छेदकताविरहेणेति धूमसंवा-धनः
विशेषाच्च धूमपावच्छेदकात्वात्, त्रिखरे धूमसंवा-धविदाहत्वे इति भावः । अवच्छे-
दकत्वयोर्वस्तुतोः सार्वत्रिकता । स्वरूपसंवा-धकपम् अवच्छेदकात्वे अनतिरिक्तवस्तुत्वात्-
रूपम् अवच्छेदकवमिति, अवच्छेदकत्वरूप द्विविधत्वात् इत्यर्थः । त्वननुगतत्वं इति ।
दीधितिः । एतदेव मतमिति । दीधितिर्ज्ञां मतमित्यर्थः ।
दीधितिकारासंमतं च इत्यर्थः । एतदेव मतमिति । दीधितिर्ज्ञां मतमित्यर्थः ।
इत्युच्यमित्यनुवृत्तिरुक्त्या युक्त्या इत्यर्थः । विषयतावच्छेदकाविरूपप्राप्तीति ।
आदिपदेन संसर्गात्तावच्छेदकतायाः प्राप्तिर्निश्चिता । तादृशाद्वैयर्थ्यात्कान्यत्वस्येति ।
पञ्चतानवच्छेदकाप्रापकद्वैयर्थ्यात्कान्यत्वस्येत्यर्थः ।

एवं प्राचीनमतसिद्धस्य अवच्छेदकावच्छेदेन अनुमितत्वरूप अवच्छेदको-
वच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानकायतावच्छेदकत्वं निराकृत्य त्वंमतसिद्धावच्छेदकावच्छेदेनानु-
मितत्वरूपमर्थयोः कान्यकारणभाव उपपन्नतायाः मानसंभवशङ्कावाराणां च उपस्थाप-

विक्रियमानवगादिहे सामानाधिकरम्यमात्रेण सिद्धिदायायां तद्वशात्तां नानिहेतुयसो
 बाजाभावं, सिद्धयविवर्थाभूतधर्माविकयकस्वस्य तद्वशात्ते तथाविवर्थासिद्धिदायायां सिद्ध-
 विषयकानियमपुर्ववर्तनादिविषयकानुमितेरन्यपुर्वावित्त्यात् ।

अथ मणिकुला पक्षतावच्छेदककथं अशान्तिसिद्धसाधनस्यापि दोषत्वमुच्यते; अत एव तेषां
 तद्विपरिवाचीनरूपमितिसाध एवाशान्तिसिद्धसाधनस्यापि दोषत्वमुच्यते; अत एव तेषां

माववाचिनी

सिद्धसाधनं दोष इत्यादिकमुपपादितम् । प्राचीनमतं पक्षतावच्छेदकस्याप्यपको-
 दहेयताकात्यायनस्य प्रतिबध्नातावच्छेदककोटीं निवेद्यनीयतया गोचरमिति चोक्तम् ।
 इदानीं प्राचीनमतं एव लाघवमिति आहूते-अथ मणिकुलेत्यादिना । एव पक्षता-
 वच्छेदकमेकं तत्र पक्षे वक्षिमाणित्यादौ अशान्तिसिद्धसाधनं न दोषः । किंमिच्छ
 पक्षे वक्षिणिष्येऽपि पूर्वतत्त्वावच्छेदेन वक्ष्यमुमितेजार्पमानत्वात् इति मणिकुलः ।
 तदतिरिक्ताः प्राचीनारूपे तत्रापि अशान्तः सिद्धसाधनं दोषत्वेनाङ्गीकुर्वित । अत
 एव त-मतमवबलमभ्य-रुद्धेतिभिः कृतकरवादिन्यनुमाने पक्षतावच्छेदकावच्छन्ता-
 कान्ते स्वस्यात्मकशब्देनित्यावस्य सिद्धत्वात् अशान्तः सिद्धसाधनं दोष इत्याद्या-क्य
 तद्वशात्ताप पक्षे वण-सकःवरूपं विरोधणं निवेद्यीतम् । पक्षतावच्छेदकैक्यस्याच्छे-
 द्यशतः सिद्धसाधनस्य दोषावद्वेष पृथिवी इतरेभ्यो भिद्यते गन्धवत्त्वादिति । अत-
 मानमित्येते न तु गन्धवर्ती तरेभ्यो भिद्यते गन्धवत्त्वादिति । पक्षतावच्छेदक-
 हेत्वैक्यात् गन्धव्यपकोक्तमहेतुसामानाधिकरणी गन्ध इति व्याप्तिहे इतरेभ्येद-
 सामानाधिकरम्यस्य गन्धे माने तुल्यविविधेष्वप्या गन्धसामानाधिकरम्यस्यापि
 इतरेभ्ये मानात् अशान्तः सिद्धसाधनरूपदोषात् एकल्युचित्यामित्यभेदवियम्यकाव-
 मित्येतीगात् । न च पक्षतावच्छेदकाभ्यपर्याकिञ्चिपक्षे साध्यसिद्धिर्वापि पक्षता-

दशाध्यायानि च द्वादशमसं द्वाविंशत्यध्यायानि त्रिपुण्यपुण्यद्विपुण्यानि, न हि तत्र
 कस्याप्यन्यमिति त्रिपुण्यमस्ति; नवीनं त्रिपुण्यं द्वादशमसं द्वादशमसं द्वादशमसं
 पण्यते । एवं च नवीनमन एवावच्छेदकावच्छिन्नमस्ति त्रिपुण्यमस्ति नवीनमन
 पण्यते । न च त्रिपुण्यद्वयं त्रिपुण्यमस्ति नवीनमन एवावच्छेदकावच्छिन्नमस्ति
 कस्याप्यन्यमिति त्रिपुण्यमस्ति; नवीनं त्रिपुण्यं द्वादशमसं द्वादशमसं द्वादशमसं
 पण्यते । एवं च नवीनमन एवावच्छेदकावच्छिन्नमस्ति त्रिपुण्यमस्ति नवीनमन
 पण्यते । न च त्रिपुण्यद्वयं त्रिपुण्यमस्ति नवीनमन एवावच्छेदकावच्छिन्नमस्ति

भावविधिः

समाधौ-संभविमयाभिन्ना । अवच्छेदकावच्छेदेन विशिष्टवृद्धौ व्यापकत्वमात्रं
 यदि नास्तीति कथ्यते, तर्हि सामानाधिकरण्यात् तदभावश्चान्न प्रति अवच्छेदकावच्छेदेन
 विशिष्टवृद्धः प्रतिवन्द्यकालायां व्यापकत्वमात्रं प्रयोजकमिति वक्तव्यमस्ति तस्य-
 योजकं प्राचीनमस्ति, पूर्वचरम् । न च प्राचीनमस्ति येन कथं यो धर्मा प्रतिवन्द्यवृद्धौ
 भासते, तेन कथं तद्विषयव्यपकत्वं विपरीतञ्जननिष्ठायाम् प्रतिवन्द्यकालायां प्रयोज-
 कम् इति वाच्यम् । तथा सति गन्धसामानाधिकरण्यात् अवच्छिन्नव्यापक-
 'गन्धो अवच्छिन्नव्यापकः' इत्याकारकनिश्चयः यथा प्रतिवन्द्यकालायां, तथा प्रावि-
 गन्धव्यापकवृद्धेन अवच्छिन्नव्यापकालायां, प्राविगन्धो अवच्छिन्नः' इत्याकारक-
 निश्चयः प्रतिवन्द्यकालायां । प्राविगन्धव्यापकत्वं प्रतिवन्द्य संशयं प्रतिवन्द्यके
 निश्चये च विषयत्वात् । उभयोः समानविषयकत्वं विशेषाभावात् । नवीनमन
 तु अवच्छेदकावच्छेदेन विशिष्टवृद्धौ व्यापकत्वमात्रं प्राप्यमात्रं
 अवच्छिन्नव्यापकत्वं ज्ञेयम् ।

दोषतापत्तिरिति वाच्यम्, सामानाधिकरण्याभावात्गादिन्यां विशिष्टवृद्धौ समानविष-
यकतयाविषयविषयरीतिरवयवप्रतिबन्धकतायाः प्राचीनानुमततया अंशतो वाप्यस्य
दोषतापपत्तेः, एवं च यावत्प्रक्षयवयकानुमितौ यावत्प्रक्षयविशेषकहेतुमत्तासाधनानुपेक्षया
तद्विरोधितया भागाविच्छेदरूपि दोषतानिर्वाहः । एवं यत्र सकलपदवतानां
नैकपरामर्शविषयतया अपि तु परामर्शद्वयविषयतया तत्र यावत्पदवतविषयकान-
मित्यप्यावच्छेदकवच्छेदेनानुमितः प्राचीनमते ईदृश (नवीनमतेपि तत्र

भावबोधिनी

वच्छेदेन जलावृत्तिवित्तिक्षये, 'प्राप्तिवगन्धत्वव्यापकत्वं भासते । तेन च व्यापकत्वे
अभावप्रतियोगितावच्छेदककोटौ प्राप्तिवत्तस्य प्रवेशोपदेशोऽन्या मित्रे । तथा च
'गन्धी जलवृत्तिनवा' इति संशयं प्रति जुद्धगन्धत्वव्यापकत्वावगाहिनिक्षय एव
प्रतिबन्धकः इति विशेषः संभवतीति भावः ।

एकव्योच्यते । समानविशेष्यक एव बाधनिक्षयो विरोधी । समानविशे-
ष्यकत्वं च तत्संसागविच्छिन्न-तद्वन्मैवविच्छिन्न-प्रतियोगिताकाशः वत्त्वावच्छिन्न-प्रका-
राकात्वे सति तद्विशेष्यान्यूनविशेष्यकत्वम् इत्याशयः ।

उच्यते । विशेषतः विशेषतः धर्मनिक्षेपितवित्तिक्षयाविकारतावहिततया व्यापक-
तयाः भेदात् । तथा च गन्धत्वव्यापकत्वं गन्धव्याविकारतावृत्तिवित्तिक्षयान्याभावा-
प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभावाः । प्राप्तिवगन्धत्वव्यापकत्वं प्राप्तिवगन्ध-
ताविकारतावृत्त्यन्याभावा-प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभावाः तत्र प्रतियोगिता-
वच्छेदकयोः धर्मयोः भेदात् अभावकत्वव्यापकतयोः भेद इति आशयः ।

'तत्सामानाधिकरण्याननुमिति' इत्यादिदोषादि व्याचष्टे-पक्षतावच्छेदकतामा-

॥३॥३॥३॥

गङ्गावती

233

गवयसमानानिषकस्यमात्रेण जलवृत्तत्वाविसंशये विरोधितमसंशङ्कादुभयोरेव निरवयवो-
 गत्यववादिना तदाश्वययवद्विमिषि ग्राह्यमावावाग्राहिताया आवशेयता, विरोधिविषय-
 कर्वाविशेष धर्मतावच्छेदककोटावधिक्मानन्त्याविरोधितावशेषाभावात् । द्वितीयस्य
 विरोधित्वे प्रथमस्यापि तदावबोधित्वात् । तन्मसरे उभयपक्षनिरवयवविषयव्यपकतयो-
 र्भवेन विशेषसम्भवात् । एतेनवच्छेदकावच्छेदनानुमितौ व्यापकसंभवाभावापेक्षया
 अववात् यावद्धर्मवर्गपुण्यवच्छेदकविषयतत्प्राप्तम एवाविवतः, तदन्यविषययत्नव सिद्धिसामा-

भाववोचिनी

रिक्तताच्छेदावच्छेदकमभावविषयपक्षकं व्यवच्छिद्यते । ननु प्रतिबध्यतावच्छेदकशरीरे
 अवच्छेदावच्छेदभावविवर्धित्युपपत्तिरिति चेत् । तत्र तद्विशेषे च सिद्धिसंवाधान्याभावकपक्षता-
 वच्छेदकसुखावृत्तिं तन्निवेशस्य आवश्यकताया यत्र प्रथमतः बाधनिश्चयः, ततः
 पक्षतावच्छेदकसमानानिषकस्य तत्र हेतुवगाही परामर्शः, ततः पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन
 हेतुवगाही परामर्शः तत्र सिद्धिसामान्यस्य तादृशया उक्तपरामर्शबलात् अवच्छे-
 दकावच्छेदेनानुमितौ उत्पद्यमानया विषयविषयाविरोधविशिष्टसिद्धिसामान्यासामाभावकप-
 कारणबलात् तत्कप्यतावच्छेदकावच्छिद्यतायाः अवच्छेदावच्छेदकमभाववगाग्राहि-
 त्वात् । तथा अनुपपत्तिरिति चेत् । अत्रावच्छेदकमभावानुपपत्तिरिति चेत् । तत्रा-
 व प्रतिबध्यतावच्छेदकशरीरे अवच्छेदावच्छेदकमभावानुपपत्तिरिति चेत् निवेशेऽपि कप्यता-
 वच्छेदकशरीरे अनिवेद्यात् नोक्ततापत्तिरिति भावः ।

ननु सामान्यतः सिद्धयभावकपक्षताबलात् अवच्छेदकावच्छेदेन परामर्श-
 व्यपकाले सामानानिषकस्येन अनुमितौ जायमानया अवच्छेदकावच्छेदेन अत्र-

गाथावरी

अप्रतिबन्धनावच्छेदिका; सिद्धिसामान्याभावकालीननिमित्तं च तादृशैकवर्षसमाज-
वृत्तिविषयतापीक्यत इति न कोपि दोष इति परस्परम् ।

पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरूपेन तदवच्छेदेन च वक्षिषिद्वयस्यापि सामा-
नाधिकरूप्यमात्रावगाहिष्यन्निमित्तं जायते, तस्योदेव सिद्धयोः पक्षतावच्छेदकवति
साध्यसंबन्धकृततदुत्पत्तिसामानाधिकरूप्यावगाहिष्यता तादृशान्निमित्ततद्विरुद्धतानवगाहि-
ष्यत । अतस्तथाविधमन्निमित्तत्वमप्यविषयसिद्धयोरेव प्रतिबन्धकत्वं दशम्यति-तस्या-
मानानाधिकरूप्येति । तत्सामानाधिकरूप्यमज्ञेय-पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरूप्य-

भावबोधिनी

निवेदनीय अवच्छेद्यावच्छेदकभावावनवगाहिष्यं कार्यतावच्छेदककोटौ निवेदनीय-
मेव इत्यत आह-पर्याप्तित्वेयथावेति । पूर्वतत्त्वपक्षतावच्छेदकताक-उद्देश्यता-
निरूपित - संयोगपक्षसंसर्गाक-वक्षित्वपक्षतावच्छेदकताकविषयपक्षताशाखयुज्यमितिव
कार्यतावच्छेदकमिति अवश्यं स्वीकणीयम् । अन्यथा पक्षतादशायां 'सुन्दर-
पूर्वतः वक्षिमान्', 'पूर्वतः सुन्दरवक्षिमान्', 'पूर्वतः संयुक्तसंयोगेन वक्षिमान्',
इत्याद्युज्यमितेः प्रसङ्गात् । तथा च अवच्छेद्यावच्छेदकभावावनवगाहिष्यतेः पूर्वतत्त्व-
व्यापकवक्षिषिद्विसंयोगपक्षसंसर्गाकत्वोऽपि शुद्धसंयोगपक्षसंसर्गाकत्वविच्छेद-
पूर्वतापक्षित्वात्संभवात् कार्यतावच्छेदकशरीरे अवच्छेद्यावच्छेदकभावावनवगाहिष्य-
निवेदनेन व्यर्थमिति भावः ।

सामानाधिकरूप्यमात्रावगाहिष्यमिति प्रति अवच्छेदकावच्छेदेन सामानाधि-
करूपेण च सिद्धेः किं एकत्वेण प्रतिबन्धकत्वम् उत मिथ्यामिच्छत्वेण इति
विज्ञापनायां आह-प्रतिबन्धकता चेति । यद्यप्यप्यस्यारोपित । सत्यमात्रा-

सिद्धिसाधारणमित्यर्थः ।
 ननु 'पूर्वतः वह्निमानं बहुयमावयत्नं च' इति समुच्चयस्य कर्त्तृत्वे
 संशयवैलक्षण्यमात्रं प्रकाशयितुं विद्यते अत्रैव वहीकारात् वह्निप्रकारात् निरूपित-
 तायां विशेष्यतायां बहुयमावयनेष्टप्रकारात् निरूपितत्वं सत्यं सत्त्वात् समुच्चयस्य
 सिद्धयेन अपहृताय विरोधविषयकत्वमपि निवेशनीयम् । तथा च पूर्वतः
 वहीविरोधविषयतां निरूपितत्वं सति पूर्वतः वहीविरोधविषयतां निरूपितसंयोगा-
 संवधावच्छिन्नवहीविषयप्रकारात् साक्षात्तत्वं पूर्वतः वह्निविषयत्वम् इति
 पूर्ववृत्तितम् । येषां मते संशयं निवृत्तः विरोधमानं नास्तीति चेत् तस्यैव संशय-
 साधारणं पूर्वसूत्रं कथं प्रतिबन्धकतावच्छेदकं स्यात् इत्यत आह अन्यथा पुनरिति ।

भाषाविवृति

पर्यन्तः । प्रतिबन्धकता बोधयति सद्भावोः संसारादीनां पर्याप्तमतिवैयर्थ्यकल्प-
 केतनायकम् । तथा च पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन तत्सामानाधिकरण्यात् च सिद्धे-
 र्वातः पर्याप्तनिवृत्तेशादेवोपपत्तये पर्याप्तत्ववैयर्थ्यम् । सिद्धिमात्रमिति । मात्रपद-
 गाहितत्वं च न सिद्धयमावयत्नमावच्छेदककोटौ निवेशनीयम्; उक्तविरासाऽऽपत्तिरसंभ-
 वच्छेदावच्छेदकमावयत्नगाहितत्वेवच्छेदायकं मात्रपदम् । अवच्छेदावच्छेदकमावयत्न-
 मात्रम् । अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितरपि सामानाधिकरण्यावयत्नगाहितत्वं तदव्यावर्तनाया-

गादाधरी

तत्सामानाधिकरण्यात्तुमिति प्रति सिद्धिमात्रस्य विरोधित्वम्

दीधितिः

पक्षता

एवं पदप्रत्ययान्तराणां निरवयवत्वं शक्यते निर्वचयम् । अथवा पुनः पदप्रत्ययवैति-
 द्यम् ।

यत् सामानाधिकरण्याननिमित्तं तथाविधसिद्धेरवच्छेदकावच्छेदेन सिद्धि-
 व्यावृत्त्येव प्रतिबन्धकत्वेऽपि तत्रावच्छेदकावच्छेदेन सिद्धेन प्रतिबन्धकताविषयम्
 अवच्छेदकावच्छेदाननिमित्तं तथापि प्रतिबन्धकत्वे कारणत्वे अवच्छिन्नसंयोगादिव्यपि-
 संज्ञात्माकारस्य प्रतिबन्धनत्वावच्छेदके अवश्यं निवेदनीयतया अवच्छिन्नकार्याविवक्षितसंयोग-
 नवच्छिन्नसंयोगादिविच्छिन्नसंज्ञात्माकारवत्त्वं च तदर्थतया शुद्धसंयोगादिसंज्ञात्माकारनिमित्तं

भावबोधिनी

पृथक्पृथग्वैति । सामानाधिकरण्यात् तदभावप्रकारात्वे सति अवच्छेदकावच्छेदेन
 तत्प्रकाराकारम् अवच्छेदकावच्छेदेन तत्विशेषत्वम् । अवच्छेदकावच्छेदेन साध्या-
 भावाप्रकारात्वे सति सामानाधिकरण्यात् साध्याप्रकारात्वेन साध्याप्रकारात्वेन साध्या-
 साध्याप्रत्ययत्वम् । इति भावः ।

पुनरावत्ता प्रवर्धन पक्षतावच्छेदकावच्छेदाननिमित्तं प्रति पक्षतावच्छेदका-
 वच्छेदेन सिद्धिः प्रतिबन्धका । पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्याननिमित्तं प्रति
 पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन सिद्धिः तत्सामानाधिकरण्यात् सिद्धिश्च पृथक् प्रतिबन्धका
 इति प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावविशेषं कारणनीयमिति सिद्धम् । तत्र प्रतिबन्धप्रति-
 बन्धकभाववद्वयकल्पनेनैव इष्टसिद्धिरिति केषांश्चिन्मतम् अनुवदति-यत् सामानाधि-
 करण्यान्तराणिना । अयमाशयः सामानाधिकरण्याननिमित्तं सामानाधिकरण्यात् सिद्धिः
 प्रतिबन्धका इति एकः प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावः । अवच्छेदकावच्छेदेन अनुमिते
 अवच्छेदकावच्छेदेन सिद्धिः प्रतिबन्धकोक्ति अपरः प्रतिबन्धकोक्ति अपरः प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावः । तत्र

एवं अवच्छेदकावच्छेदेन सिद्धिस्तत्त्वं अवच्छेदकावच्छेदेन अविमिश्यम् इति इच्छा-
 अविमिश्यमप्या तादृशेच्छाविरुद्धविशिष्टायाः तादृशसिद्धेय प्रतिबन्धकत्वं वक्तव्यम् ।
 नाधिकरण्येन सिद्धिस्तत्त्वं सामानाधिकरण्येन 'अविमिश्यम्' इत्याकारकेच्छासिद्धे
 अवच्छेदकावच्छेदेन सिद्धेः (पीत्यर्थः) । तन्मते निराकारेति तदवस्थितानाम् । सामा-
 सिद्धेः प्रतिबन्धकत्वलाभः । तथा चात्र मते लाघवमिति । तस्या अपाति ।
 अवच्छेदकावच्छेदेनानुमिति सामानाधिकरण्येनानुमिति च प्रति अवच्छेदकावच्छेदेन
 तादिरित्यवधर्मनवच्छिन्नसंसाधारणकारकत्वमक्षतम् । एवञ्च एकैव प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभावो-
 ष्टकात् । सामानाधिकरण्येनानुमितौ युद्धसंयोगस्य भावेऽपि पूर्वतत्त्वावच्छिन्न-
 तादृशे तादिरित्यवधर्मस्य अवशेषणतया तादिरित्यवधर्मनवच्छिन्नसंसाधारणकारकत्वस्य
 भवसाधारणम् । अवच्छेदकवच्छेदेनानुमितौ संयोगे पूर्वतत्त्वावच्छिन्नत्वस्य विशेष-
 संसाधारणकारकत्वम् । तच्च अवच्छेदकावच्छेदेनानुमिति सामानाधिकरण्येनानुमि-
 संसाधारणकारकत्वम् तत् एव तावच्छेदकावच्छिन्नतादिरित्यवधर्मनवच्छिन्नसंयोगादिनिष्ठ-
 द्वितीये प्रतिबन्धतावच्छेदकं यत् एव तावच्छेदकावच्छिन्नतावच्छिन्नसंयोगादिप्राप्त-

भावव्यतिथिर्ना

आह-इत्थं चेति । इत्थं च उक्तव्यमप्या एव तावच्छेदकावच्छिन्नत्वतस्तत्सामानाधिकरण्य-
 मशान्तादृशानुमित्यापातिः, तथाविधसिद्धिप्राप्तत्वेन एव तावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य
 सत्त्वं अस्ति तावच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्तापराधमपि सामानाधिकरण्यमप्यभावात्तादृश-
 नत् सिद्धिदृशमपि एव तावच्छेदकावच्छेदेनानुमिन्नप्राप्तित्वस्यकारकसिद्धिप्राप्त-

प्राप्तप्रतिबन्धकताकारणत्वावश्यकत्वात् ।

यामवच्छेदकावच्छेदेनानुमिन्नप्राप्तिसिद्धिप्राप्तकारकेच्छानां पूर्णान्वेषकताया वक्ष्यमाणतया
 साधारण्येन तादृशप्रतिबन्धकत्वव्यवस्थाप्यप्राप्तिरिति; तदसत्, सामानाधिकरण्येनानुमि-

प्राप्तव्यति

एवता

पुस्तकालय

ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

ਦੀਖਾਓ:

सिद्धिदेन नैकं प्रतिबन्धकत्वं कल्पनीयम्, अपि तु विविधं प्रतिबन्धकत्वमिदम्, अस्या गौरवस्यादोषव्याप्यभावेन—साध्यविशेषकेति । इयोत्समानविषयकत्वं विशेषणविशेषव्यभावे वैपरीत्यमर्कविषयप्रधानायां निमित्तसम्बन्धनाय प्रामाणिके-
 इत्युक्तम् । मणिकारस्य तु समानप्रकारकसिद्धेरव प्रतिबन्धकत्वमनन्तरम् । पृथि-
 व्यामिदरथे इति साध्यविशेषकत्वमनन्तरं तदात्मकविशेषणानुसङ्गतत्वात् इत्यति-
 रैकपरामर्शश्च पृथिवी इतरपृथिवी एव विशेषकत्वमनन्तरमादास्य तेन व्यतिरेक-

ग्रन्थे बल्यभावात् ।

गादाधरी

पक्षता

कालेऽपि तादृशकारणबलात् सामानाधिकरण्याननुमित्यपत्तिः । तद्वदपि सामा-
 नाधिकरण्याननुमितिं प्रति सामानाधिकरण्यात् इच्छाविरहाविशिष्टसामानाधिकरण्यात्
 सिद्धयभावः कारणम् । अवच्छेदकावच्छेदनानुमितिं प्रति तादृशेच्छाविरहाविशिष्ट-
 तादृशसिद्धयभावः कारणम् इति पृथक्पृथक् कार्यकारणभावः प्रतिबन्धप्रतिबन्धक-
 भावश्च कल्पनीय इति न तावदावकाशः इति भावः ।

ननु पक्षतावच्छेदकावच्छेदनानुमितिं प्रति पक्षतावच्छेदकावच्छेदनानुमिति-
 निवृत्त्यामित्याकारकेच्छाविरहाविशिष्टसामानाधिकरण्यात् सिद्धयभावः कारणम् तत्सामानाधिकरण्याननुमितिं
 प्रति पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यात् सिद्धयभावः कारणम् । अतप्या यत्र पक्षता-
 वच्छेदकसामानाधिकरण्याभावेन हेतव्यताही सिद्धयान्नकः परामर्शोऽस्ति पक्षता-
 वच्छेदकावच्छेदेन साध्यमनुमिन्नसामानाधिकरण्यात् सिद्धयभावः पक्षतावच्छेदकावच्छेदनानुमि-
 त्त्याकारकेच्छाविरहाविशिष्टसामानाधिकरण्यात् सिद्धयभावः इति पृथक् पृथक् कारणत्वं वक्तव्यम् । अतप्या यत्र पक्षता-

पक्षविशेषिकेति । तथा च विविध प्रकारतद्विशेषं निवेष्टव्यं प्रति-
 ष्ठयप्रतिबन्धकभावः कल्पनीय इति भावः । तत्र तादृशानिमित्तसमाचरण्य प्रामाण्य-
 कत्वे तु उभयविषयानुसारात्पक्षसाम्यपूर्वादिनिश्चयपक्षसाम्यत्वेनानिश्चयसम्भवे-
 नुपपत्तये उभयविषयसिद्धयोरनगमनकल्पेन प्रतिबन्धकत्वाः प्रतिबन्धकत्वाच्चैव तु पक्ष-
 विशेद्यसमसाम्यप्रकारानिमित्तत्वादिकमेव, न त्वन्यथातम्; पक्षविशेषेद्यसाम्यप्रकार-
 कानिनिमित्तत्वानाम्, साध्यविशेषेद्यसमप्रकारकानिमित्तत्वमप्यतिप्रसङ्गाकारिकयोर्विचित्रयोः
 पक्षपक्षानुसारेणैव ।

इत्थं चेति । गादाधर्य-तादृशानिमित्तसमाचरति । सामानाधिकरण्याभावेन
 साध्यव्याप्याद्युचितमित्यापत्तिरित्यर्थः । अन्यमित्यत्रितिल-सप्तमीद्विवचनान्तम् । अत्र-
 मिति प्रति इत्यर्थः । सिद्धयोरिति षष्ठीद्विवचनान्तम् । तथेति । साध्यता-
 वच्छेदकमप्यभिधीयते तादृशप्रत्यक्षेदेत्यर्थः । तादृशप्रत्यक्षेदेत्यर्थः । तादृशप्रत्यक्षे-
 दिव्यताकेच्छात्वेन, पक्षतावच्छेदकमप्यप्रत्यक्षेदेत्यर्थः । तादृशप्रत्यक्षेदेत्यर्थः ।
 वच्छेदकताकामपक्षेदेत्यर्थः । तादृशानुमित्तानुसारेणैव प्रत्यक्षेदेत्यर्थः । तत्रात्मकेति ।
 अविमित्यात्मकेत्यर्थः । साध्यनिष्ठप्रकारानि निरूपयन्निष्ठप्रकारतया साध्यव्याप्याद्युचितमित्ति
 प्रति साध्यनिष्ठप्रकारानि निरूपयन्निष्ठप्रकारतया साध्यव्याप्याद्युचितमित्ति । प्रति पक्षनिष्ठप्रकारतया निरूपय-
 न्निष्ठप्रकारानि निरूपयन्निष्ठप्रकारतया साध्यव्याप्याद्युचितमित्ति । प्रति पक्षनिष्ठप्रकारतया निरूपय-
 न्निष्ठप्रकारतया साध्यव्याप्याद्युचितमित्ति । प्रति पक्षनिष्ठप्रकारतया निरूपयन्निष्ठप्रकारतया साध्यव्याप्याद्युचितमित्ति ।
 तत्र तादृशानिमित्तसमाचरति । साध्यविशेषेद्यसमप्रकारकानिमित्तत्वमप्यतिप्रसङ्गाकारिकयोर्विचित्रयोः
 पक्षपक्षानुसारेणैव ।

पुष्पकपुष्पावतलकवत्तरोषादिति । अन्धाय सिद्धिकाले साध्यप्रकारकाय
विशेषकानुसिद्धिवाप्यताम् इतीच्छासत्वे साध्यविशेषकप्रकारकानुसिद्धिः, साध्य-
विशेषकप्रकारकानुसिद्धिवाप्यताम् इति इच्छासत्वे साध्यप्रकारकायविशेषकानु-

॥३॥

ਪ੍ਰਤਿਪਤੀ

11144

मानस्युत्तिष्ठति प्रति तादृशनिश्चयस्य प्रतिवर्धकत्वमिष्टम् । अत्रुत्तिष्ठतिविषयस्य
 त्वविषयकस्याकृतनिश्चयस्य पूर्वतो वृद्धिमानिष्ठयुत्तिष्ठतिविषयकत्वाभावात् अस्ति-
 वत्त्वकत्वं न स्यादित्यालोच्य अत्यूनाकारकसिद्धिरिति व्याख्यानं कृतमिति भावः ।
 एवं व्याख्याने उपरम्भजनया दीप्तिप्रदं प्रदर्शयति-अधिकविषयकसिद्धिरिति ।
 अवच्छेदकत्वच्छेदेन सिद्धेः पक्षतत्त्वच्छेदकत्वापकर्षत्वेपाधिकविषयजनया तस्याः
 सामानाधिकरण्यात्तुत्तिष्ठतिविरहितं वदती दीप्तिविकाराणामधिकविषयकसिद्धेः प्रति-
 वत्त्वकत्वमिष्टमिति भावः । प्रतिवत्त्वकतालेखनस्येति । "तत्सामानाधिकरण्यात्तु-
 त्तिष्ठति प्रति तु सिद्धमात्रस्यैव विरोधित्वम्" इति दीप्तिप्रदोऽत्र विवक्षितः ।
 अधिकविषयकसिद्धेरविरोधिज्ञे मिश्राणां मन्थमपि प्रमाणमस्ति- अत एवेति ।
 पदानां जातो शक्तिरिति मीमांसकमते व्यक्तेरनुमानेनार्थापत्त्या वा शूनं इति
 धक्त्वमप्यम् । तत्र गोत्वं गोवृत्ति गोत्ववादिष्यनुमानाकारः । गोत्वस्य च
 गोवृत्तत्वेत्तत्त्वविरोधादिति विवक्षितम् । गोत्वं गोवृत्तिः वक्ष्याम्यागोत्वत्ववदिति प्रा-
 मर्शे पक्षे गोवृत्तिवत्त्वस्य भानात् साध्यनिश्चयो जात इति कथं गोत्वं गोवृत्ति
 इत्युत्तिष्ठतिमर्थमिति मदीति, सिद्धेरुत्तिष्ठतिप्रतिवत्त्वकत्वादितादृश्य अर्थापत्त्या वा तस्मि-
 द्दिरिति मणोवृत्तम् । यदि अधिकविषयकसिद्धेर्न तुत्तिष्ठतिप्रतिवत्त्वकत्वम्, तदा
 गोवृत्तत्वेत्तत्त्वत्वेपाधिकविषयकसिद्धेरप्रातिवत्त्वकत्वमप्य अत्रुत्तिष्ठति
 वेति पक्षात्तरावतरणं न घटेत् । तथा च अधिकविषयकसिद्धेरप्रातिवत्तिप्रतिवत्त्व-
 कत्वं मिश्रसंप्रतमिति भावः । सिद्धसाधनानवकाश इति । न्यूनविषयकत्वा-
 दिति भावः । न तु विशिष्टवेति । अत्यूनविषयकत्वादिति भावः । परामर्श-
 इत्येति । पक्षे साध्यव्याप्यमित्याकारकस्य, साध्यव्याप्यत्वं पक्षे इत्याकारकस्य
 च परामर्शस्येत्यर्थः । अनुगतत्वेति । व्याप्यपक्षवैरोधित्वावगाहिज्ञानत्वेनेत्यर्थः ।
 अपरसिद्धसाध्यकस्य इति । पुष्टिर्वा इतरमिवा इत्यादावित्यर्थः । तत्र पुष्टिर्वाता-

गादाधरी

ननु साध्यविशेषात्मकानुमितिरस्तत्रैव सर्वज्ञानं भवति चेत्, एवंतो वदितुं शक्यता-
 कातिक्रिया एवानुमितिरनभवति चेत् साध्यविशेषात्मकपरामर्शविधि एव विशेषात्मकानुमित्युपायस्य
 परामर्शविशेषानुगतकथेन हेतुतादात्म्यादित्येव समस्तत्वत्वात्; किन्तु प्रसिद्धसाध्यकस्यैव विशेष-
 शानादिविदितरेण साध्यविशेषात्मकानुमितेरन्यत्पत्त्या साध्यविशेषात्मकानुमितिरुच्यते, एवं
 च पक्षविशेषात्मकसिद्धिदशायामपि तादृशानुमितेरप्रामाणिकतया तदनन्यत्पत्त्यस्य क्षतिविरु-
 द्धति तां प्रति पक्षसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिहेतुतात्वेनानुमयसिद्धिगाधारत्वात्तपि प्रतिबन्ध-

भावगोचिनी

भेदेपत्त्यस्य साध्यस्य पक्षादन्त्यत्र अप्रसिद्धत्वादित्यर्थः । विशेषणानामविवर्तनेषु
 विशेषण-साध्यम् । अनुमितेः साध्यत्वेप्यविशेषणविशिष्टः शेषविषयकतया विशेष-
 बुद्धिवाच्ये विशिष्टबुद्धौ विशेषणानामस्य कारणतया साध्याप्राप्तिरिति स्थले साध्यस्य-
 विशेषणानामात्रेण साध्यवान् पक्ष इत्याकाकावृत्तिरित्येवमवदितुं भावः ।
 विशेषणानादीत्यादिपदेन विशेषणानावच्छेदकप्रकारकज्ञानपरिग्रहः । साध्यविशेषात्मकान-
 नुमितिरिति । पृथिव्यामितरमेव इत्याकाकावृत्तिरित्यर्थः । तादृशानुमितिरिति ।
 साध्यविशेषात्मकानुमितेरित्यर्थः । तदनन्यत्पत्त्या इति । साध्यविशेषात्मकानुमित्यनर्था-
 कार इत्यर्थः । तां प्रतीति । साध्यविशेषात्मकानुमितिं प्रतित्यर्थः ।

उच्छेदकत्वमिति । वदितुः इत्याकाकावृत्तिविशेषणानामप्राप्ततया साध्यविषयक-
 निश्चयदशायामित्यर्थः । तादृशानुमितिप्रतिबन्धकतयाप्राप्तिरिति । साध्यविशेषात्मकानु-
 मितिरिति तत्र-धकतयाप्राप्तिरित्यर्थः । पक्षादीत्यादिपदेन पक्षसाध्यसंबन्धो गृह्यते ।
 साध्यतावच्छेदकप्रकारकानुमितेरन्यदोपयोजनमाह-नेनतरत्वमिति । साध्यप्रसिद्धिरित्यस्य
 साध्यविषयकज्ञानमिति यथाश्रितार्थवृत्तीकारे 'भेदः' इत्याका-कानुमित्यपर्यापि भेदेनैव
 रूपेण इतरमेवैवसाध्यविषयकतया तस्य पृथिव्यामितरमेव इत्याकाकावृत्तिविशेष-

[illegible]

முதுகுத்துவ

पुष्पविद्याविपश्चरामशाङ्खदत्तादिना साधकात्मनस्तत्पुष्पविद्याभिमतस्तत्पुष्पविद्याकारकान्-
 मिनेनानुपपत्तिः । न च पुष्पवितीतरिमिश्रयेतत्तद्वशाद्गुणमिनेत्संभवः, विशेषणाना-
 वच्छेदकीभूतेतरम्वेदवादिप्रकारकज्ञानविरुद्धात् । अतरेभवेदवादिप्रकारकज्ञानस्य यदी-
 तरेभवेदवाद्यावच्छिन्नमस्यपुष्पविद्याज्ञानत्वं प्रतिबध्यमानवच्छेदकम्, तदा तथाविधज्ञान-
 दशायाभिमतरेभवेदवाद्यावच्छिन्नपक्षकप्रमेयेत्वेवाद्यागुणमिनेत्यनुपपत्तिः, तद्वर्गविच्छिन्नविषये-
 कस्त्वेत्यादिकस्य निवेशोपांतरमेवः प्रमेयः पुष्पवितीतरिमिश्रयेद्विषयसम्बन्धानुमिते-

ᐱᐱᐱᐱᐱ

गोत्राभावात् गोत्राभावाच्चानिपत्यनित्येव नृपपतिः ।

अथ केचित्, - पृथिवीरसिध्वेयसिध्वेयविशेषणकान्तिमत्तौ तथाविधप्रत्यक्षादि-
साधारणी विशेषतावच्छेदकतासिध्वेयप्रकारत्वेव विद्यते, साध्यविशेषणकान्तिमत्तौ च
नतोऽयम्, तथा च प्रकारतिसिध्वेयत्वेव साध्यप्रतिषिद्धप्रतिबन्धयतावच्छेदकेति नानु-
पपत्तिरित्याहुः । तत्र, प्रकारताविशेषस्य विषयतात्त्वोपगमे जलसेदे हेतोरेव

भाषाविनिर्णय

अथ केचित् । पृथिवी इतरसिध्वेयकारकसिध्वेयवपुष्पकान्तिमत्तौ इतरसेद-
निष्ठा या विषयता सा पृथ्वीवच्छेदकतासिध्वेय प्रकारता । पृथिवीवच्छि-
पृथ्वीवच्छेदकतात्वायाः विषयतावच्छेदकत्वावच्छेदकत्वावच्छेदकत्वावच्छेद-
कत्वासिध्वेयविशेषणम् । 'पृथिव्यासितरसेदः' इत्याकारकसिध्वेयविशेषणकान्तिमत्तौ
इतरसेदनिष्ठा या विषयता सा प्रकारता न, किं तु ततो मित्रा । तथा
च प्रकारतासिध्वेयत्वात्साध्यप्रतिषिद्धप्रतिबन्धयतावच्छेदकेति साध्यप्रतिषिद्ध-
भावात् गोत्राभावाच्चानिपत्यनित्येव नृपपतिः प्रविबन्धका । गोत्रा-
भावात् न तस्याः गोत्राभावाच्चप्रकारकान्तिमत्तौ विषयतावच्छेदकत्वम् ।
एवं इतरसेदः प्रमेयः, पृथिवीवच्छिपृथ्वीवच्छेदकत्वावच्छेदकत्वावच्छेदकत्वम् ।
इतरसेदनिष्ठायाः प्रकारतात्त्वोपगमे न तस्याः इतरसेदत्वप्रकारकान्तिमत्तौ विषय-
प्रतिषिद्धप्रतिबन्धयतावच्छेदकत्वमिति भावः ।

इतरसेदवती पृथिवीत्यादौ इतरसेदमनुसिन्वासीत्यन्यवसपयवराण्य विशेयता-
वच्छेदकतासिध्वेयप्रकारकताविशेषणमिति केचनसेदः ।

केचित्पुनरित्यप्युच्यते । यदि प्रकारताविशेष एव विषयता,

वस्तुनस्तु तद्वर्णविच्छिन्नप्रकारकत्वे सति तद्वर्णविच्छिन्नविधेयकत्वान्तरात्-
मिति तत्रैव तद्वर्णप्रकारकत्वान्नान्वितव्यत्वात्तच्छेदकम्; साध्यप्रसिद्धिरूपे च साध्य-
प्रकारिकत्वात् नान्वितत्वान्नान्विते, न तु तदप्रकारिकेति न तत्र व्यभिचारः ।

मित्र इत्याकारैषावृत्तिनिवर्त्यते न तु तेषामेव जलभेद इत्याकारेति न काण्व-
 ११ विविदि भावः ।

[illegible]

अत एव प्रसिद्धसाध्यकस्थले पक्षविशेषिषकं वा गुणिमिति रू-
भूयत इति ।

पादावयवौ

प्रकारतानवचछेदकरवर्तिविशेषविषयतानवचछेदकसामान्यप्रत्ययविषयनिष्ठप्रत्ययसंख्या
अनुमितं प्रति विषयतानवचछेदकतासंबन्धेन ज्ञानस्य संबंधाधारत्वेन प्रतिबन्धकतया
आपातत उत्पत्तिसमर्थोऽपि साध्यपटितत्वापत्तिरेकव्याप्तिविषयकप्रत्ययसामर्थ्यवित्तु
एव साध्यविशेषकानुमित्युत्पादप्रयोजकतायाः कर्तव्यत्वात्, सावसाध्यकस्थले साध्य-
विशेषकानुमितेऽप्रसिद्धया साध्यविशेषकानुमितेः साध्यविशेषकत्वे तादृशप्रतिबन्ध-
कतयाः अग्रयोक्तत्वात्पुण्यसंसाधनमिति तादवस्थया ।

भावविविधौ

वान् पूर्वत इत्याकारकः परामर्शः तत्र पूर्वस्य पूर्ववृत्तिवशात्त्वत्वात् पूर्वते वृत्ति-
त्वेन पूर्वतीपवृत्तिमिमानः पूर्वते वृत्तिरित्येव विशेष्यतयैव भासते, न तु पूर्वते
वृत्तिमानित्येव विशेष्यतया । विशिष्टवृद्धौ विशेषणतया । विशेषणतया पूर्व-
तीपवृत्त्येव विशेषणतानविरुद्धात् । तथा च भावसाध्यकस्थलेऽपि साध्यविशेष्य-
कावृत्तिमतेः प्रसिद्धया तत्र साध्यप्रसिद्धः प्रतिबन्धकतायाः कर्मण्युक्ते शक्यतया अत
पूर्ववृत्त्युत्पत्तिसंगतिः प्रसिद्धसाध्यकस्थले इत्यस्य भावाभावेऽपि साधारणतया व्यावृत्त-
मुचितमिति भावः । तत्पुच्छमिति । फलवत्कल्पत्वादिति । तथा चान्योन्या-
अथ इति भावः । सामान्यतया आनर्हीकारोऽप्याह-विशिष्टविशेष्यकवृत्तिरिति ।
पूर्वते वृत्तिमानिति वृद्धिः वृत्तितावेति विशेष्यपूर्वतीपवृत्तिविशेषणकवृद्धिः । तां प्रति
विशेषणज्ञानं न कारणम् । किन्तु विशेषणतावचछेदकप्रकारकज्ञानमेव कारणम् ।

तत्र बहिर्वेन महानदीयवह्निविषयके परामर्शे सत्यप्राप्तयेव । परामर्शे बहिर्वेन प्रकारतया मानत् । तथा च तादृशपरामर्शे पर्वते बहिर्मानिते बहिर्वेन पर्वतीयवह्निविषयकावृत्तिवर्तमानत्वात् साध्यविशेषाध्यकावृत्तिवर्तमानत्वात् साध्यसिद्धिप्रतिबन्धकताया भावसाध्यकस्थले कल्पयितुमशक्यतया उपर्यभासगतैः अप्रबन्धसाध्यप्रसिद्धिस्थले इति व्याख्यानमेवाविवर्तिता भावः ।

यत् एव महानदीयवर्षिणीविषयकः परामर्शः तत्र पक्षप्रस्तावनाबलात्पूर्वतः
पूर्वतीयवर्षिणीमिसमाविशो विषयान्नविशद्वेष्ट विषयान्नपुंष सासत इति भावसाध्यक-
स्यलेपि साध्यविशोषकानामितिसम्भव इति; तत्तच्छेदः, सामान्यलक्षणायाः प्रत्या-
सत्तिरसमे महानदीयवर्षिणीविषयकपरामर्श पूर्वतीयवर्षिणीमिसमाविजकस्य पूर्वसम्बन्धि,
न च स्मरणात्मकपरामर्श कदाचिद्वर्षोपकविशद्वेष्टात्तदभावनसम्भवः, उद्बोधकस्य फल-
बलकल्पत्वात् । विशिष्टविशोषणवद्वा विशोषणज्ञानहेतुत्वात् । निर्दुषितकत्वात् विशो-
षणानावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्य भावतत्त्वात्पदवर्तनीयवर्षिणीविषयकपरामर्शविधिं बहिर्वेष्ट

முதுமுது

ਪ੍ਰਬੰਧ

तस्यास्संगार्था विग्रहोऽनन्तरि प्राप्तवान्वागहितया नूनविषयकमेव । एवं च केवलं 'विग्रहे विज्ञेय', 'मिति' आपदानातिमतेत्येवमसं तादृशोऽसिद्धिदशायां तस्या चारेणान्न तादृशोऽसिद्धिर्विषयकस्य नाविषयसमावश्यकमेवेति किमपर्याद्धं साध्यविज्ञेयकान्तमिदं तादृशोऽसिद्धिदशयान्नयनादितादृशविज्ञेयवाकान्तिमतेत्यप्युपपन्नं ? प्रति-
मितिस्वरूपादेण विग्रहोऽवशिष्टावधानमयनादितादृशविज्ञेयवाकान्तिमतेत्यप्युपपन्नं ? प्रति-
मितिस्वरूपादेण विग्रहोऽवशिष्टावधानमयनादितादृशविज्ञेयवाकान्तिमतेत्यप्युपपन्नं ? प्रति-
मितिस्वरूपादेण विग्रहोऽवशिष्टावधानमयनादितादृशविज्ञेयवाकान्तिमतेत्यप्युपपन्नं ? प्रति-

पुस्तकालय

[illegible]

कवलमिति । द्रुतसंगतिवन्निगमकारत्वात् । सा तथेति । सिद्धि-
विशेषात् । तस्याः = विज्ञेयं विज्ञेयमिति शेषा जायमानायाः सिद्धिः ।
तद्वशाद्विद्वत्शायाम् = विज्ञेयं विज्ञेयमिति न्यायेन सिद्धिदशायाम् । तस्याः
विज्ञेयं विज्ञेयमिति न्यायेन सिद्धिः । विज्ञात्वं विज्ञात्वाद्वाच्येन स्वमते
पुनरीष्यति वक्ष्यताम् । कथं न विषयं नास्तीत्याशये ।

ॐ श्रीगणेशाय नमः ।
 तदपि पुच्छसित्यादिब्रह्मण्यन्यथा
 नानुमितिरवश्यमस्तीत्युच्यते ।
 तदपि पुच्छसित्यादिब्रह्मण्यन्यथा
 नानुमितिरवश्यमस्तीत्युच्यते ।

तथा तद्वशात्सिद्धः प्रतिबन्धकतया आवश्यकत्वेन साध्यविशेषाद्यकानुमितिलिखितव्योक्तैः
 विषयप्रतिबन्धककालाकल्पनस्य दूषितत्वादिति ।

यदि च विशेषप्रतिपादिकावलम्बनवशाद्विशिष्टानवगाहिद्विन्यपि विशेषविशेष-
 णकालेन विशेषविशेषणशानमनमर्थक्षितम्; तदा पुन्ययुक्त्या विशेषविशेषाद्यकालोऽपि
 विशेषविशेषणशानहेतुतया साध्यतत्त्वच्छेदकविशेषविशेषाद्यकालनिमित्तरपि अप्रसिद्धसाध्य-
 कत्वे न संभवति । न च विशेषाद्यशानस्य विशेषवृद्धिबहिर्गुतया तद्विशेषस्यापि

भावव्यतिथी

णामपि न्यायनानुमितिलिखित इति सर्वसंमतत्वात् । तथा च तथाविधानुमिति
 प्रति विशेषविशेषणमित्यप्येन जायमानायाः सिद्धिः प्रतिबन्धकत्वमप्यवश्यकमेव
 साध्यविशेषाद्यकानुमितेः स्वीकारे तां प्रति साध्यप्रसिद्धिः प्रतिबन्धकत्वमपि कल्प-
 नीयमिति गौरवम् इति ।

यदि चेत्तदिति । इतरमेतद्वैविध्यविशेषणकं शानं विशेषवैविध्यविशेषणकं शानमप्यर्थक्षितम् । विशेषणमित्यपि विशेषविशेषणमित्यप्येन जायमानायाः सिद्धिः प्रतिबन्धकत्वमप्यवश्यकमेव
 साध्यविशेषाद्यकानुमितेः स्वीकारे तां प्रति साध्यप्रसिद्धिः प्रतिबन्धकत्वमपि कल्प-
 नीयमिति गौरवम् इति ।

न तद्विशेषहेतुर्नेति वाच्यम्; सामान्यप्रत्ययसंज्ञानामेव व्यभिचारेण सामान्यहेतु-
त्वात्सम्बन्धेऽपि तुल्यत्वात्सामान्यविशेषणत्वात्तद्विशेषाद्विशेषात्तत्त्वप्रत्ययकविशिष्ट-
वारणाय विशेषहेतुर्नोपाया आशङ्क्यकस्मात् । अन्यथा विशेषणानामपि विशिष्टहेतुर्वि-
हेतुत्वात्ता उच्येतात् । अत एव विशिष्टवाक्यप्रत्ययविशेषकज्ञातव्येन अवान्तरोक्त्याप-
न्नानामपेक्षा । न च साध्यविशेषकानुमितौ तुल्यत्वापेक्षेन पक्षविषयगतत्वच्छेदकयोस्ता-

न च विशेषप्रधानस्येति विशिष्टवृद्धौ विशेषणज्ञानमेव हेतुः न तु विशेष-

ज्ञानम् । तथा च विशिष्टविशेषकज्ञानरूपे विशिष्टवृद्धिविशेषे विशिष्टविशेषकज्ञान-
रूपस्य विशेषणज्ञानविशेषस्य न कारणत्वम् । अतः विशेषतावच्छेदकप्रकारकज्ञान

विनापि साध्यविशेषकानुमितौपक्षविगुप्तहेतुर्नोति शङ्कित्वाशयः । सामान्यप्रत्ययसंज्ञाति ।
यत्र सामान्यलक्षणाप्रत्ययसंज्ञा विशिष्टवृद्धिर्जायते यथा ईदृशप्रत्ययसंज्ञावदविशेषक-

ज्ञानस्य विशिष्टवृद्धावहेतुत्वेऽपि यत्र तुल्यरूपतया = परस्परधर्माभावावच्छेदकत्वविशेष-
णत्वसंज्ञिततया विशेषणप्रत्ययवागाहिनी विशिष्टवृद्धिर्जायते नीलसुन्दर इत्यादौ तत्र

विशिष्टवृद्धेः एकवैशिष्ट्ये अपरविशेषणकारकत्वात्तथापि विशिष्टवृद्धौ विशेषणज्ञानस्य
हेतुत्वमाशङ्क्यकानुमितौ विशिष्टविशेषकज्ञाने विशिष्टविशेषकज्ञानस्य हेतुत्वमाशङ्क्यकानुमितौ

विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानसमन्तरा साध्यविशेषकानुमितौपक्षविगुप्तहेतुर्नोति सामान्यप्रत्यय-
भावाशयः । अन्यथेति । सामान्यहेतुर्नोतिविशेष्यतावच्छेदकप्रकारकानुमितौपक्षेन

विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकानुमितौपक्षेन हेतुत्वतादिति भावः ।

الماء

व्याप्त प्रकारात्, तत्रैकवर्तिशब्दां अथरूपेति न विधीयतेऽत्रानुपेक्षेति वाच्यम् ;
 निर्दिशतेऽत्रानुपेक्षेकवर्तिनोऽप्यविवक्षितत्वेन प्रत्यक्षस्य च निर्दिष्टतानुपेक्षेदेकस्याप्य-
 भावात्, आद्यवर्तिकाभावात्प्रत्यक्षे प्रतिपाद्यत्वविरुद्धकारणयोरुपावित्तत्वेऽप्यनया भावोपपत्तिः ।
 तथा च साध्यविशेष्यकारिणित्वव्यतिरेकेति चेदिति ।

तथा च साध्यादिष्वकनिमित्तपूर्विकहेति वदन्ति ।

ਪ੍ਰਤਿਪਤਿ

[illegible]

। : नदी नदी नदी

म व साधुविद्याव्याससि ।
प्रविण्णानिपतपद इति साधुविद्याव्यासकविनिर्दिष्टे

पुष्पधाः इतरमेदन्तस्य च इतरमेदं प्रकारतया भावे तया विज्ञेयतावच्छेदकस्यान्यस्य
पुष्पधाः इतरमेदन्तस्य च इतरमेदं भावे तया विज्ञेयतावच्छेदकता । निर्वाचयेयतावच्छेदकता ।
भावात् विज्ञेयतावच्छेदकतावच्छेदकता । तया च तस्या अतिमते । विज्ञेयतावच्छेदकता-
विज्ञेयतावच्छेदकता भावे । न तु इतरमेदन्त-
पुष्पधाः इतरमेदन्तस्य च इतरमेदं विज्ञेयतावच्छेदकता भावे । न तु इतरमेदन्त-
पुष्पधाः इतरमेदन्तस्य च इतरमेदं विज्ञेयतावच्छेदकता भावे । न तु इतरमेदन्त-

पूजापात्र इत्येवमस्ति। वदन्तीत्यनेन सूचितः इति ऊह्यम् ।

[illegible]

धर्मस्य भागानां सविनिर्वातविशेष्यतावच्छेदकेका इति वाच्यम् । तथा विधावुक्ति-
शानुभवविषयस्योपायः । नन्वेवं प्राथमिकामावप्रपञ्चं न स्यात्, अपावस्य
विशेष्यत्वं विशेष्यतावच्छेदकप्रकारकानिर्णयसिद्ध्या विशेष्यत्वं च विशेष्यतावच्छेदक-
प्रकारकानिर्णयसिद्ध्या प्रहेत्यापेक्षणादित्यत आह-प्रत्यक्षस्य चेति । एवं वाप्राप्ति-
साध्यकस्येत्यपि साध्यविशेष्यविवर्तिकावुक्तिरिति साध्यविशेष्यकावुक्तिरित्युक्तिरिति
परवृत्तिकारणतत्त्वमुपलब्धेति-तथा चेति ।

पुष्पपत्रिका

स्कारेण वा मायावान्मित्युपगमादिति कुतः परमविवेकः ।
ननु सत्त्वाद्यिषा विरुद्धे विविधास्ति सत्त्वमात्रस्य प्रधानत्वेऽपि "सत्त्वे ह्यस्यरा-
मार्गपूर्वमित्यादिसंश्लेषेन सत्त्वाद्यिषा प्रथमतः पक्षोक्तस्य व्यभिचारस्य सिद्धिकालोत्पत्तिः-

अथ जलवद्व्यापकोर्मोमात्रशक्तिर्गोप्यविश्वोत्पन्नो पृथिवीरूपविदपरमाणी-
 र्वद्व्याविद्व्यविशेषाणामात्रं विना स्वकथनतत्त्वप्रकारिकायाः पृथ्यां अलभ्य इत्या-
 धाकारिकाया अर्गमन्तरेव कथयन्तिरिति चेत्, कथंविन्नं जलोपलब्धादिमात्र-
 स्कारेणैवाभावात्पितृपुत्राभ्यादिनि कृतं पल्लवितम् ।

५३६१२५५

1224

गाथापटी

निमित्तयेन नावबन्धुम्, सिवाधविधानाय विनाष्टप्रतिबन्धकत्वात् नृनिमित्तव्यवहितम्।
 प्रायशः अक्षतत्वादिभ्यश्च यथापतिसमाधावमाह-अथवेति । "आतिरक्तमरादौ"
 त्याज्या अतिरक्तमरादित्येव यत्र पक्षधर्मतावान् तत्स्थलीयतावाञ्छाना-
 पत्यहः । पूर्वेति । आतिरक्तमरादिद्वयकालातीत्यर्थः । परामशंसामप्यस्य
 सिद्धौ विषयाभावादेव विनाष्टमावातिवहितं नानृनिमित्तवृत्तयेति, अतः "परामशं-
 कात् च सिद्धयत्" इति । अतिरक्तमरादौ । परामशंसद्वितीयकाले तदव्यव-

भावबोधिना

ततोऽनुमितिः तत्र अनुमितिः पूर्वेषां अनुमित्तविरहेण सिद्धयेन सत्त्वात्, अनु-
 मित्तविरहेण विनाष्टप्रतिबन्धकत्वात् नास्ति, अतः पक्षतां विना अनुमित्तव्यवस्था
 व्यतिरेकव्यभिचारः प्रसज्यते । यथा वा साध्यसन्देहेत्यस्य सिवाधविधाना वा पक्ष-
 तात् यथाहो साध्यसन्देहः सिवाधविधाना वा ततः सिद्धयेनम्, ततः व्यभिक्तमरा-
 ततः परामशंः ततोऽनुमितिः तत्र सिद्धयेन साध्यसन्देहेत्यस्य सिवाधविधानास्य नाशात्
 अनुमित्तव्यवहितपूर्वेषां साध्यसन्देहेत्यस्य सिवाधविधानायाश्च अभावात्, व्यतिरेक-
 व्यभिचारः इति दूषणमुक्तम्, पूर्वेषां सिवाधविधानविरहेण सिद्धयभावमात्रेण
 पक्षतात्वेनैव समानमिति आक्षेपः ।

तत्र यद्यप्यनुपपत्त्याः एवं समाधानं षडन्ति-यत् उक्तस्थले परामशंसपूर्व-
 क्षणे परामशंसानन्तरक्षणे वा अनुमित्तमन्तरं उपपद्यते तदनन्तरमेव अनुमितिः इति
 स्वीकृत्यते । तथा च तत्रापि अनुमित्तमविरहेण विनाष्टप्रतिबन्धकत्वात् विनाष्टमात्रव्यवस्था
 पक्षतां वतीति, अतो न व्यतिरेकव्यभिचार इति । गाथापटी सन्देहवर्तिनि ।
 , सन्देहेन परामशंसपूर्व सिवाधविधाना अपि अभावात्, इति मणिमन्थः सिवा-

साधनताविषयक-तादृशसमागता अविमर्शः' इति दीवितिसंज्ञा दर्शित इत्यर्थः ।
 इति इत्यत आह-तदुत्पत्तिप्रकारश्चेति । अथस्तादृशत इति । 'अविमर्श-
 अविमर्श' इति अविमर्शविशेषप्रकारकसंज्ञात्वं कारणात् तत्र तद्वि-
 नय परामर्शपूर्वकत्वात् वा तदुत्पत्तिः वा अविमर्शः कथमुत्पत्तिः ।

ज्ञानम् ।

नास्तीति भावः । तत्स्थलीयतादृशज्ञानपरिग्रह इति । तादृशज्ञान-पक्षमाधर्मता-
 भवति, तत्र पक्षधर्मताज्ञानेन अविमर्शः नाशब्दे अविमर्शप्रत्यक्षेण पक्षता
 विधीति । यत्र अविमर्शपक्षधर्मताज्ञानव्यतिरिक्तसिद्ध्यात्मकपरामर्शविमर्शः क्रमेण
 सिद्ध्याप्यविषयविशिष्टसिद्धिरूपस्य प्रतिबन्धकत्वस्यर्थः । अविमर्शप्रत्यक्षेण
 धारणादवस्थमुपपादयति - विषयविषयता इति । विषयप्रतिबन्धकत्वस्य
 समा-लिङ्गद्वयेन-सिद्ध्यात्मकपरामर्शविमर्शः क्रमेण भवति तत्रेत्यर्थः । अवि-
 मर्शविषयस्यैवः । सिद्धिकालानुमितस्थल इति । यत्र अविमर्श-अवि-
 मर्शविषयस्यैवः । अत्र अविमर्शः । अविमर्शः । अविमर्शः । अविमर्शः ।

भावविधानी

कवलितत्वादिनि र्थयम् ।
 मानमिति भावः । एतन्मत एव दीवितिकृतो विमर्शः, विषयविमर्शस्य गौरव-
 कारणं विना अनुमितमुपपादयति सिद्धित्वलीयविशिष्टाभावात्तद्विकल्पविमर्शस्यैव
 सिद्ध्यात्मकत्वस्यैवः । कारणपूर्वकत्वस्य । तथा च तादृशविशिष्टाभावात्तद्विकल्प-
 नय सर्वत्र पुनरनुमितस्यैव भावाभावे इत्यत आह-तद्वैवेति । अत्र
 पक्षतापक्षः "विषयविषयविशिष्टेय" इति भावः ।

विमर्शप्रत्यक्षेण वेत्यादिः । तदुत्पत्तिप्रकारादवस्थतादृशतः । एवं च विषयविषय-

गाराधरी

पक्षता

मित्रमन्त्रमाह-अन्येति । द्विजक्षणात्तरिताया मपीति । द्विजक्षणाद्वि-
 त्तायां क्षणवत्प्रवर्तितायां वेत्तव्यः । अत्रिमिसोपायम्-अनुमितोत्पत्तिः । तत्रैक-
 मणान्तरितमणायामनुमितसमायाः यत्रानुमिततत्त्वत्रायानुपपत्तिस्तरवेन तदनुमितमयाने मूलतः ।
 एवं प्रथमकथं विषयविषयोरपि विषयमपारम्भ्य क्षणवद्विष्टयाः समकालादप्येव विषययोः ।
 तथा विषयान्तरितानामनुमितसमायाः अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः । अनु-
 मितित्वात्-अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः । अनुमितसमायाः । अनु-

महाभारत

तथा च परामर्शपूर्वकम् अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः । अनुमितसमायाः
 परामर्शपूर्वकम् अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः । अनुमितसमायाः
 परामर्शपूर्वकम् अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः अनुमितसमायाः । अनुमितसमायाः

समष्टिभवनस्यैव आश्रयणीयमिति भावः ।

ननु विशिष्टसिद्धयभावरूपं प्रकृतत्वे प्रकृतस्य व्यतिरेक्यमभिप्रायः अनु-
 मितान्तरितोपपत्त्या अनुमितसमायाः स्वीकृत्य वारुण क्रियते चेत् विषयविषयाः
 प्रकृतत्वेऽपि प्रकृतस्य व्यतिरेक्यमभिप्रायः विषयविषयान्तरितोपपत्त्या वारुणत्वेऽप्यत्र
 विषयविषयप्रकृतपक्षः कुतः परित्याज्यः इत्यत्राह-एवञ्चेति । उक्तरीत्या
 प्रकृतस्य व्यतिरेक्यमभिप्रायः वारुणस्य विषयविषयविदेहस्य वनगन्धिनेन
 भवविमानात् । इति मणिप्रत्येकं प्रकृतितः व्यतिरेक्यमभिप्रायः विषयविषयप्रकृतपक्षे
 द्वेष्ट इति स प्रकृतपक्षः इति भावः ।

ननु उक्तपक्षे उपाध्यायानां मिथ्यायां सार्वभौम्यानां च समाधानानि दीविता
 दिवानी । तत्र अन्तर्भावितकारणसंभवं समाधानं किमिच्छयाह-एतन्मूल एवेति ।

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

முதுமுது

अथ तु द्विदशगान्तरितरायामप्यनुमिसत्तायासमनुमितिदश-
नात् अनुमिसत्तायाप्यना वाच्या । सा च स्वोपपन्नानन्तरं स्व-
विषयमिच्छयनुत्पादः । अनुमिसत्तात्तरं अन्तरानुमिसत्तायनुत्पादं विव-

புதுச்சேரி:

1115b

୧୬୬.

दीक्षितः

सांविबलम्बोन्निद्यादिना निष्ठांति साध्यं लिङ्गपरामर्शविना-
 स्तिप्रसङ्गात् । किन्त्वुन्मत्स्यनन्तरं लिङ्गदर्शनादिकेभ्यो यावता
 कालोत्सर्गात् परामर्शो जायते तावन्नेव कालः ।

गावाधरी

उत्सर्गति काले सामान्यधर्मवच्छिन्नप्रमाणमावाधमभवेति सिद्धिर्वावच्छिन्नप्रमाणमावाधस्य
 कदाप्युत्सर्गात् । सामान्यधर्मस्य प्रामाण्यप्रतिपादनात्वावच्छेदकत्वात्तदङ्गीकारे पुनः स्व-
 विषयसिद्धयसमानकालीनत्वमेव प्रामाण्यवविशेषणं देयम् । वक्ष्यन्मिति वदन्मिति स्व-
 बाधनमित्यादौ चानन्तरं वदन्मिति स्वविषयप्रतिपादनात् वक्ष्यन्मिति स्वविषयप्रतिपादनात्
 सिद्धीति प्रकृतसाध्यपक्षवैशिष्ट्यावागादिनञ्चयार्थकम् । अन्मिति सारं विवक्षादि-
 विमत्त्वान्मितिप्रसङ्गादित्यन्वयः । अन्तरान्मिदमप्यादेः स्वविषयसिद्धिर्वावच्छिन्न-

भावबोधिनी

स्यात् । तद्विरागाप सिद्धौ स्वविषयसि विरोधणम् । तस्मिन् दत्ते च स्वविष-
 यीभूताजुमितिस्वसंभवति स्वविषयभूताजुमितिप्रमाणमावाधस्य संभवात् योग्यताया निर्वह-
 इत्यादिपः ।

नन्वस्यन्त्यान्यान्प्रामाण्ययोरेव सामान्यधर्मवच्छिन्नप्रतिपादनात्कत्वं न द्वा-स-
 प्रामाण्यवयोरिति व्यवहारोऽप्यन्वे निरूपितत्वात् सिद्धिर्वावच्छिन्नप्रमाणमावा इति
 निवेद्यः न संभवति । तथा च स्वविषयभूतैकाजुमितिवाजुप्राप्त्यापि भाविन्यवस्य-
 न्प्रमाणमावमदाय योग्यताप्रसङ्गं गच्छत आह-सामान्यधर्मसंस्थिति । तथा च
 स्वविषयसिद्धयसमानकालीनः स्वविषयसिद्धिप्रमाणमावाः योग्यतायासि प्रवेद्यः ।
 स्वविषयभूतैकाजुमितिप्रतिपादनात् व विद्यमानः भाव्युन्मितिप्रमाणमावाः स्वविषयजु-

गाथावली

प्रामाण्येतिः अत्रिस्तोत्रेति श्रुत्यापारम्भ्य तत्त्वोपपन्नं प्रावन्तः क्षणाः यो वा तावद्वि-
कषणान्तवत्प्राप्त्यलकालतत्त्वसमुदाय एव वेत्तव्यः । एवं च क्षणवृत्तयं तद्विकषणा-
नवस्थापित्यलसमयादय योपदेति पदवर्तितम् । तदनुसन्धय स्वभावाभावात्तद्विकषा-
स्वभावाप्राप्तिकरणसमयवत्सप्तविकषणसमयवत्सप्तविकषणसमयवत्सप्तविकषण-
वत्कालत्वेन, न स्वतन्त्रत्वेन तत्त्वकालत्वेन गौरवान् । तत्त्वकालोत्पत्त्यकारणसमया-
तत्त्वकालव्यवहितमेवानामेव निवेदनीविधायत् । योपतया उत्पत्त्यकारणसमय-
वत्त्व-

भावोविधि

एकस्मिन् दिने, पूर्वते वह्निमनुजियाम्, इत्याकारकावृत्तिस्तत्तरे मध्ये अत्रि-
मिद्युपति विना दिनान्तरे इन्द्रियादिजन्यवह्निविषये सति, वह्न्याप्यवर्तमानं,
इत्याकारकाग्रामयोरिव, 'पूर्वते वह्निमान्' इत्यवृत्तिप्रसङ्गः । परामर्शेण पूर्व-
दिनोत्पत्त्यावृत्तिस्तत्प्रागभावरवसविविचित्रोदय तादृशावृत्तिस्तत्त्वविषयीभूतावृत्तिप्रमाणमावस्य
सदृशावृत्ति अत्रिस्तोत्रोत्पत्त्यसत्त्वेन अत्रिस्तोत्रोत्पत्त्यविविचित्रोदयमभावरवत्त्वमप्यव-
त्तापाः अक्षतत्वात् इति भावः ।

मध्ये यद्यवृत्तिमितिः उत्पद्यते तर्हि दिनान्तरे स्वविषयसिद्धित्वावच्छिन्नप्रागा-
भावः न निवृद्धति इत्याद्येन अन्तरा अवसिध्यन्त्यप्यवृत्ति इत्युक्तम् । तत्रैव दिने-
क्षणविलम्बेन अत्रिस्तोत्रोदयत्वात् दिवसादिविलम्बेन अत्रिस्तोत्रप्रसङ्गादित्युक्तम् ।
दिनान्तरे सिद्धिरसत्त्वे अत्रिस्तोत्रेः इष्टत्वात् निवृत्तिरपि साध्य इत्युक्तम् । तेन साध्य-
नित्ययुक्त्यसिद्धिदशायां अत्रिस्तोत्रपादनं वाच्यम् । तत्र अत्रिष्टम् । तत्रैव लिङ्गेन यदि
साध्यमित्युक्तम् : स्यात् तदनन्तरं च अत्रिस्तोत्रोत्पत्त्यदनं निमित्तं तर्हि आपाद्यमानावृत्तिमतेः
अत्रिस्तोत्रोत्पत्त्या मध्ये अत्रिस्तोत्रोत्पत्त्यदः न संभवति । लिङ्गेनान्यस्य साध्यमित्य-

भाषायाः पूर्वार्णमित्यवलावर्णमित्युत्तरार्णमित्यापत्तस्माद्व्याख्यातावच । तत्रार्णमित्यवला-
 ध्यातेजकलाकल्पनाभावाविति विभावनीयम् । अर्णमित्योत्तरं यत्र विभक्त्यं लिङ्गवशांतादि-
 कलास्य परामर्शान्नानुमित्योत्पत्तिरित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्य-
 विरुद्धाति तद्वदप्याय लिङ्गवशांतादेरनुमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्य-
 नुमित्योत्पत्तिरिति तद्वदप्याय परामर्शान्नानुमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्यवलावर्णमित्य-
 क्षणप्रथमस्य एव परामर्शात्तस्या तद्वदतिरिक्तकालमात्रस्य तस्याव्यवधारण्य कथंयति

भावविविधता

ननु तत्स्थणवैचैव चतुर्णां क्षणानां निवेशोऽपि । किं सिषाधसिषाधिविचित्र-
 काख्येन अगुगतत्वेण निवेशोऽप्यत्राह-न तु अनन्तमेव इत्यादिना । तथा च
 तत्स्थणवैचैव निवेशे गौरवम् । अपि च यादृशसिद्धिः प्रतिबन्धकत्वं तद्विसिद्धि-
 यवृत्तिमयेत्यस्य सिद्धौ निवेशे लाघवं च । तथा हि-तत्तत्कालविविचित्रसिद्धय-
 भाषापूर्वस्या तद्विसिद्धिमिति सिद्धयभाषस्य पक्षतात्वं लाघवात् योग्यतायाः मूलोक्तं
 उच्यतेकालं न निर्वहेत् । अतः अगुगतत्वेणैव कालस्य निवेशः कार्यः । किञ्च
 तत्स्थणवैचैव योग्यताशरीरे कालस्य निवेशे यत्र आदौ अर्णमिमा तदनन्तरं
 'लिङ्गवृत्तम्', ततः व्याप्तिसमयः, ततः परामर्शः, ततोऽनुमितिः तत्र अर्णमिष-
 नान्तरमपि अर्णमित्यापत्तिः, योग्यतापक्षे प्रदर्शयिष्यते । सा च चतुर्णां क्षणानां
 विविध निवेशे न सम्भवेत् । अर्णमित्युत्पत्तिस्थणस्य क्षणव्यवस्थानन्तर्गतत्वात् ।
 उच्यतेगुगतत्वेण निवेशे तु द्वितीयसंज्ञ-यमस्य समप्रवृत्तौत्यर्थविकरणत्वमपि निवेश-
 समप्रवृत्तौ विकरणः वदेत्तत्र निवेशे च सिषाधसिषाधानाश्राविकरणं यः समयः तृतीय-
 क्षणः तदेवैसाविकरणसमयः पञ्चमस्थणोऽपि भवति । तदेवैसाविकरणत्वं पञ्चम-
 स्थणस्यापि अस्तीति अर्णमित्युत्पत्तयत्वात् प्रष्टुं शक्यतया अर्णमित्युत्पत्तयत्वात्-

। **संज्ञा**

ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ

पञ्चमः अङ्गिराचार्यः पञ्चमः पञ्चमः ।

[illegible]

फलवर्जितं तथा कल्पनात् ।

अथवागुमिस्त्वोपपन्नतरं अगुमिस्त्वानाशोपि सिद्धौ सत्यां
यावत्कालमध्यगुमितिजायते तावदेव कालोऽगुमिस्त्वयोपरतिष्ठतः ।
यदि च सिद्धयनन्तरं तदाशो द्वित्रिधाममध्ये विनागुमिस्त्वामगुमिस्त्व-
त्पादोविभवसिद्धः तदा सिद्धयपि तावदेव कालः उपलक्षणीयः ।
विशेष्य क्षणानियमस्य अवहितैः करणीय इति वदन्ति ।

भाष्यटी

तदाशोऽप्यपि कल्प कालतोऽप्यवयवकर्मस्य साधोनाह—अथवेति । अगुमिस्त्वोप-
पन्नतरंति । अगुमिस्त्वोपपत्तिक्षणमात्रस्य तदुत्तरमित्यर्थः । यावत्कालमध्य अगु-
मितिजायते इत्यनेनान्वयः । अगुमिस्त्वोपपत्तिक्षणमात्रतोऽप्यस्या विवक्षाविबल-
नापि सिद्धयनन्तरमगुमिस्त्वस्य तावत्कालमध्यगतवैलक्षण्यत्वात् । अगुमिस्त्वानाशोपि ।
आगुमिस्त्वामध्यमस्यमित्यर्थः । अस्यां सिद्धाव गुमिस्त्वोपरं विवक्षाविबल-
मगुमिस्त्वस्य सिद्धौ सद्यमिति । अगुमिस्त्वः । यावत्कालमध्य—यावत्क्षणानन्तर-
मथ । तावदेव कालः—तावत्क्षणान्तकक्षणानन्तरमप्यपि । अगुमिस्त्वया—अगुमिस्त्वार्थक-

भाष्योक्तिर्वा

एवं सिद्धान्तिवर्षां विमर्शयामास्य इति ।
विशेषस्य उपलक्ष्यमपि न संभवतीत्यतः उपलक्ष्य क्षणानियमस्य इति ।
क्षणीनिर्णय इति वदन्तः ।

भाष्यार्थं सिद्धयुगविषयमाशयेत्यादि ।
स्वप्नागोपाधानधिकरणत्व—एव-

सिवादिप्रियापदेन । उपलब्धितः-निवर्तितः । अनभिप्रायप्राप्तताया उल्लेखकत्वात्
 उपलब्धत्वात् सिद्धिप्राप्तताया अपि प्रतिबन्धकत्वमभिप्रायप्राप्तताया-एति चेति ।
 सिद्धयन्तरे 'इव' इति शेषः । तेन तास्य वैयर्थ्यम् । द्वितीयोपपत्त्यै इति । द्विषण-
 मस्य विषयमस्यै वैयर्थ्यः । सिद्धवैयर्थ्याभावात् पञ्चमभावेति कलितम् । सिद्ध्या-
 सिद्धयर्थकपदेन । तावन्नेव-तत्राद्यानन्तरमपि द्विषणस्यापि विषयस्यापि वा ।
 उपलब्धत्वापिः निवर्तणीयः ।

ननु सिद्धयन्तरं विषयसामान्यं अनुमितं जायते किमस्मान्नन्तरं वा
 नानाविधविषयसामान्यतायाः अनुमितेः अत्रापदः निवर्तते इति भावः ।
 पक्षमस्य वा अनुमितेः अनुपादः निवर्तते इति भावः ।
 उक्तदोषापायतावति । अत्र चेत्सा हि दीधितिप्रत्ययवर्तायति-इत्यादि विषय-
 सिद्धौ सत्यामित्यादिना । सिवादिप्रियाप्राप्तिसिद्धयामप्यप्राप्तताया अनुमित्युक्त्या
 स्यात् पुनः अनुमित्यन्तरस्य उक्तसिद्ध्यै वारिधेयं स्वविषयसिद्धयनुपहितत्वं सिवादि-
 विषयविशेषाभावेन दीधितिकारैः निवर्तितम् । तत्र तद्वैयर्थ्यं यदे प्रथमानु-
 सिद्धयन्तिष्यो परामर्शानुसिद्धयोः समवधानं स्यात् । इतरथा हि परामर्शाभावादेव

भावबोधिनी

[illegible]

कर्मणि कृत्वा च साधयन् पठेत् ।

[illegible]

முதுமுது

[illegible]

यत्र आदौ, पूर्वो वक्षिमान इति निर्णयो भवति, उच्छ्वा, अनन्त-
'पूर्वो वक्षिमान' इति निर्णयो भवति, समद्वैतान्वयं प्रपञ्चं स्मरणा वा तदन-
न्तरं, 'पूर्वो वक्षिमान', इत्यनुमितिः चेत्पते, अनुमितस्य विद्विष्यद्वैतस्य भावस्य
पक्षोदात्तं, 'पूर्वो वक्षिमान' इति निर्णयो भवति, इत्याकारकेच्छयाः अद्युमिति-
रूपनिर्णयविषयकत्वमप्यस्तीति अनुमितस्य रूपतया तदनन्तरजातस्य निश्चयान्तरक-
प्रपञ्चस्य अनुमितस्य विद्विष्यद्वैतस्य भावस्य पक्षोदात्तयाः सहावात, तत्र समद्वैतान्वयं प्रपञ्च-
विद्विषयान्तरकत्वमप्यस्तीति

भाववर्ती

प्रतिव्यक्तोत्पत्तिकभावः तदा अधिककालस्यापि तदावप्रसङ्गाः, अनतिप्रसक्तानां-
 धर्मात् व द्रव्यमेवेत्यत आह-विद्योत्येत । अनतिप्रसक्तानां विद्योत्यविशेष-
 निवेद्येत्यर्थः । क्षणान्तमसः - कतिपयक्षणानामेव तदाह नवविधकक्षणानामिति त्रयस-
 निवर्तिः । अवर्तिः - निवर्तिवत्कृतः । सिद्धयुत्पत्तिकक्षणानाम् क्षणवृद्धयार्थः
 स्वभावाभावाभाविककालस्वत्वनानाभाविक्कणसमयनानाभाविक्कणसमयनानाभाविक्कणसमय-
 संबन्धेन सिद्धयान्तिस्वमेवभावानुगमकमनतिप्रसक्तं चेति भावः इति आशयते । यदन्तीत्य-

भाववर्ती

नन्तरं अतिमित्यापत्तिः । तद्वदणाम् अतिमित्यायां स्वविषयसिद्धयनुपहितत्वम्
 विशेषणं देयम् । उक्तत्वे साध्यनिर्णयेच्छायाः स्वविषयानुगता या प्रत्यक्षत्वा-
 सिद्धिः तद्वत्सिद्धत्वात् स्वविषयसिद्धयनुपहितत्वं नास्ति । तथा च स्वविषय-
 सिद्धयनुपहितत्वविद्योत्यसामावकत्वेविशेषावच्छेदः तत्र सत्त्वेन
 तदभावकत्वक्षतायाः अभावात् न अतिमित्यापत्तिः ।

ननु साध्यतद्वत्साध्यविशिष्टपक्षविषयकसमष्टौलम्बनप्रत्यक्षं प्रति साध्यतद्व-
 त्साध्यत्वविशेषाणामनस्य हेतुत्वात् तादृशविशेषाणामनस्य च शून्येच्छायाः योग्यत्वा-
 नस्युपायमेव इच्छोत्पत्तिकालेऽसंभवात् तत्पूर्वक्षणे एव विशेषणानाम् उपपन्न इति
 वक्तव्यम् । तथा प्रति इच्छासामग्र्यपूर्वक्षया विशेषणानामनस्यप्रत्यक्षसामग्र्यः
 वलम्बत्वात् इच्छा प्रथमतः गीतत्वात्, प्रत्यक्षमवबोधयन्नेव इच्छालोच्य पूर्वोक्तसाध्य-
 नैविकत्वम् । इच्छायाः पूर्वक्षणे विशेषणानाम् भवति, इच्छोत्पत्तिकरणे ईदृशसंनिधि-
 कर्तुः भवति, तदवन्तरं साध्यतद्वत्साध्यविषयकं समष्टौलम्बनप्रत्यक्षं जायते ।
 अतः इच्छोत्पत्तिकपूर्वक्षणे सन्निर्भावविरहेण प्रत्यक्षसामग्र्यवैकल्यात् आह इच्छायाः
 उत्पत्तौ न अतिपत्तिरिति भावः ।

புதுப்புது

પાટણ

पुनर्प्राप्ति

पादावधौ अनभिमतत्वप्रकारकेच्छया इति । तथा च एव आदौ पक्षे
 आद्यावृत्तिविजायमानाधिकारिका अवृत्तिव्यपकारिका इच्छा, तदनन्तरं, पूर्वोक्ता

इति तात्पर्यम् ।

कृत्स्नैरेव सञ्जावाव विशिष्टसिद्धयभावप्रपञ्चतायाः विरहाव न अवृत्तिसिद्धयः
 विषयसिद्धयुपहितत्वाव स्वविषयसिद्धयुपहितेच्छाविरहावविशेषणसत्त्वाव अवृत्ति-
 पदितत्वविशेषो दत्ते प्रथमावृत्तिनिकालनाया अवृत्तिसायाः अवृत्तिव्यप-
 सञ्जावाव व्युत्थिता अवृत्तिसिद्धयः । तद्विरुद्धाव इच्छाया स्वविषयसिद्धयु-
 त्तिसाविरहावविशिष्टत्वं नास्तीति अवृत्तिसाविरहावविशिष्टप्रपञ्चतायाः
 क्षणं तःपूर्वस्थाणोपपत्तिरिति च वदते । अतः अवृत्तित्वप्रपञ्चः सिद्धः अ-
 न्वयव्यपकतया, पूर्वोक्ता वदमान, इत्यवृत्तिसिद्धेर्गुणमध्यकृत्यत्वमस्ति । तस्मिन्
 ईत्याकारिकावृत्तिसिद्धयः । तृतीयस्थाणोपपत्तिः समुदायव्यपनवृत्तिः वदमान-
 वदमानाव्यव्यपकतया, इत्याकारिका अवृत्तिः तत्र चतुर्थस्था, पूर्वोक्ता वदमान,
 प्रथमावृत्तिविशेष जायमान, इत्याकारिका अवृत्तिः । तृतीयस्था, पूर्वोक्ता वदमान

प्रावर्तनीयता

कालोपपत्त्यधिकारोत्पद्यः । स्मरणं विशेषणज्ञानाधिकारिविरहावृत्तप्रपञ्चं विनो-
 प्रपञ्चसामर्थ्या इच्छोत्पत्तिरेव न सम्भवतीत्यतः पूर्वोक्तन्यायेति । अनभिमतपूर्व-
 संभवेन तत्पूर्वमेव तद्वदितविशिष्टप्रपञ्चसामर्थ्यासम्भवधानस्य वाच्यतया बलवत्त्वेन
 सिद्धयुत्तरसम्बन्धनसिद्धयुत्पत्तिः अकालानुपपत्तिः । अनभिमतोत्पत्तिरिति विशेषणज्ञानोपपत्त्य-
 अवृत्तिसिद्धयप्रकारकेच्छायाः प्रत्यक्षावाधानसकृद्व्याख्या अवरितान्वयतया तद्वदमानावृत्ति-
 विषयसिद्धयुपहितत्वं तद्विशेषणं सिद्धयुत्पत्तिः । निरुपेच्छा-निर्वाच्यप्रकारकेच्छाः

पादावधौ

पक्षता

अथ च यत्र साध्यनिर्णयच्छानन्तरं पूर्वोक्तन्यायेन साध्यतद्व-
 द्याप्यविशिष्टपक्षप्रत्यक्षं स्मरणं वा यत्र वा साध्यतद्व्याप्यधर्मा-
 द्वाद्याप्यधर्मान्तरविशिष्टपक्षस्य तत्पक्षकतत्साध्यतद्व्याप्यधर्मान्-

गाथावली

इच्छाद्वितीयक्षणे विशिष्टपक्षस्मरणं निवृत्तेतोरप्यभिप्रायप्राप्ते-स्मरणं वेति । अर्गुमनि-
 त्तविशिष्टपक्षस्मरणानन्तरमर्गुमितिरेव सिध्यति न निवृत्तेत्यतः। अर्गुमनिसमर्थो विषयतया
 तथा विषयस्मरणस्य साध्यविशिष्टपक्षविषयकत्वानुधावनम् । तृतीयक्षणे साध्यस्य तद्व-
 द्याप्यस्य चान्वितेः द्वितीयक्षणे साध्यतद्व्याप्यधर्माः अर्गुमनिसाध्यादिव निवृत्तेः साध्य-
 व्याप्यतद्व्याप्यधर्माविविशिष्टपक्षतद्व्याप्यधर्मान्वितिनित्ये साध्यतद्व्याप्यधर्माविवानम् । साध्यान्-

भावबोधिनी

बहिर्मान' बहिर्ध्याप्यधर्मबोधाश्चेति 'प्रत्यक्षं स्मरणं वा, तदन्तरं', पूर्वोक्तो बहिर्मान-
 इत्यनुमितिरित्यतया तत्र स्वविषयसिद्धयनुपहितत्वं प्रयोजनं न संभवतीति यत्र
 अनुमितिनिरूप्यते तादृशस्यैव प्रयोजनकमनायां अनुमितित्वप्रकारकोच्छ्राम् उपेक्ष्य
 निर्णयत्वप्रकारकोच्छ्रया अनुसरणम् ।

अवतितावतयेति । विषयसिद्धिरूपप्रयोजनरहिततयेत्यर्थः । अनुमितित्व-
 प्रकारकोच्छ्रया प्रत्यक्षस्याविषयतया प्रत्यक्षोपस्था तादृशोच्छ्रयाः विषयसिद्धय-
 संभवात् इति भावः । तद्विशेषणवान्तरयेति । स्वविषयसिद्धयनुपहितत्वं पूर्वोक्त-
 प्रमाणान्तरस्यैव । अर्गुमनितरेव सिध्यतीति । स्मरणरूपप्रमाणमित्येवमकारण-

सूत्रावाह इति भावः । अर्गुनसिद्धिमात्राविषयकत्वात् । सारणस्य साध्यविशिष्ट-
प्रत्यक्षविषयकत्वं सिद्धिहेतुत्वमप्यस्तीति सिद्धयभावहेतुत्वमप्युक्तं । विषय-
भावः । तृतीयस्य साध्यविषयकत्वात् । अत्रिभिः निर्वा-
ह्यै तद्विपर्ययस्य सारणस्य साध्यविषयकत्वम्, तथा साध्य-
व्याप्यविषयकत्वमिति निर्वाह्य साध्यव्याप्यविषयकत्वमनुसराम । एवं
तृतीयस्य साध्यविषयकत्वात् । अत्रिभिः निर्वा-
ह्यै तद्विपर्ययस्य सारणस्य साध्यविषयकत्वम्, तथा साध्य-
व्याप्यविषयकत्वमिति निर्वाह्य साध्यव्याप्यविषयकत्वमनुसराम । एवं
तृतीयस्य साध्यविषयकत्वात् । अत्रिभिः निर्वा-
ह्यै तद्विपर्ययस्य सारणस्य साध्यविषयकत्वम्, तथा साध्य-
व्याप्यविषयकत्वमिति निर्वाह्य साध्यव्याप्यविषयकत्वमनुसराम । एवं

முதுமுது

[illegible]

गणित

मित्रादिरेव साधनतायादिवैकं स्मरणं तत्तत्साधारण्यमिति । ततः साध्य-
तद्व्याख्यावत्तावृत्तिमिति । तत्र तदनन्तरमवृत्तिमित्यसंगः शोध्यताविवक्षणे
न सुतरामेवेति तदिच्छाविषयसिद्धयनुपहितत्वं तद्विधेयम् ।

दीर्घाः

1144b -

सद्वत्तं च पदं वदन्ति तदापि तादृशान्तराभावात् सत्त्ववर्तमाना
 योपेतं । तद्वच्छाविषयसिद्धयपहितत्वं तद्वच्छायां विद्यमानं देवमिति शेषः ।
 प्रपञ्चालम्बकसिद्धि समवर्तिनानि निमित्तप्रत्यक्षाभ्यासाद्योक्तप्रकारेण लोकावर्तिनानि
 स्यात् तदेच्छाविषयत्वं सिद्धिविशेषणम् । विशिष्यतया अभिमतं वा इच्छा
 तद्विषयः ।

अथ तादृशोक्त्या उत्तेजकीभूतसकलेशसाधारणेनानुमितियावदेच्छात्वेन

भावव्यतिथिः

पहितत्वं विशेषणमित्युक्तम् उत्तरस्थले प्रत्यक्षरूपायाः सिद्धेः अनुमितित्वप्रकार-
 केच्छाविषयत्वं नास्तीति तादृशेच्छाविषयीभूता वा अनुमितिरप्यपि सिद्धेः तद्व-
 पितैव सा इच्छा इति तस्याः उत्तेजकीभूतायाः सत्त्वात् न अनुमित्यनुपपत्तिः
 इति भावः । विशिष्यतया अभिमतं । सिद्धयनुपहितत्वकेपविशेषणस्य विशेषतया
 अभिमतता वा इच्छा इत्यर्थः ।

ननु तादृशविषयसिद्धयनुपहितत्वस्य उत्तेजकीभूतायां इच्छायां विशेषणत्वेऽपि
 तादृशपदेन उत्तेजकीभूतानां सकलेच्छानां यत् साधारणं अनुमितिविषयकेच्छात्वं
 तेन रूपेण इच्छानिवेशस्य अपिश्रुतत्वे यत्र साध्यनिर्णयेच्छानन्तरं साध्यतद-
 व्याख्याविशिष्टप्रत्यक्षस्य प्रत्यक्षं स्मरणं वा तदनन्तरं 'अनुमितिविषयताम्', 'प्रत्यक्षा-
 न्तरान् जायताम्' इति वा इच्छा, तदनन्तरं अनुमितिः तत्र साध्यनिर्णयेच्छाया
 अपि निर्णयत्वेन रूपेण अनुमितिविषयकत्वात् अनुमितिविषयकेच्छा = "साध्य-
 निर्णयो भवति" इति इच्छापि तद्विषयीभूतप्रत्यक्षात्मकसिद्धयनुपहितत्वमेव उत्तेजकी-
 भूतायाः इच्छायामास्तीति सिद्धयनुपहितत्वकेपविशेषणमाभावात् सिद्धयनुपहितत्वविशिष्ट-
 चेच्छाविषयत्वात् तद्विशिष्टायाः सिद्धेरेव तत्र सत्त्वेन तदसाध्यरूपक्षतायाः अनिवारि-

புதுப்புது

। ५२२ ॥ ५२३ ॥ ५२४ ॥ ५२५ ॥

निम्न प्रश्नः इच्छायाः उत्तेजकत्वमभिमतम्, तद्वच्च विमर्शवैज्ञेय निवेद्योत्तिमम्।

पूर्ववत्तमस्य, अतिविचित्रताम्, प्रत्यक्षानुभूतिं जायताम्, ईश्वरकावेष्टिता

॥ अथ शिवस्य स्तुतिः ॥ शिवस्य स्तुतिः ॥ शिवस्य स्तुतिः ॥

[illegible]

१. संस्कृत २. हिन्दी ३. उर्दू ४. पंजाबी ५. मराठी ६. गुजराती ७. तमिल ८. बंगाली ९. सिंधी १०. कोकणी ११. मलयालम १२. तेलुगु १३. ओड़िया १४. असमिया १५. नेपाली १६. संथाली १७. मैथिली १८. ब्रज १९. वैजयंती २०. सौराष्ट्र २१. कन्नड़ २२. मल्लारु २३. सिंधी २४. कोकणी २५. मलयालम २६. तेलुगु २७. ओड़िया २८. असमिया २९. नेपाली ३०. संथाली ३१. मैथिली ३२. ब्रज ३३. वैजयंती ३४. सौराष्ट्र ३५. कन्नड़ ३६. मल्लारु ३७. सिंधी ३८. कोकणी ३९. मलयालम ४०. तेलुगु ४१. ओड़िया ४२. असमिया ४३. नेपाली ४४. संथाली ४५. मैथिली ४६. ब्रज ४७. वैजयंती ४८. सौराष्ट्र ४९. कन्नड़ ५०. मल्लारु ५१. सिंधी ५२. कोकणी ५३. मलयालम ५४. तेलुगु ५५. ओड़िया ५६. असमिया ५७. नेपाली ५८. संथाली ५९. मैथिली ६०. ब्रज ६१. वैजयंती ६२. सौराष्ट्र ६३. कन्नड़ ६४. मल्लारु ६५. सिंधी ६६. कोकणी ६७. मलयालम ६८. तेलुगु ६९. ओड़िया ७०. असमिया ७१. नेपाली ७२. संथाली ७३. मैथिली ७४. ब्रज ७५. वैजयंती ७६. सौराष्ट्र ७७. कन्नड़ ७८. मल्लारु ७९. सिंधी ८०. कोकणी ८१. मलयालम ८२. तेलुगु ८३. ओड़िया ८४. असमिया ८५. नेपाली ८६. संथाली ८७. मैथिली ८८. ब्रज ८९. वैजयंती ९०. सौराष्ट्र ९१. कन्नड़ ९२. मल्लारु ९३. सिंधी ९४. कोकणी ९५. मलयालम ९६. तेलुगु ९७. ओड़िया ९८. असमिया ९९. नेपाली १००. संथाली १०१. मैथिली १०२. ब्रज १०३. वैजयंती १०४. सौराष्ट्र १०५. कन्नड़ १०६. मल्लारु १०७. सिंधी १०८. कोकणी १०९. मलयालम ११०. तेलुगु १११. ओड़िया ११२. असमिया ११३. नेपाली ११४. संथाली ११५. मैथिली ११६. ब्रज ११७. वैजयंती ११८. सौराष्ट्र ११९. कन्नड़ १२०. मल्लारु १२१. सिंधी १२२. कोकणी १२३. मलयालम १२४. तेलुगु १२५. ओड़िया १२६. असमिया १२७. नेपाली १२८. संथाली १२९. मैथिली १३०. ब्रज १३१. वैजयंती १३२. सौराष्ट्र १३३. कन्नड़ १३४. मल्लारु १३५. सिंधी १३६. कोकणी १३७. मलयालम १३८. तेलुगु १३९. ओड़िया १४०. असमिया १४१. नेपाली १४२. संथाली १४३. मैथिली १४४. ब्रज १४५. वैजयंती १४६. सौराष्ट्र १४७. कन्नड़ १४८. मल्लारु १४९. सिंधी १५०. कोकणी १५१. मलयालम १५२. तेलुगु १५३. ओड़िया १५४. असमिया १५५. नेपाली १५६. संथाली १५७. मैथिली १५८. ब्रज १५९. वैजयंती १६०. सौराष्ट्र १६१. कन्नड़ १६२. मल्लारु १६३. सिंधी १६४. कोकणी १६५. मलयालम १६६. तेलुगु १६७. ओड़िया १६८. असमिया १६९. नेपाली १७०. संथाली १७१. मैथिली १७२. ब्रज १७३. वैजयंती १७४. सौराष्ट्र १७५. कन्नड़ १७६. मल्लारु १७७. सिंधी १७८. कोकणी १७९. मलयालम १८०. तेलुगु १८१. ओड़िया १८२. असमिया १८३. नेपाली १८४. संथाली १८५. मैथिली १८६. ब्रज १८७. वैजयंती १८८. सौराष्ट्र १८९. कन्नड़ १९०. मल्लारु १९१. सिंधी १९२. कोकणी १९३. मलयालम १९४. तेलुगु १९५. ओड़िया १९६. असमिया १९७. नेपाली १९८. संथाली १९९. मैथिली २००. ब्रज २०१. वैजयंती २०२. सौराष्ट्र २०३. कन्नड़ २०४. मल्लारु २०५. सिंधी २०६. कोकणी २०७. मलयालम २०८. तेलुगु २०९. ओड़िया २१०. असमिया २११. नेपाली २१२. संथाली २१३. मैथिली २१४. ब्रज २१५. वैजयंती २१६. सौराष्ट्र २१७. कन्नड़ २१८. मल्लारु २१९. सिंधी २२०. कोकणी २२१. मलयालम २२२. तेलुगु २२३. ओड़िया २२४. असमिया २२५. नेपाली २२६. संथाली २२७. मैथिली २२८. ब्रज २२९. वैजयंती २३०. सौराष्ट्र २३१. कन्नड़ २३२. मल्लारु २३३. सिंधी २३४. कोकणी २३५. मलयालम २३६. तेलुगु २३७. ओड़

पदमावा: निवेदनीया इति सादृश्यम् ।

महामुनिद्वारा विरचित विद्याभरणसहित विनम्र निवेदन

अत्रिभिः तत्तत्तथावच्छिन्नैश्चिह्नैश्चैव लज्जकम्, लावण्यं कल्पनीयं स्यात्, इति।

... , ... , ...

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

गद्यधरी

नेछायाः पृथक्पृथगात्तेजकलाया आबद्धयकलात्तद्वैदिकप्रकारकेच्छया तद्वैदिकविच्छिन्नान्-
पठितत्वं निवेदनात्पिमत्यत्रैव तात्पर्यम्, अत एवान्वितिरूपं जायतामिच्छात्तेजो-
व्याकरिभिरुक्तान्वितिरूपमप्युपपद्यते, एकाग्रमिदमप्यवधानवद्व्यापामपि विद्यावच्छिन्नान्-
पठितत्वेत्युक्तवत् ।

अथ वा स्वीयपृथक्स्वभावसामानाधिकरण्याभ्यसंबन्धेन, अकृतप्रत्ययसिक्त-
प्रकृतसामान्यप्रकारकानिरवयवविशिष्टास्तत्त्वमेवमनपठितत्वेत्यानामः । भवेत्याख्याप्यवर्तितया-

भावविविनी

वच्छेदकलाकविषयवताकेच्छावोनीत्येकत्वम् । 'अनुवितिवर्तनाम्' इतीच्छायाः
अनुवितिरूपप्राप्तिवच्छेदकलाकविषयवताकेच्छावोनीत्येकत्वम् । प्रत्यक्षान्प्रधानं
कालमिति इच्छाविषयवतावच्छेदकताप्राप्त्यविशेषात्तद्वैदिकप्रकारकेच्छायाः पृथक् पृथक्
उत्तेजकलायाः आबद्धयकलाया पृथक्पृथक्प्रधानाकाविषयवताकेच्छायाः उत्तेज-
कत्वम्, तद्वैदिकविच्छिन्नान्पठितत्वं तद्वैदिकप्रकारकेच्छायां विवेक्षणीयम्, इत्यत्रैव प्रकृत-
प्रत्यक्ष- तात्पर्यम् । अत एवः प्रत्यक्षान्प्रधानाकाविषयवताकेच्छावोनीत्येकत्वम्
जायतामिति इच्छा तत्र कमेण अनुवितिरूपं जायते । प्रथमविषयवतामिति तद्वै-
दिकविच्छिन्नान्पठितत्वं नान्वितिः तात्पर्यम् । विद्यावच्छिन्नान्पठितत्वं नान्विति तद्वैदिक-
वत्तत्वं द्वितीयावृत्तिरिति उत्पत्तिः । सामान्यतः तद्वैदिकविषयमिदमप्यनुवितिवर्तनात्तेजो-
व्यापितिरूपं जायतामिच्छाकारकेच्छाविषयमूलाया प्रथमावृत्तिरितिः तद्वैदिकविषयमेव
तस्यामिच्छाव्यापयतीति तस्याः उत्तेजकत्वं न स्मात् । तद्वैदिकविच्छिन्नान्पठितत्वं नान्वि-
तिः एकाग्रमिति तद्वैदिकप्रकारकेच्छायाः पृथक् पृथक्प्राप्तिरिति तद्वैदिकप्रकारकेच्छायाः

मन्त्रमन्त्रात् । योयत्तया उत्तेजकत्वमेव हि विज्ञातप्रकारकेच्छायायास्तया विज्ञा-
 तविज्ञानगुणहेतवेनेव पुण्यतेजकता वाच्यति हेतुं विस्तरेण ।

नान्वच्छाया इच्छावद्विनिवृत्तयोपलया वा अभावेन विनिवृत्तयाः
 निवृत्तमात्रस्य प्रकाशत्वे यत्प्रत्यक्षकत्वस्यैव कदाचिदपि कल्पविच्छा न जाता
 तत्र प्रकाशप्रतिबिम्बितत्वादाङ्ग्या विवर्तितमिमां मावद्विच्छायादाव केषांचित्तया-

मावर्त्तिनी

नान्वच्छाया उत्तेजकत्वम् ?

साध्यनिश्चयविशिष्टत्वमेव अतिमिमावायामस्ति, न तु तदन्यत्वम् । तथा च कथं

न च अतिमिति शोणावच्छेदेन इच्छायाः अतिमिति विशिष्टत्वेऽपि अतिमिति-
 पूर्वशोणावच्छेदेन अतिमिति विशिष्टान्यत्वेमव्याहितम् इति वाच्यम् । भूदस्य
 व्याप्यवृत्तितया एकशोणावच्छेदेन विशिष्टत्वमेव तदन्यशोणावच्छेदेन विशिष्टा-
 न्यत्वस्य वक्तृत्वमशोक्यत्वात् इत्याशङ्क्य भूदस्य अव्याप्यवृत्तित्वमनेन अस्य
 परिकारस्य हेतत्वात् न दोष इति समाधत्ते-भूदस्य अव्याप्यवृत्तित्वेति । साध्य-
 निश्चये प्रकृतपक्षधर्मिकत्वस्य प्रकृतसाध्यवागाहिषस्य च निवेने प्रयोजनमाह-
 प्रकृतपक्षकस्यापि । यत्र प्रथमतः पूर्वते श्रुताभावधर्ममावयोः निश्चयः ततः पूर्वते
 श्रुततदव्याप्यधर्मव्याप्यवदव्याप्यवत्त्वानां पूर्वते वक्षेः श्रुतस्य च अतिमित्योः इह-
 साधनतायाश्च एकं कारणम्, ततः पूर्वते श्रुतस्य वक्षेः सम्यग्मस्य चातिमितिः तत्र 'पूर्वते वक्षिमान्' इत्यनु-
 मित्यापत्तिः । सिद्धयुक्तत्वात् प्रतिबन्धकत्वात् अतिमिसायाश्च पूर्वतविशेष्यक-
 निश्चयविशिष्टत्वेन अतिवैजकत्वात् । अतः साध्यप्रकारकोपादानम् । एवं तत्रैव

शीघ्रतिः

पक्षसाध्यमेव न च पक्षताया भूदानपृथक्पृथगेव कार्यकारणभावः । तथा च यत्र सिद्धयन्तरे कदाप्यनुमितं जाता तत्र सिद्धयभावमात्रं कारणं न तु तत्रैच्छानवेद्योपि गौरवारप्रयोजनमावाच्य । तेन परपक्षकपक्षसाध्यकानुमितौ कस्यापीच्छा न जाता तत्रोक्ति-साधारण्यमात्रसम्पादनयोश्चरैच्छानिवेशनायासो नोपादेयः ।

पादावरी

यानसाधनं तद्वशात्सत्यं इच्छाविरुद्धोपपत्तिरिति सिद्धयभाव एव पक्षतेति समाधत्ते-पक्षसिद्धयति । पक्षतावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकानिर्देशतत्त्वः । पक्षतामेवादिति । सिद्धि-पक्षस्य प्रकृतपक्षतावच्छेदकविवर्तितत्त्ववति भावः । योजति । यादृशपक्षकपक्षद्वारा-साध्यकत्वं इत्यर्थः । सिद्धयन्तरे कदाप्यनुमितं जातेति । सिद्धिकाले परा-मार्गित्वस्य अनुमितस्या असमवधानादिति भावः । सिद्धयभावमात्रमिति । इच्छा-

भावविविनी

पूर्वपक्षयोः स्थाने वक्षिमहानसो जगदाय पक्षविरोध्यकप्रयोजनं वक्तव्यम् ।

ननु सिद्धयामकामरागमदोषानन्तरं अनुमितसिद्धयं जायताम् इत्याकाकारेच्छावच्छेद-यत्र कामयोः अनुमितसिद्धयं जायते तत्र द्वितीयानुमितेः कथं निर्वहः । प्रथमात्र-मित्युक्ते स्वविषयकत्वस्वसामानाधिकरण्याभेदप्रसङ्गेन प्रथमानुमितिरूपसाध्य-निश्चयविविधत्वात् इच्छायाः तदन्त्यत्वविविधत्वात् इत्यत्राह - एतद्विशेषणमनन्तमिति । स्वविषयसिद्धयनुपहितत्वकथं इच्छाविशेषणम् अनन्तमप्येत्यर्थः । तथा च अनु-मितसिद्धयः जायताम् इत्याकाकारिकायाः द्विषप्रकारिकेच्छायाः पुरयोक्तोक्तकथात्

भाषावरीविलापा एव सिद्धेरभाव इत्यर्थः । सिद्धकालीनानि स्यन्तुरीयेनैव विहित-
सिद्धयभावस्य पञ्चतत्त्वोपपत्तिरिति भावः । तेनेति । यत्रानिस्तोपपत्तिरसिद्धिः,
प्रतिज्ञाति वा नानुमित्युपाधोपयोगिनी, तत्र विहितभाषस्य पञ्चतत्त्वोपाधोपा-
श्रयानविरहेत्यर्थः । उचितसाधारण्येति । सर्वत्र पञ्चतत्त्वः विहावपिप्राविष्ट-
विहितसिद्धयभाषपदाध्वरस्यपञ्चतत्त्वस्यः । नोपादेय इति । शब्दस्यस्यानुपादेय-
तया कारणतावच्छेदकगौरवसहित्युक्तता अस्याप्यवतिष्ठति भावः ।

भाषावरीवरी

तदोच्छाबलात् अविमिश्रनन्तरं अविमिश्रितैः नाव्युपपत्तिः इति भावः ।

न च उक्तस्थले अविमिश्रितयानन्तरं अविमिश्रनन्तरं दूषितप्रकारकोच्छा-
बलात् भवति इति वाच्यम् । तावत्पर्यन्तं इच्छायाः अनवस्थानात् । न च
इच्छायाप्यवलायाः उत्तेजकत्वमते तदपत्तिः इति वाच्यम् । द्वित्यप्रकारकोच्छा-
याप्यवलाया द्वित्यवच्छिन्नानुपहितविवक्षोषणं प्रक्षिप्य द्वित्यवच्छिन्नानुपहितद्वित्य-
प्रकारकोच्छायाप्यवला पुनरुत्पत्तिरिति । अविमिश्रितयानन्तरं तु योपपत्त्याः द्वि-
तानुपपत्तिरिति वाच्यम् । नोत्तेजकत्वम् इति समाधेयम् । तदाह-द्वित्यप्रकार-

कच्छाबलात्वादेति ।

अत्र इच्छायाः उत्तेजकत्वमते द्वित्यप्रकारकोच्छायाप्यवच्छिन्नानुपहित-
विशिष्टात्मात्वं प्रक्षिप्तोपपत्तिप्रकारकोच्छिन्नानुपहितविवक्षोषणं वा विज्ञेयम् । योप-
पत्त्याः उत्तेजकत्वमते च द्वित्यप्रकारकोच्छायाप्यवच्छिन्नानुपहितविवक्षोषणमिति विशेषः
व्याख्याने उक्तः ।

प्रक्षिप्तोपपत्तिरिति टीपित्वमवगत्यति-तत् इच्छाया इति । तथा च

आदाध्या नानुसृत्यपराधोपयोगिनोति । दिवसादिविलम्बेन मरुपर्वतसिद्धया
अवधानेन वा इति भावः ।

भावात् इति भावः ।
अनुमितेव अजातयात् तत्स्थलीपक्षताशरीरे इच्छाविरुद्धविशेषात् प्रयोजना-
अनुमित्युरोर्ध्वेव सिद्धे इच्छाविरुद्धविशिष्टत्वनिवृत्त्यात् । उक्तस्थले सिद्धयनन्ता-
त् तत्र सिद्धयभावमात्रं पक्षता न तु इच्छाविरुद्धविशिष्टसिद्धयभावः । सिद्धिकाले
दीधितौ त्थावति । यत्र साध्यानिश्चयानन्तरं कदापि अनुमितेव न जाता,
तत्रापि इत्याशयेन पक्षतात्वमेवेति दीधितिप्रत्ययः प्रवृत्तः ।

य पक्षताव्यमेवेन पक्षतायाः भेदः आवश्यकः । सिद्धिपदाद्यस्य पक्षताव्यवधि-
स्थले इच्छाविरुद्धविशिष्टत्वसिद्धयभाव एव पक्षता इति स्वीकारस्तम्भात् । अथ-
स्याधानमुक्तम् । तत्र नोचितम् । पक्षताव्यमेवेन पक्षतायाः भेदात् तादृश-
अप्रसिद्धिः इत्याशङ्क्या कैश्चित् तत्रापि भावाद्विच्छामादाय पक्षतानिवृद्धे इति
पक्षताव्यक्त्यसिद्धत्वे कदाचित्पि कल्पयितुं अनुमित्या न जाता तत्र पक्षतायाः
इच्छायाः इच्छायोग्यताया वा विरुद्धे विनिश्चयाः सिद्धेरभावः यदि पक्षता तर्हि

भाववोधिनी

तत्पक्षितानामपि

अथ सार्वभौमपक्षता

दोषितः

यत् सिषाधियषाविरहे विषाणव्यवहितोत्तरक्षणा-
पतिकानुमितकमिषा या सिद्धिः सिषाधियषाविरहे विषाणव्य-
स्तथा अभावः पक्षता ।

मादावरी

परमशृङ्खलकालोत्पन्नानुमितसामान्ये अनुमितसामान्यसकल्पधत्ता योग्यतायादावोत्तर-
कदमनादन्त्यानुमितसम्यपवादयत्तस्माद्वर्धनीमत्य भवमाह-यतिविति । सिषाधियषायां सति
यावत्सिद्धयन्तन्मननमितिः तस्याः सिषाधियषाविरहे विषाणव्यः तदन्त्य-
हितोत्तरक्षणापतिकानुमितकतया मिषान्तानिवध्यातदप्रतिबन्धकत्वापत्तिः । इच्छा-
विरहे विषाणव्यव्यवहितोत्तरक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणा-

भावव्यविति

सिषाधियषया सदा विरहितो हि यः स्वक्षणा

तदप्यवहितोत्तरक्षणाभवानुमितकान्त्या ।

सिषाधियषया सदा रहितया च सिद्धया ह

कृती वदति पक्षता ए किल सार्वभौममिषः ॥

यत्राविसिन्ध्यासिस्मरणपक्षधर्मताञ्जानसिद्ध्यात्मकमरामशृङ्खलितयः
भवन्ति तत्रानुमितेः प्राकक्षणे अनुमितस्यविरहे विषाणव्यसिद्धेय सत्त्वेन तदभावकत-
पक्षतायाः कथं सम्पत्तिरिति शङ्कायां परामर्शोद्वितीयक्षणे तत्राकक्षणे वा अनु-
मितसामान्योत्तरक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणा-

[illegible]

॥३॥३॥३॥३॥

[illegible]

புதுப்புது

ՀԱՅԼԵԼԻ

[illegible][illegible]

“11.11”

तदभावकप्रत्यक्षताया अविमर्शपूर्वमभावाद् अविमर्शवृत्तिः । विषयविषयाविरुद्ध-
विश्वैस्त्यक्ता च विषयविषयाविरुद्धविशेषः स्वक्षणाः सिद्धयुक्तिसंज्ञायां तदव्य-
वहारसंज्ञायां स्वकालाविति कथं सा सिद्धिरिति तस्या अप्रतिबन्धकत्वाद् तद्व्य-
तिरेक प्रतिबन्धकत्वात् तद्व्यतिरेक्यमभावकप्रत्यक्षतायाः अविमर्शपूर्व सकलान्वयि-
मिष्यवृत्तिरिति भावः ।

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

स्वाधिकायशोधवृत्तिसि । प्रविशन्त्येकं । स्वधिकायशोधवृत्तिसि ।

[illegible]

कैवर्तु-सिषाधियिषाविरहे प्रतियोगिभ्यपिभक्तोति विज्ञेयं देयम् । अत उक्तस्थले . सिषाधियिषावति क्षयो आत्मान्तरवच्छेदेन विषयानः सिषाधियिषा- विरहेः प्रतियोगिसामानाधिकरण्या इति प्रतियोगिपक्षिकरणीसिषाधियिषाविरहेविशेषः

[illegible]

புதுப்புது

शब्दवशादि कृत्याप्यन्तिस्युत्पत्तिर्भास्य सिद्ध्यति। तद्विशिष्टस्य विधिरित्युक्तं।
 अतः कालपदस्यैव भास्यत्वात्तान् । न च सिद्ध्यति। तत्त्वार्थपत्तिः, अतः कालपदस्यैव भास्यत्वात्तान् । न च सिद्ध्यति।
 तद्विशिष्टस्य विधिरित्युक्तं। अतः कालपदस्यैव भास्यत्वात्तान् । न च सिद्ध्यति।
 तद्विशिष्टस्य विधिरित्युक्तं। अतः कालपदस्यैव भास्यत्वात्तान् । न च सिद्ध्यति।
 तद्विशिष्टस्य विधिरित्युक्तं। अतः कालपदस्यैव भास्यत्वात्तान् । न च सिद्ध्यति।

TABLE 1

न च सिवाधिव्याविरहस्त्वनिरूपितः । स्थूलकालमावर्तनाय हि
 क्षणपदमुपासीत । क्षणपदानुपादानेऽपि स्थूलकालमावर्ति-
 सिवाधिव्याविरहविशिष्टः सिद्धयधिकरणस्य यः कालः इति न निश्चेयते । किन्तु
 सिवाधिव्याविरहविशिष्टस्त्वनिरूपितोऽधिकारालम्बनः यः कालः तदव्यवहितोऽवस्थो-
 र्णविकानुमितिकामासिद्धयमात्र इति निश्चेयते । सिवाधिव्याविरहपरामर्शानुमितिना
 कर्मणोत्पत्तिस्थले सिवाधिव्यावर्तयथास्य सिद्धयुक्तिसंयोगपदस्त्वधी यः
 स्थूलकालः तत्र पूर्वस्थानावच्छेदेन सिवाधिव्याविरहरेखपविशेषणसत्वेऽपि
 सिद्धरेखपविशेष्यं नास्ति । सिद्धयुक्तिसंयोगावच्छेदेन सिद्धरेखपविशेष्यसत्वेऽपि
 सिवाधिव्याविरहरेखपविशेषणं नास्ति । तथा च विशेष्यमावप्रयुक्तस्य
 वा विशेषणमावप्रयुक्तस्य वा विशिष्टमावस्थेव स्थूलकाले सत्त्वात् तद्विधात्
 अपि तु सिवाधिव्याविरहविशिष्टस्त्वनिरूपितोऽधिकारालम्बनः कालः न स्थूलकालः अपि तु
 परामर्शानुमितिश्च एव, तदव्यवहितत्वं चात्र सिद्धयुक्तिसंयोगस्य वर्तते इति पक्षता-
 निर्वह्यात् क्षणपदानुपादानं मारुत इति भावः । स्थूलकालस्यैव
 अत्राप्युच्यते । सिवाधिव्यावर्तयथास्य सिद्ध-
 परामर्शानुमितयः तत्र सिवाधिव्यावर्तयथास्य सिद्धयुक्तिसंयोगपदस्त्वधी यः
 स्थूलकालः तस्य सिवाधिव्यावर्तयथास्य सिद्धरेखपविशेष्यमावप्रयुक्तस्य विशिष्टा-
 भावित्वं इत्यनेन तत्स्थानावच्छेदकस्य स्थूलकालस्यैव तद्विधात्मावच्छेदकत्वमिति
 लभ्यते । परं तु सिवाधिव्यावर्तयथास्य सिद्धयुक्तिसंयोगावच्छेदकस्य मावप्रयुक्तस्य
 तत्स्थानावच्छेदकस्यैव तदवच्छिन्नस्य न विशिष्टमावच्छेदकत्वम्, तदव्यवर्तना-
 वच्छेदे सिवाधिव्याविरहस्य सिद्धयधोभ्याः सत्त्वात् सिवाधिव्याविरहविशिष्ट-
 सिद्धयधिकरणतावच्छेदकत्वमेव । न च सिद्धौ सिवाधिव्याविरहविशिष्टत्वमेक-

वस्तुनिरूप-कवचनमामानाधिकरन्धनवन्दनकविशिष्टाष्टादशभावाः कदा-
विशिष्टोपपन्नानि विशिष्टाभावादेव न तु विशिष्टभावाभावात्, तथा च विषयवर्षिणः।

કાલં વિરયતીતિ માયઃ । એવત્ત । યય યય એકસ્યાગાવચ્છેદકાવિકરગણે-
 સ્વસંવદન એકવિદિદાપરાધિકરગણઃ સ્વસંવદન એકસ્યાગાવચ્છેદ-
 નોમ્યાધિકરગણસ્વસ્યામાલે આલ્ એકસ્યાગા-
 વચ્છેદકાવિકરગણે સ્વસંવદન એકવિદિદાપરાધિકરગણઃ નિવતેત । એક-
 સ્યાગાવચ્છેદકાવિકરગણે સ્વસંવદન એકવિદિદાપરાધિકરગણઃ ૩ તદ-
 વિદિદાપરાધિકરગણાપાં સ્વસ્યાપિ સ્વસંવદન એકવિદિદાપરાધિકરગણઃ ૪
 કાળાપરા તદવ્યવહિતઃ સોપપાદન ૫ કાળપદાતિભિભાષાયઃ ।

ननु संवत्सराय एकशतगणितश्रुतशतमेव निवेद्यताम्, तावन्नेव स्थूलकाल-
वापरासंभवात्, तथा च स्वधोन्मज्ज शतपदं सारं इत्यत्राह-अणवदितेति ।
अणवदितत्वादसांसंभवः-यः एकशतगणितश्रुतशतमेव तत्त्वस्वरूपः संवत्सः । स्थावककर्म
इति । पितृव्यदिकारण इत्यर्थः । उचित इति । अथवापरासंभवात् ।

ननु विषाधविषा-सिद्धिपरामर्शः कुतः। अत्र चरुसिद्धये विषाधविषा-
प्रवृत्त्यापारम्भ सिद्धयुक्तविद्यापदसंस्थाः सिद्ध्यन्तीत्युक्तमात्रं अपवादस्य प्रतीजनकत्वं

३३ । सिद्धयतिविराम इत्यर्थः । उत्तिष्ठ कति । आषाढादिनि यावत् ।

ਸਾਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸ਼ਿਲਪੀ : ੨੫

पुष्पाङ्ग

[illegible]

सत्त्वात् अतिमिथ्ययतिक्षणस्य तदवबहिर्भावः प्रक्षालनात् अत्युपपन्नः । तदु-
पपन्नं क्षणमदीपादान्नम इति समावाहुरित्युपपन्नः ।

முதுகு

पुष्पि सिवाय विष्णो विरहविराड्यवच्छिन्नं त्वर्थात् करणवर्तिनस्यो मातृशक्तौ
 कालात्तद्विष्णो विष्णो विरहविराड्यवच्छिन्नं त्वर्थात् करणवच्छिन्नं कालात्
 कालमादाय तत्तद्विष्णो विष्णो विरहविराड्यवच्छिन्नं त्वर्थात् सिवाय विष्णो
 करणवर्तिनस्यो विष्णो विरहविराड्यवच्छिन्नं त्वर्थात् सिवाय विष्णो विष्णो
 पुष्पि सिवाय विष्णो विरहविराड्यवच्छिन्नं त्वर्थात् करणवच्छिन्नं कालात्

12. FILE

पुनर्विचार

[illegible]

ଶୁଭ

ਸੁਤਰਸੂਤਰ

121211

प्राचीन

निबन्धः ।

[illegible]

ਪ੍ਰਤਿਪਤਿ

[illegible]

12. 12. 12. 12.

止於此

[illegible][illegible]

पञ्चतन्त्र

ननु यदि इच्छासामग्र्याः अनुमितशिवबन्धकत्वात् इच्छासत्त्विकाले
 अनुमितनिर्वाहते, तर्हि तृतीयपक्षोपासवारणव्यवहितोपासनिवेशकस्यैव सिद्धिसिवावधि-
 वात्तमितिनां क्रमोपासत्त्विकाले सिवावधिविषयोपचित्त्विकाले इच्छासामग्र्याः प्रतिबन्ध-
 कत्वादेव अनुमितिवापरासम्भवात् तद्वाराण्यकलकतया चरक्षणे सिवावधिविवाहितो-
 पचरक्षणे सार्वत्रिकोपादानं दीवितिकारकत्वं न संकच्छते । एवमुचरक्षणे
 सिवावधिविवाहितोपचरक्षणे सिद्धिर्वाच्ये सति सिद्धौ तद्विशेषणमपि व्यर्थम् । तद्विशेषि-
 त्वाव्यवहितोपासवारणव्यवहितोपासत्त्विकालेति कतया अप्रतिबन्धकत्वेन तृतीयपक्षोपास-
 नस्यैः तृतीयपक्षोपासनिर्वाहोपासत्त्विकाले । तथा च तत्साराव्यवहितोपासत्त्विकाले-
 विरोध इत्यत्राह-अत्र कल्प इत्यतिवत् । तथा च तस्य दीवितिसम्पत्त्य इच्छा-
 सामग्र्या अनुमितशिवबन्धकत्वमपि अस्य प्रवृत्त्यात् नासङ्गतिरिति भावः । अत्र
 कथं इत्यस्य द्वितीयपक्षोपासवारणव्यवहितोपासनिवेशकस्यैव इत्यर्थः । अथमाणा-
 न्यपत्तिमित । यत्र अनुमितसामग्र्याकाले प्रात्यक्षिकसिद्धिः, अथ परामर्शवृत्तिनी-
 तत्र पञ्चतन्त्रविरुद्धप्रसङ्गात् इति ग्रन्थेन वक्ष्यमाणानुपपत्तिरित्यर्थः ।

नन्वेव 'तदा अनुमितसम्पत्त्यवहितोपासनिवेशकस्यैव सिद्धिसिद्धिसिद्धिमावधानं पञ्चतन्त्रे
 च' इति दीवितिसम्पत्त्यविरोधः । तत्रापि सङ्कटान्तरविशेषणपरित्यागात् इत्यत्र
 आह-अत्रत्येति । तथा च इच्छासामग्र्याः अनुमितशिवबन्धकत्वमपि वक्ष्यते
 तत्परोक्षोपासि, तदप्रतिबन्धकत्वमपि न मूलविरोध इति भावः ।

सिद्धिपदस्य प्रयोजनमाह-अनुमितेति । सिद्धिपदस्यैव शानपदनिवेशे यत्र
 आदौ घटशानम्, ततः वह्नियुक्त्युपपन्नं पञ्च तन्त्रे परामर्शः ततः पञ्चैव वह्नि-

विद्यासत्त्वेन विद्यालयाभावे निवर्तनीति कर्मोक्तिः । विद्या-
विद्यासिद्धिद्वारा रक्षायां यथाकामित्वं विद्याविद्युत्प्रतिरोधं यथा विद्यायापि यथासा-
म्यवित्त्य वक्ष्यमाणत्वात् सिद्धिपराभावात् परामर्शान्निभ्योर्वा फलवत्त्वप्राप्तौ नोत्पत्त्या
विशेषाभावात् । विद्याविद्युत्-भर्तृनिमित्तककारिकाया । अतः-
सिद्धान्तमकस्मिन् विद्यायाः स्वरूपविशेषात् ननु तदभ्यन्तरे निमित्तमस्ति चेन्न

[illegible]

बहिष्काराद्यधर्मवचनं इति परामर्शः ततः पूर्वतो वृत्तिमान् इत्युत्पत्तिः तत्र तृतीयस्थाने
 अर्थात् परामर्शोत्पत्तिस्थाने प्रकृता न स्यात् । स्वस्थानपूर्वम् विद्युत्पत्तिस्थानस्य
 प्रकृतिं रक्तमनसा तदव्यवहितोत्पत्तिस्थाने अत्रिमितैरुत्पत्त्या स्वस्थानाव्यव-
 हितोत्पत्तिस्थानोत्पत्तिकारुत्पत्तिकामिच्छैव सा सिद्धिः सा च परामर्शस्थाने विधाधिय-
 ध्यायाः नान्याश्च विधाधियुक्तविद्युत्प्रकृतिस्थानाश्च भवन्ति । अतस्तदभावरूपप्रकृता न
 स्यात् । स्वस्थाने विधाधियुक्तविद्युत्प्रकृतिस्थानाश्च विद्युत्प्रकृतिस्थाने दत्ते तु विधाधियुक्तविद्युत्-
 विद्युत्प्रकृतिस्थानाः परामर्शोत्पत्तिस्थाना एव । तदव्यवहितोत्पत्तिस्थाने च
 अत्रिमितैरुत्पत्त्या सा सिद्धिः तदव्यवहितोत्पत्तिस्थानोत्पत्तिकारुत्पत्तिकैव । तद्विधाध-
 र्मवचनं समागतं तद्विधाधियुक्तप्रकृता प्रकृता निर्वाह्येति इति भावः ।

[illegible]

[illegible]

ਪ੍ਰਤਿਪਤਿ

विषयके=छात्रकाया विषयविषया प्रत्यक्षरूपाः सिद्धेति विषयव्याप्ति-
विविधताः स्वविषयसिद्धया चरितार्थावतः कथं तत्र तदन्तर्गतमिति इति
वाच्यम् । विषयविषयपदस्य प्रकृते अद्युक्तिव्यप्रकारकोच्छ्रान्तत्वे तस्या एव
प्रत्यक्षसिद्धिः न विषय इत्याशयात् । 'विषयविषयविरहो'त्यादिगादाधारः ।

१ : ५५१ : ५५१ : ५५१

इतः परं स्वस्थानं सिद्धौ च अप्रामाण्यज्ञानाभावाविशिष्टं दीविषी अनुवर्तनमपि
इत्यादिना । सिद्धौ अप्रामाण्यज्ञाना-
अवश्यं निवेदनीयमिच्छाह-एवमस्यपिना
भावविशिष्टत्वात्पदाने एव आदौ सिद्धयात्मकप्राप्त्याः तदनन्तरं 'इयं' 'युधिः'
भावात् । अत्र निषा-
अप्रमा , इत्याकारकं सिद्धिर्वात्मकप्राप्ताप्राप्त्यात्म्यं, ततः अत्रिमितिः तत्र निषा-
धत्विष्यत्वविशिष्टत्वस्यः सिद्धयुत्पत्तिः । तदव्यवहितोपपत्तिः 'इति'पक्षः
अर्थात् अप्रामाण्यज्ञानोत्पत्तिः तदुत्पत्तिकारिणित्वेन व्यतीति तदुत्पत्तिकारिणित्वक-
सिद्धौ अप्रामाण्यज्ञानाभावाविशिष्टं निवेदनीयम् । तन्निवेदो-
पपत्तिः स्यात् । तदर्थं सिद्धौ अप्रामाण्यज्ञानाभावाविशिष्टं निवेदनीयम् । तन्निवेदो-
पपत्तिः स्यात् । तदर्थं सिद्धौ अप्रामाण्यज्ञानाभावाविशिष्टं निवेदनीयम् । तन्निवेदो-

॥ अविद्वत्कर्मणो यन्निवेदयेत् ॥
 विद्वत्कर्मणो यन्निवेदयेत् ॥
 श्रद्धावान्निवेदयेत् ॥
 तदा ब्रह्मचर्यं कुर्यात् ॥
 तदा विवाहं कुर्यात् ॥
 तदा पुत्रं कुर्यात् ॥
 तदा धनं कुर्यात् ॥
 तदा भूमीं कुर्यात् ॥
 तदा राज्यं कुर्यात् ॥
 तदा मोक्षं कुर्यात् ॥

[illegible]

द्वितीयस्योपाध्यायविरचिते चरकसंहितास्य अष्टाध्यायप्रकरणे
 द्वितीयस्योपाध्यायविरचिते चरकसंहितास्य अष्टाध्यायप्रकरणे

[illegible]

முதுமுது

प्रत्यक्षिक्स्तिष्ठपरामशान्निमित्तपरतत्र तृतीयक्षणे पक्षः संप्रत्यक्षः
स्मितः । तस्यः पञ्चाग्निसत्त्वानाशकाले प्रात्यक्षिक्स्तिष्ठः अथ परामशान्नि-
मित्ती, तत्र पक्षानातिरह्यसङ्गतः । अथ प्रथमक्षणमपेक्ष्य द्वितीय-

दाखल:

2219b

[illegible]

मार्गसकनदशमालावधानविरचितेन ।

पुस्तकालय

[illegible]

1201211

पञ्चमक्षणीत्यनानिभूतौ अग्निवारागदवद्व्यादौ, बहुषक्षणासाधारणानिभूतानाव्यवहितानि-
रस्य कथंविचित्रवशां बहुषक्षणात्यथानिभूतिकाक्षणाद्व्युत्पन्नरसकसिद्धेरुपनिबन्धनमिति-
रिति व्युत्पत्तिः । अधश्चाद्विहितेष्वक्षणावधिकषण्णव्यवहितरसविहितेष्वक्षणासाधारण-
मनानाव्यवहितैरसैरव प्रकारान्तरा निर्वर्तित इत्येवंति । अथप्यत्र कालपदं कालिक-
संबन्धेन स्वव्यवसंस्वरत्नाभाय, तेन सर्वव्यव क्षणस्य स्वतन्त्राविषयकपूर्वपूर्वसमानानावा-
वर्तयेति न सत्यानान्प्रसिद्धिः, न वा स्वपूर्वकालस्यापि स्वपूर्वकालान्नस्वविषयककालान-

طاططا ططا

तद्विहीयस्थो विरोधगुणाविपादात् तच्चीयस्थो परामर्शः, अपत्, वयिष्यो परामर्शः पञ्चमशोऽयुजितिः, तत्र पञ्चतथाः अयुजतिः । त्वीयस्थोपाधाराणा-
म्यवहितोत्तरान्वेदोक्तत्वे अम्यवधानवदकत्वस्थो न सिष्यविषयविरहितोऽपि
विरोधगम, किन्तु उत्तरस्थो तद्विरोधगमिति वक्ष्यमाणतया स्थानमपदेन सिद्ध्य-
त्यस्योक्त्यापि यद्विदुः शक्यतया तदम्यवहितत्वं पञ्चमशोक्त्य नान्वीति सिद्धिः
अम्यवहितोत्तरस्थगोप्यत्विकामितिकामितया सिष्यविषयविरहितोऽपि न तद-
भावकपञ्चतथाः अनिवारित्, त्वीयत्वोपाधाराणाम् अम्यवहितत्वं न
निवेद्यपि शक्यम् इति भावः ।

अभिचारतत्त्वव्याख्यान । पृथ्वी विना अविनिर्मुक्तविलक्षण अभिचार-
अभिचारस्य तदवस्थानात् इत्यर्थः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ननु एतद्वैषाण्यं चतुर्विधायाः धारणा अल्पविवेकितरेवं विवेच्यते । तत्र स्वाधिकरणस्योत्पत्तिर्वाधिकात्म्यानामधिक-
रान्ते सति स्वाधिकरणस्योत्पत्तिर्वाधिकात्म्यानामधिक-

सिद्धयुक्तपक्षिणस्तत्त्वाविधारणस्तथापि ततः चतुर्थस्य अत्रिमित्युक्तपक्षिणस्तत्त्वा-
 अन्वयवहितवत्तम अक्षयवहितोत्तरक्षणीत्युक्तिकतया सिद्धेः तद्वि-
 सिद्धयथावत्तत्त्वक्षतायाः तावत्तत्त्वसिद्धिः इत्यत आह-चतुर्थक्षणीति । तथा च उक्त-
 विधस्य चतुर्थक्षणीत्याधारणस्य अत्रगतस्य अन्वयवहितोत्तरवत्तत्त्व निवेशे यत्र आदौ
 सिद्धिः ततः परामर्शः तदन्तरं सिद्धिरुपपत्तिवन्धकसत्त्वात् क्षणविलम्बेन चतुर्थ-
 क्षणोऽनुमितिः तत्र सिद्धेः तृतीयक्षणे अत्रुमिति प्रति अप्रतिबन्धकत्वात्पत्तिः । सिद्धयु-
 क्तपक्षिणान्वयवहितवत्तत्त्वस्य चतुर्थक्षणे सत्त्वात् तदुत्पत्तिकानुमितिक्तया सिद्धेः मिथान्त-
 विशेषणभावात् विशेषणभावात् तद्विधमात्रतत्त्वक्षतायाः परामर्शक्षणे सत्त्वात् तृतीयक्षणेऽनुमित्या-
 पत्तिः इति भावः ।

दीर्घा तु अपेक्षानुसृत्य तृतीयपक्षिणस्य क्षणत्रयस्याधारणं तदितरवृद्धि-
 द्वितीयतृतीयपक्षिणस्य आधारणञ्च अत्रगतम् अन्वयवहितोत्तरवत् प्रकारान्तरेण निरुक्तम् ।
 तथा स्वयंसाधिकाण्येव सति स्वाधिकारणकालव्यवसायनविकारणवत्तत्त्व
 यत्र अत्रिमित्यनान्यथाकाले प्रत्यक्षरूपा सिद्धिः ततः परामर्शानुमिति, तत्र स्वयं
 सिद्धेऽर्थेण स्वयंसाधिकाण्येव अत्रिमित्युक्तपक्षिणः । तदन्वयवसायनविकारणवत्
 अत्रिमित्युक्तपक्षिणो वर्तते । तथा स्वाधिकारणं यः कालः सिद्धयधिकारणमूलः क्षणः
 तदन्वयवसायनविकारणवत् च अत्रिमित्युक्तपक्षिणस्य वर्तते । अतः स्वाव्यवहितोत्तरक्षणी-
 तत्त्विकावृत्तिवत्तमपि सिद्धेः पक्षतानिर्वाहः । यत्र आदौ सिद्धयधिकारणं ततः
 अपेक्षानुसृत्य अत्रिमित्युक्तपक्षिणः ततः क्षणविलम्बेन परामर्शः पक्षमक्षणे च अत्रुमिति, तत्र
 अपेक्षानुसृत्य अत्रिमित्युक्तपक्षिणः पक्षमक्षणे । तदन्वयवसायनविकारणं स पक्ष ।
 तदुत्पत्तिकारणमनुमितिर्वर्तते सिद्धेः मिथान्तविशेषणभावात् पक्षतान्या उक्तपत्तिः ।
 परन्तु अत्रिमित्युक्तपक्षिणस्य चतुर्थक्षणीत्युक्तिकानुसृत्य तद्विधमात्रतत्त्वक्षतायाः परामर्श-
 पत्तिः इति भावः ।

[illegible]

उत्पन्न कालपरिवर्तिन । अव्यवधानशक्तिं कालिकसंज्ञा-वैधन स्वधर्मोपिकारण-
-

अथ काव्यम् । उत्तरवर्षादेः कालिकसंबन्धेन स्थापितमलम्भाय काल-
पदम् इत्यर्थः । कालिकसंबन्धविशेषायाः प्रयोजनमाह—तेन सर्वत्रोक्ति । तथा ।

यः सिद्धिनाशविषयकं यत् सिद्धिपूर्वकालीनं ज्ञानं तस्यापि विषयतासंबन्धेन सिद्धि-
नाशविषयकत्वमपि सिद्धिनाशाविषयकत्वमनवच्छेदविषयकत्वमनवच्छेद-
पूर्व सिद्धेः यः पूर्वकालीनः ।

श्रीराम अस्मिन् तदनुषाङ्गकमपि विद्यमानं भवति । तस्यापि ततः पूर्वकालीनं यत् सिद्धिविषयकं ज्ञानं तत्प्राप्तवत्त्वात् सिद्धयुक्तत्वात् सिद्धिप्रसंगवत्त्वे सिद्धिप्रसंगवत्त्वेन विषयतासंबन्धेन पृथक् । काविकसंबन्धविवक्षया तु ज्ञानस्य विषयतासंबन्धेन पृथक् । काविकसंबन्धेन तद्वत्त्वविरहात् न दोषः । द्वितीयधृष्ट्या-

गादाधरी

जन्तुं परप्रयोजनकरं च भ्रातृपितृविराजनामपि तस्य तद्विशेषणं तत्प्रयोजनकरं च न तु प्रथमविशिष्टात्तत्त्वद्वयशामिति प्रथमपिद्वै पूर्वोक्तमप्यनुवर्तति द्वितीयतत्त्वति । सिद्धिर्बोधव्यभिचयनव्यपत्ति । तद्वैति । यत्र कश्च सिद्धिर्बोधव्यभिचयनव्यपत्ति-
 त्वैरस्यः । द्वितीयक्षण इति । तृतीयक्षणेऽनुमितिनिवर्तिनस्यादिः । पक्षता-
 समुत्पत्त्य इति । विशेषणमात्रेण विशिष्टाभाववत्त्वपक्षतानिबर्हिष्यस्यः ।

भावव्यभिचिनी

ननु उत्तरव्यपरीरघटके स्वाधिकरणकाल एव सिवाधिव्यपारिहृतिशेषणा-
 मरुत् । किमिति स्वाधिकरणकालव्यवसाधिकरणकाले तद्विशेषणम् इत्यत्राह-अनुमित्य-
 र्प्रतिक्षण इति । पूर्वोक्तस्थले अनुमित्युपविश्यास्य सिद्धिर्बोधव्यभिचरणकाल-
 व्यवसानधिकरणवत्त्वपक्षतव्यपत्तिवत्त्वस्य सिवाधिव्यपारिहृतिशेषः यः सिद्धयधिकरण-
 प्रथमक्षणः तद्व्यवसाधिकरणवत्त्वपक्षतवत्त्वस्य च सत्त्वात् स्वाप्यवर्हिणीत्तरक्षणोपपत्ति-
 कावृत्तिनिवर्तकत्वात् सिद्धिः सिवाधिव्यपारिहृतिशेषणे तद्वैति प्रथमक्षण पक्षतायाः
 आपत्तिः । तद्वैरणाप उत्तरक्षण एव सिवाधिव्यपारिहृतिशेषव निवेद्यनीयम् ।
 तत्रिशेषे च सिद्धयधिकरणवत्त्वपक्षतव्यवसाधिकरणक्षणः द्वितीयक्षणो वा तृतीयक्षणो वा
 सिवाधिव्यपारिहृतिशेष एव सत्त्वतीति सिवाधिव्यपारिहृतिशेषणोपपत्तिनिवर्तिन-
 स्तीति प्रथमक्षण न पक्षताप्रसङ्गः । द्वितीयक्षणे तु सिवाधिव्यपारिहृत्त्वपक्षतशेषणा-
 भावात् पक्षतायाः निर्वह इति भावः । सिद्धौ सिवाधिव्यपारिहृतिशेषानु-
 पादाने यत्र कश्चो सिद्धिसिवाधिव्यपारिहृतिशेषः तत्रैव द्वितीयक्षणे पक्षता न स्यात् ।
 सिद्धिस्थणाऽप्यवर्हितात्तराय अनुमितिस्थानस्य सिवाधिव्यपारिहृतिशेषणा सिवाधिव्यप-
 रिहृतिशेषात्तरक्षणोपपत्तिनिवर्तकत्वावृत्तिनिवर्तकत्वावृत्तिनिवर्तकत्वावृत्तिनिवर्तकत्वावृत्ति-
 द्वितीयक्षणे सिवाधिव्यपारिहृत्त्वपक्षतवत्त्वस्य सिवाधिव्यपारिहृत्त्वपक्षतवत्त्वस्य-
 पक्षता निर्वहतीत्याह-द्वितीयविशिष्टात्तत्त्वति ।

शोधितः

यदि पुनरिच्छाजानका सामग्री प्रतिबन्धनत्ववृत्तिर्भवति, तदा अत्र-
 पितृव्यवर्द्धितपूषणवृत्तिरिति सिद्धिर्भवति सद्यसावसानं पक्षेति चेत्-

पादावली

अथवा उक्तकमेव तादृशसिद्धेः निरुक्तसिद्धिसिद्धिजनतया सिद्ध्यसत्त्वेन
 पक्षतानुपपत्तिरिति भावः । ननु दशितस्यैव प्रथमशो पक्षतानुसत्त्वेऽपि न क्षतिः ।
 सिद्धावधिषाकाले अनुसर्यमाणस्य इच्छासामग्र्या प्रतिबन्धनत्वसंभवात् । इत्थं च
 निष्प्रयोजनकतया प्रथमवर्द्धितानुपपत्तिर्भवति द्वितीयमपि निष्प्रयोजनकम् । तादृश-
 सिद्धेः स्वाभ्यवर्द्धितानुपपत्तिरिति प्रमाणनिरासकतया अप्रतिबन्धकत्वेन पूर्वोक्तशो-
 लनानुसन्धितवर्द्धितवृत्तिरित्युक्तत्वेन इच्छासामग्र्या अनुसन्धितप्रतिबन्धकतानुसत्त्वे तदुक्तं परि-
 त्यज्यते- यदि पुनरिति । इच्छासामग्र्यपक्षेण अनुसन्धितसामग्र्या होनवन्नवत्त्वेऽपि

भावविविची

यदि पुनरिति प्रथमवर्तमान्यति-ननु दशितस्यैव इत्यादिना । तथा च

पूर्व प्रयोजनमुक्तस्य सिद्धिसिद्धावधिषावृत्तिर्भवेत् कामगोचरत्वस्यैव प्रथमशो
 पक्षतानुपपत्त्यर्थं तत्र न संशयः । प्रथमशो पक्षतानुसत्त्वेऽपि तदानीं इच्छा-
 सामग्र्याः सत्त्वेन तस्याः अनुसन्धितं प्रति प्रतिबन्धकत्वादेव सिद्धावधिषाकाले

अनुसन्धितानुपपत्त्यसंभवात् । इत्थं च निष्प्रयोजनकतया प्रथमस्य सिद्धावधिषा-

विवर्द्धितस्य अनुपपत्तिर्भवति द्वितीयं सिद्धौ तदेवोक्तमपि नोपादेयम् । तादृश-

सिद्धेः स्वाभ्यवर्द्धितानुपपत्तिरिति प्रमाणनिरासकतया तन्निवृत्तिरित्यादिना

भावकत्वपक्षेणाप्याः दशितपक्षेण सत्त्वेन पूर्वोक्तशो अनुसन्धितानुपपत्तिरित्यादिना इत्या-

अनुमतिच्छाविच्छाया अनुमतिमप्युः इच्छा प्रति प्रति प्रतिव्यक्तकल्पनस्यप्रत्ययकल्पना-
 मस्या एव बलवत्कल्पनमिदम्, अन्यथा इच्छासामर्थ्यस्य बाधाद्विज्ञानेक-
 प्रतिव्यक्तकामावहिततया गृह्यतानुमतिमप्युः प्रतिव्यक्तकामावहिततया
 गौरवाविति युक्त्या मातृच्छयाप्राप्तपक्षस्वीकारसम्भवेन वा इच्छासामर्थ्या अनुमति-
 विरहितत्ववत्त्वपत्तं न सम्भवतीत्युक्त्या यदीत्युक्तम् । सिद्धावधिप्राविष्टविशे-
 षणसामर्थ्यस्योपायपक्षे अनुमत्यव्यवहितपूर्ववृत्तित्वं परित्यज्यत्यव्यवहितोत्तरसामर्थ्यापत्ति-

भावविविनी

आह्वय इच्छासामर्थ्याः अनुमतिप्रतिव्यक्तकामावहे सिद्धावधिप्राविष्टविच्छाव्यव-
 हितेच्छायां परित्यज्य गृह्यतानुमतिमप्युः स्वच्छायाव्यवहितोत्तरसामर्थ्यापत्तिरिति
 निश्चयात् परित्यज्य गृह्यतानुमतिमप्युः स्वच्छायाव्यवहितोत्तरसामर्थ्यापत्तिरिति
 तत्त्वान् अनुमत्यव्यवहितपूर्ववृत्तित्वं निश्चय्य अनुमत्यव्यवहितपूर्ववृत्तित्वसिद्धि-
 मित्यसिद्धयभावस्य पृथक्त्वं आह्वये इति भावः । 'यदि' इति कथनेन इच्छा-
 सामर्थ्याः अनुमतिप्रतिव्यक्तकत्वं न सम्भवतीति सूच्यते । तत्र स्पष्टीकरोति
 इच्छासामर्थ्यस्यपक्षे इच्छादिन । इच्छासामर्थ्याः अनुमतिप्रतिव्यक्तकत्वादिनापि
 अनुमतीच्छाविच्छायाः अनुमतिमप्युः इच्छा प्रति प्रति प्रतिव्यक्तकत्वं अवश्यं
 कल्पनीयम् । तत्र च बाधाद्विज्ञानां प्रतिव्यक्तकानामभावाः अनुमतिमप्युः
 निश्चयः । अनुमतीच्छावादिद्वयं च निश्चयनीयमिति महद्भयम् । तदपेक्षया
 इच्छासामर्थ्याः अनुमतिप्रतिव्यक्तकत्वमनमवोचितम् । इच्छासामर्थ्याः अनु-
 मतिमप्युः समवधाने इच्छायाः अनुमतेषु युगापद्वृत्तित्वीकारसंभवात् ।
 तथा च इच्छासामर्थ्याः अनुमतिविरोधिष्वं असंवात्स्यप्रदर्शनात् यदीत्युक्तमिति
 भावः ।

ननु अनुमत्यव्यवहितपूर्ववृत्तित्वसिद्धिमित्यसिद्धयभावस्य पृथक्त्वं संशयः-

ملفوظات

LEBLIN

۞

पञ्चमसिद्धिपदानुपादानेऽपि बावबुद्ध्यादः अतस्मिन्मध्यव-
 दित्वपूर्ववर्तिमित्यस्य पृथकपठितव्यकतासिद्धयं इतीयसिद्धिपदानां न विरुध्यते ।
 अतस्मिन्मध्यवदित्वपूर्ववर्तिमित्य-
 अतस्मिन्मध्यवदित्वपूर्ववर्तिवर्त्तित्वमात्रावहितस्य
 अतस्मिन्मध्यवदित्वपूर्ववर्तिमित्यस्य भिन्नतया अखण्डाभाववदकतया सार्धव्येन गौरवान्नवका-
 श्यात् । तथा च प्रथमसिद्धिपदानुपादानमनमनावश्यकमिति शङ्का अस्तरति । तथापि
 अतस्मिन्मध्यवदित्वपूर्ववर्तिवर्त्तित्वमात्रावहितस्य भिन्नतया अखण्डाभाववदकतया सार्धव्येन गौरवान्नवका-
 श्यात् । तथा च प्रथमसिद्धिपदानुपादानमनमनावश्यकमिति शङ्का अस्तरति । तथापि
 अतस्मिन्मध्यवदित्वपूर्ववर्तिवर्त्तित्वमात्रावहितस्य भिन्नतया अखण्डाभाववदकतया सार्धव्येन गौरवान्नवका-
 श्यात् । तथा च प्रथमसिद्धिपदानुपादानमनमनावश्यकमिति शङ्का अस्तरति । तथापि

अथानुसन्ध्यादिनि प्रथमतस्तदुपादानमनुचितम्; तथाप्यनुमित्यप्यवहितपूर्ववर्तिना
स्वस्वधर्मेन निवृत्तवर्तमानासासन्मतेन तत्तद्व्यपिस्तत्तेन तेषां भवकृतस्यैव निवेशः
नीयतया सिद्धौ सिद्धयतिरित्यतस्तदुपादानमव्यावर्तकानां निवेशो गौरवान्
सिद्धयुक्तानां भवति निवेशीया इत्यतस्तदुपादानं प्रथमसिद्धिपदोपादानम्। अतः
एव अथ तत्तद्व्यपिस्तत्तेन सिद्धयुक्तानां भवति निवेशो भवति निवेशो भवति निवेशो
विनाशमनाधिरुहेण भवति गौरवान् कलानुसन्ध्यादिनिपतसिद्धयुक्तानां तत्तद्व्यपिस्तत्तेन

भाववर्तिनी

स्वाध्यायकर्मणा अनुमित्यप्यवहितपूर्ववत्स्वस्वस्वधर्मेन अनुपातव्यावर्तमाना
स्वस्वमानाधिकारानुमित्यप्यवहितपूर्ववर्तिना ये ये तत्तद्व्यपिस्तत्तेन सिद्धौ निवेशः
नीयतया सिद्धिमया अनुमित्यप्यवहितपूर्ववर्तिनः पदार्थाः तत्तद्व्यपिस्तत्तेन अन्वयवर्ति-
कानां सिद्धौ निवेशो गौरवान् अनुमित्यप्यवहितपूर्ववर्तिनसिद्धयुक्तमप्येव एव सिद्धौ
विशेषणतया निवेशीया इति सूचनाय प्रथमसिद्धिपदोपादानमिति भावः।

अत एवेति। अत एव इत्याद्येनैवैवमर्थः सिद्धेरिति वक्ष्यति इति
योजनम्। अत एव - उक्तरीत्या सिद्धिपदसामर्थ्यादेव। अत एव चिन्ताहेतोः
इतिपदार्थः स्वयः। उक्तस्थले अनुमितिनिरावर्हादयः स्वस्वमानाधिकारानुमित्यप्यवहित-
पूर्ववर्तिन्यो या याः सिद्धयः तत्तद्व्यपिस्तत्तेन उक्तव्यपिस्तत्तेन सिद्धिरित्येन प्रविष्टम्
कलामुत्पत्त्य तदवच्छिन्नाभावस्य पक्षतात्वमुपेक्षम्। तत्र च महतीरवम्। तद-
पेक्षया व्यवहारः परिसिद्धयुक्तस्यैव तद्व्यपिस्तत्तेन तत्तद्व्यपिस्तत्तेन तत्तद्व्यपिस्तत्तेन
प्रतिबन्धककर्मण एव साधीयान् स्यात्। इत्युक्तान्तरमाह - विषयविषयान्वितहेति।
एतद्व्यपिस्तत्तेन स्वस्वमानाधिकारानुमित्यप्यवहितपूर्ववर्तिनसिद्धिरिति भावः। यत्र
सिद्धयुक्तमप्यवहितपूर्ववर्तिनसिद्धिरिति भावः। यत्र च महतीरवम्। तद-
पेक्षया व्यवहारः परिसिद्धयुक्तस्यैव तद्व्यपिस्तत्तेन तत्तद्व्यपिस्तत्तेन तत्तद्व्यपिस्तत्तेन
प्रतिबन्धककर्मण एव साधीयान् स्यात्। इत्युक्तान्तरमाह - विषयविषयान्वितहेति।
सिद्धयुक्तमप्यवहितपूर्ववर्तिनसिद्धिरिति भावः। यत्र च महतीरवम्। तद-
पेक्षया व्यवहारः परिसिद्धयुक्तस्यैव तद्व्यपिस्तत्तेन तत्तद्व्यपिस्तत्तेन तत्तद्व्यपिस्तत्तेन
प्रतिबन्धककर्मण एव साधीयान् स्यात्। इत्युक्तान्तरमाह - विषयविषयान्वितहेति।

[illegible]

1000

प्रतिबन्धकताकल्पः । यादृशसिद्धयुतं सिषाधविषाधोत्पत्तिमितिः सिषाधविषाधो-
त्पत्तिमणो अन्तिमतिवाराण्य कल्पनीयप्रतिबन्धकताकालावशब्धकतां सिषाधविषाधिरुद्रे-
विशेषणवैशिष्ट्यनिवेशनस्य आवश्यकतया सूचयति ।

ननु केवचित्सिषाधविषाधिरुद्रेविशेषणस्य आवश्यकतया तद्विषयप्रयोजनं मूले
ननु प्रमाणान्तरेणः अतो दूषणान्तरमाह तत्संस्पृष्टं । तत्तद्वारमनिच्छाः याः

धाववोविनी

गत्यन्तराधावत कायुक्कारोपधावानन्त्यं न दोषमावहति इति वाच्यम् । तथापि
तत्त्वव्यक्तित्वेन प्रतिबन्धकीयूनासि सकलसिद्धिव्यक्तिषु सिषाधविषाधिरुद्रेविशेषण-
दानस्य वैयर्थ्यम् । यादृशसिद्धयुतं सिषाधविषाधोत्पत्तिमितिः तत्र सिषा-
धविषाधोत्पत्तिशो अन्तिमतिवाराण्य कल्पनीयप्रतिबन्धकताश्रयतादृशसिद्धिव्यक्त-
सिषाधविषाधिरुद्रेविशेषणस्य आवश्यकत्वेन तदितिसिद्धिव्यक्तिषु तद्विशेषणदानस्य
व्यर्थत्वम् । न च कचित् सिषाधविषाधिरुद्रेविशेषणस्य आवश्यकतया तदन्तिम-
प्रायोजनं मूले तद्विशेषणोपादानम्, न तु प्रतिबन्धकत्वेन कल्पमानासि सर्वसि
सिद्धिव्यक्तिषु तद्विशेषणस्य आवश्यकतासिप्रायेण इति वाच्यम् । एवमपि किं
तत्तदात्मनिष्ठाः याः पक्षतातिरिक्तसकलकारोपधमवधानाधिकारणीयूतक्षणावतन्ध-
व्यक्तयः तासां प्रतिबन्धकत्वेन तत्त्वव्यक्तित्वेनाधावः कारुण्यम्, अथ वा तत्-
त्वमप्यवशिष्टवतन्मनःसंयोगादीनां तत्त्वव्यक्तित्वेनाधावः कारुण्यम् इत्यत्र
विनिगमनाधिरुद्रेप्रसङ्गात् । न हितीयः, निरुक्तपक्षतायाः तदधावस्य च अतः-
मित्युपादतदव्युत्पादात्ता निबन्धितया अन्तिमित्युपादे सति पक्षता । पक्षताया
सया अन्तिमित्युपादः । एवम् अन्तिमित्युपादे सति पक्षताधिरुद्रेः । पक्षताधिरुद्रे
सति अन्तिमित्युपादः इति अन्त्योत्पादायां निरुक्तपक्षताधिरुद्रेणोः अन्तिमित्युपा-

दीर्घलिः

तादृशसिद्धीनां तत्त्वव्यवहितत्वेनाभावः कारणं निरुक्तव्यविशि-
ष्टत्वेन वा ? नाहः, अन्तर्कायकारणभावप्रसङ्गात्, तादृश-
सकलसिद्धौ अवृत्तिरसिद्धिरहेति शेषादानस्य वैयर्थ्यात्, तत्तत्सम्य-
संबन्धव्यक्तीनां तत्तत्सम्यगवच्छिन्नतत्तन्मनोयोगादीनां वा प्रति-

भावबोधिनी

राज्यधूम ।
राज्याधिपदन्तरं नागुमितिः इत्यत्र नियमकोपावयप्रसङ्गात् इति दीर्घलिप्रत्ययस्य

गदाधर्मा तत्त्वव्यवहितसकलकारणसमवधाने

धुणवन्धव्यक्तीः प्रतिबन्धकत्वे कालि अगुमिति स्यात् । अतः सिद्धयभावानि-

रित्वेऽप्युक्तम् । एवं यत्किञ्चकारणमपरे तदप्रतिबन्धकत्वकथनं व्यर्थम् । कारणो-

न्तराभावादेव अगुमित्यभावात्पश्ये । अतः सकलकारणत्वं ननु विनिगमना-

विहेन उभयमेव सिद्धयतीति सिद्ध्यति सिद्ध्यति सिद्ध्यति न वैयर्थ्यम् इत्यत्र आह—

कमिकेति । तथा च सिद्धिसिद्ध्यतिव्यवृत्तिमतीनां कमेणोत्पत्तिस्थले सिद्ध्यतिव्यो-

त्पत्तिमयो अगुमेतैर्वर्णिग्य सिद्धेः सिद्ध्यतिव्यवृत्तिरहेति सिद्धवद्व्यवृत्तिमतीनां प्रतिबन्ध-

कत्वापेक्षया सम्यक्त्वबन्धव्यक्तीः तद्व्यवृत्तिमतीनां प्रतिबन्धकत्वे आध्यात सत्यैव

प्रतिबन्धकतापेक्षयि सिद्ध्यति भावः । तथा च पूर्वोक्तस्य सिद्ध्यतिव्यवृत्तिरहेति सिद्धिसिद्ध-

भावस्य पक्षतात्त्वं न सिद्धयती, विनिगमनाविहेत् लाध्यात तत्त्वधुणवन्धव-

व्यवस्थयावस्यैव पक्षतात्त्वं सिद्ध्यति इत्यम् ।

सिद्धयन्तरेऽसिद्धिना स्फुल्लवैशेषादुपधानेन अप्यत्र तत्तत्सम्यगवच्छिन्न-
तत्तन्मनोयोगापेक्षया तत्त्वसिद्धिप्रत्यक्तीनां प्रतिबन्धकत्वे आध्यातव्यविच्छिन्नम् । ननु

दीर्घलिः

वचकवप्रसङ्गाच्च । नन्विः सत्यपि परामर्शादौ कस्यापिचित्सि-
धेरननरमर्गुमितिः कस्यापिध्वस्त्यत्र नियामकामावात् । न वा
कारणानावच्छेदकवच्छेदसमाजाधीनकार्यार्थिपादादिकं कारणाना-
वच्छेदककोटौ निवेशते । तथा सति उत्पत्तिकालावच्छेदस्य-

मावाधरी

सिध्यावधिष्यादिरद्वैविध्यावच्छिद्यमावाधालिरसलसकलकारणसमवधवानाधिहरणीभूतक्षणासंख्य-
व्यवस्यतासां विनिगमनादिरद्वैय कसिमसिद्धिसिध्यावधिष्यानुमिरप्युत्पत्तिरत्यले सिध्यावधि-
ष्योत्पत्तिक्षया अगुमितिवात्त्याय सिद्धेः सिध्यावधिष्याविविध्यावच्छिद्यतत्त्वव्यवित्तत्वेन प्रतिवक्ष्य-
कस्यापेक्षया ज्ञात्वेन च प्रतिवक्ष्यकतत्पत्तिरित्यर्थः । तथा च भूतोक्तस्य सिध्याव-
धिष्याविरद्वैविध्यावच्छिद्यमावावत्स्य एतानावच्छेद्यावान् इति यावः । ननु तत्त्वसमर्पकसं-
ततवात्मना संख्याः स्वक्षयानतीतिरित्यन्ताः, तथा च तत्त्वदात्मस्वरूपस्य तत्त्वसमाध-

मावाधिविनी

वस्तुतः पक्षोत्तया एव नियामकतया नियामकामावाक्यवर्तासङ्गतिः इत्यत्र आह-
नियामकामावाक्यवद्वर्गाविति । कुतः इत्याकाङ्क्षायां अन्योन्याश्रयद्वयत्वेण द्वै-
तद्वैयति-सिध्यावधिष्यति । एव सिध्यावधिष्यासिद्धिपरामर्शः तत्र सिध्यावधिष्यापूर्वक-
सिध्यावधिष्यावच्छिद्यसिद्धिमति अवृत्तिरित्यादतिवर्णाद्याः पक्षोत्तयाः अन्योन्याश्रयमिमा
अवृत्तिरित्यादप्रयोजकत्वस्य, एव सिद्धिपरामर्शाच्च न तु सिध्यावधिष्या तत्र सिधा-
वधिष्यावच्छिद्यसिद्धिसत्त्वे तद्वृत्त्यादतिवर्णाद्यास्य पक्षोत्तयाविरुद्धस्य अन्योन्याश्रयमिमा अवि-
मिश्रित्यादप्रयोजकत्वस्य च असंशयविरुद्धः । इदमवकाशकम्-एव । सिध्यावधिष्या
नानि सिद्धिः परामर्शश्च वक्षते तत्र कुतो नावृत्तिरितिः इति प्रश्नो पक्षोत्तयाविरुद्धाच्च

[illegible]

नानुमितिरेति वक्तव्यम् । ऊतः पक्षताविरहः इत्याकाङ्क्षायां यस्याव तदनन्तरं अनुमितिनिरूपणे तस्मात् सा सिद्धिः स्वर्थाणाप्यवहितोत्तराक्षणीत्यधिकानुमितिक-
मिया भवति । अतस्तदभाववचनपक्षता नारतीति वक्तव्यम् । तथा चानुमित्य-
नुपादः पक्षताविरहात्, पक्षताविरहः अनुमित्यनुपादादित्यन्योन्याश्रयः । एवं
यत्र सिध्दपक्षानुसिद्धिपरामर्शः तत्रानुमितिः पक्षतासम्भवात् भवतीति वक्तव्यम् ।
पक्षता कथयन्तीति विज्ञासायां यतस्तत्र अनुमितिः जायते अतः सा सिद्धिः
स्वर्थाणाप्यवहितोत्तराक्षणीत्यधिकानुमितिका भवति । तस्मात्तत्रकथयितेवणाभावात्
विशेषसिद्धयभाववचनपक्षता अस्तीति वक्तव्यम् । एवं पक्षतासत्ता अनु-
मित्यनुपादितिविहाः, अनुमित्यनुपादः पक्षतासम्भवविवादा इत्यन्योन्याश्रय इति ।

॥३॥

[illegible]

١٢٨١٢٨

1015b

पक्षतात्त्वम् । तस्य परामर्शस्य अनुसिद्ध्यसिद्धौऽपि सत्त्वात् अनुसिद्ध्यनन्तरं
 सत्त्विकस्वसमानाधिकरणानुसिक्तिको भवति । सत्त्विकस्य भवति । अतस्तस्य
 परामर्शाधिकरणो आत्मनि अनुसिद्धेरपरा स परामर्शः स्वशरीराव्यवहितोत्तराश्रयो-
 भवति, तत्र स्वपदेन परामर्शः गृह्यते । तदशरीराव्यवहितोत्तराश्रयो-
 कर्णानुसिक्तिकसमविवक्षकं पक्षता इति प्रथमकारणः । यत्र सिद्धिसिद्धाधिकरणपरा-
 तत्त्विकात्मावच्छिन्नत्वविशिष्टं स्वशरीराव्यवहितोत्तराश्रयोत्तराधिकरणस्वसमानाधि-

द्वेषाद्विरसित्वात् तस्य लघुपूर्वतानां पक्षतानां प्रतिवन्त्या कारणत्वप्रदर्शनमिति भावः ।
 निवेद्ये भेदानां विशेषणवैशेष्यमात्रे विनिगमनाविरहेण कारणानन्त्यप्रदर्शनं गौरवं
 कायः । एषश्च प्रतिवन्द्वाप्रदर्शनं नोचितमिति शङ्का भवति । तथापि भेदक-
 तथा च कारणतावच्छेदकशरीरे कार्यात्पक्षेः अप्रवेशात् अन्योन्याश्रयस्यापि नाश-
 प्रतिपत्तिरिति कायेदाः सिद्धौ निवेद्यनीयाः । तद्वैशेष्येद्विशेषित्वमात्रे कारणम् ।
 शरीराव्यवहितोत्तराश्रयोत्तराधिकारः भवति तासां तत्त्वव्यवच्छिन्न-
 योनितावच्छेदकशरीरे तन्निवेशस्य वैयर्थ्यम् । किन्तु याः सिद्धिव्यवस्थाः स्व-
 तोत्तराश्रयोत्तराधिकारानुसिक्तिकस्वस्य स्वव्यवहितत्वेन तत्त्वव्यवहितवैशेष्यतया भेदमति-

भावविविधता

तत्त्वव्यवहितत्वेनैव भेदाः सिद्धौ निवेद्यनीयाः, तथा च कारणतावच्छेदकस्य नोत्पत्ति-
 विधानमिति भेदप्रतिपत्तिरिति तावच्छेदकस्य तन्निवेशानानवस्थात् तत्परिवैयर्थ्यव्यवस्थानां
 यद्यपि स्वशरीराव्यवहितोत्तराश्रयोत्तराधिकारानुसिक्तिकस्व स्वव्यवहितत्वेन तत्त्वव्यवहित-
 मित्यर्थः । अत्रान्योन्याश्रयपक्षेऽपि प्रतिवन्त्या स्वीकारयति तथापि तद्वैयर्थ्यं आश्रयम् ।
 विना निरकृतम् । कारणतावच्छेदककोटिब्रह्मार्थः कार्याद्वैयर्थ्यविनिगमनकलावच्छेदक-
 निवेद्यनीयाननसद्वैयर्थ्यावहेम् । अथ बोधनप्रधानायाः कार्याद्वैयर्थ्यविनिगमनकलावच्छेदक-
 त्वेन

ग्राह्यपक्षे

गाथाधरी

पठितव्यम्, तथापि भद्रकृतनिवेद्ये विधेयविशेषणमात्रे विनियमनानि विरहेण कारणात्-
नन्यं कृपारहेतरमेवेति भावः । कार्यदेयादादिकमित्यादिपदेन सर्वदेयानि रवप्रयोजक-
भद्रकृतस्यापि परिपक्षः । तस्य कारणानावच्छेदकत्वे तदीयप्रतिबन्धेव सदेयैः ।
अनुमित्यव्यवहितैर्गुणपरामर्शविधानैर्मन्यतरमनुमित्यपानवैरित्याय उत्पत्तिः-
कालावच्छिन्नत्वविशेषोपपत्तिः । स्वाधिकरणसमपठव्यसकालसम्बन्धविशेषित्वेनेत्यर्थः ।

भावविविनी

तद्वत्त्वात् पुनः अनुमित्युत्पत्तिरारण्य उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशेषित्वेन इत्युक्तम् ।
अनुमित्युत्पत्तिश्चोत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशेषित्वेन परामर्शस्य अपेक्षा न
दीयः । उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वं नाम स्वाधिकरणसमपठव्यसकालसम्बन्धः ।
स्व-परामर्शः । स्वाधिकरणसमयः परामर्शोत्पत्तिश्चोत्पत्तिः । तद्वत्त्वेत्येव न परामर्श-
विवितीकृत्योः । तदन्यः कालः परामर्शोत्पत्तिश्चोत्पत्तिः । तत्सम्बन्धः परामर्श-
वत्त्वे । अत्र वत्त्वेत्येव कालिकसम्बन्धेन । अन्यथा उत्पत्तिश्चोत्पत्तिश्चोत्पत्तिः प्रति-
पत्तितासम्बन्धेन स्वाधिकरणकालसम्बन्धत्वात् तदन्यकालः उत्पत्तिकालो न स्यात् ।
अत्र कालमध्यमपुत्रादाय कालिकसम्बन्धेन स्वाधिकरणसमपठव्यसकालसम्बन्धः उत्पत्ति-
कालिकसम्बन्धेन आत्मन्यसम्बन्धत्वात् कालिकसम्बन्धेन स्वाधिकरणसमपठव्यसकालसम्बन्धः आत्मा,
तत्सम्बन्धवैशिष्ट्यस्य परामर्शस्य द्वितीयकृत्योऽपि सत्त्वात् अनुमित्यनन्तरम् अनुमित्या-
पत्तिः । तद्विरणाय कालादोपादानम् । आत्मनः कालस्यत्वात्मात्वात् नोक्तदेयः ।
तद्वि-पुत्रवैति ।

उत्पत्तिकालसम्बन्धस्य उपलक्ष्यगविषयः अवच्छेदकत्वे उत्पत्तिकालोपलक्षि-
तस्य परामर्शस्य अनुमित्युत्पत्तिश्चोत्पत्तिः सत्त्वात् अनुमित्युत्पत्तिरनन्तरमपि अनुमित्या-
पत्तिकृत्यः स एव दीयः स्यात् । अतः विरोधगविषयः उत्पत्तिकालसम्बन्धस्य

अवच्छेदकरं वक्तव्यम् । उपरिक्तात्मनो बलिद्विष्टस्य परमेश्वरस्य अनुमिष्युर्गच्छि-
 क्षुण्डमावात्, नोक्तदोषः । एतद्विशेषोक्तं तत्रापि उपरिक्तात्मनो बलिद्विष्टस्य
 कर्तव्येति कर्मधारयसमासस्य अर्वादिभ्योऽनन्तरस्य प्रक्षुप्त्युपेक्षः उपरिक्तात्मनो बलिद्विष्ट-
 त्वविशेषितेनैव न्युक्तम् । तदाह-तावदाकालसंबन्धस्येति । उपरिक्तात्मनो बलिद्विष्टस्य
 त्वविशेषोक्तं सामानाधिकरण्यात्संबन्धेन विशेषम् । न तु आश्रयतासंबन्धेन ।
 सविषयकत्वेऽप्यधर्मस्यैव विशेषत्वेन निर्देशात्, इत्याह-विशेषणवच्चरत्येति । धर्मस्य
 सविषयकत्वेऽप्यधर्मिण इत्यर्थः । अविशेषणत्वादेति । उपरिक्तात्मा-
 इति । सविषयकत्वेऽप्यधर्मिण इत्यर्थः । अविशेषणत्वादेति । उपरिक्तात्मा-
 र्वाच्छब्दः प्राति ईति शेषः । अनुमितौ स्वक्षणाव्यवहितोत्तरस्थानोत्तरविक्रवविशेषणस्य
 प्रयोजनमाह-कालान्तरादिति । तथा च तद्विषयाने उपरिक्तात्मनो बलिद्विष्टस्य-
 विज्ञाते स्वसामानाधिकरण्यानुमितिकं सविषयकं पक्षता स्यात् । तथा सति
 कालान्तरादिति स्वविशेषणत्वात् तद्विषयद्वन्द्वनादेरपि स्वसामानाधिकरण्यानुमितिकत्वात्
 सविषयकत्वाच्च पक्षतात्वं स्यात् । तद्विरुद्धं स्वक्षणाव्यवहितोत्तरस्थानोत्तरविक्रव-
 निवेद्यः । यद्वन्द्वनाव्यवहितोत्तरस्थानो अनुमितोत्तरस्थानो नोक्तदोषः । स्वक्षणाव्यव-
 हितोत्तरत्वं च स्वविक्रमस्थानव्यवहितोत्तरस्थानविक्रमत्वे सति स्वविक्रमो-

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

एवं च कालिकसंबन्धेन तादृशसंबन्धवत्प्राप्तमिष्टानादीर्हि प्रमाणं
सत्त्वात् उपनिमित्तकालावबत्तयम्; अतः कालवत्त्वं । तादृशकालवत्त्वस्य उप-
लब्धत्वात् तादृशविषयविशेषात् । अतः कालः इत्यो- विवेचनविषया-सम्बन्धमात्रात्-
लब्धत्वात् विषयविशेषकत्वे स एव दोषः इत्यो- विवेचनविषया-सम्बन्धमात्रात्-
लब्धत्वात् तादृशविषयविशेषात् । अतः कालः इत्यो- विवेचनविषया-सम्बन्धमात्रात्-
लब्धत्वात् तादृशविषयविशेषकत्वे स एव दोषः इत्यो- विवेचनविषया-सम्बन्धमात्रात्-

साक्षात्संपदं कालिकसंघं ।
नेत्रपतिवधायि
प्रतिपत्तिर्यासंघं

Abstract

गदाधरी

सर्वोच्चानुमितिसमानाधिकारव्यवधानादित्युक्तमप्यपि चाण्य स्वधर्मात्पुण्यवर्धितोऽपि सः । तदर्थं स्वधिकारकालवर्धसाधिकारकालवर्धसाध्यापुण्यवर्धनमितिविधायकम् । तदर्थं सति स्वधिकारकालवर्धसाधिकारो यः क्षणतस्तदुपशब्दम् । सत्य-
निवेद्यात् स्वोत्तरवर्तीपक्षणोपपन्नानुमितिकमानादिनतवृद्धित्वीपक्षो नानुमितिसम्बन्धः । तदर्थं सर्वोच्चानुमितिकसत्स्वरुद्धित्वीपक्षणोऽनुमितिवारण्य स्वधिकारणत्वे सतीत्युपस्थितम्,

भावविविनी

क्षणावसाधिकारमन्वयेत् । तत्र द्वितीयक्षणाभावाच्च । तत्र सत्यन्तानिवेश-
स्वीकारक्षणीयत्वाच्चित्तिकसविषयकं पक्षोत्पत्तौ यत्र विषयविषयसिद्धिपरामर्शोऽनुमितेयः
तत्र सिद्धिरस्य सविषयकस्य स्वोत्तरवर्तीपक्षणीयत्वाच्चित्तिकाच्चित्तिकतया तद्वत्त्वात्
परामर्शक्षणीयुमितिसमाधायितः । तद्वारण्य स्वधर्मात्पुण्यवर्धितवत्त्वस्य सत्यन्तस्य
निवेशः । ननु स्वाधिकारणत्वे सति इति निवेशोऽपि त्वीपक्षणस्य स्वाधिकारणत्व-
विच्छेदत्वं पूर्वोक्तदोषवारणसंभवात् किमप्युक्तस्य अप्यवहित्वस्य निवेशान-
सिद्ध्यच्छेद-तदर्थानुमितिकेति । पक्षोत्पत्तिसत्कारोत्तरपदनन्तरं त्वीपक्षणी अत्र-
मितिर्वाप्ये तदर्थोत्पत्तिस्य स्वाधिकारणमूलत्वेत्तत्त्वोत्पत्तौ त्वीपक्षणीयत्वाच्चित्तिकत्वात्
सविषयकत्वाच्च पक्षोत्पत्तौ तद्वत्त्वात् सत्कारद्वितीयपक्षो अविषयपक्षः, तद्वार-
ण्य स्वधिकारणत्वे सतीत्युक्तत्वात् स्वपक्षवित्तत्वे सतीत्युक्तम् । सत्कारोत्तरवीप-
क्षणस्य स्वाधिकारणव्यवसायधिकारणद्वैतीपक्षणवर्धसाधिकारणतया तद्वत्त्वधिकारणवत्त्वत्वं
अप्यवहित्वत्वं नास्तीति न दोषः । ननु सत्कारस्य द्वितीयपक्षोः त्वीपक्षणी
नाशाच्च कथं त्वीपक्षणस्य सत्काराधिकारणवत्त्वव्यवसाय-द्वितीयपक्षणवत्त्विति / इति
विषय सत्कारस्य द्वितीयपक्षणवत्त्वत्वं नाप्युपगम्यते । कात्यायने सारणाच्च-
पक्षोत्पत्तिमात्रः ।

द्वितीयं विज्ञानात्तरान्तराद् अन्विता स्वयन्वित्तेशादि उपपत्तिप्रयोजन-
निवर्तौ बौधः । तथा सप्तपञ्चाङ्गद्विधधर्मावस्थापितमत्त एवैषा प्रतिबन्दितास्मत्तत्वात् ।
कल्पमन्त्रमिति वशावयाम । एकपुरुषोपान्निमित्तपञ्चद्विधधर्मावस्थापितः पुरुषा-
नन्तरान्निमित्तवर्तमानः । अन्निमित्तपञ्चद्विधधर्मावस्थापितः शान्तिरस्य-

भावविनी

सत्कारभेदनिवेशमप्युक्तं लावने उपचित्तिवेशनचित्तात् । वस्तुतस्तु उपचि-
तिवेशादुद्दिष्टधर्मावस्थापितमत्त एवैतद्विधध-
र्मावस्थापितमप्युक्तं । अन्विता स्वयन्वित्तेशादि । पुरुषान्तराविति ।
पुरुषान्तरस्य यावन्मितिः तदप्यवहितपुरुषोऽन्तरस्य पुरुषस्य घटशानसेत्वे तस्य
घटशानस्य स्वधर्माव्यवहितोत्तरधर्माव्यवहितमिति कत्वा स विषयकत्वात् तद्वत्त्वात्
घटशानस्यः पुरुषस्याव्यवहितमिति कत्वा अप्यवहितोत्तरधर्माव्यवहितमिति कत्वा विरोधमात्र ।
अन्वितावद्विशानवपुरुषवत्त्वात्माभावो दोष इति भावः ।

एकपुरुषव्यति । यत्रावत्यव्यवहितपुरुषो वैश्वभूतवद्विज्ञोत्पत्तौ तस्य
द्विधस्य स्वधर्माव्यवहितोत्तरधर्माव्यवहितमिति कत्वा ततः द्विविधा-
श्रुत्यभेदस्याव्यवहितमिति कत्वा अप्यव्यवहितमिति कत्वा । द्विविधस्य स विषयकत्वात्-
भावान्न दोष इति भावः ।

ननु स विषयकस्य स्थाने शान्तयेत्यतः । द्विविधस्य शान्तत्वाभावेव
वारुणस्य भावेत्यत आह-अन्निमित्तपञ्चद्विधधर्मावस्थापितः इति । अनन्तरकल्पवत्त्वमन्त्र-
द्विधमाह-वद्विज्ञोत्पत्तिरिति । उपचित्तिवेशनचित्तात् । अन्विताव्यवहितमिति कत्वा च वद्विज्ञोत्पत्तिरिति

दीक्षितः

विशेषितेन स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणात्परिणतकस्वसमानाधिकरणानु-
मितिकसंविषयत्वेन, स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणा-
पक्षसंविषयत्वेन, स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणात्परिणतकस्वसमानाधि-

पादावरो

नियमवाङ्मया ज्ञानरवमूर्धितम् । व्यक्तीमविष्यति चेदमूर्परिहृतम् ।

वद्वैरोहिद्विप्रतिपत्तयसंबन्धांशस्याधिकस्यात्र निवेद्यात् वद्वैरोहि परिपश्य

व्यवस्थानरमाह - स्वसमानाधिकरोति । अत्राद्युत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशेषिते-

नैत्यवृत्त्यते । अन्यथा अनुमित्यव्यवहितपूर्वपक्षसमानादेरनुमित्युत्पत्त्याधिकरण-

क्षणात् सत्त्वात्तदवतनरमनुमित्यनुरोत्पत्त्यापत्तेः । न चानुमित्यव्यवहिते-

पूर्वपत्तौविशेषणानन्दव सामंजस्ये उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वस्य पूर्वविशेषणत्वमनुमितेति

मावबोधनी

प्रतिपाद्यो यो संबन्धो तथोक्तियर्थः ।

उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशिष्टि स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणात्पक्ष

संविषयकं पक्षता । परामर्शादिकं तादृशम् । अनुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणात्पक्षस्य

ज्ञानस्य परामर्शादेः अनुमित्युत्पत्तिक्षणेऽपि सत्त्वात् तद्वत्तात् अनुमित्युत्पत्त्यनन्तर-

क्षणे पुनानुमितेर्वर्णाप उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशिष्टेति संविषयकत्वविशेषणम् ।

अनुमित्युत्पत्तिकालावच्छिन्नपरामर्शादेः उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वाभावात् न पक्षतात्वम् ।

न चानुमित्यव्यवहितेति । उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशेषितेति पृथग्विशेषणं

मास्ति । अनुमित्यव्यवहितपूर्वपक्षस्य उत्पत्तिविशेषणत्वं स्वीकृत्य अनुमित्यव्यव-

बाधम्; अथ वहिर्बुधोऽपराविशोऽपराधं नष्टकर्मशक्तिशालिनम् सामञ्जस्यं भवेत्
 त्वाधिकरणकालव्यवधानादधिकरणवत्त्वस्य उपपत्तिर्यदकालस्य वैपरीत्यात् । अथान-
 गच्छति स्यात् तद्वशात्परिपूर्य करणानुमित्यथ वहिर्बुधोऽपराधविना-
 विहाजानरत्न कारणस्य ह्येतोऽप्युपपत्तिरप्यत्र । अनुमितौ सामानाधिकरण्य-
 विहायशोभनं पूर्ववत् । अत्र भूयःप्रत्ययवितर्कत्वं प्रागभासत्वं च तद्व्याप्यमावि-

पुस्तकालय

[illegible]

विषयान्तरादौ । अत्रोक्तं यत्तु तस्यैव विषयान्तरादौ ।

۱۳۳۳

1 : 2 : 3

अविनायकचरित्रम् ।

नन्वेवमपि ज्ञानं विषयके भेदकृताप्रतिष्ठः । तथाहि यादृशपरामर्शो-
 व्यवहितोत्पद्यो तदाऽन्यवृत्तिवर्जिते तादृशपरामर्शे एव निबन्तविशेषणोक्ताः ।
 तदप्यवहितोत्पद्योत्पत्तिकवत्प्रयत्तितावभावात् तस्य स्वपदेन धर्मशब्दप्रयत्ना-
 दिति वक्तव्यम् । परं तु अत्र यादृशपरामर्शो विष्करो आत्मनि कालान्तरे उत्पद्य-
 यावृत्तिवत्तस्याः एतद्वृत्तिभिर्युक्तादृशपरामर्शोप्यवहितोत्पद्योत्पत्तिकताया तत्समा-
 नाविष्करोतया च स्वसमानाविष्करोत्पद्यवहितोत्पद्योत्पत्तिकवृत्तिवृत्तिवत्त-
 परामर्शस्य तद्विषयविशेषः । एवंतीत्या सर्वपरामर्शविषयवहितवृत्तवर्तिनां विषय-

स्फुटितकृत्वसमानाधिक्करणात्स्मितसासाम्यकमिति परमशोषसमवहितोत्तलदम्यवटशो-
 नादितोऽन्मिदमप्यपित्ततत्त्व स्वपदेनोपादानासंभवाद्गतोऽप्यवधाननिवेशः । निरुप-
 खवधानस्य चान्मिदमनुपादककवटशानादः पूर्वं कदाचिदुपभवाया अप्यनुमितेवत्यस्यधि-
 क्रयाभावं अथवाहितोत्तरवत्त्व तावदान्मिदमुपस्मित तावदशवटशानादितिष्ठतीत्यभावा-
 यान्नवेदानस्य । अनुमितेः स्वाभाव्यवहितोत्तरवत्त्ववृत्तित्वरसमकान्मितिक्ततया स्वपदेनो-
 पादानासंभवात्ततोऽन्मिदमत्यन्तरापतितरत उपपत्तिनिवेशः । अधिक्करणात्स्मितमप्यवहित-

भावबोधिनी

नन्तरं तद्वत्तमिति अनुमित्युपादसंभवात्, स्वक्षणीत्तरक्षणीत्यत्तिकानुमितिकत्वात्
 तस्य । अपि तु तावदीययादृशवटशानानन्तरं स पुरुषः अनुमित्युपसि विनैव भुजतः
 तदेव वटशानं स्वक्षणीगोच्यवहितोत्तरक्षणीत्यत्तिकत्वसमानाधिक्करणात्स्मितिकं, तस्मिन्
 संविषयकं अनुमित्युपपादकं पुरुषानन्तरीयं वटशानमपि इति तस्यापि अनुमितिहेतुत्वा-
 पत्तिः । तद्वत्तरणाय अन्वयवहितनिवेशः । तस्मिन्नेवे अमुकवत्पुरुषीयं वटशानमपि
 स्वक्षणीगोच्यवहितोत्तरक्षणीत्यत्तिकत्वसमानाधिक्करणात्स्मितिकमिति तस्मिन्भावविवक्षायां
 तस्य हेतुत्वापत्तिरिति भावः ।

उत्तरत्वक्षणीत्वयोर्निवेशोऽस्य प्रयोजनमाह—निरुक्तमप्यवधानस्येति । स्वाधिक्करणा-
 क्षणीत्वसमाधिक्करणाक्षणीत्वकूपस्यगोच्यवधानस्येत्यर्थः । तथा च उत्तरत्वा-
 निवेशे यादृशवटोद्विज्ञानोत्तरमनुमितौ जायते तादृशवटोद्विज्ञानगोच्यवहिते पूर्वकाले
 तद्वत्तमिति उत्पत्त्या या अनुमितिः तमादाय स्वक्षणीगोच्यवहितक्षणीत्यत्तिकानुमिति-
 कत्वस्यैव सत्त्वेन स्वक्षणीगोच्यवहितक्षणीत्यत्तिकत्वसमानाधिक्करणात्स्मितिकमेव अप-
 सिद्धं स्यात् । अत उत्तरवनिवेशः । तथा च तत्राव्यवहितपूर्वक्षणीत्युक्तिस्युपचा-

पुनर्विनिर्माण

ANALYSIS

புதுப்புது

भाषावली

वात् । कारणात्तरयाकरण्यापत्तया विगपरात्मशाब्दावधया लच्छरीरागोरवत्प्राकिवि-
 त्करत्वात् । ननु यत्र घटशानाविद्वितीयाध्याने लिङ्गपरामर्शस्तत्तदुत्तरमनुमितस्तत्र
 परामर्शात्प्राप्तिसाधोपपत्तिरिति प्रसङ्गः, प्रथमसामान्यस्य द्वितीयाध्याने द्वितीयाध्याने
 तृतीयाध्याने अणुरप्याव्यवहितोत्तरत्वेन तादृशवदशानादः स्वध्यानाव्यवहितोत्तराध्या-
 नस्यानुमितिकत्वात्, इत्यत आह-अव्यवहितोत्तरत्वेति । द्वितीयाध्याने एवेति । अथ-
 द्वितीयाध्याने स्वध्याने न प्राप्तिस्वकक्षणे निवेशः, किं तु स्वाधिकरण-

भावबोधिनी

न च परामर्शरूपानुमितिसामग्र्योपत्त्वात् भिन्ने विषये अनुमितिसामग्र्याः प्रतिबन्ध-
 कत्वात् कथं मानसप्रत्यक्षरूपोऽव्यवसंयुतः परामर्शद्वितीयाध्याने भावितुमर्हति इति
 शङ्क्यम् । परामर्शमात्रं न प्रतिबन्धकम्, अपि तु अनुमितिसामग्र्या । सा
 याजुमितित्वव्यवहितपुरुषाण एवास्ति न तु ततः प्राक् इति । अथ वा बोधत्वेन
 न हेतुता, अपि तु सविषयकत्वेन । उक्तस्थले परामर्शानन्तरं परामर्शविषय-
 वद्विषयकः संस्कारो जायते, ततोऽनुमितिरिति स एवाजुमितित्वव्यवहितपुरुषवति-
 सविषयको हेतुर्भाव्यतीति समुधानम् । परामर्शात्स्वनिश्चय इति । परामर्शात्प्राप्ति-
 द्वितीयाध्याने इत्यर्थः । ननु संस्कारजन्यत्वेनानुमितेः स्थित्वापत्तिरित्यत आह-
 संस्कारजन्यत्वेनेति । संस्काराव्यवहितजनकतानि कृत्वा जनन्यत्वमिति नानुमितेः स्थित्वप्रसङ्ग
 इति भावः ।

गादाध्या-शेषकस्य इति । स्वसमानाधिकरणानुमितिसामग्र्यव्यवहितपुरुषाणव्यवहित-
 विद्विष्टानन्तेन हेतुत्वमिति कथं इत्यर्थः । तथा च तत्काले यत्रादौ सिद्धिः
 ततः परामर्शः ततः ध्यानावस्थेन अनुमितेः तत्र अनुमित्यवहितपुरुषाणो परामर्शो
 भवति इति पुरुषाणव्यवहितविद्विष्टपरामर्शस्य हेतुत्वं संभवतीति पूर्वोक्तस्य हेतुत्वात्-

दीर्घातिः

परामर्शस्थितिक्षणे यत्र विरोधिसिद्धिवनाशस्तत्रोत्तरक्षणेऽपि मिलितं
स्यात् परामर्शस्थानात्प्राप्तवदिति वाच्यम्; अनुमितिस्वामयथा विरो-
धिन्या विरहेण तदानीमुत्पन्नादेवानुपवसनापादेरन्तः संस्काराद्वा
तत्संभवत्, संस्कारजन्यत्वेन स्मृतिरवस्य प्रागेव निरासात् । स्याद्वा

गाद्याधरी

सायादिनर्तपत्त्यमर्हतीति शंका निरासाय अनुमितिप्राप्तयः विरोधिन्या विरहेणेति ।
परामर्शमात्रं न प्रतिबन्धकम्; अपि त्वनूमितिसामय्येव, तथा च न तत्सामय्यं,
तस्याः फलवत्त्वमहितप्राप्तकाल एव. सत्त्वादिति । तदानीम्-तदवशपरामर्शादित्य-
क्षणे । अन्यवसनापादेरित्यादिना सन्निवृत्तवत्त्वन्तर्जानापत्तिरिति । तन्. यत्र परा-
मर्शात्पत्तिकाले समानविषये लौकिकवशाक्षणादिप्रत्यक्षस्य नियमिवये च शाब्दबोधस्य
सामय्यमासीत्तद्वितीयाक्षणे विनिगमनानिविरहेण किमपि ज्ञानं न जायते; सकलज्ञान-
सामय्येषु प्रतिबन्धकसमवधानस्य ह्यन्यत्वात्; अतः तद्वितीयाक्षणे प्रत्यक्षावसाय-

भावबोधिनी

संस्कारस्यापि कालोपाविष्टत्वेन रूपेण पटञ्चानहेतुत्वात् पटञ्चानस्य स्मृतिप्रसङ्गः ।
एवं यत्र संस्कारेण किमप्यनुमीयते तत्र लिङ्गकारणत्वाभावे लिङ्गत्वेन संस्कारजन्यत्व-
मनुमितिरेतीति अनुमितिरेव स्मृतिरिति । अतः संस्कारत्वावच्छिन्नजनकता-
निरूपितजन्यत्वमेव स्मृतिरवश्योजयकमिति भावः ।

प्रकृतसामय्येति । सिद्धान्तविषयविरुद्धिबोधिप्रसङ्गोऽप्यवहितोत्तरक्षणेऽपि वि-
काशितमिति काशिसिद्धिमवाप्सिद्धत्वेन प्रतियन्धकत्वं प्रकृतम्, तत्सामय्येत्यर्थः । प्रतिबन्ध-
कत्वमेवेति । एवकारेण कोणात्त्वप्रसङ्गनस्य पूर्वकृतस्य व्यवच्छेदः । कायानुसृति-

पाषाणदो

कालोपाधि विधया शान्तानरे भाष्यमानलिङ्गकालानामहे संस्कारानिमित्तौ च संस्कारस्य जनकत्वेनानिप्रसङ्गादिति भावः । अकृतसम्यग्य कायानिर्गमनिर्गमिना-
वच्छिन्नकल्पेण प्रतिबन्धकत्वमेव प्रसज्यमानि स्वप्नानाधिकरणेति । पदव्याख्याति-
रन्मिस्यव्यवहितपूर्ववर्तिनिर्दिष्टमिषासिद्धयथावपक्षतावद्बोध्यम् ।

सिद्धयारम्भकपरामर्शानन्तरं सिषाधिव्यपन्नकाले सर्वत्र तदन्तमसमवेतमस-
मासास्यप्रामाणिकत्वे यत्र न तदाशस्तत्र प्रथमप्रतिबन्धकतवावच्छिन्नस्या-

धाव्याधिनी

करा इति अन्मिस्यव्यवहितपूर्वत्वनधिकरणक्षणावृत्तिविवक्षितया प्रतिबन्धकत्वात्
सिषाधिव्यपन्नकालेऽन्मिस्यप्राप्तिः । तद्विच्छिन्नस्य परामर्शस्य सिषाधिव्यपन्नवि-
कालेऽसत्त्वात् प्रतिबन्धकभावेन सिषाधिव्यपन्नस्यनन्तरक्षणेऽन्मिनेकेपप्राप्तित्वेति

भावः ।

अन्मिस्यव्यवहितपूर्वत्वं नाम अन्मिस्यप्राप्तिकालेऽन्मिस्यप्राप्तिनिवृत्ति-
त्वा च अन्मिस्यप्राप्तिकालेऽन्मिस्यप्राप्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्ति-
प्रतिबन्धकत्वमिति फलितम् । तत्र प्रथमक्षणापदप्रयोजनमाह- तत्र क्षणात्त्वानिवृत्ति-
इति । अन्मिस्यप्राप्तिकालात्पदेन महाकालस्य ग्रहणे तद्वृत्तिकक्षपप्रतिपत्तिनिवृ-
त्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्ति-
महाकालादिवारणाय क्षणपदोपादानमित्यर्थः ।

तृतीयकल्पमवतारयति-एवं च तदवस्थापति । स्वप्नानाधिकरणान्मिस्यस्य-
रूपनधिकरणकालोत्पत्तिकक्षपप्रतिपत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्तिनिवृत्ति-
क्षणात्त्वस्य सङ्कलित्वेति । पूर्वस्मिन् हि इति लाघवम् । यत्र सिद्धिसिषाधिवि-

सर्वेनातिप्रसङ्गसम्भवात् कथानन्तरमाह—स्वप्नमगानाविज्जरणीति । उक्तस्यैव परामर्श-
 हेतुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणावृत्तिरवेति ननु तदुपादक्षान्तरानुमित्यव्यवहितपूर्ववानविज्जरणात्तथा
 तद्वृत्तित्वविशिष्टत्वेन तत्परामर्शद्वारेण प्रतिबन्धकत्वात्वात् कल्पे तादृशस्यैव सिधा-
 धिषोत्पत्तिकालेनानुमितिसङ्गतिरिति भावः । अत्रानुमितेरत्यव्यवहितपूर्वत्वं वक्ष्यमाणं
 तदुत्पत्तिस्थानोत्पत्तिकलङ्घनप्रतिधोनिर्गमम् । तत्र क्षणत्वातिवैश्व अनुमित्युत्पत्त्यधिकरण-
 महेकालावृत्त्युत्पत्तिकलङ्घनसमादाय क्षणमात्रस्यैवाव्यवहितपूर्वत्वं स्यादिति क्षणविवेचन-
 माध्वकम् । एवं च तदवस्थया तादृशानुमित्युत्पत्त्यनविज्जरणासमयात्पत्तिकलङ्घनप्रति-

भावबोधिनी

पातिमित्यः तत्र अनुमित्युत्पत्त्यनविज्जरणकालः सिधाधिसिधोत्पत्तिकालः तदुत्पत्तिक-
 लङ्घनः सिद्धयुत्पत्त्यधिकरणकलङ्घनः तत्प्रतिधोनिर्गमवृत्तिविविष्टसिद्धेः प्रतिबन्धकायाः
 सत्त्वात् न सिधाधिसिधोत्पत्तिकालेनानुमित्युत्पत्तिः । उक्तस्यैवाव्यवधकमिति । पूर्वोक्तं
 वक्ष्यमाणविविष्टे अनुमित्यव्यवहितपूर्वत्वात्तदविज्जरणकालवृत्तिविविष्टत्वेन प्रतिबन्ध-
 कत्वेनानुमित्युत्पत्त्युत्पत्तिस्थानोत्पत्तिकलङ्घनप्रतिधोनिर्गमवृत्तिविविष्टत्वात्तदविज्जरणमहे-
 कालवृत्तिविविष्टसिद्धस्य परामर्शद्विः प्रतिबन्धकतावच्छेदकाकारात्तस्य अनुमित्यव्यवहित-
 काव्यवृत्तिविविष्टस्य अनुमित्युत्पत्तिः । अस्मिन् कल्पे उत्तरत्र क्षणत्वातिवैश्व
 पूर्वोक्तानुमित्युत्पत्त्यनविज्जरणानुमित्युत्पत्त्यनविज्जरणकालोत्पत्तिकलङ्घनप्रतिधोनिर्गमवृत्तिविविष्टस्य
 प्रतिबन्धकत्वे अनुमित्युत्पत्त्यनविज्जरणः यः सम्यक् अनुमित्यनन्तरक्षणाः तदुत्पत्त्यव्यव-
 धनपरामर्शमात्राद्यनुमित्युत्पत्त्युत्पत्त्युत्पत्तिकालाव्यवधनः तत्प्रतिधोनिर्गमवृत्तिविविष्टो-
 दस्य परामर्शस्य प्रतिबन्धकताया अनुमित्युत्पत्तिः । अतः उक्तमत्र वक्ष्यमाण-
 लोपादानम् । महेकालस्यैवलोकाः क्षणत्वाभावात् तेषु इति भावः ।
 यदि चेत्तद्वि । अनुमित्युत्पत्त्यधिकरणक्षणात्पत्तिकलङ्घनप्रतिधोनिर्गमवृत्तिविविष्टत्वेन
 क्षणवृत्तिविविष्टत्वेन प्रतिबन्धकत्वमिति पूर्वोक्तमन्तरमाह—स्वप्नमगानाविज्जरणीति । उक्तस्यैव परामर्श-

शोधितः

स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणावृत्तिमिवत्वेन स्वसमा-
नाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणावृत्तिविविशिष्टत्वेन

गादाधरी

योगक्षणावृत्तिविविशिष्टत्वेन प्रतिबन्धकरवर्गोचितम्, अनुमित्युत्पत्त्यनाधिकरणसमयस्य
क्षणत्वेनानिवेशोऽपि क्षतिवद्भावे अनुमित्युत्पत्त्यनाधिकरणत्वेनानिवेशोऽपि क्षतिवद्भावेना-
न्यानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणाभिमतक्षणा एव सत्त्वात् । वरमक्षणे क्षणावृत्तिवर्गानां बोध-
नवभावस्यकम् । अन्यथा अनुमित्यव्यवहितप्रमाक्षणाऽपि तदुत्पत्तिक्षणापेक्षितकवत्संशति-
योगित्वाननाधिकरणमाहकात्तद्वृत्तिविविशिष्टत्वेन अनुमित्युत्पत्त्यनाधिकरणसमयापेक्ष-

भावविविनी

मित्युत्पत्त्युपलक्षितकालेभ्यस्तत्र महाकालमादाय अप्राप्तिरूपः पूर्वोक्तदोषो भवति ।
अनुमित्युत्पत्तिविविशिष्टकालेभ्यस्तत्रो व तद्विशिष्टकालोत्पत्तिकः स्वसः अनुमित्यव्यवहित-
क्षणवत्त्वो न भवति, अपि स्वव्यवहितपूर्वक्षणावत्त्व एव तस्यातिशयोक्त्यानाधिकरण-
अव्यवहितपूर्वक्षणाः तस्यातिशयोक्त्यानाधिकरण व्यवहितपूर्वक्षणाः तद्वृत्तिविविशिष्टस्य
प्रतिबन्धकरवृत्तिवर्गः । एवं च पूर्वोक्तोऽपि उत्पत्त्यधिकरणकाले क्षणान्वानिवेशा-
नाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणावृत्तिविविशिष्टत्वमिति गौरवमिति समाधानमत्र विवक्षितम् ।
पूर्वोक्तं तु अनुमित्युत्पत्तिविविशिष्टत्वमिति गौरवमिति समाधानमत्र विवक्षितम् ।
गुरुशरीरतत्वेति । अयं भावः-उपलक्षणापरिचायकम् । तच्चोपलक्षितं परिचाय्य
स्वयं निवर्तते । कारणानावच्छेदकशरीरानन्तर्गतं भवतीति यावत् । न तु विशिष्ट

तथैति गौरवमिति ।

न चैतत्कल्पयित्वाहि । स्वसमानाधिकरणानुमित्युत्पत्त्यनाधिकरणसमयापेक्ष-

वा स्वसमानाधिकरणविहितपूर्ववर्तिनधिकरणक्षणवर्तिन-
विशिष्टत्वेन वा स्वसमानाधिकरणान्निमित्युत्पत्त्यनधिकरणसमया-
द्यवहितपूर्वक्षणावर्तिनत्वविशिष्टत्वेन वा प्रतिबन्धकत्वम्, तदव्यव-
हितपूर्वत्वं च तदुत्पत्तिक्षणात्पत्तिकव्यवस्थितिगोचरम् । न बाध

1231214

[illegible]

புதுப்புது

प्रमाणानुसारेण न्यायः कति । प्रमाणानुसारेण न्यायः कति ।
न्यायानुसारं न्यायः कति । न्यायानुसारं न्यायः कति ।
न्यायानुसारं न्यायः कति । न्यायानुसारं न्यायः कति ।

गाथादरी

वचकत्वात्साम्यवात् तदुत्पत्त्युक्तम् । यद्यपि परामर्शानन्तरं सिवाद्यप्येवमाद-
 त्यत्वे परामर्शादप्यवहितप्रत्यक्षेण फलेच्छाव्ययमेव स्वीकार्यम् । तथा च तस्या एव
 सिवाद्यप्येवपर्याप्तकालेऽवयव विनाशः । तथाप्यपेक्षावृद्धप्राप्तकफलाभावादि परामर्शो-
 पत्तिकाले फलेच्छा स्वीक्यते ; तदा परामर्शोपपत्तिर्हितीत्यर्थे आत्मवर्षविवर्तना
 न सम्भवतीत्यभिप्रायेणैवम् । अन्विता सुरवरवधमवाधायां फलानन्तरंछासमन्तरं
 मुख्यप्रकारेणान्वितमिवाञ्छा सम्भवतीत्यभिप्रायेण वा । सिवाद्यप्यवधानानन्तरमनुमित्यन-
 एवादे तत्पूर्वोत्पन्नपरामर्शादिदेशानुमित्यवयववहितपूर्ववर्तितमित्यवयव विरोधित्वेन प्राप्ति-
 सम्भव इत्यनन्तरवचनान्तरमनुमितिरित्युक्तम् ।

भावविविधता

प्रतिबन्धकत्वमिति प्रथमकथः इत्यर्थः । बहुपत्तिसमवेति सा स्पष्टमिति । सिवा-
 धर्मिणोपपत्तिश्चोऽनुमितेति : स्पष्टित्यर्थः । सादृश्यापूर्ववर्तितवैतम् । अनुमित्यप्यवहित-

पूर्ववृत्तिवैतनित्यर्थः ।

गादाधर्मा-तदविवर्तनात् । ननु सिद्धयत्यक्तपरामर्शस्य स्मरणान्तरमप्यक-
 त्वे

तन्मनकविशेषणान्नादेः तदुपपत्त्यवयवप्राप्तकालादेर्वा विनाशः । स्मरणान्तरमप्येव तु

संस्कारस्यैव तादृशस्यलभाभावात् कथमेतत् । भवम् । अपेक्षावृद्धिर्हितीत्यर्थे

विशेषणान्तरादमते अपेक्षावृद्धिरूपविशेषणान्तरवृत्तितीत्यर्थे तादृशस्यव्यवहारात्मका-

तादृशपरामर्शः सम्भवति । अन्यथा तु समुदात्तवचनसंस्कारस्य चरमफलान्तरप्राप्ता

तादृशस्मरणान्तरमकारणमाशङ्कितं नाश इत्यभिप्रायेण दीक्षितकृतं तथापिधानसंगतिः ।

अवस्थासन्नतवति । संवन्धरहितवैतनित्यर्थः । स्वप्नप्रमाणविकल्पवृत्तिविशेषणा-

त्वादिति भावः । तथाप्यपेक्षावृद्धप्राप्तकाले । प्रथममपेक्षावृद्धिरूपफलज्ञानं तदा

फलच्छापरामर्शो ततः सिवाद्यप्यभिप्राया उत्पत्तिः ततोऽनुमितिः । तत्र सिवाद्यप्यभिप्रा-

प्राप्तकाले फलेच्छान्तरप्राप्ति न नाश इत्यविवर्तितवैतनित्यर्थः । स्वप्नवैतनित्यर्थे हितीत्यर्थः ।

अनवरति । अनवरतपरिचरन्मनानां अपरिमितपवनपरिचरमाणानां वेतने-
 नानामां समं यः संयोगस्तानः संयोगधारा, तदन्तर्गतव्यवस्थानां प्रतिक्षणमेव
 गणयितव्यः । अपरिमितनामपि घटादीनामिव स्थिरत्वे सदगतिरस्वभावानामपि
 एकद्वयादिकृत्त्वे प्रतिक्षणं न संयोगविरहासम्भव इत्यतीत्यपरिमितानाम् । प्रतिक्षण-
 मानसमवेतसंयोगविनाशस्य समवेत प्रामाणिकत्वेत्याशां घटाह-फलाजुत्पादिति । फल-
 नास्त्यंशोदिति । अनुमित्युत्पत्तयेककारणसत्त्वे आपन्नफलमपि तदनुत्पादस्य तादृश-
 संयोगवित्तमानामन्तराणामुपपन्नमानावर्तव्यं भावः । ननु तजानुमित्यनुत्पादितव्यविशेष-
 सिद्धयभावादिदृक्कारणान्तरमेव कल्पनाम्, तदिदहेत्यापि तत्र तदुत्पत्तिरित्यत आह-
 कारणान्तराति । ननु अनुमित्यव्यवहितपुर्ववर्तिसिम्भवावर्तव्यविच्छिन्नाभावात्स्य कारणाना-

शो गुणानुत्पादात् यतीति । शून्येच्छयाद्यौगपद्याद्युपगमश्च स्वमतेऽस्त्येति
 बोध्यम् ।

इदं तु बोध्यम् । अपेक्षाबुद्धयान्मकफलज्ञानकृत्तः ततः फलेच्छा-
 ततः सिपायसिपा ततोऽजुमितिः तत्रापि प्रयोजनसंभवात् शून्येच्छयाद्यौगपद्याद्यु-
 धावनं व्यर्थमिति ।

अनुमितवर्ति । सुखत्वप्रकारेणाजुमितीच्छया अनुमिति विना चरितार्थत्वा-
 भावात् अनुमितिसम्प्रयोजकत्वम् प्रत्यक्षत्वप्रकारेणाजुमितिरभावत् ।

आपन्नफलवर्ति । उपपत्तिबुद्धयेत्यर्थः । संवत्सरावर्ति । कारणानुत्पादोत्पत्ते-
 र्भावात् कार्याजुत्पादः कारणवद्बुद्धिर्निरव्यक्ताकारकस्य अवयवस्यसिद्ध्यर्थेऽस्त्यु-
 ओचित्यावर्जितवर्ति भावः । सामर्थ्यानिष्ककारकवर्ति । सामर्थ्यानिष्ठा या
 कार्यनिष्ठेति । व्याप्तिः यत्र समीचीनम्, कार्यनिष्ठेति । तस्याः कारणत्वे कार्यवत्त्वे

दीर्घलिः

प्रथमे यत्र सिद्ध्यात्मकपरामर्शानन्तरं सिषाद्यधिषया उत्पत्तिकाले तत्पुरुषोपस्य कर्यापि धर्मस्य न विनाशस्तदनन्तरमवृत्तिमिति तत्र तदुत्पत्तिसमयेऽपि सा स्थानं, तत्पुरुषकालोत्पत्तिनां सर्वेषां तादृशपूर्व-वृत्तिरवेनाविरोधिरवति वाच्यम्; अनवरतपरिस्फुटदसानापरिमित-

गाढावरो

सिद्धौ उक्तकल्पेऽनुमित्यनुत्पादनिवर्हिण तादृशकारणामावोपपादकः संयोगादिनाशः कल्पनीयः, प्रथमं च तादृशकारणानामपि एव न सम्भवति, उक्तस्थले तदानीं तादृशमावश्यककारणसत्त्वस्य संस्थित्यतया अन्यव्यवस्थासम्भवेति, इत्यत आह- अन्वयव्यभिचारीति तादृशमावश्यककारणसत्त्वस्य निवृत्त्यापत्तेः कार्यकारणमावपादकतया तादृशव्यभिचारीत्यन्यव्यवस्थासत्त्वस्य कार्यकारणमावपादकत्वविरोधित्वे मानाभावाविति भावः । ननु प्रतिकलामात्मनि संयोगा-दिविनाशोपि यत्र वर्तमानस्थले सिद्धिरनुमितिरूप, तत्र द्वितीयव्यवस्थानिबन्धसंयोगादप्यनु-मित्युत्पत्तिरपि सत्त्वेनाविरोधितया उक्ततापरित्यक्तवत्त्वेत्यत आह-उपादीयतामिति ।

भावविविनी

वा अवयवकत्वादित्यर्थः । तथा चान्वयव्यभिचारी नाम कारणव्यभिचाराभावप्रति-
पादित्वम् । तदपहः कारणव्यवपादकताप्रवृत्तिरोपी । कारणव्यवपादका तु न कार्य-
कारणमावपादिका । सामर्थ्याव्यवपादकत्वात् कार्यस्य । व्यतिरेकव्यभिचारापहस्तत्वेति ।
कारणान् कारणवत्त्वं वेत्याकारकमंशवादादित्यर्थः । वर्तमानस्थले । इति । एव क्रमेण
सिद्ध्यात्मकपरामर्शसिषाद्यधिषाद्युत्पत्तिवत्त्वेत्यर्थः ।

दर्शितः

पवनदिपरमाणुवेतनसंयोगसंज्ञानान्तःप्रातिव्यक्तीनामविरतमेवोपर-
मात्, कलावृत्त्यादवबलेनापि तादृशकरपननासम्भवात् कारणात्तरकरप-
नौ रवरात् । अन्वयव्यभिचारसन्देहेत्य कारणात्तदवग्रहेविरोधित्वात् ।
उपादीयन्तां वा तत्तदात्मसमयविशेषसम्बन्ध एव तादृशपूर्ववर्ति-

गावाधरी

प्रतिबन्धकतया स्वोक्तिपन्तामिममर्थः । प्रपञ्चविशेषः—यदा तन्नात्मन्यनृमितिर्नामिष्यते,

तदन्वयवर्तिनृवृक्षान्धमनसंभवात्तन्मिममर्थवर्तिनृवृक्षसंभवात् । एवं च सति

प्रतिबन्धकतया स्वकथंभवेन्नैव वाच्या, सर्वत्र क्षणविवशेषसंभवात्प्रत्येक

सम्भवेन सिद्ध्यादिसाधारण्याभावात् न सतिः । क्षणसंभवात्प्रतिबन्धकतया

प्रत्येकम् । अतस्तिरस्तरवागिमप्रयोगान्नामेन भवकटावहितेन लघुकथान्तरेण कारणात्

प्रत्येक्यति—प्रवृत्ति । एकपक्षेवापानमिममर्थवर्तिनृवृक्षसंभवात्तन्मिममर्थवर्तिनृवृक्ष-

धोपवर्तिनृवृक्षः । क्षणस्य कारणात् च यदा तादृशक्षणाः तद्वत्तरं कार्यमिति

कालिकप्रत्ययसत्त्या बोध्या । तत्तदात्मसमवेतत्वावच्छिन्नं प्रति तत्तदात्मनसत्तावात्प्रत्येक

हेतुव्या वैलोकितप्रसङ्गमङ्गी बोध्यः । परामर्शसाधारण्यादुक्तवैतनहे—तादृशीति ।

भावबोधिनी

वचनापत्तिरिति । सिषाधयिषोऽपत्तिकालेऽनुसित्यापत्तिरित्यर्थः । यदा

तदात्मनीति । सिद्धिसिषाधयिषावृत्तिरित्यर्थः तदात्मने सिषाधयिषोऽपत्तिकालेऽनु-

सितनीत्यर्थः, तदन्वयवर्तिनृवृक्षान्धमनसः सिद्धयुक्तिसंश्लेषसंभवात् आत्मनि विद्यमानः

अनुसितान्यवर्तिनृवृक्षवर्ती न भवतीति अन्वयवर्तिनृवृक्षवर्तिमित्रः तदात्मनिष्ठः सम्य-

संभवः प्रतिबन्धक इति न सिषाधयिषोऽपत्तिकालेऽनुसित्यापत्तिरित्यर्थः । तथा

स्थूलकाले कालिकम्बन्धेन शृणुः तदुत्तरशृणुवाच-
 स्थिति । अनतिरिक्तवैति । तदा दर्शितदोषोऽनुसन्धेयः । यदेति । यदा
 व्यवहितपूर्वत्वेन सिद्धिमप्यस्यापि प्रतिबन्धकत्वं न स्यादित्यत आह-
 विरोधित्वसंभवः । तत्तत्समयस्वरूपत्वे तु स्वसमयानाधिकारणपुण्येनान्तरीयावृत्ति-
 इति भावः । ननु तत्तदात्मसमयसंबन्धानां आत्मस्वरूपत्वे तस्य सदातनत्वाना
 यावृत्तिव्यवहितपूर्ववृत्तिभिः तत्तदात्मनिष्ठः शृणुविशेषसंबन्ध एव प्रतिबन्धकोऽस्ति
 त्वस्य

भावबोधिनी

पक्षपातं लिङ्गादीनामेव भूप्रसवात् । उक्तत्वेण कारणतात्त्विकोऽस्ति नष्टं प्रदर्शयति
 वाच्यम् । लिङ्गापरामर्शविरहि लिङ्गाविशेषेन कारणतामेव प्रत्यक्षकत्वात् प्रथमा-
 कारणप्रत्यक्षता लिङ्गापरामर्शवत्त्वसिद्ध्याभाववत्त्वादिना कारणताकल्पनमेवोचितम् इति
 बोधित्ववदितं तत्तत्कालसंभवात् । न चैवं प्रत्यक्षत्वेन कारणतामेव प्रदर्शयति
 विशेषणतया तत्तत्प्रसङ्गः शक्यत्वात्, तथापि तत्तत्प्रसङ्गसंभवात् नानुमानाभावात्
 तदोपपत्तिरित्यव्यवहितपूर्ववृत्त्यर्थः । यद्यप्यत्र पूर्वोपपत्तिस्तत्त्वसमयानाधिकारणप्रत्यक्षमिति

गाथापरी

कारणानां प्रतिबन्धकानां चातथ्यात्वं, अकालानां च तथात्वं
 च प्रतिबन्धकत्वं । अनर्थेव रीत्या कथान्तरेणैव कल्पितानां
 वात् । विलीयते च परामर्शवत्त्वादिना कारणत्वं, बाधवत्त्वादिना
 तथा बोधमानादेः प्रमाणात्तरत्वं भव्यते, सर्वत्रानुमितिसामर्थ्यात्
 पूर्वदर्शनात्वादिना तादृशक्षणवृत्तिवत्त्वविशिष्टवत्त्वादिना वा कारणत्वं ।
 मिथ्याः, भवेत् तत्तत्पुण्यवृत्तिमिति प्रति तत्तदोपपत्तिरित्यव्यवहित-

बोधिनिः

नया चीति । उपमादादित्यपिना शब्दपर्ययहे । प्रमाणात्तत्त्वम-अनुमानवतिहे-
 मूलप्रमाणावयम् । पृथगेवेति । उपमानादित्यस्य लिङ्गोपपत्तयमपिद्विषयित्वमिति सामर्थ्य-
 नियमानस्य प्रसिद्धत्वरूपेयहे, अत उपमानादेः प्रमाणात्तरत्वा, अनुमित्युपपत्तिमात्र-

पुष्पक

ननु यदा कालिकसंबन्धेन क्षणः तदा उत्तरक्षणावच्छेदेन ज्ञापमान-
तमुच्छ्रित्यकार्यस्य अन्यान्मनि प्रसङ्ग इत्यत आह-तत्तदवस्थिति । परमाभासाधारण्येति ।
समवायसंबन्धेन कारणतत्परिधाणार्थमिदम् । पुञ्जबाधक्येति । लिङ्गत्वेन केव-
लान्वयितया पुञ्जबाणामपि लिङ्गत्वेतन्मवात्, पुञ्जवतितरसर्वपदार्थानां लिङ्गत्वादि-
त्यर्थः । अत्रिदमिति । यद्यप्यन्यान्प्राश्रयमयूतैवेदंशकारणत्वा नास्तीति प्रतिबन्ध-
प्राप्तत्वात्तत्पक्षेण वातिविरयः । तथाप्युद्देशान्प्राश्रयस्य तद्वैयर्थ्यादिनमविच्छेदना-
निष्पन्नसङ्कोपदेशेन संकल्पम् । दोषविशेषोक्त्येति । श्रूयस्तेनान्वयि दौष्टिभेदत्वप्रत्यक्षावु-
दयात् दौष्टिभेदत्वेन प्रयक्षप्रतिबन्धकम् ।

[illegible]

दीधितिः

प्रसूयेत । अत एव न द्वितीयोऽपि प्रकारः, वैयर्थ्याच्च सिद्धेः ।

भावशेषिणी

दीधिति न द्वितीयोऽपि प्रकारः इत्यस्य अनुसिद्धाः प्रवृत्तिरुक्तव्येति सिद्धि-
मित्रासिद्धिश्चावच्छिन्नभाषावत्स्य हेतुत्वमेति द्वितीयः कथोऽपि अत एव न युक्तः
इत्यर्थः ।

दर्शानन्तरीयत्वमिति । स्ववृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च सति स्वाधि

कारणकालवृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

सिद्धिपदमन्त्रमिति उपवृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

इत्युक्तम् । तत्र संगच्छते । अनुसिद्धेऽनन्तरीयत्वमिति स्ववृत्तं विष्कम्भकालं च

क्षणीतमन्त्रवत् मित्रान्तं वेद्योऽन्तरीयत्वमिति विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

व स्ववृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

मन्त्रादिः प्रतिबन्धकानां कारणेन द्वितीयसिद्धिपदमन्त्रवत् विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

अतः भूदकृतस्य विद्योऽन्तरीयत्वमिति विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

स्वोत्पत्त्यधिकारोऽन्तरीयत्वमिति विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

कारणस्य वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

यातिवत्सवं च वा अनुसिद्धिपदमन्त्रवत् विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

पूर्ववर्णाधिकारोऽन्तरीयत्वमिति विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च वृत्तं विष्कम्भकालं च

क्षणे सिवाधिविषयाविरहवत् च । तथा च सिद्धिपदमन्त्रवत् ।

सिवाधिविषयाकाशत्वमिति । सिवाधिविषयाकाशत्वमिति वा अनुसिद्धिः तदुक्तं-

इति त्रयमर्थो, इति तदर्थः । तथा च यत्र परामर्शोऽन्तरीयत्वमिति सिवाधिविषयानुसिद्धिः तत्र

परामर्शोऽन्तरीयत्वमिति सिवाधिविषयाविरहवत् सिद्धिः ।

परामर्शस्य मित्रान्तं वेद्योऽन्तरीयत्वमिति वा अनुसिद्धिः ।

व प्रतिबन्धकता स्यात्, तद्विरुद्धा सिद्धिपदमिति भावः ।

। प्रत्यक्षः

समानविषयकप्रत्यक्षविषयमयीकाले पक्षानिवारहेणान्विति वारणने मूलरूप-
साधकमानपदं सिद्धिसाधकमाननिवशेषाभ्यन्तरपरतया वर्णयन्तः उपाध्यायस्य मतमाह-
तिपावसिध्ति । सिद्धाविष साधकमानोपनृत्तिरसाया उत्सवकत्वात् प्रत्येकं तदवसान-

புதுப்புது

[illegible]

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

मिषावपिषाविरद्विषावस्य सिद्धयुक्तमानातिरिक्तमाद्यक-
मान्यरेच्यतरस्याभावः कारणमिति तु क्वचित् । तत्र, माद्यक-
मानं हि सिद्धिस्वरूपयोग्यं तदुपहितं तत्सामग्री वा ? नाहः,

गणेशाय नमः

[illegible]

पुष्पक

[illegible]

दीर्घलिः

वधूरादिसत्त्वे विनातुमित्तमामुमित्तमभावप्रसङ्गात् । न द्वितीयः
सिद्धेः पूर्वं तदुपहितत्वाभावेन प्रत्यक्षसामर्थ्यसत्त्वेऽप्यनुमित्यापत्तेः
अनुमानानातिरिक्तैरस्य वैधर्म्यम् ।

भावव्यतिथिर्ना

लिः सापत्तये अनुमितेरेवोदयात् सामग्र्यमपि सिद्धाधियाया उच्यते कः चात् । एत-
त्सूचनायैव दीर्घान् सिद्धाधियाविरहसिद्धयनुमानानातिरिक्तसामर्थ्यकमानान्यतयाभाव
इति समाप्तयोपेक्षा ।

अनुमानानातिरिक्तत्वस्य साधकमानविशेषोपपत्तेः अनुमितिजननकान्यत्वव्युत्पन्ननिर्देशे
गोचरादह-अनुमित्यन्तर्वति । अनुमित्यन्यसिद्धिसामर्थ्या शब्दवोधसामर्थ्या च ।
तदभावः कारणमित्यर्थः । एवं च यथा सिद्धाधियाविरहसिद्धिसिद्धिकालेऽनु-
मित्यनुदयेन तादृशसिद्धयभावस्य अनुमितेर्हेतुत्वं तथा सिद्धाधियाविरहसिद्धि-समान-
विषयकप्रत्यक्षसामर्थ्याकाले तादृशशब्दवोधसामर्थ्याकाले चानुमितेर्जायत इति
तयोर्भावस्य समान्यनुमितेर्हेतुत्वम् । तस्य पुनर्वैयर्थ्यकत्वमनपेक्षया पक्षताकृच्छ्रिनिक्षे-
पेण सर्वेषामेकहेतुत्वं युक्तं लाघवादिनि उपस्थापयानामाशयः ।

तत्रैस्यादिदीर्घवित्तिप्रत्यक्ष उपस्थापयमसलखण्डनपरस्यायमर्थः - अनुमानाना-
तिरिक्तमाधकमानानपदेनानुमित्यतिरिक्तसिद्धिसामर्थ्या भवद्विवक्षिता । तत्रापि विकल्पत्वे
किं सिद्धिस्वरूपयोः विषयित्वम्, किं वा सिद्ध्युपहितं विवक्षितम् अथ वा
सिद्धिजनकसमुदायः । आद्ये विनातुमित्तसामर्थ्याकालेऽनुमितेर्न स्यात् अनुमित्यन्ति-
रिक्तप्रत्यक्षस्वरूपयोः व्यवच्छिन्नार्थः प्रतियोगिकस्य सङ्गत्वात् अनुमानानातिरिक्तसामर्थ्याक-
मानामाधकत्वपक्षतविरहात् । द्वितीये यत्र प्रत्यक्षसामर्थ्या वर्तते तत्राप्यनुमितेः

प्रतिबन्धकत्वे आत्मनि सर्वदेव चर्मादिप्रमाणमावादादिति प्रसङ्गो बोध्यः । प्रत्यक्ष-
सामर्थ्योत्तरत्वे अर्जुनस्यैव प्रथम इति शेषः । ननु तत्रानुमितिवारण्यप्यपदेव प्रति-
बन्धकमात्मैवम्; सिद्धयथावयवक्षालनात्तत्र तदावयवकत्वादिपक्ष आह—अनुमानातिरिक्ते-
ति । तथा सति पक्षालाघाटे अर्जुनानातिरिक्तसमाधकममानात्तत्र सर्वस्य निष्कलत्वा-
दित्यर्थः । सिद्धयसमवर्तितामयीवशायां अनुमितिवारण्यपदेव तत्फलत्वात् साधक-

भावबोधिनी

स्यात्, प्रत्यक्षोत्तरत्वे प्राक्करो प्रत्यक्षरूपसिद्धिविद्योदयाः तत्सामर्थ्याः प्रतिबन्ध-
कायाः अभावात् । किं च अनुमानातिरिक्तसमाधकमानपदं व्यर्थम् । प्रत्यक्षादि-
सिद्धयनुपहितप्रत्यक्षसामर्थ्याकाले द्वान्द्वसामर्थ्याकाले चानुमितिवारण्यपि हि तत् ।
पृथुपहितेत्यर्थो विवक्षितः तदा तदुपादानेन प्रत्यक्षद्विहितसामर्थ्यारूपप्रतिबन्ध-
काभावात् पक्षालयाः अक्षततया तत्कालेऽप्यनुमितिसम्पत्त्या तद्वारण्यप्रयोजन-
निवृत्तिः । अतो द्वितीयपक्षो न युक्तः । तृतीयपक्षे सामर्थ्यत्वेन सामर्थ्यानिवेशे
प्रत्यक्षादिसामर्थ्यप्रमाणः अनुमितिं प्रति कारणम् अनुमितिसामर्थ्यप्रमाणः प्रत्यक्ष-
प्रति कारणमिति अन्योन्याश्रयः स्यात् । तस्मात् उपाध्यायमतं न युक्तमिति ।

गाथाध्या—तत्रमावर्तिमिच्छति । अनुमितिसमाधिविरुद्धत्वे दोषप्रत्यक्षसामर्थ्यप्रमाणपक्षस्ये-
त्यर्थः । कालिकप्रत्यासत्त्येति । यदा चक्षुर्गादिरूपा प्रत्यक्षसामर्थ्या तदा नात्र-
मिति स्थिति रीत्या प्रतिबन्धकत्वेत्यर्थः । चर्मादिप्रमाणमावादादिति । चक्षुर्गादिरूपायाः
प्रत्यक्षसामर्थ्याः आत्मनि समवायसंबन्धेनाभावात् । अतिप्रसङ्ग इति । प्रत्यक्ष-
सामर्थ्याकालेऽनुमितिप्रसङ्ग इत्यर्थः । न च स्वजनकादिवत्साम्बन्धेन प्रतिबन्ध-
क-बोधागमालातिप्रसङ्ग इति वाच्यम् । इतिरिति दोषमनयोपयोगिजघातनेन तादृशपक्ष-
पर्यायाः प्रतिबन्धकत्वात् तदेकः वक्ष्योपाध्यायसंमतत्वात् । स्पष्टं चेदमुपरिष्टादिति ।

गदाधरो

मानयेन सिद्धयुपहितविवक्षणे च तदनिवर्तित्वेति भावः । केचित् पक्षानुगत-
 र्वादेनानुमानातिरिक्तेति तन्मात्रपरमेव, न च सामर्थ्याः पक्षप्रतिबन्धकत्वे साधक-
 मानवादार्थस्य सिद्धयुपहितस्यापि निवेदानमपकलनेति वाच्यम्; यत्र विषये प्रत्यक्षा-
 न्युपहितसर्विकर्षाद्विप्रत्यक्षसिद्धिसामर्थ्यादेव परासमाहितमवधानं तज्जनमिति-
 वारणाय तादृशसाधकसामान्येव पक्षतायां निवेद्यापि युक्तिविरतत्वात् । न च तत्रापि
 सिद्धिप्रतिबन्धकतयाप्यती सिद्धयुपहितत्वेन निवेदानमपकलनेति वाच्यम्; ग्राह्यसिद्धि-

भावोचिनी

अन्यदेवेति । सिद्धयुपहितप्रत्यक्षसामर्थ्यात्पक्षार्थः । ननु दीधितिहेता अनुमानाति-
 रिक्तत्वमप्यत्र वैषम्यमुक्तम् । तत्किमिति अनुमानातिरिक्तेत्येवमिदं व्याख्यायत
 इत्यत आह-सिद्धीति । सिद्धयुपहितसामर्थ्यात्पक्षे सिद्धौ वाजिनिवारणसंभवात्
 साधकमानवैषम्यमवकारेणमम । तदनिवर्तित्वेति । सिद्धयुपहितप्रत्यक्षसामर्थ्याः
 सिद्धयुपधानस्यलक्ष्यसामर्थ्याप्रतिबन्धकतानुमानान्तरतया तादृशसामर्थ्याकालेनानुमितेति-
 वारणालक्ष्यकालानिबर्हितात् साधकमानवैषम्यस्यापि दूर्वात्वात् सिद्धयुपहितत्वं प्रति-
 क्षिप्य सिद्धयुपहितसामर्थ्याप्रतिबन्धकत्वे तुल्यमत्रादिति भावः ।

यथाश्रितदीधितिप्रत्यक्षसाधकमानपदं यदि सिद्धयुपहितपरम्, तदा अनु-
 मानातिरिक्तेति व्यर्थम् । न च अनुमितेः पूर्वमनुमितलक्ष्यसिद्धजनकस्य परा-
 मानातिरिक्तेति व्यर्थम् । तस्मिन् सति अनुमितेः पूर्वमनुमितलक्ष्यसिद्धि-
 रिक्तेति विशेषणमात्रवश्यकम् । तस्मिन् सति अनुमितेः पूर्वमनुमितलक्ष्यसिद्धि-
 जनकस्य सर्वत्रापि अनुमितलक्ष्यसिद्धजनकस्याभावात् पक्षतानिबर्हितीति
 वाच्यम् । अनुमितेः पूर्वक्षणे अनुमितलक्ष्यसिद्धितस्य परामर्शस्यभावादेव पक्षतानिबर्-
 हात् अनुमानातिरिक्तेति व्यर्थम् ।

जायतामितीच्छा न विवरतकारणभावावविशोद्धतावशेषस्तयोगादिसत्त्वे, तत्र ताद-
शोच्छायावरस्य प्रत्यक्षोपहितवस्तुसंयोगादिक्रमसाधकमाननिशोद्धावरानुपपन्नानुशोद्धाव-
विशोद्धावसाधनायात्रैव तयाविषयावकमानान्तर्भावस्य साधक्यावति साह द्रव्याः ।

अनुमितिसामग्र्यभावत्वेन प्रत्यक्षकारणत्वमिति । अन्यथाऽनुमितिसाधनानि
त्वादकाले प्रत्यक्षपक्षेति भावः । प्रत्यक्षसामग्र्यभावत्वेन—विद्विप्रत्यक्षसामग्र्य-
भूतसामग्र्यत्वेन । अन्योन्याश्रयादिति । अनुमितिसामग्र्यभाव प्रत्यक्षकारणकालापान-

भाष्योक्तिर्ना

शङ्कते—न च तत्रा—ति । यत्र विषये प्रत्यक्षावुपहितसंविद्यकप्रादित्यप्रत्यक्षा-
सामग्रीदशायामेव परामर्शादिसमवधानं तत्र प्रत्यक्षेणैव भावः सिद्धेः सत्त्वात्
सिद्धेश्चानुमितिसाधनत्वकालावगतिव्याप्यसंभवत्वं तत्फलकं साधकमानपदं
व्यर्थमेवेत्याशयः । समाधत्ते—शब्दसिद्धिकाले इति । शब्दसिद्धिकाले अशब्दं
ज्ञानं जायतामितीच्छावलात् अनुमित्युपपत्तये अशब्दं ज्ञानं जायता-
मितीच्छाविरुद्धविशोद्धावसिद्धेरेवानुमितिसाधनत्वकालावगतिव्याप्यसंभवत्वं
ज्ञानं जायतामितीच्छा प्रत्यक्षोपहिता प्रत्यक्षसामग्री अनुमितिसामग्री च तत्र
प्रत्यक्षमेव जायते नातिमिति । साधकमानपदविपदात्तं तु अशब्दं ज्ञानं
पक्षिः । अतस्तत्पदमावश्यकम् । तदुपादाने सिद्धयुपहितसामग्रीरूपसाधनत्व-
सत्त्वानुपपत्तिः । अतः साधकमानपदं साधकमेवेति भावः ।

पुनः शङ्कते—न च सिद्धयुपहितेति । यत्र विषये प्रत्यक्षविशोद्धावसिद्धि-
योगादिकमरित, आलोकासंयोगो नास्ति अथ च अशब्दं ज्ञानं जायतामितीच्छा

दीर्घाः

न तृतीयः अनुमितसामग्र्यभावेन प्रत्यक्षकारणत्वं अनु-
मितसामग्र्यविरहे विशिष्टप्रत्यक्षसामग्र्यभावेन वा अनुमितकारणत्वं-
मित्यन्याभ्यामप्यतः, स्थानान्तराभावव्याप्यदृशानक्षणे च प्रतिपद्य-
त्येव विरहेणाभावप्रत्यक्षसामग्र्यविरहेतः, पक्षतासत्त्वं स्थानान्तरा-
रोक्षणं तदभावात्तुमित्यप्येवमेतदपि केचित् । वस्तुतस्तु स्वतन्त्रा-

भावव्यतिरी

दिना एकत्र द्विशेषणत्वाद्युक्त्याः । तस्य सिद्धिरेव लक्ष्ययोग्यतावकमाननिवे-
शणपरत्वमिति चेत् अस्तु लिखनसंक्षेपनिबन्धस्य तथा । परं तद्विशेषणत्वेन कविदेव
साधकमानस्यपानमन्युक्तम् । बह्वनुरोधेन तद्विषयस्यैवामिवावृत्तिविरहात् इति ।
अन्योन्याश्रयमुपपादयति-अनुमितेति । यदि यानुमितिसामग्र्यभावा-

द्विविशेष्य प्रत्यक्षसामग्र्यामप्ये न प्रवेश इत्युच्यते तदाप्याह-अथवेति । अप्यमत्र
साधार्थः—सिवाद्यपि वा विरहे विशिष्टप्रत्यक्षसामग्र्यभावेन यत्नः किल पक्षता ।
तत्र प्रत्यक्षसामग्र्यापदेन यदि प्रत्यक्षजनकसमुदायत्वेन तत्समुदायो विवक्षितः तदा
अन्यतरपदेन विवक्षितमित्याहुर्वक्तव्या । प्रत्यक्षजनकसमुदायमिवाभावाः पक्षता इति
पक्षते । मित्रमित्यक्ष प्रत्यक्षजनकसमुदाय एवेत्यत्र न विवादः । प्रत्यक्षजनकसमुदाय-
मित्वा प्रत्यक्षजनकं तत् तत् कारणं प्रत्येकं भवति तद्विज्ञात्वं समुदाये दृष्टम् । न्यासित्य-
द्विविधमपि विवक्षितानुयोनिकप्रत्येकवृत्तिधर्मवच्छिन्नप्रतिपत्तिकामुदाहरणमप्युपपादयति । एकं
नोपपत्तिः प्रतीतिस्त्वेत्यपि उभयं नैकमिति प्रतीतिविरहात् । अतः प्रत्यक्षसामग्र्याः
प्रत्यक्षजनकसमुदायत्वेन निवेद्योऽशोकः । अपि तु प्रत्यक्षजनकसमुदायविरहात् प्रत्यक्षजनक-
समुदायत्वेन निवेद्यः कार्यः । तदाह प्रत्यक्षजनकसमुदायविरहात् प्रत्यक्षजनकसमुदाय-

[illegible]

முதுகுலம்

नन्तरक्षणे स्थाणुः पक्षे प्रप्रतिपद्यते । तदन्तरं स्थाणुः बाधप्रपक्षे तत्र प्रति-
योग्यपक्षे अयं स्थाणुः बाधवति स्थाणुः काकतिमित्यादि । तद्वैशेष्ये विशेष-
दर्शनात्मकस्य परामर्शस्य सत्त्वात् प्रतिपद्यते पक्षे पक्षकारणवैकल्येन प्रत्यक्षसाम्या-
विरहेण तदभावस्य पक्षताया अभावत्वात् । अतः अनुमित्यन्यसिद्धिसामग्र्यमावश्य
कार्यकालावृत्तितया पुण्याव कारणत्वं वक्तव्यम् । प्रतिपद्यते पक्षे तद्वदित-
कार्यकालावृत्तितया हेतुत्वम्, अपि तु तदपूर्ववृत्तितया पक्षवैकल्यविशेषेण
कारणत्वं न संभवतीति पुण्याव कारणत्वमुक्तमिति व्युत्पन्नम् ।

परगुर्विराजन्त्यादिदीर्घातिथिप्रत्ययवर्तमानि-यादाध्या। नन् पञ्चमवचनेत्यादिना । तत्र

अनुमानातिरिक्तसामान्यकमानपदस्य अनुमितिरिक्तसिद्धिसामान्यभावः । तत्र तदनुमितिरिक्तसिद्धिसामान्यकमानपदस्य अनुमितिरिक्तसिद्धिसामान्यभावः । तत्र तदनुमितिरिक्तसिद्धिसामान्यकमानपदस्य अनुमितिरिक्तसिद्धिसामान्यभावः ।

॥३॥

कृतेनैवकवलादेवात्तन्निष्पद्यते । एवं प्रत्यक्षं प्रत्युत्तिष्ठति सप्तमश्रुतिवत्प्रकलनायामपि निवृत्तमप्यसता न निवेदयते; अपि तु जायमानवर्तमानवर्तिजादेवमेव, असंशयान्न-
निर्माणां समाजविषयकप्रत्यक्षानुवैरादयकत्वात् तत्सत्त्वं च पक्षानाया आदय-
कत्वात् । तथा च न प्रत्यक्षेनान्योन्याश्रयवक्तव्यः ।

एवं सामर्थ्याः कार्यव्यवहितैरप्राप्तैर्वाचितैश्च अनेन प्रतिपाद्यकवेदसि सम्मान-
विषयकप्रत्यक्षनिबन्धकाराणां अभिमित्वादिभिरेव विवेकेभ्यः तथा चोक्तत्वात् प्रमाणी-

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

एवं प्रत्यक्षसामग्र्याः कार्याव्यवहितप्रत्यक्षगोचरिभूतत्वेन पञ्चतारादीरे निवेश इति पक्षे समानविषयकं प्रत्यक्षं प्राप्तिं या आवृत्तिविषयामग्र्याः प्रतिबन्धकता

[illegible]

புதுப்புது

सुनिर्वातस्य नृपादस्य ज्ञात, अन्वितास्य विज्ञेय
 अन्वितास्य विज्ञेय प्रत्यक्षप्रति-
 शब्दासत्त्वात्, अपि] स्वनिर्वातविज्ञेयत्वेन
 नृपादेऽप्यन्वितास्य, अन्यथा
 सामर्थ्यः प्रकृत्यभावनस्य विज्ञेय
 पक्षप्रतिषेधकत्वात्
 राक्षस्य आह-वर्तुनिर्वात ।
 स्वतन्त्रत्वप्रयत्निरेव, आनिर्वात-निर्वातस्य विज्ञेय-

ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ

11111

पावणीविनी

न तावता सिद्धिर्वाविना प्रतिबन्धकतासिद्धिरित्यतो हेतुजनरमाह - निपुमेति ।
 प्रथमोपरिपतत्वात्-प्रत्येकस्यावच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्यान्यतरत्वात्पक्षेण प्रथममपरिपत-
 त्वात् । उपरिपतितलापधम्यका शरीरलापधमाह-लापवादिनि । उक्तकण्ठधम्यकापक्षेण
 तदन्त्यतरत्वात्पक्षेणानिषेधादित्यतः शब्दवादिनि भावः । प्रत्येकम्-सिद्धिर्वाविना ।
 तयात्तम्-प्रतिबन्धकत्वम् । अन्यथा-प्रतिबन्धकतयस्यानुरोधेन नापधमवच्छिन्नानां

मितसतदिदरेदयोनिनवेधे प्रत्यक्षव्यवहितप्राक्कालावच्छिन्नेन प्रवेदोऽनुमित्यनुयादस्य
 प्रत्यक्षोऽनुयादनिवर्त्तित्वात्, अनुमित्यव्यवहितप्राक्कालावच्छिन्नेन निवेधे प्रत्यक्षोऽनु-
 येतिमित्यनुयादनिवर्त्तित्वाच्चान्यान्यान्प्राक्कालस्य दूर्वात्वादिनि भावः ।

वस्तुतस्त्वप्याह दीधितेरुपमर्थः-यथा सिद्धिसत्त्वेऽनुमित्यनुयादः, सिद्धिसत्त्वेऽ-
 नुमित्यनुयाद इत्यन्वयव्यतिरेकसत्त्वात्, सिद्धित्वावच्छिन्नस्य प्रतिबन्धकत्वम्, एवं
 समानविषयव्यवस्थसामग्रीसत्त्वे अनुमित्यनुयादः तदसत्त्वेऽनुमित्यनुयाद इति स्यात्-
 न्येणान्वयव्यतिरेकयोः सूत्रात्, प्रत्यक्षसामग्र्यत्वावच्छिन्नस्य पुष्पाव प्रतिबन्धकता-
 न तु पक्षतज्जिज्ञासिषेण । अपि च सिद्धिचप्रत्यक्षसामग्रीत्वात्प्रां प्रतिबन्धकत्वोपेक्षया
 सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्येऽन्यतरत्वेन प्रतिबन्धकत्वे गौरवम्, अन्यतरत्वस्य तद्विनाशित्व-
 स्यत्वात्, सिद्धिमिनाशव्यवस्थसामग्रीमिनाशित्वान्प्रां प्रतिबन्धकत्वे पूर्ववत्सनात्
 प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मयोः गुरुशरीरत्वात् । सिद्धिचप्रत्यक्षत्वयोः तदवच्छिन्नमित्य-
 भिन्नत्वोपेक्षया प्रथमोपरिपतत्वात्, उपरिपतित्वात् च सिद्धिचप्रत्यक्षसामग्रीत्वात्प्रां
 प्रतिबन्धकत्वे । अपि च अन्यतरत्वेन प्रतिबन्धकत्वे सिद्धिमेवप्रत्यक्षसामग्रीमेदो-
 भ्यावच्छिन्नप्रतिपत्तिरितिनाशकमेदवत्त्वेन एकैव प्रतिबन्धकता प्रतिबन्धकतावच्छेदकमेवात्
 सिद्धिचप्रत्यक्षसामग्रीत्वात्प्रां प्रतिबन्धकत्वे अवच्छेदकमेदत्वात् प्रतिबन्धकतावच्छेदकमेदत्वात्

43E

कषात्तरमात्रमयकर्मिन् कथं साध्यतदमावादिनिर्दयदानानामेककल्पेण प्रतिबन्धकप्रयत्न-
मिति चेत्तु वाच्यम्; बहुधाविप्रकारकारनिमित्तं बहुयथावादिनिर्दयस्य प्रयत्नप्रतिबन्ध-
कत्वात्तद्वैतिं वदित्वाप्यन्यथावादिनिर्दयप्रयत्नसिद्धिरित्युपक्षल्लया आशयानिर्दिष्टवित्तवत्त-
यात्मनश्चिन्तयन् तादृशानिर्दयप्रयत्नोपायां तथापि यथावत्निमित्तवाराण्यसम्भवात्, अवच्छेदक-
गौरवस्य भवतेश्चाप्रयत्नकर्मकृतत्वात् । न च तथापि बाधकाले प्रयत्नसिद्धिरस्य

புதுப்புது

सिद्धिदायकसामग्रिभ्योऽपि । सिद्धिः वायुः प्रत्यक्षसामग्री श्लाघ्यसामग्री पुरुषश्च-
मन्वावर्तिव्यापारस्त्वैवयुः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

न च वद्व्यादीनि । सिद्धिर्नाम साध्यनिश्चयः पक्षे वद्विमानिवाकाः ।

वृद्धिबोधकावर्तने वृद्धिमात्तिश्रुतितात्वे प्रतिबन्धका । अथः वृद्धिबोधकावर्तने

वह्निमानि स्युर्निमित्तं वह्निप्रकारेकवदविषयकारिभित् य वह्निमान् पृथगे भवति नित्यम् -

[illegible][illegible][illegible][illegible]

॥ : नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

॥३॥६॥

तथापि । पक्षान्तः । मित्रविषयकानिमित्तसामय्याः । तत्र मित्रविषयकानिमित्तसामय्याः । तत्र मित्रविषयकानिमित्तसामय्याः ।

पादावरी

प्रतिवर्धकतायास्येति यावत्, अन्तर्भावप्रसङ्गात्-अवच्छेदकघटकताप्रसङ्गात्; तद-
भावव्यत्ययवत्तादिसामानाधिकरण्यात्प्रत्येकं वाधादेः प्रतिवर्धकताप्रसङ्गादिति ।
सम्यक्त्वमात्रं, तथा च पक्षतायां बाधान्तर्भावपरः बाधायां नोन्निमित्तसङ्का इति
व्यावर्कः । केचित् तदभावावनिवृत्त्यवच्छेदकायां पादार्थाङ्कुरविशेषवर्धमानतावच्छेदककान्यान्वयमिति
कारणात्तरविपरिहृदेव नियमनोक्त्यादाः; तस्माद्यथकस्य लोभप्रयापक एवायं ग्रन्थ इत्यादिः

भाववर्जिनि

बाधान्यतरत्वेन प्रत्यक्षादौ प्रतिवर्धकत्वं कथ्यते । तेनैव बाधकाले प्रत्यक्षबाधो-
पस्थितः । एवं च विच्छिद्यवृद्धिसामान्यं बाधवृद्धिः प्रतिवर्धकत्वात्तन्मनोवस्थ-
मिति भावः । एवं च पक्षताशरीरे अन्यतमत्वघटकतायां बाधस्य प्रवेशो-
क्त्या वाधकालेऽनुमितप्रतिवर्धः । प्रत्यक्षोपपत्त्यानुमितिसामग्र्याः प्रत्यक्षादिप्रतिवर्धकतायां
बाधकालेऽनुमितप्रतिवर्धः । विच्छिद्यवृद्धिसामान्यं प्रति बाधनिश्चयः प्रतिवर्धक इति
सामान्यप्रतिवर्धकतायां अपेक्षितत्वार्थः । अयमत्राशयः-आहोम्यप्रत्यक्षानुरोधेन
इच्छाविरुद्धिविच्छिद्यबाधोपस्थानस्यैव प्रतिवर्धकत्वं वाच्यम् । तत्र च प्रत्यक्षत्वमेव
प्रतिवर्धकतावच्छेदकम्, न विच्छिद्यवृद्धित्वम् । तथा सति बाधकाले इच्छासत्त्वं
अनुमितस्यापत्तिरिति भावः ।

वद्व्यादिप्रकारानां घटितरूपावच्छिन्नत्वं प्रत्येकं वद्व्यभावादिनिश्चयस्य प्रतिवर्ध-
कता । तत्र रूपं बुद्धिबलघटितम् अनुमितिवर्धकत्वं चोक्तं चेन्नन्यदेतत् । तथा च पक्षताशरीरे
बाधादिप्रवेशो न संभवतीत्यालोच्य औचित्येन पदं व्याचक्षेणानां जगदीशानां मत-
माह-केचित्त्विति । ईदृशप्रतिवर्धकताप्राप्तिरिति । एतद्विग्रहप्रतिवर्धकतायामित्यर्थः ।
बाधप्रत्यक्षप्रतिवर्धकतायां बाधस्य प्रतिवर्धकता न

स्थादिति भावः । उक्तरीत्यैवोपपत्तौ अवशोऽयं ईदृशप्राप्तया व्याख्यानमनुचित-
मित्यस्त्वसौऽत्र बोध्यः ।

अङ्कुरविभक्तं । द्विजाणामेव पुरुषाणां कदाचिदेव यादृक्किञ्चनमिति-
सामग्रीं तत्रावृत्तिरित्यर्थः । अङ्कुरविशेषवत्क्षेत्रविशेषादः पक्षेन आश्रयासिद्धि-
निश्चयसर्वेभ्यो तस्य विरोधिता नोपगम्यते, प्रयोजनभावादिति भावः ।

तदङ्कुरविशेषस्य क्षेत्रविशेषे साधने तदङ्कुरविशेष्यतावाधितनरूपवच्छिन्नं प्रत्ये-
वक्षसाधारणान्यतमत्वेन सिद्धिप्रतिबन्धकता संभवतीत्यर्थः । ईदृशरीत्या तदङ्कुर-
प्रकारतावाधितनरूपस्य प्रतिबन्ध्यतावच्छेदकतावृत्त्ययोगाप्रदर्शनेन व्यर्थम् । सर्वत्रापि
साध्यप्रकारतावाधितनरूपे तन्निराकरणस्य प्रदर्शितत्वात् । यद्यनान्यत्र प्रकारता-
वधितनरूपे प्रतिबन्ध्यतावच्छेदकतासाधनादप्युक्तरीत्याभावात् स्थूलविशेषावृत्त्यवनायासादिति

विफल इत्यस्त्वसौऽत्र बोध्यः ।

ननु सिद्धिसामग्र्यविशेषयोरित्यादि । सिद्धौ वा प्रत्यक्षसामग्र्यां वा प्रति-
बन्धिकायां सत्यापि यद्यवृत्तिरसौ स्यात्तदा अनुमितेरेवोक्त्या सिद्धान्तविरोध-
विशिष्ट्येरेव तयोः प्रत्यक्षे प्रतिबन्धकत्वपक्षेऽयम् । तयोः पृथक् पृथक् प्रतिबन्धकत्वे
सिद्धान्तविरोधविरोधविशिष्टा प्रत्यक्षसामग्री च प्रतिबन्धकत्वेऽयम् । यदा तु तयोरेक-
तत्वेन प्रतिबन्धकत्वं तदा अन्यतरेणवच्छिन्ने सफेदेव सिद्धान्तविरोधविरोधस्य
विशेषणता सिद्धान्तविरोधविशिष्टसिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्याप्रत्यक्षवच्छिन्नं प्रतिबन्धक
मित्येवम् । तथा च लाघवमस्ति । यद्यन्यतरेण तद्विरोधमित्येवं, तथापि
अनुमितिनिवृत्त्यप्रकारकेच्छाविरोधोपक्षेया तद्विधिः । एवं बाधाहीनमपि पक्षेनाप्यां घटक-
तया अन्यतमत्वेन प्रतिबन्धकत्वापादनमपि न युज्यते । अन्यतमत्वावच्छिन्ने

मधुषणमेवेति वाच्यम्; बाधादौ प्रत्यक्षेच्छाया उत्तेजकत्वे नानाप्रतिबन्धकताप्रसङ्गेन नदनस्युपगमात् । अनाद्योपर्यवस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमङ्गीकृत्यैव बाधादिसमये आद्योपर्यप्रत्यक्षस्योपपादनीयत्वादित्यत्राङ्गी निरस्यति- न चेत्पादित्वा । गौरवमित्य-
न्तमाशङ्कौ । अत्रिमितेरेत्यादिति । प्रत्यक्षादिवसामुपपन्नत्वे अस्मिन्मध्यपर्यव तावद्यो-
च्छाविवषयसिद्धिरिति भावः । अत्रिमिति विषयकेच्छाविरहेत्य- अत्रिमिति त्वप्रकारक-
तादृशेच्छासाधारणानुगतत्वात्तत्त्ववच्छिन्नविरहेत्य । तादृशं च रूपं प्रागेवावेदितम् ।

भावव्यतिरी

अत्रिमिति सामग्री चारित, शाब्दसिद्धिरिति, अशाब्दं ज्ञानं जायतानितीच्छा चारित
तदा प्रत्यक्षमेव जायते नात्रिमिति । अतः प्रत्यक्षसामग्रीनिष्ठप्रतिबन्धकतायाम्
अत्रिमिति त्वप्रकारकेच्छाया एवात्तेजकतया तद्विरहे एव प्रत्यक्षसामग्र्यां विशेषणम्,
न तु अत्रिमिति विषयकेच्छाविरहेः । अशाब्दं ज्ञानं जायतानितीच्छाया अपि
अशाब्दत्वेनानुमितिविषयकतया उत्तेजकत्वापत्तौ अत्रिमित्यापत्तेः । अतो विशेषण-
मेतेन सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योः पृथगेव प्रतिबन्धकता युजता न तन्मत्तरेवेति

भावः ।

गादाधर्म-तादृशं च रूपं प्रागेवावेदितमिति । तः साध्यविरहितप्रत्यक्षविषय-
कत्वाद्युमितिविच्छिन्नप्रकारतन्मत्तप्रकारेवानिरूपकविषयताकेच्छात्वम् । तादृशेच्छाविषय-
सिद्धिरिति । अशाब्दं ज्ञानं जायतानितीच्छाविषयस्य निष्कर्षैरेत्यर्थः ।

स्वनेवतर्केति दीधितिमवतारयति-नन्वनमित्येति । सिद्धौ अत्रिमिति विषय-
केच्छाविरहेः प्रत्यक्षसामग्र्यसामुचितिविषयप्रकारकेच्छाविरहे इति ईषा न विशेषणं
दीयते । अपि तु सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्यसामुत्पत्तरेववच्छिन्ने अत्रिमिति विषयकेच्छा-
विरहेस्य सङ्कीर्षणता । न च प्रत्यक्षसामग्रीदृशायाम् अशाब्दं ज्ञानं जायता-

सामर्थ्या उपनीतमानसामर्थ्या च समवर्तिता इच्छायाः संग्रहेण सदैव समवर्ति-
 क्षातविवरणम्, अनुमितिस्वरूपप्रकारिकायाः प्रत्यक्षद्विसामर्थ्यसमवर्तिरेच्छायाः संग्रहो-
 यावच्छिन्नात्म, एवं चोक्तलक्षणमर्थसमवेत्यल आह—स्वनिर्गतिकेति । निवर्तकत्वं
 विषयतया बोध्यम् । अतीव गौरवमिति । अतिगौरवगौरवतश्चोच्छादितव्यत्वात्
 निवेद्यादिति शायः । नन्वेवमपि प्रतिबन्धकनैक्यनिबन्धनलाघवं कुर्यादेव, प्रति-
 बन्धकत्वात्तत्कारणत्वे एकत्रावच्छेदकारित्ववत्प्राक्कारित्वकरत्वात् अनेकत्र पक्षताहेतुत्वात् ।

भावव्यतिथी

अशाब्दज्ञानत्वेनानवच्छिन्न लौकिकप्रत्यक्षं तत्सामर्थ्यसमवर्तिताया तदन्यत्वाभावात्
 तदन्येच्छाविरुद्धरूपवियोगासम्भवात् तद्विरोधप्रत्यक्षसामर्थ्यसम्भवात् तदभावस्य-
 पक्षविरुद्धावागुमितिसामर्थ्या अलौकिकप्रत्यक्षसामर्थ्या च
 समवर्तितायाः इच्छाया उत्पन्नकत्वसिद्धये स्वविषयतावच्छेदकावच्छिन्नं अवृत्तिमि-
 त्तात्वं अलौकिकप्रत्यक्षमित्तात्वं च विरोधम् । प्रत्यक्षसामर्थ्यसमवर्तितायाः
 अवृत्तिमिति-व्यपकारिकाया अवृत्तिमितिर्जायतामितीच्छायाः संग्रहेण स्वविषयतावच्छेदका-
 वच्छिन्नमिति । तथा सति प्रत्यक्षस्य तु ईच्छाविषयतावच्छेदकावृत्तिमितिर्वावच्छिन्नत्वं
 नास्तीति तत्सामर्थ्या उपदानासम्भवात् तददृशसामर्थ्या अन्यैव तत्समवर्तितामर्थ्या-
 मुक्तेरेच्छायासम्पत्तिरिति उत्पन्नकत्वनिवर्हिः । अलौकिकप्रत्यक्षसामर्थ्याः सेवयैच्छाया
 दृढत्वत्वात् दीप्तिवत्प्रत्यक्षस्यपदं लौकिकप्रत्यक्षपरम् । अदिता शब्दबोधपरिग्रहः ।
 तौल्यमिति तत्सामर्थ्या उपदानासम्भवात् तददृशसामर्थ्या अन्यैव तत्समवर्तितामर्थ्या-
 वच्छिन्नमिति । एवं च अवृत्तिमितिर्लौकिकप्रत्यक्षमित्तात्वं स्वविषयतावच्छेदकावच्छिन्न-
 पक्षवैश्याः । अतः सक्तैव निवेद्यादिवृत्तिमिति शायः ।

संकल्पविवक्षयावादिनिर्भवयानां भगवन्महि अनन्तरपुण्यैः प्रवृत्तैः कर्मात्, स्वानन्तर्येण
नरप्रतिबन्धकालकल्पनस्योचिततया बाधतः पक्षतान्तर्भाष्यप्रतिबन्धैरनवकाशात्, प्रति-
बन्धैरनुत्तररत्नात्, इत्याशयेन अनन्तरत्वेन प्रतिबन्धकालमाश्लेषि विनिगमनाविरहेण
प्रतिबन्धकालादयमपवादयति-अन्यतरत्वेति । अन्योन्याभावायाः सिद्धिर्भवेत्सामग्री-
भेदयोः । तथा च सिद्धिर्भवेद्विशिष्टसामग्रीभेदावच्छिन्नभेदः सामग्रीभेदविशिष्टसिद्धि-
भेदावच्छिन्नभेदश्च विनिगमनाविरहेण प्रतिबन्धकालावच्छेदक इत्यवच्छेदकभेदादयति-

भावबोधिनी

दीर्घा स्वनिवर्तकप्रत्यक्षादीति । स्वनिवर्तक स्वविषयमूलं यत् प्रत्यक्षादि
तस्यामग्रीसमवहितं या इच्छा तदन्त्यत्वेनेत्यर्थः । इच्छाया विषयसिद्धौ सत्यं
निवृत्तेः इच्छाविषयस्य इच्छानिवर्तकत्वम् । तथा च प्रत्यक्षसामग्रीकालितयाः
अशाब्दं ज्ञानं जायतानितीच्छायाः स्वनिवर्तकप्रत्यक्षसामग्रीसमवहितत्वात्तत्वेजकत्व-
मिति भावः । स्वनिवर्तकानुमितिसामग्रीसमवहितया अनुमितस्या अनुत्तेजकत्व-
रक्षाद्य प्रत्यक्षादीत्युक्तम् । आदिना शाब्दोपमित्याः संप्रश्नः ।

गाथाध्याम्-अतिगूढशरीरेति । अतिगूढशरीरस्य उत्तेजकेच्छायां विशेष-
णस्य स्वनिवर्तकप्रत्यक्षादिसामग्रीसमवहितान्त्यत्वेनेत्यर्थः । अनन्तरत्वेवदक-
यादिसि दीर्घविषयवतारयति-नन्वेवमिति । प्रतिबन्धकालावच्छेदकस्य गूढशरीरेत्येति
तदवच्छिन्नायाः प्रतिबन्धकालाया ऐक्यप्रयुक्तं लाघवमस्येव । सिद्धिप्रत्यक्षसाम-
ग्रीयादीनां पुष्कलपुष्पेण प्रतिबन्धकत्वे प्रतिबन्धकालावच्छेदकभेदात् प्रतिबन्धकता-
भेदः इति गौरवमित्यादावुक्तम् अनन्तरत्वेन प्रतिबन्धकतामतेत्ये प्रतिबन्धकताद्वय-
मापादयति दीर्घविकारः । सिद्धिप्रत्यक्षसामग्रीन्यतरत्वं हि सिद्धिप्रत्यक्षसामग्री-
मित्यभिप्रायम् । तच्च सिद्धिभेदविशिष्टप्रत्यक्षसामग्रीभेदवद्विज्ञात्वं प्रत्यक्षसामग्रीभेद-
विशिष्टसिद्धिभेदवद्विज्ञात्वं वा इत्यत्र विनिगमनाविरहेण उभयत्र प्रवृत्तौ कारे तादृश-

गावाघरी

अथकनाभेद आवश्यकः । न च तादृशमर्थः समनियततया अभेदाभावाच्छेदकमर्थे
 इति वाच्यम्; तादृशमर्थमर्थेति तस्य सिद्धिमर्थेदविशिष्टसामग्र्यामर्थेदावच्छिन्नमर्थेन
 सामग्र्यामर्थेदविशिष्टमर्थेदविशिष्टमर्थेन च विनिगमनानिवारहेण अवच्छेदकतायाः
 स्वीकारणीयतया विशिष्टस्यावच्छेदकत्वस्य आवश्यकं भवति । न चाखण्डस्य तस्य
 स्वकथन एवावच्छेदकतासामर्थ्यावयवगतविशेषगुरुराकारेण नावच्छेदकत्वमिति कथं विनि-
 गमनानिवारहे इति वाच्यम्, अभावात्प्राखण्डत्वेति स्वकथनोऽवच्छेदकतायाः सिद्धान्त-

भावव्यतिथिर्ना

नियतत्वपथाः प्रतिबन्धकतावच्छेदक्योर्मर्दात् प्रतिबन्धकतादयं कथनीयमेव । तत्र
 वावच्छेदकगोचरमप्यधिकमिति पृथगेव प्रतिबन्धकता युक्तैति भाषः ।

अनेकज्योतिः गदाघर पदकेराशयः न सम्यग्भाषते । कृष्णसमूहेरु-धूमा-
 लोकादिलिङ्गमर्दसिभयानेकानुमितित्वं तत्पक्षकत्वसामर्थ्यानुमितं प्रति सकललिङ्गसाधा-
 रण्यसिपाधयिष्यते । निवेद्य पक्षताया हेतुत्वे इति नाशः । अनन्तरपक्षे इत्याद्युपसंगतेः ।
 किं तु तल्लिङ्गकत्वपक्षकत्वसामर्थ्यानुमितं प्रति वा तल्लिङ्गकत्वप्रकारकोच्छायावित-
 पक्षतायाः सामानाधिकरण्यानवावच्छेदकावच्छेदेन चानुमितौ तद्विषयतदवच्छिन्नविषये-
 पक्षतावच्छिन्नोद्देश्यकानुमितौ वा तद्वेदसिभयानुमितिसामर्थ्यावहितपक्षताया वा हेतुत्वे इति

व्याख्या ।

न च तादृशमर्थः इति । सिद्धिमर्थेदविशिष्टः प्रत्यक्षसामग्र्यामर्थो यत्रास्ति
 तत्रैव सामग्र्यामर्थेदविशिष्टः सिद्धिमर्थोऽस्तीति समनियताभावादानामर्थक्यात् उभयोरेव
 मर्थयोरेकपक्षः । अतः प्रतिबन्धकतावच्छेदककैक्यात् प्रतिबन्धकनाभेद इत्याशयः ।
 तादृशमर्थमर्थेदिति इति । समनियताभावाद्यैक्येण अभावागतयोर्मर्थोर्मर्थे एव ।
 एवं च सिद्धिमर्थेदविशिष्टसामग्र्यामर्थेदवच्छेदेन प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वं वा सामग्र्यामर्थे-

विद्वद्भारत, यस्य स्वल्पतो यानं तद्वदं तथावच्छेदकतायाः सिद्धान्तसिद्धत्वात्
विशेषणानुरक्तकारणोपपत्तिर्यत्रोच्छेदकत्वव्यवहृत्य विशेषणानुरक्तकारणोपपत्ति-
विषयान् । किंचिद्वैद्येण प्राप्तमात्रे स्वल्पतोऽवच्छेदकत्वस्य प्रमाणानुरक्तत्वात् । न
च तद्व्यवहितत्वेनैव यदप्यावच्छेदकत्वं स्वीकारणीयम्; न तु स्वल्पतः; तथा च
नोपदक्षितानि विजयनामनिवरहे इति वाच्यम्; यदस्मिन्मन्त्रव्यवहितत्वस्य यदस्वल्पता-
स्मिन्मन्त्रवृत्तत्वात्, यदस्वल्पतया च तस्य स्वल्पतो निवेद्यासम्भवात् । एतेना-

भावव्यतिरिक्तता

विशिष्टाभिप्रेक्ष्यमेव तद्वदं न वा प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वव्यवहित्यत्र विजयनामनिवरिहात्
उभयस्वरूपान्तर्या प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्य वक्ष्यमनन्तर्या प्रतिबन्धकतावच्छेदकता-
वच्छेदकतामेदात् प्रविबन्धकतावच्छेदकतामेदः तद्वदात्, प्रतिबन्धकतामेदां दुर्वार इति
भावः ।

न चावच्छेदस्य तत्त्वमिति । सिद्धमेव विशिष्टमप्यभिप्रेक्ष्यमेव तद्वदं तद्वदं ।

स्वल्पतो निवेद्यासम्भवमिति । जात्यवच्छेदोपाधिसिक्तस्य स्वल्पतो विशेषणानुरक्त-
गमादिति भावः । एतेनैव । तत्कालिकारेण तु बीजमनुकत्वा अभावस्य तत्तद्व-
व्यवहितत्वेन हेतुर्ज्ञेयस्याप्यसिद्धिरिति । तत्र प्रविश्यानिघटितत्वेण कारणत्वसंभवे
तद्व्यवहितत्वेनान्यथासिद्धौ स्वयं तद्व्यवहितत्वस्य तद्व्यवक्ष्यमानकताया स्वल्पतो
निवेद्यासम्भवात् प्रविश्यानिघटितत्वत्वेण निवेद्या वाच्यः, तथा च गौरवमिति बीज
प्रदक्षिणम् । परस्परमिति । अन्यथा घटादिप्रमाणानुरक्तमन्त्रावच्छिन्नभावस्या-
तद्व्यवहितत्वेन हेतुतामादाय विजयनामनिवरहप्रसङ्गात् । विशिष्टाभावस्य विशेषणा-

केचित्-यथा मन्त्रस्यैव विवक्षितमिति प्रतीतिः सामानाधिकरण्यात्सर्वत्र

एतत्प्रमाणान्तरतयावच्छिन्नभाषावत्त्वं तद्व्यतिरेकत्वं हेतुत्वमपि परत्वं ।

यत् सिद्धिभेदसामग्रीभेदयोस्तामानाधिकारपूरेण मध्ये विशेषविशेषभावा-
पक्षान् भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वम्; येन विनामनानिवारः स्यात्; अपि तु
धर्मविशेषणानामपक्षोरेव व्यास्यवृत्त्यवच्छेदकत्वं, तथाविधयोरेव्यवच्छेदकताप्याप्ते-
महानसीयवच्छिन्नतयावच्छिन्नतयावच्छिन्नतयावच्छिन्नतयावच्छिन्नतयावच्छिन्न-
स्यादिवृद्धौ वक्ष्यमाणकथामनावच्छेदकावच्छिन्न एव महानसीयत्वापरविशेषणमान-

भावविविक्तौ

महानसीय-व-वैशिष्ट्ये वहिन्वे वा वहिन्वविशिष्टे महानसीयत्वे वा न प्रतियोगिता-
वच्छेदकत्वमवगाहते, अपि तु एकत्र इयमिति रीत्या प्रतियोगिते भासमानयोः
महानसीयत्ववच्छिन्नयोः व्यास्यवृत्ति एकं प्रतियोगितावच्छेदकत्वमवगाहते इति
स्वीक्रियते, तथा सिद्धिसामग्र्यन्यतरादिति प्रतीतिरपि सिद्धिभेदविशिष्टसामग्रीभेदो वा
सामग्रीभेदविशिष्टसिद्धिभेदो वा न भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमवगाहते, अपि तु
अन्यतरत्वप्रतियोगिरूपे धर्मिणि विशेषणानामपक्षयोः सिद्धिभेदप्रत्यक्षभेदयोरेकं भेदप्रति-
योगितावच्छेदकत्वमवगाहते । ततश्च भेदद्वयानुष्ठानवच्छेदकत्वकथात्, भेदद्वयवच्छिन्न-
भेदरूपान्यतरत्वस्यैकं स्वीकृत्य प्रतिबन्धकत्वैक्यं वर्तते । तन्मतं रूपमिति
मनुवदति-परित्यागता । धर्मविशेषणानामपक्षोरेवेति । एतन्मते एकत्र इयमिति
ज्ञानेनैव निर्वाहनावच्छेदकयोस्तयोरेकत्वं दृष्टव्यम् ।

तदपि त्रयवदेत्यं भाष्यः-महानसीयवहिनस्तीत्यत्रापि महानसीयत्ववहिव-
योवच्छेदकत्वे प्राप्ते एकस्य धर्मितावच्छेदकत्वं अपरस्य विशेषणत्वमङ्गीक्रियते ।
तथा च वहिन्ववच्छिन्ने महानसीयत्वस्य, महानसीयत्ववच्छिन्ने वहिन्वस्य
च विशेषणता । अत एव तत्र अवच्छेदकताविशेषणतारूपयोर्विषयतयोर्वैलक्षण्यमात्रं
च विशेषणता । अत एव तत्र अवच्छेदकताविशेषणतारूपयोर्विषयतयोर्वैलक्षण्यमात्रं

शक्तिः

पृथगेव विशेषणतयास्त्वयापि वाच्यत्वात् । स्वनिवर्तकप्रत्यक्षादि-
सामग्रीसमवहितान्यत्वादित्वात् । न तादृशोऽप्योरगुणसंज्ञीव गौरवम् ।
अन्यतरत्वेवदकयोरेयोऽप्याभावयोः मिथो विशेषणविशेष्यभावे

गावावती

इत्याह—आत्मनिष्ठ इति । समवायसंबन्धावच्छिन्नप्रतिपत्तिताकाः सिद्धयभावः आत्म-
प्रत्यक्षसंज्ञतया कारणं प्रत्यक्षासाधारणकारणत्वसंज्ञेययोगादिरूपक्षसामग्र्यप्राप्त्यै स्वात्म्यसंबन्ध-
मत्तसंयोगादिरूपपरत्परत्वात्तत्काम्यसंबन्धावच्छिन्नाभाव एवामप्रत्यक्षसंज्ञतया कारणं
वाच्यमित्यर्थः । विषयवक्ष्यसंज्ञयोगादेरसमवायेनाभावस्य सर्वदेवतात्मनि सत्त्वात्तादृशा-
भावकारणताया अपिप्रसङ्गावावरकत्वादिति भावः । ननु विषयवक्ष्यसंज्ञयोगादेन प्रति-
वन्धकत्वं स्वीकृत्य येन संबन्धानुगमः स्यात्, किं तु वक्ष्यसंज्ञयोगादिविविधोऽस्य

भाववोचिनी

विषयानां सती अवृत्तिरिति प्रतिबन्धनातीति तादृशसिद्धिनिष्ठसमवायसंबन्धावच्छिन्न-
विषयानां सती अवृत्तिरिति प्रतिबन्धनातीति तादृशसिद्धिनिष्ठसमवायसंबन्धावच्छिन्न-
प्रतिपत्तिताकाभावः अवृत्तिर्ना कारणम् । विषयवक्ष्यः संज्ञयोगादिवृत्तिवत्प्रत्यक्षसाम-
ग्र्यः साक्षात्संबन्धेन आत्मन्यसत्त्वात् स्वात्म्यसंबन्धेन स्वजनका-
दृष्टवत्त्वसंबन्धेन वा आत्मनि विषयानां सती सामग्री प्रतिबन्धनात्म्यवृत्तिरिति वक्त-
व्यतया । तत्र संबन्धावच्छिन्नप्रतिपत्तिताकासामग्र्यभावोऽवृत्तिरिति वाच्यम् ।
एवं च प्रतिपत्तितावच्छिन्नकान्तसंबन्धावच्छिन्नप्रतिपत्तिताकाभावत्वेन
कारणत्वं न संभवति । न च प्रत्यक्षसामग्र्या अपि समवायेन प्रतिबन्धकता
तत्त्वबन्धावच्छिन्नतदभावस्य कारणात् । च वक्तुं शक्यते । विषयवक्ष्यसंज्ञयोगादेः
समवायेनाभावस्य सर्वदेवतात्मनि सत्त्वात् प्रत्यक्षसामग्र्याकांक्षेऽवृत्तिरितिप्रसङ्गात् ।
न चैतदेषाववाण्याय विषयवक्ष्यसंज्ञयोगादेन प्रतिबन्धकत्वं स्वीकृत्यते । अपि तु

दीर्घातिः

विनिगमकाभावरुव । आत्मनिष्ठरुव समवायेन सिद्धेरभावः कारणं, भिन्नभिधेन च सम्बन्धेन तत्तदसाधारणकारणरूपप्राप्तत्तत्सामर्थ्याः मणिर्विशिष्टस्य बह्वैरिवेतरेतरविशिष्टस्य मनोयोगादेः प्रति-
बन्धकरत्वाद्योगात् । तथा च कथमवगतात्तत्त्वेण तयोरेभावः कारणं?

गादाधरी

मनोयोगस्यैव समवायेन प्रतिबन्धकत्वं बाध्यमित्यत आह—मणीति । बह्वैरेतर-
नन्तरं दाहं प्रतीत मनोयोगादेरित्यनन्तरं प्रकृत इति प्रतीत्यम् । प्रतिबन्ध-
कत्वाद्युगादिति । मनोयोगस्यार्जुनमित्यत्रापि हेतुत्वात् कारणस्य प्रतिबन्धकत्वाद्युगा-
कत्वाद्युगादिति । यद्यपि कारणस्यार्जुनस्य प्रतिबन्धकत्वे अतिविरुद्धः दाहप्रती-
तत्वात्तत्त्वं च बह्वैरेः प्रयोजनविरुद्धैवामिन्वेद्यः, प्रकृतं तु संबन्धकत्वात्तत्त्वं च मनो-
योगादेरनन्तरत्वं इत्येकैकविरुद्धत्वात् । तथापि मनोयोगस्यार्जुनस्य निवेद्योपपत्त्या

भावबोधिनी

विषयवस्तुस्थित्युगादिबोधिनिष्ठस्य मनोयोगस्यैव समवायसंबन्धेनानुविमितिप्रतिबन्धकत्वं
स्वीक्रियते । अतस्तत्संबन्धकत्वं दोष इति वाच्यम् । मणिर्विशिष्टस्य बह्वैरेत-
दाहप्रतिबन्धकत्वं न भवति, दाहकारणत्वाद्बह्वैः । तथागुविमतिकारणमित्यस्य मनो-
योगस्यैवविशिष्टस्यार्जुनस्य प्रतिबन्धकत्वात्संभवादिति भावः ।

गादाधर्याम्—उभयोरिति । सिद्धिप्रत्यक्षसामर्थ्यादित्यर्थः । संबन्धनानुमादिति ।
संबन्धेनोदादित्यर्थः । स्वाश्रयसंयुक्तमनस्तत्संयोगादीत्यत्र आदिपदेन स्वजनकादृश-
वत्त्वादेः परप्रसङ्गः । एवं विषयागतत्वेपादेः सामग्रीवदन्त्यत्वे स्वीकृत्यन्त्युक्तत्वात्संबन्धेन
प्रतिबन्धकत्वं वाच्यम् । अत एव विमलिप्रवेन न संभवेति दीर्घाविवक्षितम् ।

गौरवमेव बाधकं बोध्यम् । न च सामर्थ्यात्स्वतन्त्रप्रतिबन्धकत्वमनैऽपि आत्म-
निष्ठतासम्पत्तये चर्तुसंयोगादेः संबन्धतया मनोयोगादिप्रबन्धोपायवश्यकत्वाविषय-
मेतन्मतेऽपि कालनिष्ठतया सामर्थ्यवशावहेरुचै तत्तत्पुरुषाणांस्वनिर्बन्धोपायवश्यकतया
गौरवादिनि बाध्यम्; तथापि मनोयोगादिसंबन्धोपायविकल्प निवेशनान्नतया गौरवस्य
दुर्वारत्वात् । विषयमेवेन प्रतिबन्धकतामेव विवरहेन रोधेन विषयप्रत्यासन्नतया
वर्तुसंयोगादिप्रतिबन्धकतापक्षसंबन्ध स्वतन्त्रसामग्रीप्रतिबन्धकतावाचित्वादिप्रत्ययणीयतया
तत्र मनोयोगादितन्त्रबन्धोपायावच्छेदः । तथाचेति । एवं रूपेण प्रतिबन्धकतावच्छेदक-

भावावधिनी

अतिप्रसङ्गावश्यकत्वादिति । प्रत्यक्षसामग्रीकोट्युत्पत्तिरसङ्गव्यापकत्वादित्यर्थः ।

ननु वक्षिन्नेन रूपेण दाढकारणस्यापि वक्षैः मणिविच्छिन्नवक्षिन्नेन प्रतिबन्धकत्वे
का हानिः । एकल्लेखेणैव एकस्यैकत्र कारणत्वप्रतिबन्धकतयाऽनुपपत्तिः, न भिन्नाभिन्न-
रूपेण तथाचै । न च विनिगमनाविरुद्धात् वक्षिन्विच्छिन्नमणिवेन प्रतिबन्धकता-
पत्तिरिति वाच्यम् । मणिवेनैव प्रतिबन्धकत्वे संभवति वक्षैरप्रवृत्त्या इति शङ्कते-
ष्वप्यपि । समानवृत्ते-तथाप्यपि । संबन्धक्ये स्यापि पक्षतादेरपि प्रत्यक्षसामग्री-
वच्छकतया मनोयोगस्याविकल्प निवेशनं काव्यमिति गौरवमिति भावः ।

ननु प्रत्यक्षसामग्रीयाः स्वातन्त्र्येणानुमितिप्रतिबन्धकत्वमिति दीवितिकन्मनैऽपि
विषयवक्षुत्संयोगादिद्विपायाकारण्याः आत्मनिष्ठतासम्पत्तये स्वाश्रयवक्षुत्संयुक्तमनसं-
योगवत्संबन्धनैव प्रतिबन्धकत्वं वाच्यमिति प्रतिगोचितावच्छेदकसंबन्धवच्छकतया
मनसंयोगस्य प्रवेष्टोत्पत्त्येवेति न लाघवावकाश इत्याशङ्क्य मनसंयोगस्य संबन्ध-
तया निवेशे तस्य संबन्धो न निवेश्यते । सामग्रीमध्य मनसंयोगस्य चक्षुत्सं-
योगावच्छिन्नोपायस्य निवेशे तु मनसंयोगस्य यः संबन्धः समवायः स प्रतिगोचिता-

संनयमैरेत्यप्ययकवे वेत्यर्थः । पूर्वं प्रतिपत्तिनातद्वच्छेदकमैरेन सिद्धिसामर्थ्यो-
 विशेषणयोः सिद्धान्तविषयविरुद्धद्वयार्थयोर्मैदात्तद्विशेषणप्रवेक्ष्यपार्थक्यं व्यवस्थापितं, इदानीं
 संनयमैरेन तद्विशेषणतामैवं व्यवस्थापयित्वा—एवमिति । एकमिति । एकस्या-
 न्निष्ठशब्देककामसमवेतत्वेतित्यर्थः । यथापि संनयमद्वयै एकस्यावावृत्तिरसंनयन-
 मितिऽपि सिद्धान्तविषयकाले तद्विरुद्धविशेषणसामान्यावृत्तौ विशिष्टासामान्यौ वात एव
 न च कालानन्तमपि सिद्धान्तविषयकालेपि सिद्धौ कालानन्तरावृत्तिरसंनयनद्विरुद्धत्वस्यासम-
 र्थात्तत्त्वपूर्वविशिष्टं वर्तते, अन्यथासमि न घटदा इव तादृशविशेषणं चेति विशिष्ट-

भावदीप्तिना

वच्छेदकसंनयनत्वतया निवेशनीय इति गौरवमिति समाधत्ते—न च सामर्थ्या इत्यादिना ।
 एतन्मतेऽपि । सामर्थ्याः स्वतन्त्राप्रतिवन्धकतामनुत्ति । कालिकसंनयनेन सामर्थ्य-
 भावः कालिकसंनयनेनानुत्तिरिति हेतुरिति स्वीकारे अन्यपुरुषसामर्थ्यमात्रस्य
 कालिकसंनयनेन काले सत्त्वात् अन्यपुरुषस्यानुत्तिरप्यनुत्तिरिति । तद्विरुद्धा
 कालिकसंनयनेन तत्पुरुषाणामनुत्तिरिति तत्पुरुषाणामप्यभाव कालिकसंनयनेन हेतुरिति
 स्वीकारे पुरुषमैरेनानन्तकार्थकारणभावः प्रसज्यत इति भावः । मनोयोगादिवन्धकत्वमिति ।
 मनस्त्वयोगादेः यः संनयः समवायपत्तयेत्यर्थः ।

वस्तुतस्तु प्रत्यक्षसामर्थ्याः स्वातन्त्र्येणानुत्तिरितिप्रतिवन्धकतामते सामर्थ्यां
 मनोयोगो न प्रविशति । तन्मते विषयनिष्ठस्याप्यसत्त्वैव प्रतिवन्धकतास्वीकारो-
 दित्याह—विषयमैरेति । पूर्वतोद्देश्यकत्वविशेष्यकाणुत्तिरिति पूर्ववच्छ्रुत्यसंयोगाविशिष्टवच्छे-
 दकसंयोगात्प्रतिवन्धकत्वे वक्ष्यादित्येवविषयनिवेशात्, विषयमैरेन प्रतिवन्धकता-
 म्बदप्रसङ्गेन गौरवम्, अतः विषयतासंनयनेन पूर्वतोद्देश्यकाणुत्तिरिति समवायपदसंनयनेन
 पूर्ववच्छ्रुत्यसंयोगाविशिष्टवच्छ्रुत्यसंयोगः प्रतिवन्धक इति स्वीकार्यमिति न विषयमैरे-
 निवेशप्रसङ्ग इत्यर्थः ।

सिद्धिपदवमव्याहृतमिति कथं विज्ञाष्टापादेन वर्ततव्यं? ताकाशान्तमसि तु तादृश-
 काशमावाध तदानीं तद्वदितव्यं विज्ञाष्टासप्तत्यहं विज्ञाष्टापादोऽस्मिन्न इति
 वाच्यम्, सिषाधपिषाकाशस्य तदपिषाकरणात्तत्तदभावापिषाकरणात्तत्तदवच्छेदकतया तादृशाधि-
 करणात्तावत्तदसामानाधिकरण्यात्तदवच्छेदकतया तदवच्छेदकतया तदवच्छेदकतया तदवच्छेद-
 कतया तत्तदकाशवच्छेदेन सिद्धिमप्यपि तदवच्छादिकरणे इच्छाविरहविज्ञाष्टसिद्धि-
 सत्त्वानुपपत्तेः, अन्यथा स्वाधिकरणकालावच्छिन्नसत्त्वस्य स्वाधिकरणवृत्तितानातिशयोक्त्यात्वेपि

भावव्यतिथिर्ना

एवं सिद्धेरिति दीधितिमवतारयति-पूर्वमिति । सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योः प्रति-
 यागितावच्छेदकत्वेन तत्संबन्धमोदेन च पृथग्रयानिवन्धकत्वात् तयोः सिषा-
 धपिषाविराहः पृथक् पृथक् विज्ञेयमिति निरूपयामासि निरूपयामासि । इतः परं सिद्धौ
 सिषाधपिषाविराहवैशिष्ट्यमन्येन संबन्धेन, सामग्र्यां तद्वैशिष्ट्यमन्येन संबन्धेनैव
 संबन्धमोदात् सङ्गतं सिषाधपिषाविराहस्य तयोर्विशेषणता न संभवतीति निरूपयती-
 त्यर्थः । एवं च यस्मिन् क्षणे यस्मिन्नात्मनि सिषाधपिषाविराहः भवति तस्मिन्
 क्षणे तस्मिन्नात्मनि आयुमिति जायत इति एकश्रृणवावच्छिन्नैकात्म्यवृत्तिवत्संबन्धेन
 सिषाधपिषाविराहवैशिष्ट्यमन्येन संबन्धेन । सिद्धेः अयमिति प्रतिबन्धकत्वम् । विषयवच्छिन्नसंयो-
 गादिधृतितायां प्रत्यक्षसामग्र्यां तु सिषाधपिषाविराहवैशिष्ट्यं स्वाश्रयात्मानुयायिनिक-
 रणप्रत्ययसंयुक्तजननस्त्वयोगावत्त्वसंबन्धेन । प्रथमपक्षपदं सिषाधपिषाविराहपरम् ।
 द्वितीयपक्षपदं विषयवच्छिन्नसंयोगादिपरम् । एवं च प्रतिपादितवच्छेदकधर्मसंबन्धमोदादिव
 प्रतिपादितवच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकसंबन्धमोदादपि अनुगतत्वेन हेतुता न संभवतीति
 दीधित्याशयः । स्थूलकाशमादाय दोषवारणाय काशपदं क्षणपरतया व्याचष्टे-
 एकश्रृणवावच्छिन्नमिति । एकश्रृणवावच्छेदेन एकात्मनि सिषाधपिषाविराहवैशिष्ट्यायाः
 सिद्धेः सत्त्वानुपपत्तिरसौदायां पक्षतासंपत्त्यर्थं काशपदं क्षणपरमिति भावः ।

समाधत्ते-समाधीति । एतावतापि सिद्ध्यप्यर्थाविहः कालान्तरावच्छेदेन,
सिद्ध्य कालान्तरावच्छेदेनेति भवतीत्यपादितम् । एकस्यापि वच्छेदेनैकाधिकारो-
पेतिवन्मेव विद्ध्यस्यैवान्विर्बुद्धकामिति सूचनाय एककालावच्छिन्नत्वकथनान्वितिरर्थः ।
एतेषां पञ्चविधितयुक्तवशाभावात्स्य च दृष्टोपलब्धितयुक्तवशाभावात्स्य च
वृत्तवशात् सर्वसंगतम् । तच्च एवं निर्वह्यम्-एकस्यापि वच्छिन्नैकाधिकारोपेतिवत्स्य-

॥ : ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

ਪ੍ਰਤਿਪਤਿ

संवेदन दण्डस्य प्रतियोगिनि पुरुषे विद्येयत्वेन दण्डविद्येयपुरुषभावे इत्युच्यते ।
कालावधि-एकाविकरणवृत्तिसत्त्वं दण्डस्य पुरुषविद्येयत्वेन दण्डोपलक्षित-
पुरुषभावा इत्युच्यते । अर्थात् एकस्यावच्छिन्नैककालस्य प्रतियोगिनावच्छे-
दकत्वावच्छेदकसंबन्धत्वे विद्येयत्वात् । एकाविकरणवृत्तिसत्त्वं तत्रैव उप-
लक्ष्यताभावत्वात् । तथा च उपलक्षिताभावात् विद्येयताभावस्य वैलक्षण्योप-
पादनार्थं विद्येयभावाप्रतियोगिनावच्छेदकतावच्छेदकसंबन्धे कालान्तर्भाव
आवश्यकः । न च दण्डविद्येयपुरुषभावे दण्डपुरुषत्वयोः प्रतियोगितावच्छेद-
कत्वम् । दण्डोपलक्षितपुरुषभावे पुरुषत्वमात्रस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वमिति
प्रतियोगितावच्छेदकत्वसंशयपादेन तथैव लक्ष्यमिति वाच्यम् । सर्वदा दण्ड-
रहितो यः पुरुषः तदविकरणो भूतले दण्डोपलक्षितपुरुषो नास्तीति
प्रतीयमा दण्डोपलक्षितपुरुषभावाभ्यामवच्छिन्नत्वविवादम् । यद्युपलक्षितपुरुषभावे पुरुषत्व-
मात्रं प्रतियोगितावच्छेदकं तदा पुरुषत्वविद्येयपुरुषत्वविषयो तदवच्छिन्नताभावात्
पर्यतिः । प्रतियोगितावच्छेदकत्वविद्येयप्रतियोगिना सक्रमभावस्य विरोधात् ।
अतः दण्डोपलक्षितपुरुषभावेऽपि दण्डपुरुषत्वयोर्द्वयोपि प्रतियोगितावच्छेदकत्वं
वक्तव्यम् । तद्वक्तो दण्डरहितपुरुषवति भूतले दण्डपुरुषत्वस्याभाविष्यत्स्य पुरुष-

ਪ੍ਰਤਿਪਤਿ

[illegible]

॥३॥

पञ्चविंशतः

गाथापटी

पञ्चदशवर्तिनिमित्तता स्वीकृतम्; न तु सिद्धयथावत्, तथा च पञ्चदशवर्ति-
 निमित्तनिवर्तिन मूलविरोध इत्यत आह—साम्प्रति । हेतुर्वैय—अनुमितसमा-
 द्यकारणवैय । लाघवात्—अवधारितत्वात् । ननु ज्ञानस्य पञ्चदशवर्तिनिमित्तत्वा-
 पट्टमकत्वे बाध, साधत्वं न पञ्चदशवर्तिनम्; सिद्ध्यर्थिप्राप्तिरसंशङ्क्यात्, यदि च
 सिद्धसाधनस्यैव पञ्चदशवर्तिनः नास्तीति सिद्धयथावत्स्य न पञ्चदशवर्तिनस्युक्तत्वे; तथा
 बाधदशायापामपि तद्विरुद्धात् सापि निवेद्यतामित्यत आह—फलानुपहितीति । स्वविषय-

भावबोधिनी

स्याभावात् दण्डोपलक्षितगुणभावावसत्त्वम् । एवं च विरोधभावावपलक्षिताभावयो-
 रभयोरपि दण्डगुणत्वयोर्द्वयोरेव प्रतियोगितावच्छेदकतया प्रतियोगितावच्छेदकता-

ननु गुणभावात्, पृथक् दण्डोपलक्षितगुणभावा नान्तीत्यत आह—
 सर्ववैति । ननु सर्वदा दण्डरहितो यः गुणः तद्व्यावृत्तं गुणवत् दण्डोपलक्षित-
 गुणभावावस्य प्रतियोगितावच्छेदकमती न दोष इत्यत्राह—साधुशुद्धवचनरैति । ननु
 तद्व्यवस्थान्यत्वादिक् धर्मोत्तरमस्तेवेत्यत आह—सर्ववैति । तन्निवन्त्यमिति ।

उपलक्षिताभावप्रतियोगिता विरोध्यमात्रनिष्ठा, विरोधभावावप्रतियोगिता विरोधभा-
 विरोधयोभयपक्षयोः । यद्वा उपलक्षितस्यैव दण्डवर्तिनत्वावच्छेदकतापनगुणत्व-
 प्रतियोगितावच्छेदकम्, विरोधस्यैव उपलक्षितविरोधपक्षात्पक्षं दण्डवत् तथैत्यत

एवं वैलक्षण्यमपि नवहि कालान्तर्भावे नैतन्मानसिते विन्तावीजमाहुः ।

स्वाध्यायीवैति । स्व-सिषाध्यायिषाविरोधः तदाश्रय्यते आत्मनि स्वाध्याय-
 संयुक्तमनस्तस्योपावयवसंबन्धेन चक्षुस्तस्योपास्य संबद्धत्वम् । स्व चक्षुस्तस्योपा-
 तदाश्रयः चक्षुः तत्संयुक्तं मनः तत्संयोगः आत्मनि ।

दीपितः

वर्णसंयोगादेरवयवार्थमिति सामर्थ्याविशेषाभावात् हेतुत्वेपि
लाघवात्सिद्धयभाव एव पक्षव्यवहारेतिमितम् । एतदेवाभि-
सन्धाय प्रवृत्तिनिमित्तमुक्तमिति वक्ष्यति । फलानुपहितसिद्धि-
च्छातिवरहेतिशब्दसिद्धयभावापेक्षया बाधभावात् नवपूर्वपि

गादाद्यत्

सिद्धयन्तर्हितत्वम् । एतच्चातिगीतवसूक्तनाथ । सिद्धेर्माधनरूपत्वे—साध्यनिवृत्त्य-

क्षायाम् । पक्षानुवहारेतिशब्देण—पक्षव्यवहारेतिवरहेत्य सर्ववार्तिसिद्धत्वेन । गौरवा-

दिति । बाधरूपत्वे पक्षव्यवहारेतिवरहेत्य सर्ववार्तस्य सविवादतया गौरवसहिष्णुताया अन्याय-

त्वादिति भावः । ननु समवायसम्बन्धार्थाच्छासिद्धयभावात्सामान्यप्रत्ययसंज्ञात्वेन अत्रान-

मितहेतुतया तस्य पक्षपदप्रवृत्तिरितिमतत्वे आत्मन्येव पक्षव्यवहारेत्यसंज्ञा इत्यत

आह—विशिष्टेति । सिद्धाद्यपिपक्षविरहेतिशब्देत्यर्थः । एतद्विषयानं च सिद्धेः पक्षानिच्छाया

भावविविनी

ननु पक्षतादारे इति । पक्षताशरीरे पूर्वोक्ततद्देशेभ्यः प्रत्यक्षसामग्र्यया यदि
नान्तर्भावः, तदा प्रत्यक्षसामग्र्यभावात्स्य प्रथमं अव्यतिशेकारणत्वं वाच्यम् । तथा
च प्रत्यक्षसामग्र्यभावा पञ्चास्ति स पक्षः प्रत्यक्षसामग्र्यभावाः पक्षपदप्रवृत्ति-
निमित्तमित्युच्यते । न चेष्टापरिवृत्तिरिति वाच्यम् । सिद्धयभावाः पक्षपदप्रवृत्ति-
निमित्तमित्यपिपक्षपदकेण 'तथापि पक्षपदप्रवृत्तिरितिमित्युक्तम्' इति पूर्वग्रन्थेन विरो-
धात् इत्याशङ्क्य सिद्धाद्यपिपक्षविरहेतिशब्दप्रत्यक्षसामग्र्यभावापेक्षया सिद्धाद्यपिपक्ष-
विरहेतिशब्दसिद्धयभावात्स्य लघुत्वात् स एव पक्षपदप्रवृत्तिरितिमतया मूलोक्त इति
समाधत्ते दीपितश्चेति भावः ।

शोधितः

सिद्धसाधनस्थले पक्षव्यवहारविपरहेण तादृशसिद्धयभावस्यावश्य-
करं बाधाभावो न निविशते गौरवान् । विशिष्टसिद्धयभावस्य
चारमनिष्ठारूपैवानुमितहेतुर्वेपि तस्य परंपरासंबन्धादेव पूर्वतादौ

भाववोधितो

ननु लाघवस्यति । यदि लाघवं सिपाधिपूषाविरहेविशिष्टसिद्धयभावस्य

प्रवृत्तिनिमित्तमस्त्विति । कथं लघुत्वमिति चेत्-बाधे सिपाधिपूषाविरहेरूपविशेषणा-

प्रवेष्टात् । यदि तत्रोक्तोऽतदा साध्याभावनिश्चयकप्रबाधकाले संस्था सिपाधिपू-

षाध्यामनुमितिप्रसङ्गः । यदि च बाधायाऽत्रोक्तं बह्व्यतिरेक्यनिश्चयमस्यसिद्धिकाले

पूर्वतादौ पक्ष इति व्यवहारो भावात् सिद्धयभावः पक्षव्यवहारोऽन्यत्वे, तदा

सिद्धयभावेऽपि बाधनिश्चयकाले ह्येतादौ पक्ष इति व्यवहारो भावात् बाधाभावः पक्ष-

पक्षव्यवहारोऽन्यत्वे, तदा साध्याभावनिश्चयकप्रबाधकाले संस्था सिपाधिपूषा-

पक्षव्यवहारोऽन्यत्वे, तदा साध्याभावनिश्चयकप्रबाधकाले संस्था सिपाधिपूषा-

पक्षव्यवहारोऽन्यत्वे, तदा साध्याभावनिश्चयकप्रबाधकाले संस्था सिपाधिपूषा-

पक्षव्यवहारोऽन्यत्वे, तदा साध्याभावनिश्चयकप्रबाधकाले संस्था सिपाधिपूषा-

उद्देश्यतासंबन्धनानि मिमिक्षाप्रतिबन्धकवत्सरसम्बन्धनात् । पर्वते वह्निमग्निर्नृणां मृदानसे
 वह्निमग्निर्नृणामित्युल्लाकारकान्मिमेक्षानानेकश्रोतोलकवैतिप्रसङ्गेन पृथगेवोक्तकतया
 पक्षमग्नेन कारणतासंबन्धकतयापक्षमिच्छन्प्रत्ययसत्वेवोक्तवत् । अन्यथा पृथ-
 वीशोषणानामनभवितायतया गौरवात् । समानप्रकारिकया असमानविशेषकवित्तेर्य-
 मिमिक्षाप्रतिबन्धकतयापि पक्षमिच्छन्प्रत्ययसत्त्वसम्बन्धो विध्यः । परस्परसम्बन्धादिति ।
 स्वप्रतिपत्तिगतावच्छेदककोटिप्रविष्टविशेष्यतान्तावच्छेदकवत्स्वरूपवित्तिर्यातिः । न च सिद्धि-

भावव्यतिरी

स्वप्रतिपत्तिगतावच्छेदककोटिप्रविष्टपक्षतावच्छेदकवच्छिन्नविशेष्यकवत्स्वरूपसामा-
 न्यधिकारयुक्त्यसंबन्धनच्छादित्वे विशेषणमित्युक्ते । त्वाह-समानप्रकारिकया इति ।
 असमानविशेष्यकवित्तेरिति । यत्पर्वतविशेष्यकौ पर्वतो वह्निमान् इत्यवितिः
 नाधिकारयुक्त्यसंबन्धनच्छादित्वे विशेषणमित्युक्ते । त्वाह-समानप्रकारिकया इति ।
 तदस्यपर्वतविशेष्यकसिद्धिरित्यर्थः । तथा चोद्देश्यतासंबन्धनानि मिमिक्षाप्रति विशेष्यता-
 संबन्धनसिद्धेः प्रतिबन्धकत्वं पर्वतान्तरौद्देश्यकानि मिमिक्षा पर्वतान्तरौद्देश्यकवत्स्वरूपसामा-
 न्यसंबन्धनसिद्धेः प्रतिबन्धकत्वं न स्यात् यत्र पर्वते उद्देश्यतासंबन्धनानि मिमिक्षाप्रति तत्र पर्वते
 विशेष्यतासंबन्धनसिद्धेरभावत्वात् । आत्मनिष्ठप्रत्ययसत्त्वा हेतुत्वे तु समवाय-
 संबन्धेन पर्वतव्यवच्छिन्नविशेष्यकवत्स्वरूपवच्छिन्नप्रकारकानि मिमिक्षाप्रति समवायसंबन्धन-
 तादृशसिद्धेः प्रतिबन्धकतया नोक्तवदेष इति भावः ।

स्वप्रतिपत्तिगतावच्छेदककोटि- एवं-सिद्धयभावः तत्रातिपत्तिगतावच्छेदककोटि-
 प्राविष्टा यः विशेष्यता तदवच्छेदकधर्मवत्त्वमित्यर्थः । वह्निव्यवच्छिन्नप्रकारकान्ता-
 निरूपितपर्वतव्यवच्छिन्नविशेष्यतान्तावच्छिन्नविशेष्यकवत्स्वरूपसामान्यसिद्धयस्यपक्षेन
 विषयणीयतया पर्वतव्यवच्छिन्नविशेष्यतयाः स्वप्रतिपत्तिगतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वम् ।
 न च सिद्धिकालेऽपीति । पर्वतो वह्निमान् इत्याकारकानि स्वयमकालेऽपि तादृश-

समाधौ दीधितिः । तथा च तत्पुरुषोपायमिति प्राप्तिं तत्पुरुषोपायसिद्ध्यर्थं-
तत्पुरुषोपायं निवेद्य प्रतिबन्धप्रतिबन्धकभाषः कार्यकारणभावश्च करणीयः इति
कामावस्थं सत्त्वात् इत्यादावक्ष्य्य अविस्मरणां प्रत्यक्षसामग्र्यां अनुमितौ च
भावप्रयुक्तस्य कालिकसंबन्धावच्छिन्नानुमित्यविच्छिन्नविच्छिन्नप्रत्यक्षसामग्र्यप्रतिबन्ध-
पुरुषस्य प्रत्यक्षसामग्री तदा अविस्मरणात्तः पुरुषस्य अविस्मरणापत्तिः । विशेषण-
विशेषणमिति वक्तव्यम् । तथा सति यदा अन्यस्य पुरुषस्यविस्मरणा अन्यस्य
प्रत्यक्षसामग्र्यास्य विषयविषयविच्छिन्ना कालिकसंबन्धावच्छिन्नप्रतिबन्धनिमित्तक एव
सामग्री यदा अस्ति तद्विशेषणं पुरुषान्तरस्य वक्ष्यमाणमिति स्यात् । एवं
संबन्धेन प्रत्यक्षसामग्री प्रतिबन्धकेति वाच्यम् । तथा च पुरुषान्तरस्य प्रत्यक्ष-

भाववोधिना

पतिरित्यादांकां वक्ष्यमाणानां, तत्पुरुषोपायसमन्तमपि निराकरोति - एकत्वेति ।
रूपानुमितिसाकालीनाया अपि पुरुषान्तरप्रत्यक्षसामग्र्यात्तत्पुरुषानुमित्यप्रतिबन्धकत्वा-
सामानाधिकरूपसंबन्धेन सामग्र्यां विशेषणत्वं स्वीकार्यम्; तथा च पुरुषान्तर-
प्रतिबन्धः स्यात्, एवं कालिकसंबन्धावच्छिन्नानुमित्यविच्छिन्नप्रतिबन्धेन द्वैतकसंबन्धवदित-
व्यक्तत्वं करणीयम्; तथा च पुरुषान्तराद्यप्रत्यक्षसामग्र्यापि पुरुषान्तराद्यनुमित-
तथा च यदा तादृशसामग्री तद्वत्प्रत्यक्षेण नानुमितिरिति कालिकप्रत्यक्षसंबन्धं प्रति-

गादाधरी

पक्षव्यवहार इति ध्येयम् । एकस्य पूर्वोक्तानुमित्यसत्त्वेऽपि अन्यस्य
तद्विरुद्धिः प्रत्यक्षादिसामग्र्योत्पत्तेरनुमित्यवृत्त्यादात् तत्पुरुषोपाय-
मिति प्राप्तिं तत्पुरुषोपायानुमित्यविच्छिन्नानुमित्यप्रतिबन्धकप्रतिबन्ध-
मिति प्राप्तिं तत्पुरुषोपायानुमित्यविच्छिन्नानुमित्यप्रतिबन्धकप्रतिबन्ध-

दीधितिः

मेव तदर्थः, तेन तत्पुरुषोपायनिमित्ताक्षणात्प्राप्य अन्यदेशावच्छेदेन देशिकसंबन्धेन कालिक-
संबन्धावच्छिन्नतत्त्वच्छायाभाववत्त्वेति न क्षतिः । तत्पुरुषोपायसिद्धिसामग्र्योक्तिरप्यविरुद्ध इति ।
कालिकसंबन्धावच्छिन्नतत्त्वच्छायाप्रतिपादितकालिकः पक्षनिवृत्तदेशोपायसिद्धिकर्षावच्छिन्नतत्त्वच्छायाप्रति-
पत्तिरप्यविरुद्धातिविरुद्ध इत्यर्थः । विशिष्टत्वसंयोजककालानन्तरमेव । विशेष्य-

भावव्यतिथी

विशिष्टा अत्रिमत्ताक्षणाद्वृत्तिः प्रत्यक्षसामग्री न भवतीति न तस्याः अस्मिन् पक्षे
प्रतिबन्धकत्वमिति भावः ।

कालिकसंबन्धावच्छिन्नतत्त्वच्छायाविरुद्धस्य आत्मनि सर्वदा सत्त्वात् अवच्छे-
दकप्राप्तिरिति सम्भवात् । सामग्र्यमलक्षणस्य तद्वशाद्विनिमित्तकाले तदभावाधि-
क्यत्वात् अवच्छेदकत्वं त्वत्त्वं, अभावस्य निमित्तत्वात् अतः अत्रिमत्ताविरुद्धः तत्पुरु-
षोपायसंबन्धेन विशेषितः । अत्रैव विशिष्टावच्छिन्नतत्त्वच्छायाप्रतिपादकत्वम् ।

न च पूर्वकल्पस्यातिवृत्त्यव्यापत्तिः । क्षणे निवृत्त्यवच्छिन्नदेशिकसंबन्धेन
तत्पुरुषोपायनिमित्तस्यविरुद्धत्वेनेन दोषवारणात् । एवं तु गोप्यत्वात्तस्यागो बोध्यः ।

दीर्घात् विशिष्टसामग्र्यविशेषविरुद्ध इति । सिद्धिसामग्र्यमात्रस्याप्रतिबन्ध-

कत्वात्तद्वृत्तं विरोधितम् । तेन प्रत्यक्षात्मकसिद्धिसामग्र्योक्त्याः । यथापि सिद्ध्यात्मक-

प्रत्यक्षस्यापि सामग्र्यमात्रं न प्रतिबन्धकम्, प्रसिद्धिसाध्यकत्वमेव सर्वत्रैव साध्य-

वत्त्वोपनीतमानसामग्र्यसंबन्धात् । नापि लौकिकप्रत्यक्षसामग्री तथा, वंशे सर्वत्र-

व्याप्यवत्त्वानिश्चयद्वयोपायं मण्डकमसंज्ञानादिवत्त्वात् सर्वत्राद्यलौकिकप्रत्यक्षानुत्पत्ति-

प्रसङ्गात् । तथापि साक्षात्कारवन्निरूपितसाध्यनिष्ठप्रकारात्मकप्रत्यक्षसामग्री प्रवेक्ष्या ।
लाङ्घनी च प्रकारात् लौकिक इव दोषविशेषजन्यत्वेनेति साध्यस्य प्रत्यक्षे वर्तते

विशेषणमात्रे विनिगमनानिबद्धेष्टानानाकारणानाकारणकल्पनमादृशा न दोषाय । यावत्त्वेन तदसंसारकारणसमसमवृत्तस्य प्रतिबन्धकत्वं पुनरन्यादेवमेव; यावत्तस्य दूर्तिवत्त्वत्वात् । पर्वतो वह्निमानित्यनुमितौ प्रतिबन्धकत्वात्प्रत्यक्षसमग्र्याः प्रतिबन्धकत्वात् । नास्त्यपर्वतत्वम् । तत्र साध्यपक्षयोः क्वादिमत्त्वनयेन तत्रैवैव प्रयोजनमावात् । किं तु पर्वते द्रव्यत्वं द्रव्यं वह्निमत् द्रव्यं द्रव्यवदित्यनुमितौ वादवादीन्द्रिय-संज्ञिकवत्स्यादित्येवोचितत्वात्पक्षे यथायानं साध्यपक्षादौ क्वादिमत्त्वं निवेदनीयम् ।

भावबोधिनी

एव । उभयत्रैव सधुं साक्षात्कारीमीत्यनुभवोदित्यन्यत्र विस्तृतमिति तर्कालंकारः ।

गतादृश्या-कालिकसंबन्धवाचिष्ठप्रतिपत्तिर्योनिताक इति । पर्वतो वह्निमानिति

प्रत्यक्षसमग्र्या पर्वतो वह्निमानित्यनुमितौ प्रतिबन्धका । अतः तादृशसामग्र्य-

भावः तादृशानुमितौ हेतुः । पर्वतो वह्निमानिति प्रत्यक्षे पर्वतस्य वैश्व मावात्

एककालिकः संबन्धेन तत्पक्षेऽप्यपर्वतचक्षुस्संयोगविशिष्टः यः तत्पक्षेऽप्यवह्निचक्षुस्संयोगः

तदभावः तद्विधकालिकसंबन्धवाचिष्ठप्रतिपत्तिर्योनिताकः अभावः तत्पक्षेऽप्यपर्वतो वह्नि-

मानित्यनुमितौ हेतुः इति भावः । विनिगमनानिबद्धेष्टानानाकारणकल्पनमादृशा न दोषाय

वह्निचक्षुस्संयोगात्तदभावो वा वह्निचक्षुस्संयोगविशिष्टो यः पर्वतचक्षुस्संयोगः तद-

भावा वा कारणाभित्यत्र विनिगमनानिबद्धेष्टानानाकारणकल्पनमादृशाः तैक-

विशिष्टापरत्वेन निवेद्यः केन विनिगमनानिबद्धेष्टानानाकारणकल्पनमादृशाः स्यात् । अपि

तु समुदायवैतन्यनाह-यावत्त्वेति । यावत्तस्याप्यनन्तः एकविशिष्टापरत्वं एव

पर्वतमानमिति भावः ।

अत्रत्याह । अस्मिन् काले समानविषयकप्रत्यक्षसमग्र्याकृत् प्रतिबन्धकं

वर्तते तस्मिन्नेव काले सामग्र्यनविषयकण्ठेष्टानावच्छिन्नं प्रत्यक्षसामग्र्यभावा वर्तते

अथ प्रतिबन्धकसामग्र्योपपत्त्यपि काले तदवधिप्रकारादेशावच्छेदेन तदवधानस्य सौकर्यात् अर्थात्प्राप्यति । न च प्रतिबन्धकसत्त्वात् : कार्यनिर्णयप्रयोजकत्वात् तत्सत्त्वं कथं कार्यप्रतिष्ठितिं वाच्यम् ; सामग्र्याः कार्यनिर्णयप्रयोजिकायाः प्रतिबन्धकसत्त्वेपि तदवधानस्यावधानत्वेनानुगतत्वात् कार्यनिर्णयवृत्त्यावधिर्ज्ञेयः न, यदवधानावधानक-
नियमे देशान्तरावच्छेदेन कार्यसमानाधिकारकत्वाकारणमात्रवशात्तत्कं देशावधानवन्विच्छिन्नत्वं अन्वष्टा विश्लेषणमात्रे निविशते, यथा समवायादिप्रसंगविशिष्टसंसर्गयोगाभावाविनिर्मुक्त-

॥३॥

इति कारणसंज्ञात् अनुमित्वापत्तिः । न च प्रतिबन्धकसंज्ञायाः कार्यवृत्तिरिति
प्रयोजकत्वात् प्रतिबन्धकं सति कथं कार्यवृत्तिः स्यादिति वाच्यम् । तद्वच्च
कारणसंज्ञायाः कार्यवृत्तिप्रयोजकत्वात् प्रत्यक्षसामर्थ्यभावरूपकारणसंज्ञात् अनु-
मित्वापत्तिरुक्त्यापत्तिरिति भावः । कार्यवृत्तिप्रयोजकत्वा इति । अर्थात्-
तद्वच्च ।

तदुक्तमत्रैवैति ।

कथयन्ते इति । एकेन जीवात्मना अनेकशरीराविशिष्टानस्यैव इत्यर्थः ।

दैविककर्मण्यप्युचितं न स्यादिति भावः ।

तथा च देशविशेषानवनवच्छिन्नवृत्तिः यदि सिद्धयद्यप्यभावेन नाभ्युपगम्यते तदा सर्वभूतभवसिद्धम् । दैविककर्मण्यप्युचितं नाम देशविशेषानवनवच्छिन्नवृत्तिवत्कर्मम् । इति । सिद्धयद्यप्यसम्भवदेशायां आत्मनि विद्यमानः सिद्धयभावः दैविककर्मण्यप्युचितिरिति नास्तीति कथं तस्याः कायार्थप्रतिपक्षकत्वमुच्यते इति भावः । तादृशवृत्त्यनभ्युपगम करणवदवृत्तवच्छिन्ना वा सिद्धयभाववृत्तिः तदस्या देशविशेषानवनवच्छिन्ना वृत्तिरेव न च सिद्धयतिमति । सिद्धयतिमति आत्मनि काले वा सिद्धयनन्वि-

देव अधिकरणे कायार्थप्रतिपक्षयोजितेति स्वीकारोक्त्यर्थः ।

एतेति । तदन्यकारणत्वात्तदवच्छेदकवृत्त्यस्य देशविशेषानवनवच्छिन्नवृत्ति-

सामर्थ्यमावस्यति न देशविशेषानवनवच्छिन्नेति नावृत्तिरित्यर्थः ।

प्रश्ने इत्यर्थः । तथा चेति । प्रत्यक्षसामग्रीकाले तदनविकरणदेशविशेषवृत्त्यैव प्रत्यक्ष-
प्रश्ने इति । तादृश-देशविशेषानवनवच्छिन्नत्वस्य यत् अभावरूप विशेषण तस्य

भाववर्तिनी

कालानापाङ्कनिमित्तं तदन्यकारणत्वात्तदवच्छेदकवृत्त्यस्य देशभेदानवनवच्छिन्नवृत्तिरेव अधिकरणे कायार्थप्रतिपक्षयोजिका उत्पत्तिवत्तदवच्छेदकमाभावरूपं च कारणता न तादृशी, किंचिदवच्छेदेन प्रतिषेधकसत्त्वं एव तत्र कायार्थनिरूप्यता तादृशाभावाविशेषणप्रश्ने प्रयोजनाभावात्, तथा च देशभेदावच्छिन्नप्रतिषेधकमाभावरूपत्वेनान्वृत्तिरित्यपत्तिः । एते-
नात्मनि शरीरविशेषावच्छेदेन सिद्धयतिरूपप्रतिषेधकसत्त्वं घटाद्यवच्छिन्नतदभाव-
बलादन्विमत्तयापत्तिरपि निरस्ता । न च सिद्धयतिमत्तयात्मनि तत्काले वा घटाद्य-

तादृशः

तत्त्वविज्ञानसामग्री

केविष्ट एकत्र विद्यायाः संयोगकारणानां घटकीति यमसंभव। संभववारणाय कोपान-

नृवत्स।

[illegible]

முதுமுது

५। छेडा या नदयावत्सितनदयद्देशावच्छिन्नतद्देशेतरासामाजिकत्वेन सिद्धयाव-
 सत्वेत्यनमित्तयाखन्यपत्तिरिति वाच्यम् ; ताव्धावत्त्यन-पुण्यात् सिद्धयावत्तदवशात् ।
 नदयावत्त्यनमिति वैजिकव्याख्यातितानादिसर्वमित्तद्वया अग्नयन्तः । यदि च काय-
 द्युद्देश्यत्वे एकयात्मनि शरीरेनान्तरावच्छेदेन सिद्धयमावाद्यामावत्त्य सिद्धयादेः सत्वे-
 व्याख्यातरीरावच्छेदेनानमित्तयावत्त्यादः प्रामाणिकः, तदा सिद्धयमावद्विशिष्टकारणाना-
 यत्कान्तममशरीरेऽप्यावांशं चजनविशेषणप्रवेष्टव्यावश्यकत्वात् घटत्वविच्छिन्नसिद्धयमाव-

புதுச்சேரி

புதுப்புது:

समर्थविशेषविरहोऽन्यगामिकत्वेन हेतुत्वेनैव इति वदन्ति ।
अथ सिद्धयन्तरेण विभक्तौ सिद्धावधिषा हेतुरस्य, न वैवं
मथ्यादिस्थनीयदाहं प्रयुक्तं जकस्य हेतुत्वापत्तिः, उक्तं जकाना-
मन्तुगतत्वात् तावदभावविशिष्टमथ्याद्यभावावगुणतत्त्वादिनि चेतुः

121214

बलात् सिद्धया विदयायाः समन्वितस्य पत्रे वर्तमाना गणना तत्रैव समाप्तमिति चेत् ।

उत्तेजकवर्गममनसिषाष्टिषाकाकारणानां स्वीकृत्य सिद्धयथाभावकारणमनाभावा-
पत्ति-अश्लेषादिना चैदिसम्भवेन । एतावदेव विना सिषाष्टिषां सिद्धयनन्तरमन-
सिनेवार्थरूपसमस्यादिति भावः । प्रतिबन्धमाहाङ्गैरे-नैवैवमिति । उत्तेजकस्य - मन्त्रौषा-
धविषाषादेः । प्रतिबन्धिवृद्धरति-उत्तेजकानामिति । मध्यादिद्वयान्योत्तेजकमन्त्रौषाषादे-
नामिषाषाः । अमृत्यातवर्गादिति । तथा चानृतकस्य प्रति धर्मविवादेण कारणाभावा-

முதுகுலத்து

वच्छेदकमप्यपकस्वप्नानाधिकरणक-वर्मेव तद्वत्कृत्यमपि वाच्यः । नृप्राधान-
दीनामव्याप्यत्वात्तानामव्यवृत्तिः । तत्राभावात् तदव्याप्यत्वात्तानामव्यवृत्ति-
रपिप्रतीतिः । कायमूर्द्धावस्थेन तु शरीरविशेषावच्छिन्नत्वात्तानां प्राहुः ।

यत्र सिद्धिः सिषाधयिषा चरितं तत्रावृत्तिरतः संयुक्तं तं सिषाधयिषा-
विहविहयिष्यं सिद्धौ विहयं दत्तं मणिकरैः । तद्विहयं मासु । सिद्ध-
नन्तरावृत्त्ययमानावृत्तिरिति प्राति उक्तं कवेनाभिमतं । सिषाधयिषा विहयिष्य-
ताम् । तत्र सिद्धयभावस्य कारणत्वं मासु इति आदिपदीत्याह-उक्तं कवेनाभि-

दीर्घतः

इहोत्पद्यमानानामः सिषाधियुषाः, सिद्धयुत्तरानुमितं चानुगतानतप्रसक्तं दुर्वचम् । सिद्धिर्यत्किञ्चालीनां स्वेतरसिद्धि-
कालीनां वावुमितं प्रति हेतुवकरपने विना सिषाधियुषां सिद्धिनाशः

मावाधरी

सप्तवर्षावति मावः । इहोत्पि-सिद्धिर्यत्किञ्चालीनां स्वेतरसिद्धि-
कालीनां वावुमितं प्रति हेतुवकरपने विना सिषाधियुषां सिद्धिनाशः
इत्यादिनेत्यादि । सिषाधियुषाः-उत्तेजकोष्ठाया इत्यदि । तथा च पुन-
रुक्तम् । उत्तेजकोष्ठायां सिद्धिर्यत्किञ्चालीनां स्वेतरसिद्धि-
कालीनां वावुमितं प्रति हेतुवकरपने विना सिषाधियुषां सिद्धिनाशः

मावाधिविनी

मतेति । ननु यदि सिद्धयभावस्यनुमितिकारणत्वं नाङ्गीक्रियते, तदा सिद्धयनन्तर-
मन्त्रोपधिविशेषादीनामन्त्रेकत्वं कारणत्वे यत्र एकस्मात् उत्तेजकात् दाहो जायते
तथोत्तेजकात् तं विनैव दाहस्य जायमानतया व्यतिरेक्युपमिचारेण उत्तेजकानां
कारणत्वात्संभवादित्यर्थः । ननु उत्तेजकानां सिषाधियुषाणां तत्त्वव्यक्तिवत्त्वेन
अनुमितिकारणत्वेऽननुगमात् व्यतिरेक्युपमिचारेण भवेदिति तावदन्यान्त्यवच्छेदोपगान्त्य-
तमत्वेनानुगतत्वेषु कारणत्वे न व्यतिरेक्युपमिचारेण इत्याशङ्क्य दोषान्तरसिद्धेर्बलं
दीर्घतः सिद्धयुत्तरानुमितित्वं वेति ।

वेति । अत्रातस्य तस्य सिद्धसमानकालीनप्रार्थनाप्रतिपत्तिरिति चेत्, अनतिप्रसक्तस्य च तस्मिन्नाशकालीनप्रार्थनाप्रतिपत्तिरिति चेत् सति तस्मिन्समानकालीनप्रार्थनाप्रतिपत्ति-
 योतिरवतत्तमकत्वं संभवति । अत्रातानतिप्रसक्तस्य प्रथमप्राप्तम्, तथा च प्रथमप्राप्तस्य
 कायानुवर्तकत्वं सिद्धनाशोत्तरं कास्ते जायमानायापमानमिति चेत्
 सिद्धाप्रतिपत्त्या अपि च, उत्तरस्य तथात्वे एतत्सकायकारणमात्रप्रसङ्ग इति भावः ।
 सिद्धिस्थितिकालीनामिति । स्वप्नवृत्तिप्रार्थनाप्रतिपत्तिरित्येव स्वप्नवृत्तिरित्येव संवेन

भाष्यविनी

सिद्धयुत्तरानुमितिर्द्विकारेण भवति । सिद्धयः प्रवृत्तिरित्येव सिद्धाप्रतिपत्त्या-
 वल्लभापमानानुमितिः, सिद्धनाशोत्तरं सिद्धाप्रतिपत्त्या विना जायमानमिति चेत् ।
 उभयानुगतं सिद्धयुत्तरं सिद्धिसमानकालिकप्रार्थनाप्रतिपत्तिरिति चेत्, वक्तुं शक्यते ।
 परं त्वत् न सिद्धाप्रतिपत्त्याकायानुवर्तकत्वं चेदकम्, सिद्धाप्रतिपत्त्या विना जायमानायाप-
 मानमिति चेत् जायमानायापमानमिति चेत् सत्त्वेन अतिप्रसक्तस्य तदवच्छिन्नं
 प्रति व्यभिचारेण सिद्धाप्रतिपत्त्याः कारणत्वात् संभवात् । अनतिप्रसक्तं = सिद्धि-
 नाशोत्तरकालीनानुमितिप्रतिपत्तिरिति चेत्, च तस्मिन्सिद्धाप्रतिपत्त्या विना जायमानायाप-
 मानमिति चेत् सिद्धनाशोत्तरं अस्याप्यनुगतस्यैवेति वाच्यम् । अप्रतिपत्तिरिति चेत् नानुमितिप्रतिपत्त्या
 अनुमितिरेव सिद्धयः नानुमितिप्रार्थनाप्रतिपत्तिरिति चेत्, सत्यव्रतस्य सिद्धिप्रार्थनाया-
 वच्छिन्नं प्रत्येव सिद्धाप्रतिपत्त्या हेतुत्वमस्ति इत्यत्राह-उत्तरस्य तथात्वे इति ।
 स्वप्नवृत्तिरिति । स्व-सिद्धिः स्वप्नवृत्तिः यः प्रागाभावः अनुमितिप्रागाभावः

शीघ्रतः

कालेऽनुमित्युत्पादो दुर्वारः । एकस्य पुंसः सिद्धिस्तत्रे अन्त्यस्य
सिषाधविषाधार्थान्तर्यनुत्पादप्रसङ्गः । अपि च सिद्धौ सत्यां
विनापि सिषाधविषां सामान्यसामग्र्यतो अर्जुमिति सामान्योत्पत्ति-

भावबोधिनी

तथापि विनापि सिषाधविषां सामान्यसामग्र्यतो अर्जुमिति सामान्योत्पत्ति-
तथा च सिद्धेः पूर्वशून्ये सिषाधविषासत्त्वं एव सिद्धिद्वितीयशून्योऽनुमितिर्भावितुमर्हति ।
अतः सिद्धिरप्यतिकालीनानुमितौ सिषाधविषा हेतुरित्युक्तौ न दोषः । सिद्धिनशो-
त्तरकालीनया अनुमितेः सिद्धिरप्यतिकालीनत्वाभावेन कार्यतत्वावच्छेदकानाकान्ततया
तस्याः सिषाधविषां विना जायमानत्वेऽपि न व्यतिरेकः प्रामाण्ये इति भावः ।
सिद्धयवच्छिन्नमिति । सिद्धिविशिष्टाभिसम्बन्धः ।

नष्टसिद्धिमादाय स्फुटं वेति । अनुमितिः स्वार्थोऽवृत्तिर्वात् आद्यम् । नष्टसिद्धिमादाय
व्यभिचारवाराण्य द्वितीयम् इति भावः । ननु स्वपदार्थस्य तत्तदव्यभिक्तविधानान्त-
तया अननुगम इत्याशङ्क्य तस्य संबन्धविषया निवेशानानुगम इत्याह - संबन्ध-
विषयेति । संबन्धविषया निवेशेऽपि स्वपदेन तत्तदव्यभिक्तेरेव प्राधान्या अननुगमो-
त्पत्तेरेत्याशङ्क्य आह - संबन्धमस्य इति । अयं भावः - सिद्धिविशिष्टमनुमितिः क्षण-
वृत्तिव्यभिक्तवर्त्यमप्यसंबन्धेन, न तत्र स्वपदार्थप्रवेशः । न च सिद्धिनशानन्तर्ये-
नानुमितिः तस्मिन्सिद्धयतिरिक्तसिद्धिश्चाणवृत्तिर्वात्, अनुमित्यात्मकसिद्धिश्चाणवृत्तेरनुमितिः
सिद्धयन्तरमित्यत्रापि तयोः सिद्धिविशिष्टस्ववाराण्य स्वपदार्थप्रवेश आशङ्क्य इति
वाच्यम् । सिद्धयन्तरमित्यत्रापि स्वपदार्थानुवृत्तित्वस्य एतत्सिद्धयतिरिक्तमप्यसंबन्धवशाभावात्
सिद्धयन्तरमित्यत्रापि एतत्तदनुमितिरेकसिद्धयतिरिक्तमप्यसंबन्धवशाभावात् उक्तदोषो-

अतिप्रसङ्गान्तरादित्यस्य सिद्धान्तानन्तरागमिष्याद्: सिद्धिविशिष्टत्वमप्याय
सिवाधियुगाय: व्यतिरेकयुगमिवाग्रप्रवक्तव्यमभावादित्यर्थ: ।

सिद्धिस्थितिकालानुगमिनि प्रति सिवाधियुगाय हेतुत्वे सिद्धान्तशकालेऽनु-

मित्युपादौ दृष्टार इति दीवितानुवृत्तम् । तत्र सिद्धान्तशकालप्रदेन सिद्धान्तशो-

नत्पन्नत्वरक्षणानामपि सिद्धान्तशकालत्वत्वात् प्रदीप्तं शक्यतया तेषु क्षणेषु सिवा-

धियुगा विना अनुमित्युपदेरिष्टतया दोषाभावात् सिद्धान्तशोऽनुमित्येव

सिद्धान्तशकालप्रदेन विवक्षणीयः । तथा सति सिद्धयुगान्तरीयध्यानात्स्यैव सिद्धि-

नाशोऽनुचित्येव तया वस्तिन् क्षणे विना सिवाधियुगां नावगमिति रम्यते, पूर्वक्षणे

सिद्धरूपप्रतिबन्धकसम्भवात् । सिद्धिस्थितिकालानुगमिनि प्रत्येव सिवाधियुगाहेतुत्वे

तु सिद्धान्तशोऽनुचित्येव आवाधममानायाः अनुमितेः सिद्धिस्थितिकालानन्तराभावात्

तां प्रति सिवाधियुगाया अहेतुत्वात् विनापि सिवाधियुगां अनुमित्यापान्विति वक्तुं

शक्यते । तादृशमिति प्रस्थाप्य-नान्तराल इत्यस्य नागोचरत्वमेषां इति विवरणं कृतम् ।

वक्तव्यमप्यविषयः । वक्तुं यत् सिवाधियुगायाः कार्यतावच्छेदकं स्वक्षणावृत्तिव-

त्त्वमित्येवोपपत्तवन्नेन सिद्धिविशिष्टत्वत्वेन तदनाश्रयत्वादिन्यर्थः ।

एकस्य युगः स्यादिति दीवितमवतरागमिति-नन् स्वक्षणावृत्तौत्यादिना । सिद्धयु-

ग्यसिद्धितीयक्षणे गतीयक्षणे वा अपरि सिद्धान्तशोऽनुचित्येव वा पानुमितिर्जायते

सैवोक्तोपपत्तवन्नेन सिद्धिविशिष्टा भवति । स्वक्षणाप्रदेन प्रथमक्षणाप्रदेन तद्वैतस्यै-

हितीयक्षणे जायमानागमिनि तद्वैतस्यैव तस्या अनुमितेः भवति,

एवं सिद्धान्तशकालप्रवृत्त्यर्थः प्रथमभाषः अनुमित्यन्तरप्रथमभाषः तद्वैतस्यैव त-

हितीयक्षणे जायमानागमिनि तद्वैतस्यैव । एवं स्वक्षणाप्रदेन हितीयक्षणाप्रदेन तद्वैतस्यै-

व प्रथमभाषः तद्वैतस्यैव गतीयक्षणे जायमानागमिनि तद्वैतस्यैव । एवं स्वक्षणाप्रदेन

[illegible]

புதுச்சேரி

सिद्धयवतिष्ठतिमित्यर्थः । ज्ञापयामि—स्वेनेति । स्वर्गशरत्स्वर्गधर्मावतिष्ठतिभय-
संवेगेन सिद्धयवतिष्ठतिमित्यर्थः । पक्षद्वये दलद्वयमावतिष्ठत्वात् । स्वर्ग-
विषया स्वर्गधर्मावतिष्ठतिभयानि निवेद्या स्वर्गजननगतमनिवर्तनी बोधः । स्वर्गमयौ
स्वर्गद्वयानि निवेद्यभ्यामाधिकारवत्स्वित्वादेरप्यसंबन्धव्याप्यानिवर्तनीविरुद्धत्वे । नाशकाले-
नाशोत्पत्तिभयो । अत्रुत्पत्त्यादेौ द्वयमिति । सिद्धिनाशसमयोत्पत्त्या अर्थात्तः
उपनिषदादिपुष्पाकार्युक्तवच्छेदकानां कालान्वयविति भावः । न च स्वर्गधर्मावतिष्ठतिभयानामप्य-
संबन्धवत्स्वित्वात् ।

1231211

दीर्घलिः

प्रसङ्गः । न द्वैतशेषेषसामर्थ्यं विना सामान्यसामर्थ्या-
अनुमितजनकत्वं नास्ति । न चान्यत्रापि तद्विशेषसामर्थ्यान्तर-

पादावरो

सेत्वं इति । अथवाहेतुपूर्वकाल इत्यादिः । अनुमित्यनुपादप्रसङ्ग इति । पूर्ववत्तरीय-
सिद्धयथ्यवादेतरीयसमुद्धान्तरीयानुमितरेपि उक्तसिद्धयविवक्षान्यतएव उच्यते ।
कान्तत्वादिति भावः । सामानाधिकरण्याप्यधिकस्य दर्शनात्कादाचित्तवच्छेदकत्वसंबन्ध-
मध्य निवृत्तेन पुरुषान्तररीयसिद्धयनन्तररीत्यनानुमितौ सिद्धयविवक्षया अपिवावरोच्यते ।
सम्भवाद्दोषान्तरमाह-अपि चेति । सामान्यसामर्थ्यात् अतस्मिन्सामान्यहेतुसमपरामर्श-
वितः । ननु विशेषसामर्थ्यासहितया एव सामान्यसामर्थ्याः कार्यतयादकारवासापत्ति-
सम्भव इत्याशङ्क्यामाह-न हीति । ईदृशेति । सिद्धयविवक्षान्यतः । जनकत्वसम्प-

भावबोधिनी

पादावरो-सामानाधिकरण्यापत्तिः । स्वसोष्ट्वित्प्रमाणमावश्यापितरीयान्तरत्वेनाश-
ङ्क्यवृत्तिप्रमाणमावश्यापितरीयान्तरत्वसमामानाधिकरण्यात्तन्त्रतयसंबन्धेन सिद्धिविशिष्टानुमिति-
प्राप्ति सिद्धयविवक्षया हेतुमिति भावः ।

अनुमितिजनकत्वावच्छेदकपरामर्शवत्त्वत्वेप्यस्य स्वकथयोन्यत्वस्य विशेष-
सामर्थ्याद्युक्तकालीनसामान्यसामर्थ्या एत्वात् जनकत्वसमुपवाधकत्वमित्युक्तम् । विशि-
ष्टम् ।

तत्त्वतुमितरीत्यादि । न च सिद्धयनुत्तरवर्तिनस्तदनुमितित्वमित्यविवक्षयः तत्-
परामर्शविषयवर्तेर्विशिष्य हेतुत्वमुपेयम् । अतएव परामर्शविः सामान्यकारणत्वा-
विशिष्टत्वात् तत्रैकानुमित्युक्तितदशयां भाव्यमित्यन्तरागतेः । तथा च तत्त्वम-

शायकत्वम् । नास्तीति । न ह्येत्यन्वयः । सिद्धयन्तरे सिद्धावधिषां विनापि परा-
 शयादित्यन्वित्यन्वयकत्वादिनि शयः । तथा च तत्रैव सिद्धिदशायामपि परामर्शादिसत्त्वे-
 सिद्धावधिषां विरहो नान्वित्यन्वयान्तरादयोजको यदेविति पदव्यतिरेकः । ननु विशेष-
 सामर्थ्यादिविरहकृत एव सामान्यसामर्थ्यादयान्न सामान्यकथायान्नान्वययोजकः सिद्धयन्तरेव-
 त्थान्यप्यविशेषसामर्थ्यादिविरहकृतत्वत्वात्तत्सामान्यावकृतस्य च सिद्धावधिषां विरहसहस्रकृतेन सिद्धित्वस्य

भाववलीङ्घनी

रामशर्मात्मकविशेषसामर्थ्यादिविरहदेव सिद्धिदशायामनुमित्यापत्त्यसंभवं इति वाच्यम् ।
 यत्र कर्मणः सिद्धिपरामर्शसिद्धिनाशानुमितयः तत्राप्या एवावुमित्येवमेव सिद्धि-
 नाशोपादयदशायामपपत्तनीत्यन्वयात् तत्रैवमेव तद्व्यतिरेकीः परामर्शस्य प्रागापि सत्त्वात् ।
 न च तथाविधावुमित्यविवक्षितत्वात्तदशायामस्य तद्व्यतिरेकत्ववशात्तदर्थे विविध्य-
 हेतुवकत्वानात् तदभावादेव न तदशानुमितिनिरति वाच्यम् । श्रमणीनां विविध्य-
 हेतुत्वैव सामञ्जस्य विशेषतः कर्मणान्तरस्य कालि कल्पनं न स्यात् । अतन्त-
 रतद्व्यत्ययव्यवहारीनां तत्रोत्पन्नवशात्तदीनां वा विशेषतो हेतुत्वकल्पनानामप्यस्य विविध्य-
 सिद्धयामभावस्यैव तद्विनिमित्तमाप्त्यहेतुवकत्वमनाया एव ज्ञातव्यमिति वाच्यमिति तर्का-
 त्कल्पान्तरादप्यत्र वैश्यावधिषां पदोक्त्यन्वयः ।

अत्राहंति । सिद्धित्यल्लोकानामनुमितिं प्राति सिद्धयन्तरेणः हेतुत्व-
 कल्पने विनापि सिद्धयन्तरेण सिद्धिनाशानुमितिविषयसङ्गः । तदशानुमितेः
 सिद्धित्यल्लोकानामनुमित्येव कल्पनवच्छेदकानां कान्तव्या तत्र सिद्धयन्तरेणानु-
 मतवैश्यावधिषां पूर्वमुक्तम् । या अनुमितिः सिद्धित्यल्लोकानां न भवति तां
 प्राति सिद्धयन्तरेण हेतुत्वान्तरात्कल्पनं उक्तवैश्यां न भवति । सिद्धिनाशोक्त्यापि-

दीधितिः

मस्ति । तत्कल्पने चातिगौरवम्, इहे जायमाना सा सिद्धे-
नरमेव स्यात् सा च न जायते, तत्कारणाभावात् इति चेत्
सा मा जनिष्ट अगुमिति सामान्यं तु स्यादेव । कायवृत्त्यादस्य

मादायसी

अथाहः—सिद्धयभावस्य हेतुत्वान्नरकल्पनं न तादृशास्ति-
प्रमाणात्तरणसंभवादिच्छिन्नाभावात्स्य हेतुत्वमप्युक्तम्; सिद्धिसिद्धावपि तद्वद्वेद्योविशेषण-
विशेष्यभावे विनिगमनादिरहेण प्रतिबन्धकताद्वयस्य स्वमतेऽप्यावश्यकत्वात्, प्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकार्थत्वादिप्रत्यक्षेण कायवृत्त्यादस्य हेतुत्वपक्षेण कदाचित्क-
कतावच्छेदकार्थत्वादिप्रत्यक्षेण तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वान्नरकल्पनमिदं अपि तद्वद्वेद्योविशेषणसमर्थत्वात् तादृश-
संवायेन तादृशासिद्धयवच्छेदमनूयमानं प्रत्येव हेतुताया भवतामि वाच्यत्वादिति ।

भाववर्णिना

हेतुत्वात् निवेद्यमिति गौरवमिति वाच्यम् । सिद्धावपि तद्वद्वेद्योविशेषणसमर्थत्वात् तादृशमित्या-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वात् तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वात् तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वात् तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वात् तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वात् तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वात् तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-
सिद्धयभावस्य पूर्वपक्षविज्ञानसमर्थत्वात् तादृशमित्याशङ्क्यम्; तस्मात्कावच्छेदो विरहिर्विशिष्ट-

सिद्धयभावस्य पूर्वपक्ष हेतुत्वं युक्तमिति भावः ।

दीक्षितः

विना कारणभावावसम्भवात् । कारणव्यपारत्वेन आवश्यकराणा-
भावस्य परामर्शस्य कारणतावच्छेदिका पक्षता न कारणमिति
तु भ्रमः । प्रतिबन्धकान्तराभावावदन्वयव्यतिरेकशालित्वेन हेतु-
त्वात् । अन्यथा यथासम्भवं निमित्तकारणस्य समवायिकारण-

गदाधरो

सिद्धित्वे विना सिषाद्यिषां सामान्यकार्यापत्त्यावपि सादृशकार्यापत्त्यावपि विना तद्वन्तौ तत्र
कार्यत्ववच्छेदकाकांक्षता स्यात् । तथा च विशेषणमयी विना तद्वन्तौ तत्र
तस्य व्यभिचारत्वे कारणत्वं व्यह्वयत इति न तत्र तद्वन्तयापत्तिरित्याशङ्कते
इदंति । कार्यत्वादवयवजलकसामग्र्यसत्त्वे प्रयोजनक्षतिः न कार्यत्वसि विद्यते । तथा
च प्रकृते सिषाद्यिषाऽवर्तितयाः सामान्यकार्यावयवजलकसामग्र्याः सिद्धिकाले सत्त्वे
विशेषणमयीविरहेत् तत्कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षसम्भवेऽपि सामान्यधर्मवच्छिन्ना-

भावबोधिनी

इह ज्ञायमानोति दीक्षितमवतारयति-सिद्धित्व इति । सिद्धौ सत्तां सिषा-
द्यिषां विना परामर्शद्विकल्पसामान्यसामग्र्यवत्त्वात् अवृत्तिसामान्यं जायतम्,
सामान्यकार्यापत्त्यौ विशेषणमग्र्या अनवस्थागदिति यद्वत्, तत्र संशङ्कते । तत्र
जायमानायाः सामान्यधर्मवच्छिन्नाया अपि अवृत्तिः वस्तुतः सिद्धवन्तवच्छेद-
कार्यतावच्छेदकाकांक्षततया विशेषधर्मवच्छिन्नत्वात् तां प्रति सिषाद्यिषावच्छे-
दविशेषणमग्र्या अपेक्षितत्वात् तां विना कथं सावृत्तिर्जायेतेति प्रष्टव्यम् ।

कार्यत्वादवयवजलकसामग्र्यसत्त्वं इति । अवृत्तित्वकल्पसामान्यधर्मवच्छि-
न्नविशेषणमग्र्यादिकल्पसामान्यसामग्र्यसत्त्वे तादृशकार्यापत्तिरित्युच्यते । तां,

परामर्शस्त्येति । पठ्यन्तर्गता ईतिः तस्याः कारणतत्त्वानामवयवः । निमित्तकारणस्य
 गन्तव्यवित्यर्थेव विनिगमकस्य सप्तम्यादिति केषांचित्तत्त्ववृत्त्यर्थेव—कारणव्याप्तिना ।
 मित्यहेतुत्वे तस्य व्याप्तिजननकथनकारणव्याप्यत्वात्सप्तम्यात् फलजनकता-
 त्वात् गौरवात्: न च विशेषव्यतिरेकव्यवसाये विनिगमनाविवरहेः परामर्शस्त्याम्
 अनुमितं प्रति पक्षतात्त्विकपरामर्शवैतन्त्र्यं हेतुत्वं न तु पक्षतात्त्विकमार्गः पृथक्कारण-
 वच्छिन्नानुपादस्य । विना कारणविरहस्य—तद्वर्मावच्छिन्नप्रयोजकसामर्थ्याविरहे विना ।
 पक्षवृत्तिवैतन्त्र्यहे—सा भावनिष्ठति । सा-विच्छिन्नरानुमितिः । कोपार्जितपक्षस्य—तद्वर्मा-

विशेषसामर्थ्याः विशेषकायं प्रति कारणत्वशक्तिः न प्राप्तिरित्युक्तं शक्यते । अनुमिति-
 सामान्यरूपकायार्जितपक्षः तत्कारणभावादेव वक्तव्यः । तत्कारणभावाच्च प्रकृतं
 नास्त्येव, परामर्शहेतुः सत्त्वव्याप्तिरिति समाधानप्रत्युत्पात्तार्थम् । प्रयोजनव्यतिरेकस्य

विशेषसामर्थ्याः कारणव्यवसायः इत्यर्थः ।

कारणव्यवसायः दीर्घातिमवतारयति—अनुमितं प्रतीति । पक्षता अनु-
 मितिकारणतावच्छिन्ना न तु अनुमितौ स्वातन्त्र्येण हेतुः । तथा हि पक्षता-
 विच्छिन्नः परामर्शानुमितौ हेतुः इत्येक एव कार्यकारणभावः, न तु पक्षतायाः
 परामर्शस्य च पृथक् पृथक् हेतुत्वं । न च पक्षताविवरहेः परामर्शो हेतुः, अप्य-
 वा परामर्शविरहा पक्षता हेतुरित्यत्र विनिगमनविरहात् इत्येव हेतुत्वमिति
 वाच्यम् । परामर्शस्य यदि हेतुत्वं न स्यात् अपि तु हेतुतावच्छिन्नकर्मत्वमेव, तदा
 परामर्शस्य व्याप्तिश्चानेकपक्षकारणव्याप्यत्वात् न स्यात् । तज्जन्यत्वे सति तज्जन्य-
 जनकताया एव व्याप्यत्वरूपत्वम् । अतो व्याप्यत्वात्परमार्थ परामर्शस्य
 कारणव्यवसायि विनिगमकमिति । न हेतु पक्षतायाः कारणत्वे विनिगमकमिति ।

गादाधरी

दण्डादेः । समवायिकाराणवेति । कपालादिनिष्ठदण्डवत्खण्डविच्छेदकाराणोत्पत्त्यः । समवाय-
 नियमाय तत्कारणताया आवश्यकरताविति भावः । अयमस्त्वेतद्वत्खण्डविच्छेदनिष्पत्तिताया
 समवायिकारणताया दण्डादेर्यथैवारेण प्रवेशासम्भवात् यथासम्भवमित्युक्तम् ।
 काराणत्वतदवच्छेदकत्वयोरेकतविधविनाशकमेव नियतत्वेऽपि सिद्धयथावसाहित्यपरमात्मशरी-
 रेकविधिशब्दत्वेव एकविधोपपत्तावच्छेदकतापक्षस्तत्त्वं वाऽप्यस्त्वेवच्छेदकत्वं वाच्यम् ; तत्र

भावबोधिनी

तस्मात् परामर्शनिष्ठानुसृतिसहितकाराणताया पक्षता अवच्छेदिका, न तु हेतुयति
 प्रागभ्यानां मतम् । तदुच्यते दीधितिच्छेदिति भावः । कलमनकवेति । फलभवेन
 प्रकृतोत्पत्तिमित्येकपक्षं ग्राह्यम् ।

त-मतद्वेषणपरस्य दीधितिप्रत्यक्षमाशयः-यथा अगुमिति प्रातिवाधिनश्चय-
 खण्डप्रतिबन्धकाभावस्य स्वतन्त्रावयवमयतिरेकशालिखेन प्रयोगेव कारणात्वं, न तु
 पणामर्शस्य कारणात्वं स्वीकृत्य परामर्शनिष्ठकाराणतावच्छेदकत्वम्, तथा सिद्ध्य-
 त्वमवाविरुद्धविशिष्टसिद्धिखण्डप्रतिबन्धकाभावस्यापि अगुमिति प्राति प्रयोगे हेतुत्वम्,
 अवयवमयतिरेकशालिखेन न तु कारणातावच्छेदकत्वम् । अतथा प्रयोजन्य-
 मयतिरेकशालिनां निमित्तकाराणानां समवायिकाराणनिष्ठकाराणतावच्छेदकत्वमेव स्यात्
 न तु कारणात्वम् । तथा च दण्डवत्कादिबिद्ध्यस्य कपालस्य घटकारणात्वं
 स्वीकृत्य दण्डवत्कादेः कारणात्वमप्यलपनीयं स्यात् इति ।

ननु दीधितौ निमित्तकाराणस्य समवायिकाराणतावच्छेदकत्वमेव कुत आपादितम्
 समवायिकाराणस्य निमित्तकाराणतावच्छेदकत्वं कुत आपादितमित्यत्राह-समवायानियम-
 भावेति । घटस्य कपाल एव समवायः नात्यजोति नियमनिर्वाहोय कपालस्य

विनिगमनाविरहो दुष्टि एवेति तत्रम् । ननु सिद्धयभावरूपान्वितहेतुर्वैवर्त्यमित्यसि-
 विना कदाचान्वितमित्येव; यत्तिसमवधानादपत्तिकाले दाहोत्पत्त्या प्रतिबन्धका-
 भावरूप कदाचित्सत्तायाः कर्तृपक्षानुप्रयोजकत्वादायुर्मितिकाले च सिद्धयभावाभावरूपा-
 दित्यस्या तस्य कारणतावच्छेदकत्वमेव; न तु कारणत्वमिति शङ्को-अथेति ।
 कार्यपक्षेतिभाषणवच्छेदेनापि कार्यपक्षिकरणं निवृत्तत्वं परकारणतावच्छेदकं तत्कारणता-
 यत्वेन कार्यपक्षेतिभाषणं सत्त्वं कार्यपक्षेतिप्रयोजकम्; यथा मध्यमावादे, सिद्धय-

भावव्यतिथिर्ना

कारणत्वमावश्यकमिति भावः । यथासंभवमित्यस्य प्रयोजनमाह-अन्यसत्त्वादावच्छिद्यते ।
 समवायसंबन्धेन अन्यसत्त्वादावच्छिद्यते भाति तादात्म्यसंबन्धेन द्रव्यत्वादावच्छिद्यते
 कारणत्वात् द्रव्यनिर्दिष्टा अन्यसत्त्वादावच्छिद्यतेनिरूपितसमवायिकारणतायां दृष्टादि-
 रूपान्वितकारणस्य अवच्छेदकतया निवेशासंभवत्, यादृश्यां समवायिकारणतायां
 निमित्तकारणस्यावच्छेदकतया निवेशः संभवति तत्र कारणत्वं न स्यादिति प्रसङ्ग-
 नीयमित्याशयेन यथासंभवमित्यव्यवसिति भावः । अस्मिन्वादेति । दृष्टादिकं
 विनापि द्रव्यत्वादावच्छिद्यते अन्यसत्त्वादावच्छिद्यते भाति समवायिकारणादाविति भावः ।
 यदभावावच्छिद्यते कारणत्वं न संभवति तस्यैव कारणतावच्छेदकत्वमिति भावः ।
 शक्तिवैयर्थ्यादाह-कारणवत्तत्वावच्छेदकत्वमिति । परमार्थस्य व्यापारावैयर्थ्यात्
 कारणत्वमावश्यकम्, पक्षतादायु तदवच्छेदकत्वमिति भवति तत्रम् । सिद्धयभावा-
 रूपपक्षताया इव परमार्थत्वस्यापि कारणतावच्छेदकत्वात् किं सिद्धयभावावच्छिद्य-
 परमार्थत्वस्य कारणतावच्छेदकत्वं किं वा परमार्थत्वावच्छिद्यते सिद्धयभावरूप-
 कारणतावच्छेदकत्वमित्यत्र विनिगमनाविरहः । एवमेकधर्मावच्छिद्यते विरोधणता-
 परमार्थत्वापरस्य कारणतावच्छेदकत्वमिति स्वीकारेण किं परमार्थत्वावच्छिद्यते विरोधणता-
 परस्य सिद्धयभावरूपस्य कारणतावच्छेदकत्वम्, किं वा सिद्धयभावावच्छिद्यते विरोधणता-

दीर्घलिः

त्वाद्यवच्छेदकत्वप्रसङ्गात् । अथागुमितिसाधारणसिद्धेः प्रतिबन्ध-
कत्वे तदभावस्य मध्यस्थभाववत् प्रतिबन्धकाभावरत्वेन कापुंका-
ल-
वृत्तरेव हेतुत्वात् अनुमितिकाले तदसम्भवत्सा नोत्पद्यतेति चेत्,

गादाधरी

भावस्य प्रतिबन्धकाभावकृपत्वेऽपि निवृत्तभावसत्त्वमेव कारणलाघटके न वृत्तमपीति
तस्य प्राक्सत्त्वमात्रं कालोत्पत्ती तन्त्रमिति नानुपपत्तिरिति समाधत्ते-पुन्येति । अन्य-
थेति । सहचारदृशानामात्रमेव प्रतिबन्धकाभावे कापुंससहभावेन हेतुत्वानियमसिद्धावित्यर्थः ।
प्राप्तमाकरो इति । सहभावावच्छेदकस्यैव कारणलाभावादेन इत्यादिः । यत् अनुमितौ
प्रत्यक्षादिवसाम्यर्थः प्रतिबन्धकत्वान्निरूप्यते गौरवारत्तत्सामग्र्योपस्थाप्या अनुमित्यपत्ति-
वारणायापानुमित्यस्यसिद्धयभावस्य कापुंकात्ववृत्तितया हेतुत्वमेव पूर्वतमः; अन्यमित्यभावात्
व प्राक्सत्त्वमात्रेण हेतुत्वात्तरं कल्प्यतामिति, तद्वत्तः; सिद्ध्यपिप्रधानतत्त्वान्नसिद्धि-

भावबोधिनी

पक्षस्य परामर्शवत्स्य कारणतावच्छेदकत्वमित्यत्र विनिगमकभावे इत्यर्थः । सर्वत्र
पक्षस्य परामर्शवत्स्य कारणतावच्छेदकत्वमित्यत्र विनिगमकभावे इत्यर्थः । सर्वत्र
एकविशेषाद्यन्तावच्छेदकतापक्षस्येति पाठो दृश्यते । एकाविशेषाद्यन्तावच्छेदकावच्छेद-
विशेषाद्यन्तावच्छेदकतापक्षस्येति पाठः साधुरित्यस्यमद्वयवचरणाः । यथाश्रितपाठेऽपि एकं प्रति
विशेषाद्यन्तावच्छेदकतापक्षस्येति पाठः परामर्शवत् प्रति विशेषाद्यन्तावच्छेदकतापक्षस्य
सिद्ध्यभावस्य कारणतावच्छेदकत्वं वा सिद्ध्यभावं प्रति विशेषाद्यन्तावच्छेदकतापक्षस्य
परामर्शवत्स्य कारणतावच्छेदकत्वं वेत्यत्र विनिगमनान्निरुद्धः । तथा च पक्षतायाः
न कारणतावच्छेदकत्वम्, अपि तु कारणत्वमेवेति सिद्धम् ।

अथेत्यादिदीर्घलिमवतारयति-ननु सिद्धयभावात्पक्षेति । यस्मिन् क्षणे कार्यं

दीक्षितः

यस्य मण्यभावाद्ः कार्यसमकालतया न्यव्यतिरेकत्वं तस्यैव
तथात्वेन हेतुत्वं न तु सर्वस्य, गौरवात् । अन्यथा समवायि-
कारणस्य कार्यसहेतुत्वात्वेन हेतुत्वात्कारणमात्रस्य तथात्वं प्रसक्तम्

भावकीर्तिना

जायते तद्वशाद्धित्वं प्रतिबन्धकाभावस्य अपेक्षितम् । अन्यथा तस्य पूर्व-
कालवृत्तिरभावात् कार्योत्पत्त्यङ्गीकारे मणिसमवधानोपत्तिकाले दृष्टेरूपं कार्यं
जायते । दृष्टोपत्तेः पूर्वशो मणिसमवधानरूपप्रतिबन्धकाभावस्य सत्त्वात् । एवं
च सिद्धयधिया विना सिद्धयन्तरेण्यकाले अविभक्तिरेव नोपपद्यते । अविभक्त्युत्पत्ति-
काले अविभक्त्यमकसिद्धेः सत्त्वेन सिद्धयभावस्य कार्यकाले विरुद्धादिति शङ्कितु-
मशक्यः । सिद्धयभावः कार्यकालवृत्तिः सन् हेतुः प्रतिबन्धकाभावश्चात् मण्य-
भाववत् इत्यनुमानमप्य विवक्षितम् ।

समाधानं तु यस्य प्रतिबन्धकाभावस्य कार्यसमकालिकतया अन्वय-
व्यतिरेकी तः तस्यैव तथा हेतुत्वम् । यथा मण्यभावभावाद्ः, यस्य तु कार्य-
भावशाब्दवृत्तितया अन्वयव्यतिरेकत्वं तस्य न कार्यकालवृत्तितया हेतुत्वम् । तथा
च अविभक्तिप्रत्यक्षो सिद्धयभावसत्त्वेन तद्वशाद्धित्वेतिरूपव्यव्यतिरेकी भवत
इति अविभक्तिं प्राति तस्याप्रत्यक्षवृत्तिः सिद्धयभाव एव हेतुर्इति नाजुपपत्तिः । एवं
च पूर्ववृत्तिमानं कार्यसमकालिकतया अन्वयव्यतिरेकत्वमप्युपपत्तिरिति ।

यदि तु कश्चित् प्रतिबन्धकाभावस्य कार्यसमकालिकतया हेतुत्वमस्तीति
शङ्का सर्वत्र तथा च भिन्नमुच्यते, तदा समवायिकारणस्य कर्तृत्वाद्देः घटत्वाद्देः
कार्यसमकालिकतया हेतुत्वमस्तीति निमित्तकारणस्यापि तथात्वं प्रसज्यते । तथा
कारणस्य कार्यसमकालिकत्ववृत्तिर्ना भवत्यकारणं विजयः स्यादिति भावः ।

सिद्धमप्यवसरत्वाच्चित् । अयुमिदित्थमिदं देव सुखादिति भावः । कारयन्ता-
वच्छेदकत्वमिति । पञ्चगोविन्दोऽस्य पराधीनस्य कारणवन्मिति भावः । कायसदृशत्वात्-
वेति । कायसमपानकालिकत्वमर्थः । भवितव्यत्वपक्षमिति । कायसमपानकालिक-
त्यर्थः ।

[illegible]

मितिप्रकाशवद्वितया पृथग्द्वयः । अतोऽनुमित्यन्तर्भावमिति । न च प्रत्यक्ष-
त्वेन प्रत्यक्षात्मकसिद्धिकाले अनुमित्यापत्तिः । अनुमित्यात्मकसिद्धयभावस्तु अनु-
पपत्तिकारो एवं वर्तते । अनुमित्यन्यसिद्धयभावः कार्यकालवद्वितया अनुमितिहेतुः ।
मित्युपपत्तिकालेऽनुमित्यात्मकसिद्धेरव सर्वत्र तद्व्यापसत्त्वात्संभावयति दोषपक्षेष्टात्प
पत्तिरप्याह । सिद्धयभावस्तु कार्यकालवद्वितया हेतुष्व न संभवति । अतः-

पक्षताया हेतुनामनङ्गीकुर्वतां गच्छतां मतमाह—प्राभाकारादिति । अन्य-
 मितराधोपगतया उत्तमकवे हि त्वविस्वादिप्रकारकोच्छाब्जलात् अग्निसिद्धिर्नोपस्थापोपश-
 परामशान्तोपस्थापोऽग्निरप्यन्तरायावस्य पक्षताहेतुनामनङ्गीकृत्यप्यवतः - विनातुमिवास्मि ।
 कचित्—प्रतिबन्धकान्तरासत्त्वस्थलैः । परामशोऽस्मिन्निप्रवाहस्य—कर्मोपपन्नपरामशान्तिमिति-
 समुद्देश्य । अपलापस्य निराकरणात् समुद्देश्यवन्तान्तराणाम् । पूर्वपूर्वान्तिमितिनाशो
 द्वितीयादिपरामशान्तिमप्यन्तरायेत्यन्ती बाधकाभावावाहाह—अविश्लेष्येति । नन्वन्तराणाम्

सामग्र्या अस्मिन्निप्रतिबन्धकान्तरेण प्रत्यक्षोत्पत्तिकालेऽस्मिन्निविवारणसंभवात् अस्मिन्त्य-
 सिद्धयभावस्य कार्यकालवृत्तितया हेतुबं मारित्वान्न वाच्यम् । प्रत्यक्षसामग्र्याः
 पृथक्प्रातिबन्धकत्वकल्पने गौरवात् । अस्मिन्त्यस्यसिद्धयपेक्षया बहुकारणव्यतिनप्रत्यक्ष-
 सामग्र्याः गुरुत्वादिति ।

भावव्यतिर्नी

तद्व्यतिरन्याविषयवत्तन्मन्थरप्रायमाशयः—प्रत्यक्षोऽस्मिन्निद्धयभावस्य कार्यकाल-
 वृत्तितया हेतुबं दोषवयं प्रसज्यते । तथा हि—यत्र आदौ सिगधसिपा ततः
 प्रत्यक्षान्तरकालेऽस्मिन्निप्रतिबन्धकान्तरायावस्य पक्षताहेतुनामनङ्गीकृत्यप्यवतः
 न संभवति । तथा च तत्रास्मिन्नि स्थात् इत्येको दोषः । शान्तेऽप्युत्पत्त्या-
 त्पादमते यत्र प्रत्यक्षसामग्र्यवत्तन्मन्थरप्रायमाशयः प्रत्यक्षं बहुकारणान्तरं जायतान्तिनीच्छा च ततः
 पूर्वतो बहुमानित्यवृत्तिमितिः तत्रास्मिन्त्यवृत्तिकाले प्रत्यक्षान्तरकालेऽस्मिन्निद्धयभावस्यप्राप्तत्वात्
 अस्मिन्नि स्थादिति बहुकारणान्तरं जायतान्तिनीच्छा विरुद्धविशिष्टा या अस्मिन्त्य-
 सिद्धिः तदभावस्य कार्यकालवृत्तितया हेतुबं वाच्यम् । तथा च प्रत्यक्षोत्पत्ति-
 कालेऽप्युत्पत्तिमप्यपत्तिः । तत्काले तादृशोऽस्मिन्निद्धयभावस्य सत्त्वात् इति

अनुमित्यात्मकसिद्धेरेव सत्त्वात् । तथा च पक्षेति विनापि अनुमित्युपपत्त्या व्यति-
 क्रमेण परामर्शवृत्तिमित्युपपत्त्या तत्र सिद्धाध्याप्याविरहविरहितसिद्धयभावपक्षेण नास्ति ।
 सिद्धेति विनापि आदौ परामर्शस्ततोऽनुमितिः ततः परामर्शस्ततोऽनुमितिरेति अविरल-
 दीधितौ-प्रामाण्यकारित्वव्याप्ति । एव अन्यत् प्रतिबन्धकं नास्ति तत्र असु-

कृत्यादिति असत्त्वात् च तत्सामग्र्यामित्युक्तम् ।

प्रत्यक्षसामग्रीकाले तस्याः कार्यकालश्चरितया प्रतिबन्धकत्वात्तानुमित्यापवित्तिरेति
 प्रत्यक्षोत्पत्तिकालःपि तादृशविरहितमावपक्षेण तदनुमित्यापवित्तिरेति तृतीया दोषः इति ।
 ततोऽनुमितिकाले अग्रामागच्छानामावविरहितसिद्धयभावपक्षेण हेतुताया वक्तव्यताया
 द्वितीया दोषः । एव भावित्वेतिप्रत्यक्षप्रामाण्यप्रदः ततः प्रत्यक्षानुमित्युक्तिः

भावव्यतिथिर्ना

हेतुत्वेऽनुमित्यनन्तरं ज्ञाना व्यतिरेक कथं नोत्पद्यते ? तद्विराण्य तत्तद्व्यवस्था
 अयमिति । सिद्धेऽर्थ आकाङ्क्षाविरहादिति भावः । न च पक्षेताया अनुमित्य-
 नन्तरं सिद्धसाधनस्यादौबल्यताया पराधृष्टत्वे तद्वैजायनानुपपत्तिरित्यत आह-पराधृष्टेति ।
 युक्त्यभावात् । पक्षेताहेतुत्ववत्त्व्यापि सिद्धया तत्त्वन्तरविरहत्वेऽप्यविरहादिति भावः ।
 एकैकक्षणाविवलन्तवैजानुमित्यतः स्वीकार्या इत्यत आह-कालमेवेति । मानाभावात्-

भावव्यति

नायां मानाभावात्तत्र पक्षेता नानुमितिहेतुः, पराधृष्टमित्येति प्रति वृ
 त्परामर्शानुमित्यववाहेत्य अविरलत्वात्तानुमितिकत्वात् कालमेवेकत्व-
 प्रामाण्य एव विजयेरिति । प्रामाण्यकारित्वे विनाप्यनुमित्युक्तिः क्वचित्-

दीधितिः

पक्षेता

दीधितिः

सिद्धसाधनमर्थान्तरविषया दूषणमित्याहुः ।

इति महोपदेशोपाध्यायश्रीरघुनाथशिरोमणिमहोपाध्यायविरचित-
नायाम् अनुमानमणिदीधिति पक्षता ।

गादाधरी

न च परामर्शानां तत्तदव्यभिक्तत्वेन तत्तदनुमितव्यभिक्तहेतुत्वेऽपि विनश्य-

वदव्यक्ततदव्यभिक्तहेतुत्वोक्तपरामर्शानुत्पन्नतत्तदनुमितप्रसङ्ग इति वाच्यम् । एतन्मते कार्या-

सद्वर्तमानः कलाभक्तत्वात् अनुमितत्वात्वावच्छिन्नमात्रहेतुत्वमपि तादृशापत्तिवारणसम्भवात्

तदनुत्पत्तेन गृहणां प्रत्यक्षसिद्धसाधारणानुत्पत्त्यर्थेन प्रतिबन्धकारणमित्युक्तम् । अथ केचित्तु

पक्षताया अनुमितव्यवृत्तमते विनापि दूषणादिप्रसङ्गाकारकदूषणानुमितोच्छां तादृशानु-

भावबोधिनी

विरुद्धोऽप्यसिद्ध इति भावः ।

न च पक्षताया इति । पक्षता यदि नाजिह्वीहेतुः अनुमितहेतुत्वमनन्तरं

उत्पन्नाया अनुमितव्यवृत्तहेतुत्वमपि । पक्षताया हेतुत्वे तु अनुमितव्यवृत्तसिद्धि-

सम्भवात् सिद्धयभावकपक्षताविरुद्धाभापतिः । यदि तु तत्तदनुमितव्यवृत्तः तत्तदनु-

मितव्यवृत्तप्रमाणमात्रस्य हेतुत्वं स्वीकृत्य अनुमितहेतुत्वमनन्तरं तस्यामात्रविरुद्धहेतु-

न पुनस्तस्या उत्पत्तिरित्युच्यते तदा तत्तदस्यामात्रव्यवृत्तानां विविधेषु तत्तदनुमिते-

व्यभिक्तस्य कारणत्वकल्पने अनन्तकारणकारणमात्रात् गौरवमिति भावः ।

तत्तदनुमितमिति । तादृशाजिह्वीव्यवृत्तेः पूर्वं तत्राशय पश्चाद् तादृशानु-

विषयकारणमित्यन्तरं परामर्शान्तराज्जायते, तदा तादृशाजिह्वीव्यवृत्तहेतुत्वमपि विषयारणा-

तत्तदनुमितव्यवृत्तः तत्तदनुमितव्यवृत्तः कारणत्वस्य पक्षताहेतुत्वबोधिनीपि कल्पनीय-

श्री ध नि का

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अञ्जलम्	श्रुतम्
2	16	तत्कारणताव-	तत्कारणताव-
5	18	सन्देहविरोधत्वं	सन्देहविरोधत्वं
6	7	निवेश	निवेश
7	13	तन्निरेपकत्वं	तन्निरेपकत्वं
8	18	तमःप्रसूतिरु	तमःप्रसूतिरु
8	5	साध्याविमर्श	साध्याविमर्श
10	10	मितिवावचिञ्ज	मितिवावचिञ्ज
13	6	व्यापकप्रति-	व्यापकप्रति-
14	14	विचित्रिञ्ज-	विचित्रिञ्ज-
15	2	महानसीयमहि-	महानसीयमहि-
16	7	यत्वावचिञ्जप्रतिबध्यता	यत्वावचिञ्जप्रतिबध्यता-
15	14	संयोग	संयोग
18	13	अयंति	अयंति
17	16	वद्येयमाव	वद्येयमाव
17	24	वन्धकत्वादिनि	वन्धकत्वादिनि
18	23	वाच्यत्वं	वाच्यत्वं
19	8	वर्तमानसंदेहपारम्प्य २१ पुंश्चै	वर्तमानसंदेहपारम्प्य २१ पुंश्चै
20	23	इत्यन्तं पुनरेकत्वात् निष्कासनीयम् ।	इत्यन्तं पुनरेकत्वात् निष्कासनीयम् ।
20	23	प्रतिपत्तिवैपादानम्	प्रतिपत्तिवैपादानम्
25	3	विद्वत्त्वव-	विद्वत्त्वव-
27	18	वचिञ्जवेन	वचिञ्जवेन
28	1	तत्वाचिञ्जनाम	तत्वाचिञ्जनाम
28	16	वहिमा निनि	वहिमा निनि
28	18	वदकत्वं	वदकत्वं
29	4	निरूपितसंशयत्वं-	निरूपितसंशयत्वं
29	6-7	“निश्चयनिष्ठा.....वहिमात्र वेति संशयः”	“निश्चयनिष्ठा.....वहिमात्र वेति संशयः”
29	15	इत्येतत् पुनरेकत्वात् निष्कासनीयम्	इत्येतत् पुनरेकत्वात् निष्कासनीयम्
31	6	वद्येयमावभावाभावपर्यवर्त-	वद्येयमावभावाभावपर्यवर्त-
32	5	वा पर्व	वा पर्व

पुष्टम्	पङ्क्तिः	अनुद्धम्	शुद्धम्
32	7	पक्षतावाप्ति	पक्षतावाप्ति
32	21	वच्छेदकं	वच्छेदकं
36	4	भाववाप्ति	भाववाप्ति
"	13	प्रतिबन्धकज्ञा	प्रतिबन्धकज्ञा
37	2	धारकं	धारकं
"	3	निष्कोटि-	निष्कोटि-
"	4	वपुता	वपुता
"	9	धर्मः	धर्मः
"	15	विरोध	विरोध
38	2	सम्भवात्	सम्भवात्
"	3	ज्ञा इति	प्रसङ्ग इति
"	20	अनुमितेरन्यथा	अनुमितेरन्यथा
40	8	वीक्ष्यः	वीक्ष्यः
41	2	योग्यता	योग्यता
"	15	वृत्तिवैति	वृत्तिवैति
44	8	व्याच	व्याच
45	15	स्वधामिनी	स्वधामिनी
45	"	ज्ञान	ज्ञान
46	10	अनुमितेर्भाष्य-	अनुमितेर्भाष्य-
47	3	मित्यु	मित्यु
49	15	साध्यभाव	साध्यभाव
57	8	साधनता	साधनता
58	12	सिद्धाधिव्यः	सिद्धाधिव्यः
62	11	"सिद्धाधिव्यः" इत्येतत् अनन्तरपक्षको "नैति"	
62	12	इत्यनन्तरं पठनीयम्	
		तदेतदाह	तदेतदाह

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
114	21	कर्मन्	कर्मन्
115	2	माच्यम्	वाच्यम्
116	15	वतद्व्यभिचारेण	वतद्व्यभिचारेण
117	17	सामग्री	सामग्री
118	13	गतकृप	गतकृप
119	4	तथाः	तथा
"	17	अस्तित्व	वस्तुतो
120	13	इत्यादि	इत्यादिः
121	9	सप्तस्य	सप्तस्य-
123	13	आलोकावृत्तिरथा	आलोकावृत्तिरथा
"	14	आलोकावृत्ति	आलोकावृत्ति
127	9	ति	इति
128	22	इत्यवशिष्टं	इत्यवशिष्टं
129	6	वन्धकनाथा	प्रतिवन्धकनाथा
130	12	विबन्धक-	प्रतिवन्धक-
131	8	यत्रावलीकमलिङ्गकः	यत्रावलीकमलिङ्गकः
"	8	आलोकिङ्गक	आलोकिङ्गक-
"	10	सतिरेव	सतिरेव
132	3	जपिते	जापिते
133	20	लीकवाक्ष	लीकवाक्ष
134	9	आलोकादिपक	आलोकादिङ्गक
140	2	धूमनलीकम्	धूमनलीक
"	5	तुलित	तुलित
"	15	उत्तेजकव	उत्तेजकव
"	18	रपीच्छयाः	रपीच्छयाः
142	8	ववलेदक	ववलेदक
143	15	च्छयाः	केच्छयाः
145	20	आक्षेपस्यारः	आक्षेपस्यारः
152	12	परामर्शलीके-	परामर्शलीके-
"	"	सितयः	सितयः
"	17	व्यभिचाराः	व्यभिचाराः

पुष्टम्	पृष्ठसिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
162	18	काणक्षणः	काणक्षणः
153	10	नानालिखक-	नानालिखक-
"	18	पुनीतक्षण	पुनीतक्षण
154	8	तादशखर्गम-	तादशखर्गम-
156	16	मितीच्छापत्र	मितीच्छापत्र
157	17	विषयविहः	विषयविहः
158	11	विशेष्यता	विशेष्यता
162	4	लिङ्गके-	लिङ्गके-
163	3	सूचन।श्लि	सूचन।श्लि
164	13	तदुपपत्त्यर्थः	तदुपपत्त्यर्थः
165	14	वैशिष्ट्यमपि	वैशिष्ट्यमपि
167	"	मित्रत्व	मित्रत्व
169	17	त्रापत्तैः	त्रापत्तैः
171	14	इति समाधत्ते	इति समाधत्ते
172	19	वच्छेदकता	वच्छेदकता
178	8	वधकवधव-	वधकवधव-
"	19	यति-	यति-
179	5	संस्मृतिः	संस्मृतिः
181	22	व्याही	व्याही
183	2	वच्छेदन	वच्छेदन
187	3	दापत्तैः	दापत्तैः
189	11	सक	सक
"	16	वर्णनक-	वर्णनक-
"	18	तरेभ्यः	तरेभ्यः
190	3	वच्छेदकस्य	वच्छेदकस्य
"	12	वाक अतिशय	वाक अतिशय
192	10	अथच्छेद	अथच्छेद
"	21	अथच्छेदकव-	अथच्छेदकव-
"	"	व्यापकव-	व्यापकव-
199	13	अथच्छेदकव-	अथच्छेदकव-
201	4	विशेष्यमपि	विशेष्यमपि

203	अत एव	अत एव	पक्षिः	गुह्य
204	सिद्धेनयि-	सिद्धेनयि-	16	"
207	बावचिञ्चो-	बावचिञ्चो-	21	207
210	साध्यासिद्धः	साध्यासिद्धः	5	210
217	न्यायनयि-	न्यायनयि-	3	217
218	युमिनिस्त्री-	युमिनिस्त्री-	2	218
219	विशेषणा-	विशेषणा-	3	219
"	स्यायक-	स्यायक-	3	"
220	विशेषांश-	विशेषांश-	6	220
"	विशेष्यवर्णनस्य	विशेष्यवर्णनस्य	11	"
224	वितानि । यत्र अन्-	वितानि । यत्र अन्-	21	224
231	कालस्तत्त्वसमुदाय	कालस्तत्त्वसमुदाय	3	231
234	निर्वहतीति	निर्वहतीति	17	234
235	तदनन्तरश्चेन्न-	तदनन्तरश्चेन्न-	5	235
"	शूलकाः	शूलकाः	18	"
249	निवेदने	निवेदने	15	249
256	मित्युपपद	मित्युपपद	4	256
258	अधोजनानन्तरं	अधोजनानन्तरं	3	258
259	निवेदने	निवेदने	17	259
261	मध्वेति	मध्वेति	2	261
"	अव्ययधानं	अव्ययधानं	15	"
263	स्वसंनिविक्तगण-	स्वसंनिविक्तगण-	11	263
"	क्षणीत्यविक्रमा यः	क्षणीत्यविक्रमा यः	23	"
264	युमितयः	युमितयः	3	264
"	विषाधविषा	विषाधविषा	12	"
272	स्वसंनिविक्त-	स्वसंनिविक्त-	9	272
273	कालवक्ष्य-	कालवक्ष्य-	5	273
276	अविप्रादे	अविप्रादे	14	276
"	युगान्तरस्योपर्य	युगान्तरस्योपर्य	16	"

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अष्टम	शुद्धम्
279	12	पृथिविभिः	पृथिविभिः
283	5	सम्पत्तयः	सम्पत्तयः
"	12	सिद्धिपत्ति-	सिद्धिपत्ति-
284	5	आदौ	आदौ
285	10	चरितार्थावयवम्	चरितार्थावयवम्
286	3	सम्पत्तयः	सम्पत्तयः
289	18	प्रत्ययः	प्रत्ययः
291	7	काञ्चन्यापि	काञ्चन्यापि
298	6	वृत्तपत्तिभिः	वृत्तपत्तिभिः
297	21	भावः	भावः
303	22	यत्किं	यत्किं
306	2	शैलान्तः	शैलान्तः
307	17	संज्ञः	संज्ञः
308	6	कारणानामव्यञ्जक-	कारणानामव्यञ्जक-
"	17	आदौपर्व	आदौपर्व
310	6	सप्तम	सप्तम
311	5	प्रत्ययः	प्रत्ययः
312	2	दोषाणाम्	दोषाणाम्
320	18	सूचनाय	सूचनाय
"	18	यत्र निबन्ध-	यत्र निबन्ध-
321	17	विशेषणान्कातः	विशेषणान्कातः
323	6	उत्तरस्वभावा-	उत्तरस्वभावा-
"	8	व्याधिकारणा-	व्याधिकारणा-
"	20	तन्मादयः	तन्मादयः
324	21	तद्वश-	तद्वश-
325	6	सामानाधिक-	सामानाधिक-
326	3	स्वभावान्तराविना-	स्वभावान्तराविना-
"	4	द्वयपि	द्वयपि
"	5	तत्तद्वद्वि-	तत्तद्वद्वि-
"	10	अन्यत्	अन्यत्
327	2	कारणान्तराया-	कारणान्तराया-

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अध्यायः	श्लोकः
३२७	१२	वायुमिसिन्धुव-	वायुमिसिन्धुव-
३२८	२१	काण्ड-	काण्ड-
३३०	३	आ-ह	आह
३३२	२२	मुदि	मुदि
३३३	६	मविक्कण-	मविक्कण-
३३७	२	“स्वसमानविक्कणानिस्वस्यवहिरपुर्व्वानिक्कण-	क्षण्डविविक्कित्वेन वाः एतन्निक्कणानीय,
३४२	१६	तिरिक्कणमन्ध-	तिरिक्कणमन्ध-
३४३	८	स्वसमाना-	स्वसमाना-
”	१०	तवास्ववा-	तव स्ववा-
३४५	५	द्वितीयः	द्वितीयः
३४६	२०	तृतीयक्षणे	तृतीयक्षणे
३४७	७	उत्तजकःवात	उत्तजकःवात
”	१७	वैश्विष्ट	वैश्विष्ट
३५०	१५	उपपत्तिः	उपपत्तिः
”	१२	समुत्पत्ते	समुत्पत्ते
३५१	१०	सिद्धिसामग्री आह-	सिद्धिसामग्री आह-
”	१८	स्वकेपयोग	स्वकेपयोग
३५२	२२	स्थोपाःप्राया-	स्थोपाःप्राया-
३६३	१४	प्रत्यक्षसामग्र्य-	प्रत्यक्षसामग्री-
३७०	१६	स्यार्थानवादि	स्यार्थानवादि
”	२२	मिति-	मिति-
३७२	११	यक्ष-	प्रत्यक्ष-
३७४	४	मवैप	मवैप
३७५	६	पुरणत्कारेण	पुरत्कारेण
३८१	२२	वातविश्विष्टस्य	वातविश्विष्टस्य
३८२	८	वात एव	वात एव
”	११	मवैप	मवैप
”	१४	माव	मावः
३८४	१०	वैश्विष्टमव	वैश्विष्टमव

पुष्प	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
386	8	संवत्सर-	संवत्सर-
390	2	अत्युत्त	अत्युत्त
391	14	उद्देश्यता	उद्देश्यता
392	4	संवत्सर	संवत्सर
395	4	कालिक-	कालिक-
"	17	संवत्सर	संवत्सर
"	21	लक्षणी	लक्षणी
402	11	सिद्धयुत्तराल	सिद्धयुत्तराल
"	11	वक्त	वक्त
404	16	स्यादि	स्यादि
405	4	मयै	मयै
"	19	खसोत्तरादि-	खसोत्तरादि-
406	4	प्रसङ्गः	प्रसङ्गः
407	15	हेतुमिति	हेतुमिति
408	16	लाघनेनी-	लाघनेनी-
409	12	वाच्यम्	वाच्यम्
411	5	त्वात्	त्वात्
414	23	सिद्धयभावित्रिष्टे	सिद्धयभावित्रिष्टे
421	7	तदनुमिति-	तदनुमिति-
"	10	अनुमित्यवहेतुव-	अनुमित्यवहेतुव-
"	"	वह्यादिद्विक	वह्यादिद्विक
422	21	सामग्रीसत्त्वे	सामग्रीसत्त्वे

1988